

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2012: ΤΟΜΟΣ 87ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
2012

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Πανεπιστημίου 28, 10679 Αθήναι
www.academyofathens.gr
dim@academyofathens.gr

ISSN 0369-8106

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α
ΤΗΣ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2012 : ΤΟΜΟΣ 87ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
2012

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ

138858 | 2013

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

τοῦ 87ου Τόμου τῶν Πρακτικῶν τοῦ ἔτους 2012

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

	Σελ.
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 7ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2012	9
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2012	37
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 22ΑΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2012	43
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 3ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2012	59
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 8ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2012	61
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 24ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2012	99
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2012	105
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 25ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2012	109
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2012	127
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2012	163
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2012	173
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗ- ΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – ΙΑΝΕ.....	189
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ	190
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙ- ΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ	193
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ	197
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ	199
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ.....	201
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ	203
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ	206
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ	209

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 7ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2012

ΥΠΟΔΟΧΗ
ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΓΕΩΡΓΙΟ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟ

Ο νέος ακαδημαϊκός κ. Στέφανος Ήμελλος είναι ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, διαπρεπής μελετητής τῆς ἐπιστήμης τῆς ἑλληνικῆς Λαογραφίας.

Γενήθηκε στὴ Νάξο καὶ ἔκανε ἐκεῖ τὶς ἐγκύκλιες σπουδές του, πάντοτε ἀριστοῦχος. Κατὰ τὴ φοίτησή του στὸ Πανεπιστήμιο Αθηνῶν εἶχε ὡς καθηγητὴ τῆς Λαογραφίας τὸν ἀείμνηστο ἀκαδημαϊκὸ Γεώργιο Μέγα. Μετὰ τὴν ἀποφοίτησή του ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο καὶ τὴν ἐκπλήρωση τῶν στρατιωτικῶν του ὑποχρεώσεων, ἐδίδαξε ἐπὶ ἓνα ἔτος στὸ Λεόντειο Λύκειο Αθηνῶν καὶ κατόπιν ὑπηρέτησε στὸ Κέντρο τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας ἀπὸ τὸ 1959 ἕως τὸ 1968. Τὸ 1968 πῆγε στὴ Γερμανία, ὅπου παρακολούθησε κοντὰ σὲ διαπρεπεῖς καθηγητὲς μαθήματα ἀρχαίας θρησκείας καὶ γερμανικῆς Λαογραφίας, στὰ Πανεπιστήμια τῆς Κολωνίας καὶ τῆς Βόννης.

Ἐαναγύρισε στὴν Ἑλλάδα στὴ θέση του στὸ Κέντρο Λαογραφίας, τοῦ ὁποῦ ἐγινε Διευθυντὴς τὸ 1972. Τὸ 1981 ἐξελέγη τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Λαογραφίας στὸ Πανεπιστήμιο Αθηνῶν, ὅπου ἐδίδαξε μέχρι τὸ 2000 καὶ ἐμόρφωσε ἐπιστημονικῶς πλῆθος μαθητῶν του, οἱ ὅποιοι συνεχίζουν τὴν καλλιέργεια τῆς ἑλληνικῆς Λαογραφίας.

Ὁ κ. Ήμελλος ἐξ ἀρχῆς, ἀπὸ τὴ θέση του στὸ Κέντρο Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας, ὑπῆρξε ἓνας ἐρευνητὴς τοῦ ὁποῦ ἡ ἐργασία χαρακτηρίζεται ἀπὸ πρωτοτυπία. Μὲ δική του ἐπιτόπιο ἐρευνα συνέλεξε τὴν ὕλη τῶν με-

λετών του ἢ διευκρίνισε σημεῖα ἐπιστημονικῶς ἀβέβαια ἢ ἀσαφεῖ παλαιότερων ἐρευνῶν. Τοῦτο γίνεται φανερό ἀπὸ τὶς ἀνακοινώσεις του σὲ πολλὰ διεθνῆ συνέδρια μὲ θέματα ποικίλα καὶ σημαντικά.

Τὸ κύριο ἔργο τοῦ κ. Ἡμελλου, πλὴν τοῦ διδακτικοῦ, εἶναι οἱ πολυάριθμες μελέτες του καὶ τὰ αὐτοτελῆ ἔργα ποὺ ἔχει δημοσιεύσει καὶ μὲ τὰ ὁποῖα γίνεται ἐμφανὲς τὸ εὖρος τῶν ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων του. Δημῶδεις παραδόσεις καὶ ἔθιμα, λαογραφικὲς πληροφορίες σὲ κείμενα περιηγητῶν, παροιμίες, δημοτικὰ τραγούδια, ἱστορικὰ γεγονότα ποὺ διασῶζονται ἀπὸ τὴ λαϊκὴ παράδοση εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ θέματα τὰ ὁποῖα ὁ νέος ἀκαδημαϊκὸς ἔχει πραγματευθεῖ μὲ ἐπιτυχία. Ἡ εἴσοδός του στὴν Ἀκαδημία ἐξαιλεῖται μιὰ μακρὰ αἰσθητὴ ἔλλειψη σὲ ἓναν τομέα ποὺ ἀφορᾷ τὸν βίο τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων καὶ τὴ λαϊκὴ μας παράδοση.

Συγχαίρω τὸν κ. Ἡμελλο καὶ τὸν καλωσορίζω στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΝΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑ

κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟ

Τὸ πρῶτο μου μάθημα κλασικῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τὸ ἄκουσα πρὶν ἀπὸ πολλὰς δεκαετίες στὸ λεγόμενον ἀμφιθέατρο τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, τῆς ὁδοῦ Σόλωνος. Ἦταν τὸ ἐναρκτήριο τῶν παραδόσεων τοῦ καθηγητοῦ Ἀντωνίου Χατζῆ στοὺς πρωτοετείς καὶ εἶχε πάντα ὡς θέμα τὴν ἐτυμολογικὴ ἐξέταση τῶν ὀνομάτων τῶν ἀριστοῦχων κατὰ τὶς εἰσαγωγικὰς ἐξετάσεις. Πρῶτο ἐξέτασε ὁ Χατζῆς τὸ ὄνομα τοῦ νέου ἀκαδημαϊκοῦ Στεφάνου Ἡμελλου. Ἔτσι ἔμαθα ποιὸς ἦταν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἔτους καὶ τί σήμαινε τὸ ὄνομά του. Τὰ δύο πρῶτα χρόνια συμβαδίζαμε μὲ τὸν Στέφανο Ἡμελλο. Κατόπιν χωρίσαμε· ἐκεῖνος πῆγε στὸ φιλολογικὸ τμήμα καὶ ἐγὼ στὸ ἀρχαιολογικόν. Ξαναβρισκόμαστε τώρα στὶς ἔδρες τῆς Ἀκαδημίας, πολὺ μεγαλύτεροι, ἴσως λίγο σοφώτεροι, καὶ ὅπωςδὴποτε λιγώτερο βέβαιοι γιὰ τὰ πράγματα ἀπ' ὅσο στὰ χρόνια τῆς νεότητος.

Καθηγητὴς καὶ τῶν δυὸ μας στὴ Λαογραφία ἦταν ὁ ἀείμνηστος ἀκαδημαϊκὸς Γεώργιος Μέγας, μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Νικολάου Πολίτη. Ἐξαιρετὸς ὡς διδάσκαλος, ἐνέπνεε στοὺς φοιτητὰς τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Λαογραφία καὶ ἄριστος μαθητὴς του ὑπῆρξε ὁ Στέφανος Ἡμελλος. Ἀλλὰ, ἂν ὁ δρόμος ὁ δικὸς μου χωρίστηκε ἀπὸ τοῦ νέου ἀκαδημαϊκοῦ, αὐτὸ εἶναι φαινομενικόν γιατί ἡ ἐπιστήμη ποὺ ἀσκει ὁ καθένας μας, ἐνῶ εἶναι διάφορη, εἶναι καὶ ἴδια, ἡ ἀρχαιολογία. Ἐγὼ θεραπεύω τὴν ἀρχαιολογία τῶν παλαιῶν

Ἑλλήνων, ἐκεῖνος τὴν ἀρχαιολογία τῶν νεώτερων Ἑλλήνων. Καὶ αὐτοὺς τοὺς δύο κλάδους τοὺς ὑπηρετήσε πρῶτος πρῶτος ἓνας Ἕλληνας ἀρχαιολόγος, θρυλικὸς πλέον, ἀγωνιστὴς στὴν πολιορκία τῆς Ἀκρόπολης κατὰ τὸ πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1822, ὁ Κυριακὸς Πιττάκης, μὲ τὴν πρωτοπόρα μελέτη του *Ἦλη ἵνα χρησιμεύσῃ πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι οἱ νῦν Ἕλληνες εἰσὶν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*. Στὰ χρόνια ἐκεῖνα τῆς πρώτης βασιλείας, ἐξ αἰτίας τῆς θεωρίας τοῦ Φαλμεράνερ, καὶ ἄλλοι προσπάθησαν νὰ συγκρίνουν τοὺς ἀρχαίους μὲ τοὺς νεώτερους Ἕλληνες καὶ νὰ ἀποδείξουν τὴ συνέχεια τῆς ὑπαρξῆς μας, ὁ Βυβιλάκης τὸ 1840, ὁ Λευκίας τρία χρόνια ἀργότερα καὶ κατόπιν ὁ Πιττάκης τὸ 1852. Οἱ ἄτακτες καὶ ἀμέθοδες προσπάθειες τῶν πρώτων ἐκείνων λογίων συντονίστηκαν ἀπὸ τὸν γενάρχη τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, τὸν Νικόλαο Πολίτη, τὸν Γεώργιο Μέγα, τὸν Στίλπωνα Κυριακίδη καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες ἐπιφανεῖς λαογράφους. Θὰ θυμίσω μόνο πῶς ἡ Λαογραφία εἶχε γοητεύσει ἓναν διαπρεπῆ ἀρχαιολόγο, μέλος τῆς Ἀκαδημίας μας· εἶχα τὴν τύχη νὰ προλάβω καὶ νὰ γνωρίσω τὸν Κωνσταντῖνο Ρωμαῖο, ὁ ὁποῖος εἶχε γράψῃ ὠραῖες μελέτες, μάλιστα μία, θεωρητικοῦ περιεχομένου, ἐπιγράφεται *Λαογραφία καὶ Ἀρχαιολογία*. Βέβαια σ' αὐτὴ τὴν κλίση του τὸν ἐπηρέασε ὁ δάσκαλός του Νικόλαος Πολίτης καὶ τὸ ὅτι γενετήριά του ἦταν τὸ χωριὸ τοῦ Βούρβουρα, στὴν Ἀρκαδία, στὸν Πάρνωνα, στὸ ὁποῖο ἀφιέρωσε ὠραῖα λαογραφικὰ κείμενα.

Ὁ Στέφανος Ἡμελλος ὑπηρετήσε στὴν ἀρχὴ ὡς καθηγητὴς στὴ Μέση Ἐκπαίδευση, κατόπιν ὡς συντάκτης στοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχεῖο τῆς Ἀκαδημίας, μετὰ ὡς Διευθυντὴς του καὶ τέλος ὡς καθηγητὴς τῆς Λαογραφίας στοῦ Πανεπιστήμιου Ἀθηνῶν.

Κατὰ τὴ θητεία του στοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχεῖο καὶ κατὰ τὶς ἀποστολές του στὰ χωριὰ τῆς Ἑλλάδος γιὰ συλλογὴ λαογραφικῆς ὕλης διαμόρφωσε τὴν ἐπιστημονικὴ του μέθοδο, μακριὰ ἀπὸ τὸ γραφεῖο, κοντὰ στὰ πρόσωπα ποὺ τὰ ἤθη, τὰ ἔθιμα, τὰ τραγούδια, τὰ μοιρολόγια ἀποτελοῦσαν ἀκόμη μέρος τῆς πραγματικῆς τους κοινωνικῆς ζωῆς. Ἐδῶ ἄλλη μία ὁμοιότητα μὲ τὴν ἀρχαιολογία. Οἱ ἀρχαιολόγοι βρίσκουμε τὴν ὕλη τῆς ἐπιστήμης μας στὴ γῆ καὶ στὰ κείμενα, ὁ λαογράφος τὴ βρίσκει στὶς πράξεις καὶ στοὺς λόγους τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὴ συντηρεῖ ὡς κληρονομία ποὺ τοῦ ἀφίσαν οἱ πρόγονοί του. Καὶ γιὰ τοὺς δύο χρειάζεται πρωτογενῆς, προσωπικῆς ἔρευνα. Δὲν ἀρκοῦν τὰ βιβλία.

Ἡ Λαογραφία, δηλαδή οἱ σκοποὶ τῆς, ἔχουν ὑποστῆ τὶς τελευταῖες δεκαετίες πολλὲς ἀλλαγές κατεύθυνσης. Ὅταν προτάθηκε στὴν Τάξη ἡ προκή-

ρυξη τῆς ἔδρας, ἔγιναν συζητήσεις γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ ἀσκει τὴν ἐπιστήμη τῆς Λαογραφίας ἐκεῖνος ποὺ θὰ κατελάμβανε τὴν ἔδρα. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς ἔδωσε καὶ τὴν ἀπάντηση, τὴν ὁποία θὰ ἀναλύσει σὲ λίγο ὁ νέος ἀκαδημαϊκός. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν Ἀρχαιολογία. Ἀπὸ πολλοὺς θεωρεῖται σήμερα ὅτι οὔτε ἡ πρωτογενὴς Ἀρχαιολογία, δηλαδὴ ἡ ἔρευνα, εὑρεση καὶ δημοσίευση νέων πραγμάτων, ἱκανοποιεῖ, οὔτε ἡ ἱστορία τῆς Τέχνης, ποὺ ἀπὸ παλιὰ ἓνα μέρος τῶν ἀρχαιολόγων θεωροῦσε ὡς κύριο σκοπὸ τῆς ἐπιστήμης. Κύριο σήμερα εἶναι γιὰ ὀρισμένους ἡ Νέα Ἀρχαιολογία, δηλαδὴ Ἀρχαιολογία χωρὶς ἀρχαιότητες. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ μιὰ μερίδα νέων λαογράφων. Ἀσκειται ἡ ἐπιστήμη μέσα ἀπὸ τὰ βιβλία χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκαία ἡ ἐπαφή μὲ τὸν λαὸ ἢ ἀκόμη ἀσκειται καὶ μὲ τὴ μελέτη τῶν κειμένων τῆς λογοτεχνίας, ποὺ ἀποτελοῦν ἓναν παραμορφωτικὸ καθρέφτη τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἀκόμη κι ἂν ὁ λογοτέχνης λέγεται Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης.

Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ ἔργου τοῦ Στεφάνου Ἡμελλοῦ εἶναι ὁ συνδυασμὸς τῆς γνώσης τοῦ βίου τῶν νέων Ἑλλήνων μὲ τὴν ἀρχαιογνωσία. Τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὴν πρώτη του μεγάλη μελέτη, τὴ διδασκαρική του διατριβὴ μὲ τίτλο *Ἡ περὶ πειρατῶν λαϊκὴ παράδοσις*, μὲ τὴν ὁποία ἐρευνᾶται ἀπὸ πλευρᾶς λαϊκῆς παραδόσεως τὸ ζήτημα τῆς πειρατείας στὸ Αἰγαῖο κατὰ τὴν περίοδο 1453-1821. Πολλὰ εἶναι τὰ οὐσιώδη ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴ μελέτη αὐτή, ὅπως ὅτι πολλὲς παραδόσεις περὶ πειρατῶν βασίζονται σὲ ἀρχαίους ἑλληνικοὺς μύθους, ἄλλες ἔχουν ὡς πηγὴ τὴν ἀγιολογικὴ μας παράδοση, δηλαδὴ συναξάρια καὶ βίους ἁγίων, ὅτι τὰ πειρατικὰ τραγούδια ἔχουν ὡς αἰτία δημιουργίας τους ἱστορικὰ γεγονότα καὶ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ὁ Στέφανος Ἡμελλος ταυτίζει καὶ χρονολογεῖ.

Ἄλλο συνθετικὸ ἔργο τοῦ νέου ἀκαδημαϊκοῦ μᾶς πηγαίνει ἀκόμη βαθύτερα στὴν ἀρχαιότητα. Εἶναι ἡ διατριβὴ του ἐπὶ ὑψηγείᾳ μὲ τίτλο *Τὸ περὶ ζῶων ιδιότητος ἔργον τοῦ Αἰλιανοῦ ὡς πηγὴ εἰδήσεων περὶ μαγικῶν καὶ δεισιδαιμόνων δοξασιῶν καὶ συνηθειῶν*. Βλέπουμε καθαρὰ ὅτι ὁ λαογράφος πρέπει νὰ εἶναι ἀρχαιογνώστης, φιλόλογος καὶ ἱστορικός. Ἐδῶ ἐξετάζει τὸ ἔργο ἑνὸς ρωμαίου σοφιστῆ ποὺ ἐξελληνίστηκε, γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἔγινε ἀττικιστής, καὶ ἔγραψε μεταξὺ ἄλλων σπουδαῖο βιβλίον γιὰ τὰ ζῶα. Πλήθος εἶναι οἱ πληροφορίες ποὺ μᾶς παρέχει, τίς ὁποῖες ὁ νέος ἀκαδημαϊκός τίς συγκρίνει μὲ ἐκεῖνα ποὺ ἀναφέρουν ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ μὲ ὅσα μνημονεύονται στὴν ἑλληνικὴ λαϊκὴ παράδοση ἀλλὰ καὶ στὴν παράδοση ἄλλων λαῶν τῆς Εὐρώπης. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ὁ Κυριακὸς Πιττάκης προσπάθησε νὰ μᾶς

δώσει τόσο ἀτελῶς ἀποκτᾶ ἐπιστημονικὴ ὑπόσταση καὶ γίνεται ἀμφίδρομο μέσον ἐρμηνείας τῶν ἀρχαίων μὲ τοὺς νέους καὶ τῶν νέων Ἑλλήνων μὲ τοὺς ἀρχαίους. Μᾶς δείχνει ἀκόμη καὶ τὴν ἐξοικείωση τοῦ Στεφάνου Ἡμελλου μὲ τὴν ἀρχαία γραμματεία, μάλιστα σὲ τομέα πολὺπλοκο καὶ ἐξαιρετικὰ σύνθετο. Ἡ συγκριτικὴ ἐξέταση τῶν πληροφοριῶν τοῦ Αἰλιανοῦ μὲ στοιχεῖα ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Στέφανος Ἡμελλος εἶχε συγκεντρώσει κατὰ τὶς λαογραφικὲς ἀποστολές του δείχνει πῶς ἡ γνώση τοῦ σήμερα βοηθεῖ στὴ γνώση καὶ κυρίως τὴν κατανόηση τῶν ἀρχαίων. Καὶ θὰ προσθέσω ἐκεῖνο ποὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ρήγα ἀποτέλεσε τὴ συνεχῆ προσπάθεια πλήθους παλαιῶν λογίων· ἀποτελεῖ μιὰ ἐπιβεβαίωση τῆς ἀδιάσπαστης συνέχειας τοῦ ἀρχαίου βίου, μεταβαλλόμενου ἀλλὰ πάντοτε ἴδιου.

Ἡ μέθοδος τῆς ἐπιστήμης του ἀπασχόλησε τὸν Στέφανο Ἡμελλο πολὺ, μαζὶ μὲ τὴν ἱστορία τῆς δύο θέματα ἀλληλένδετα. Μὲ τὰ *Ἱστορικά καὶ μεθοδολογικὰ τῆς ἐλληνικῆς Λαογραφίας* ἐξετάζει τὴ γέννηση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς, ὅπως τὸν Ἡρόδοτο, τὸν Ἀριστοτέλη, τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς, τὸν Ἀρέθα, τὸν Εὐστάθιο Θεσσαλονίκης, τοὺς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς περιηγητές, αὐτὴ τὴν ἀστείρευτη πηγὴ πληροφοριῶν, καὶ καταλήγει στὸν 19ο αἰῶνα, κατὰ τὸν ὁποῖο ἡ θεωρία τοῦ Φαλμεράνερ, γνωστὴ σὲ ὅλους μας, ἔδωσε ὄθηση σὲ ἔρευνες καὶ μελέτες ποὺ εἶχαν ὡς κύριο σταθμὸ τὸ μέγα ἔργο τοῦ Νικολάου Πολίτη.

Ἡ καταγωγή τοῦ Στεφάνου Ἡμελλου ἀπὸ ἓνα νησὶ τῶν Κυκλάδων, τὴ Νάξο, ἐπηρέασε καὶ τὶς μελέτες του. Θὰ ἦταν διαφορετικὸς λαογράφος ἂν εἶχε γεννηθεῖ Ἀθηναῖος, δὲν θὰ εἶχε ζήσει τὰ παιδικὰ καὶ τὰ μαθητικὰ χρόνια σὲ περιβάλλον γνήσια λαϊκὸ, ὅπου οἱ παραδόσεις ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς καθημερινῆς ζωῆς του, ὅπου ὁ βίος δὲν ἦταν ὁ ἀστικὸς καὶ βιομηχανικὸς τῶν μεγάλων πόλεων. Αὐτὸ φαίνεται καὶ στὶς μελέτες του καὶ στὶς ἀποστολές ποὺ ἀνέλαβε. Νάξος, Ξάνθη, Ἄμοργός, Σάμος, Θήρα, Ἀνάφη, Ἴος, Σίκινος, Φολέγανδρος, Σέριφος καὶ ἄλλα νησιά εἶναι οἱ τόποι ὅπου ἔζησε ὡς λαογράφος καὶ τῶν ὁποίων μᾶς ἀνάστησε τὴ λαϊκὴ ψυχὴ. Καὶ αὐτὸ του τὸ ἔργο καὶ αὐτές του οἱ ιδιότητες εἶναι ποὺ ἡ Ἀκαδημία θεώρησε πρωταρχικὸ πλεονέκτημα: τὸ πῶς ἐκπλήρωσε τὴν ὑποχρέωση τοῦ ἐρευνητῆ τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, νὰ συλλέξει ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν λαὸ ἐκεῖνα ποὺ ἀποτελοῦν τὴν οὐσία του, ἀκατανόητα ἂν τὰ δεῖς ἀπὸ δεῦτερο χέρι, μόνον ἀπὸ τὰ βιβλία.

Σταματῶ ἐδῶ τὴ σκιαγράφηση τοῦ ἔργου τοῦ Στεφάνου Ἡμελλου, γιατί θὰ μειώσω τὸν χρόνο ποὺ τοῦ ἀνήκει. Μὲ τὴ σύντομη παρουσίαση

πού ἔκανα ἐκπλήρωσα ἀτελῶς ἓνα εὐχάριστο καθῆκον: νὰ δώσω μιὰ σύντομη εἰκόνα ἑνὸς ἐρευνητῆ καὶ μελετητῆ τῆς ἐλληνικῆς λαϊκῆς παράδοσης ὁποῖος ἐπὶ δεκαετίες τιμᾷ τὴν ἐλληνικὴ ἐπιστήμη καὶ ἀπὸ δῶ καὶ πέρα καὶ τὴν Ἀκαδημία. Μὲ τὴν ἔδρα πού κατέχει θὰ συνεχίσει καὶ θὰ συμπληρώσει τὸ ἔργο καὶ τὴν προσφορὰ ἀειμνήστων προκατόχων του, παλαιῶν διδασκάλων καὶ προδρόμων του στὴν ἐπιστήμη.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΖΗΤΟΥΜΕΝΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΪΚΟΥ-ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ

Παρερχόμενος με συγκίνηση στο Βήμα του ανωτάτου πνευματικού ιδρύματος της Χώρας, το όποιο έχουν λαμπρύνει εκπρεπείς εκπρόσωποι των επιστημών, των γραμμάτων και των καλών τεχνών, αισθάνομαι το καθήκον να απευθύνω ευγνώμονες ευχαριστίες προς τα τακτικά μέλη του, τα όποια με την πολύ τιμητική για μένα ψήφον των με κατέστησαν συμπαρεδρόν των.

Οι ευχαριστίες μου απευθύνονται ειδικώτερα προς τον αξιότιμον πρόεδρον της Ακαδημίας για τους φιλόφρονες λόγους του, κυρίως δὲ και πρό πάντων προς τον επίσης αξιότιμον Γενικόν Γραμματέα, ο οποίος μεταξύ άλλων είχε την ευγενή καλωσύνη να με παρουσιάση.

Είσερχόμενος επισήμως στην Ακαδημίαν Αθηνών, θέλω να ἐλπίζω ότι θα κατορθώσω να ανταποκριθῶ στα καθήκοντά μου για ὅσον χρόνον μου ἐπιτρέπει ὁ Θεὸς να ζῶ και να ὀρθοφρονῶ.

Τὴν στιγμήν αὐτήν φέρω ευγνωμόνως τὴν σκέψη μου και πρὸς τὴν μνήμη των γονέων μου, οἱ ὅποιοι κατέβαλαν ὑπὸ συνθήκες δυσμενεῖς κάθε προσπάθεια για να κατορθώσω να δοκιμάσω στὴν ζωὴν τὴν χαρὰν τῆς κοινωνικῆς και επιστημονικῆς εὐδοκιμήσεως, για τὴν ὁποία ὀφείλω πολλὰ στὴν σύζυγον και τὰ τέσσερα παιδιά μου.

Τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας μου ἔχει τίτλον «Ζητούμενα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαϊκοῦ-παραδοσιακοῦ πολιτισμοῦ», πολιτισμοῦ τὸν ὁποῖον ἐξετάζει ἡ λαογραφία.

Διευκρινίζω ἀμέσως ὅτι κρίνω σκοπιμώτερον να ἀποφύγω τὶς συστηματικὲς θεωρητικὲς τοποθετήσεις, πού εἶναι ἄλλωστε γνωστὲς ἢ ἀφορῶν σὲ θέματα ἐξειδικευμένων ἀναζητήσεων, και να παραμείνω περισσότερο, ἐκφραζόμενος περιληπτικὰ και οἰονεὶ προγραμματικὰ, στα ἴδια τὰ πράγματα, κατ' ἐκλογὴν πάντοτε, και στα προβλήματα πού παρουσιάζουν.

Κατ' ἀρχάς, με τὸν ὄρο λαός, πού ἔχει ρευστὴν ἔννοια, ἐννοοῦμεν στὴν λαογραφία τὸν λαὸν στὴν ὁλότητά του και ὄχι μιὰ ὀρισμένην τάξην του με ποσοτικὴ μόνον διαφορὰν στοιχείων μεταξὺ των διαφόρων στρωμάτων του. Ὡς πρὸς τὸν ὄρον παραδοσιακός ὑπενθυμίζω ὅτι τὸ κατὰ παράδοσιν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν χρόνον πού τοποθετεῖται ἡ ἀρχὴ του, ὅπως και τὸ ὀμαδικόν, ἀποτελοῦν τὰ δύο θεμελιώδη γνωρίσματα τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἰδί-

ως μάλιστα τοῦ Ἑλληνικοῦ, τὰ ὁποῖα προσδιορίζει ἤδη κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα ὁ Ἀριστοτέλης¹.

Συνοπτικά ὁ λαὸς καὶ τὰ δημιουργήματά του (ὕλικά, πνευματικά καὶ κοινωνικά), ἐφ' ὅσον ἔχουν τουλάχιστον ὁμαδικὸν καὶ παραδοσιακὸν χαρακτήρα, εἶναι καὶ τὸ ὑποκείμενον τῆς ἔρευνας τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφίας ὡς ἐπιστήμης.

Ἐκεῖνο ποῦ πρέπει πάντοτε νὰ μὴν παραθεωρῆται εἶναι ὅτι σκοπὸς τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν λαϊκῶν δημιουργημάτων ὅχι ὁποιουδήποτε ἀλλ' ἐνὸς ἱστορικώτατου λαοῦ, μὲ συνεπῆ ἐπιδίωξή της νὰ ἐξετάζη τὰ στοιχεῖα τοῦ παρόντος καθ' ἑαυτὸ ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνατρέχη στὸ παρελθόν των, προκειμένου νὰ ἐπιτυγχάνεται μέσῳ καὶ τῆς ὁλότητάς των ἡ πλήρης κατὰ τὸ δυνατόν κατανόησή των.

Πρόκειται τελικὰ περὶ ἐπιστήμης ποῦ ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ καθορίσῃ κυρίως ἐντὸς τοῦ πλαισίου ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἰδιοσυστασίαν του, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν συνέχειάν του.

Ἡ ἐνότητα καὶ ἀδιάσπαστη ἱστορικὴ πορεία τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα ὀφείλει νὰ θεωρῆται γενικῶς δεδομένη. Πρῶτος, στοιχειωδῶς ἔστω, τὴν συνέλαβε πρὶν ἀπὸ τὸν Ζαμπέλιον καὶ τὸν Παπαρρηγόπουλον, συνδέοντας τὸν νεώτερον Ἑλληνισμόν μὲ τὸν Ἀρχαῖον μέσῳ τοῦ Βυζαντινοῦ, ποῦ διατήρησε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, ὁ Ἀθηναῖος ἱστορικὸς τῆς Ἀλώσεως Λαόνικος Χαλκοκονδύλης². Προϋπόθεση ὅμως εἶναι κατὰ τὴν ἀντιμετώπιση συγκεκριμένων θεμάτων ἡ συνέχεια αὐτὴ νὰ προέρχεται ἀπὸ ὑπεύθυνη ἔρευνα καὶ ἀξιολόγησι τῶν πηγῶν καὶ ὄχι ἀπὸ ἐπιπόλαιες καὶ ἀστήρικτες κρίσεις, συλλογισμοὺς, θεωρητικὸς ἀκροβατισμοὺς, φαντασιώσεις καὶ ἐθνικιστικὰς προκαταλήψεις.

Ὁ Νικόλαος Πολίτης μὲ τὴν δημιουργικὴν του ἔμπνευση καὶ γενικώτερα τὴν πολὺπλευρὴ καὶ πολυσχιδῆ προσωπικότητά του, πρὸ τῆς ὁποίας ὅλοι ὑποκλινόμαστε, ἐθεμελίωσεν τὴν ἐπιστήμη τῆς λαογραφίας ἐπὶ βάσε-

1. Βλ. μεταξὺ ἄλλων *Περὶ οὐρανοῦ*, Β, 1 (284a, 1) καὶ *Μεταφυσικά*, Α, 8 (989a, 10).

2. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Δούκα - Κριτοβούλου - Σφρατζῆ - Χαλκοκονδύλη, Περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453), Συναγωγή κειμένων μετὰ πρόλογον καὶ βιογραφικῶν μελετημάτων περὶ τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων καὶ τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου*, ἐν Ἀθήναις, 1969², σ. 212. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Παπαρρηγόπουλος στὴν προσπάθειάν του κινήθηκε σὲ πολὺ πῶ σταθερὸ ἐπιστημονικὸν ὑπόβαθρον ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν κριτηρίων τοῦ ἐνθουσιώδους καὶ διαισθητικὰ μᾶλλον ἐκφραζομένου Ζαμπέλιου.

ων ἀσφαλῶν καὶ ὑγιῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβάσισαν τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξη καὶ πορείαν τῆς καὶ οἱ ἄξιοι ἄμεσοι διάδοχοί του Στίλπων Κυριακίδης καὶ Γεώργιος Μέγας, γιὰ νὰ ἀναφερθῶ μόνον σ' αὐτούς. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ὅμως ἐκείνη μέχρι τώρα ἔχει παρέλθει πολὺς χρόνος καὶ ἡ ἐπιστήμη παρουσιάζει πρόοδον, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι πιὸ αὐστηρὴ στὴν μέθοδόν τῆς, πιὸ ἀνοικτὴ καὶ πιὸ ἀνεκτικὴ ὡς πρὸς τὶς παραδοχὲς τῆς. Ἔστω ὡς παράδειγμα τὸ ἀκόλουθο. Δεχόμενοι τὴν παράδοση καὶ τὴν ἀδιάκοπη σχέση μὲ τὸ Ἑλληνικὸν παρελθὸν δὲν χρησιμοποιοῦμεν σήμερα γιὰ τὴν στήριξή τῆς «παραδόσεις», γιὰ νὰ ἀναφερθῶ μόνον σ' αὐτές, ἐλκυστικὲς κατὰ τὰ ἄλλα, μὲ πρωταγωνιστικὰ πρόσωπα ἀρχαίους θεοὺς ἢ διακεκριμένες προσωπικότητες τῆς ἱστορίας ἢ ἐξέχοντες ἥρωες τῆς ἀρχαίας μυθολογίας, καὶ αὐτὸ ἐπειδὴ ἡ ἀναφορὰ στὰ πρόσωπα αὐτὰ εἶναι συνήθως ἀποτέλεσμα τῆς παρεμβάσεως ἡμιλογίων ἢ καὶ λογίων ἢ τῆς μεσολαβήσεως τῆς σχολικῆς διδασκαλίας κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους, ταυτὸν εἰπεῖν οἱ σχετικὲς διηγήσεις δὲν ἔχουν διασωθῆ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα μὲ τὴν στοματικὴν ἢ ἀνάλογη διαδικασίαν.

Ἐξ αὐτῆς καὶ μόνης τῆς ἰσχυρῆς ἀναφορᾶς συναγεται ὅτι ἡ λαογραφία δὲν εἶναι καθόλου πρόθυμη νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν σχέση τοῦ παρόντος μὲ τὸ παρελθὸν μὲ τέτοιου εἴδους ὑλικὸ καὶ γενικώτερα μὲ μὴ ἐπαρκῶς τεκμηριωμένα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἶναι πάντως ὑποχρεωμένη νὰ παρακολουθῆ κατὰ πόδας.

Ὁ Νικόλαος Πολίτης σημειώνει σχετικὰ: «ἀκροσφαλῆς καὶ δυσχερестаτὴ ἀποβαίνει ἡ τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων ἐξέτασις, τῶν ἀμέσως συνδεομένων πρὸς τὸν βίον ἐπιφανῶν ἀνδρῶν τῶν παλαιῶν χρόνων... Ἡ φήμη τῶν ἐν τοῖς γράμμασιν, ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ διαλαμπάντων σπανίως ὑπερβαίνει τὸν οὐδὸν τοῦ σπουδαστηρίου τῶν λογίων, αἱ δ' ἔνεκα ὑπερβολικοῦ θαυμασμοῦ ἢ ἀμαθίας ἐνίοτε διαπλαττόμεναι μυθῶδεις περὶ αὐτῶν διηγήσεις οὐδαμῶς ἐξικινοῦνται μέχρι τοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς ἀναγνωρίζει καὶ ἀσπάζεται συνήθως μόνον τὰ ἐπινοήματα τῆς ἰδίας φαντασίας, περικαλύπτει δὲ διὰ μυθικοῦ πέπλου τὸν βίον ἐξόχου ἀνδρός, μόνον ἂν οἱ τὸν βίον τούτου πρὸς χάριν τοῦ λαοῦ γράφοντες συνδέωσι τὸ ὄνομά του πρὸς παλαιὰς δημῶδεις παραδόσεις»³. Ἐξ ἄλλου ὁ Ν. Γ. Πολίτης στὸ γνωστὸ δίτομο ἔργο του *Παραδόσεις*, ἓνα οἶονεὶ στοιχειῶδες Σῶμα παραδόσεων (Corpus), ποὺ παρέμεινεν ἡμιτελές, ἔχει περιλάβει καὶ τέτοιου εἴδους παραδόσεις, μὴ παραλεί-

3. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, *Λαογρ. Σύμμ.*, 2², ἐν Ἀθήναις 1975, σ. 1-2.

ποντας όμως να σημειώση ότι «πιθανῶς μετεδόθησαν εἰς τὸν λαὸν ἐν νεωτέροις χρόνοις ὑπὸ λογίων»⁴ καὶ ἄλλα παρόμοια⁵.

Ἴδου τώρα ὡς παράδειγμα μία μόνον ἀπὸ τὶς πάμπολλες **παραδόσεις**, πού διαφέρουν ἀπὸ τὶς προηγούμενες, ἡ ὁποία δίνει ἔμμεση, ἔστω, ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα τῆς σχέσεως προφορικῆς, ἔστω καταγεγραμμένης, καὶ γραπτῆς παραδόσεως, δημώδους καὶ λόγιας, πού εἶναι καὶ θὰ ἐξακολουθῆ νὰ εἶναι ἐπὶ πολὺ ἀκόμη ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ζητούμενον τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφίας, ἰδίως μάλιστα τῶν δημιουργημάτων τῆς δημώδους φιλολογίας.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴν παράδοση αὐτή, ὅποιος ἐκρίζωνει ἢ κόβει παλαιὰ καὶ μεγάλα δένδρα βρῖσκει τελικὰ ὡς τιμωρίαν τὸν θάνατον, ἐπειδὴ, ὅπως πιστεύεται, τὰ δένδρα αὐτὰ εἶναι στοιχειωμένα καὶ τὰ πνεύματά των ἐκδικοῦνται. Τὰ δένδρα μὲ ἄλλους λόγους κατὰ τὴν πίστη τῶν πολλῶν ἔχουν ψυχὴ, ἡ ὁποία ἐνοικεῖ σ' αὐτά, συνδέεται μὲ τὴν ζωὴν των καὶ τιμωρεῖ σκληρὰ ὅποιον ἀποπειρᾶται νὰ βλάψῃ μὲ τὴν ἐκκοπὴν τὸ κατοικητήριόν των. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ συνδέεται μὲ τὸ τεράστιο θέμα τῶν ἱερῶν δένδρων καὶ τῆς δενδρολατρίας, στὸ ὁποῖον ἀναμειγνύονται θρησκευτικὲς, μαγικὲς, λατρευτικὲς καὶ διάφορες ἄλλες πίστεις καὶ ἀντιλήψεις, πού ἐπηρεάζουν καὶ διαμορφώνουν καὶ ἀναλόγους τρόπους συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου ἐναντι τοῦ δένδρου. Ἔνεκα τοῦ ἐντυπωσιακοῦ περιεχομένου των οἱ παραδόσεις αὐτοῦ τοῦ τύπου ἀπασχόλησαν καὶ τὴν λογοτεχνίαν⁶.

4. Τὸ κείμενο τῆς παραδόσεως τοῦ Ν. Γ. Πολίτη εἶναι ἤδη τὸ ὑπ' ἀρ. 1 τοῦ ἔργου του (Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, *Παραδόσεις*, 1, 1914, ἀρ. 1), ὅπως καὶ ἡ παρατιθέμενη σημείωση, πού ἀναφέρεται σὲ αὐτὸ (Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, *Παραδόσεις*, 2, 1914, ἀρ. 1).

5. Στὸ σημαντικό αὐτὸ θέμα τῆς ὑπάρξεως τῶν παραδόσεων αὐτῶν καὶ τοῦ λόγου τῆς δημιουργίας των ἔχω ἀναφερθῆ ἑκτενῶς σὲ διάφορες μελέτες μου. Βλ. σχετικῶς Παρατηρήσεις ἐξ ἐπιτοπίου ἐρεύνης εἰς τὸν λαϊκὸν πολιτισμὸν τῶν νοτίων Κυκλάδων (Σέριφος), *Λαογραφικά*, Β', Ποικίλα, Ἀθήνα 1992, σ. 125-126 (πρβλ. καὶ Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΑΔΗ, *Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες στὴ νεοελληνικὴ λαϊκὴ παράδοση*, Ἀθήνα 1978, σ. 83, 99 [Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς]), Ὁ Δίνουσος στὴ Νάξο κατὰ λαϊκὴ παράδοση, *Λαογραφικά*, Γ', Ποικίλα, Ἀθήνα 1994, σ. 328-332, 21, Μυρμιδονία καὶ Φαρασιὰ. Ἐνα παραμῦθι ἀπὸ τὴν Κῶ καὶ ὁ μῦθος τοῦ Ἐρυσίχθονος, *Λαογραφικά*, Δ', Ποικίλα, σ. 13 κ.έ., Ὁ Γεώργιος Μιστριώτης λαογραφῶν, *Λαογραφικά*, Ε', Ποικίλα, σ. 100-101, Οἱ περιπέτειες τῆς Δήμητρας, λατρευτικοῦ ἀγάλματος τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνας, αὐτόθι, σ. 124 κ.έ.

6. Τυχῶναι πολὺ γνωστὸ καὶ ἀπὸ τὰ Νεοελληνικὰ ἀναγνώσματα τοῦ Γυμνασίου διήγημα τοῦ ΑΛ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ Ὑπὸ τὴν βασιλικὴν δρῶν.

Ἡ συγκεκριμένη παράδοση μὲ διάφορες παραλλαγές ἀπαντᾷ σήμερα εὐρύτατα διαδεδομένη σὲ ὀλοκληρον τὸν Ἑλληνικὸν πολιτιστικὸν χῶρον. Σὲ ἀνάλογη διαπίστωση περὶ τοῦ εἶδους, τῆς μορφῆς καὶ τῆς παρουσίας τῆς παραδόσεως καταλήγει κανεὶς παρακολουθῶντας τὴν σὲ διαχρονικὸ ἐπίπεδο. Ἀναφέρεται: Στὴν *Βυζαντινὴ ἀγιολογικὴ καὶ ἀγιογραφικὴ παράδοση* καὶ τέχνη καὶ μάλιστα ἐκτενῶς, στὰ *Γεωπονικά* τοῦ Κασσιανοῦ Βάσσου τοῦ 10ου αἰ., πού εἶναι ὅμως συμπίλημα προγενεστέρων ἔργων τῆς Ἑλληνορωμαϊκῆς περιόδου, στὸν *Βίον* τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου (366-446), ἀπεικονίζεται σὲ νόμισμα τῶν *Μύρων* τῆς Λυκίας (238-241) καὶ στὴν εἰκονογραφία, παραδίδεται σὲ *Βίους Ἁγίων* τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, μὲ πολὺ πιθανὴν τὴν ἐξάρτησή της ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ ἀγιογραφικὴ παραγωγή, καὶ σὲ ἄλλες πηγές ἐνδεχομένως.

Οἱ σχετικοὶ μῦθοι εἶναι γνωστοὶ σὲ πηγές τῆς Ὑστερῆς Ἀρχαιότητος, μὲ θέματα ὅμως παλαιότερα, ὅπως:

Ὁ *Ἡπειρωτικὸς μῦθος* γιὰ τὸν δρυτόμον Ἕλλὸν ἢ Σελλόν, τὸν ἰδρυτὴν τοῦ μαντείου τῆς Δωδώνης, ὁ *Θεσσαλικὸς μῦθος* γιὰ τὸν *Ἐρυσίχθονα*, ὁ *Ἀττικὸς μῦθος* περὶ τοῦ *Ἀλιφροθίου*, ὁ ὁποῖος τις ἱερεὺς ἐλιές τῆς Ἀθηνᾶς *αἰθέλησεν ἐκκόψαι, ἀνατείνας δὲ τὸν πέλεκυν καὶ ταύτης ἀποτυχῶν ἐπληξεν ἑαυτὸν καὶ ἀπέθανε*», καὶ ὁ ἀποδιδόμενος ἀπὸ τὸν ἀκμάσαντα κατὰ τὸν 3ον π.Χ. αἰ. Ἀπολλώνιον τὸν Ρόδιον μῦθος σὲ κάποιον *Παραίβιο*, μοναδικὸν ἄνθρωπον τοῦ λαοῦ πού ἐμφανίζεται σὲ ἔπος ἡρώων.

Ὁ λαϊκὸς καὶ διαχρονικὸς χαρακτήρας τῆς παραδόσεως αὐτῆς εἶναι ἀδιαμφισβήτητος.

Ἡ παράδοση μὲ τὴν ἀπαγορευτικὴν, ἀρνητικὰ ἐκφραζόμενην, προειδοποίησιν νὰ μὴν καταστρέφονται τὰ δένδρα, πού ἀποτελεῖ ὕβρη, μὲ συνέπεια τὸν αὐστηρὸν κολασμὸν τῶν παραβατῶν τῆς ἀπαγορεύσεως, ὀλοκληρώνεται μὲ ἄλλον συναφῆ τύπον, ἀρχαῖον καὶ αὐτόν, κατὰ τὸν ὁποῖον εὐεργετοῦνται οἱ φροντίζοντες αὐτὴν τὴν φορὰν γιὰ τὴν ζωὴν, εὐδοκίμησιν καὶ τὴν ἀποτροπὴν καταστροφῆς τῶν δένδρων, πού παραδίδεται στὰ μεταγενέστερα σχόλια στὸ κείμενο τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου⁷.

7. Γιὰ τὴν παράδοση βλ. ἐκτενῶς ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ, *Δένδρα ἱερὰ-στοιχειωμένα* στὶς λαϊκὲς παραδόσεις. Ἡ σχέση τῶν παραδόσεων μὲ βυζαντινὲς διηγήσεις καὶ ἀρχαῖους μῦθους, *Λαογραφικά*, Δ', ὁ.π., σ. 48-86, πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ καὶ Μυρμιδονιά καὶ Φαρασιονιά. Ἐνα παραμῦθι ἀπὸ τὴν Κῶ καὶ ὁ μῦθος τοῦ Ἐρυσίχθονος, ὁ.π., σ. 10 κ.έ.

Ὡς σημειωθῆ ὅτι ἀπὸ τὴν ἀποψη ποὺ ἀνέφερα ἡ λαϊκὴ αὐτὴ παράδοση στὸ σύνολόν της ἐκπέμπει σημαντικώτατο καὶ ὀλοκληρωμένο μήνυμα, τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ στὴν οικολογικὴ ἰσορροπία, ποὺ λόγω τῆς ἐπιδεινούμενης διαταραχῆς της μὲ τὴν σειρὰν του κεντρίζει σήμερα τὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν ἀνθρώπων. Παραλείποντας πολλὰ ἄλλα μνημονεύω μόνον τὶς ἄξιες κάθε ἐξάρσεως καὶ ἄοκνες πρωτοβουλίες τοῦ παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ μας Πατριάρχου Βαρθολομαίου γιὰ τὴν διατήρηση τῆς οικολογικῆς ἰσορροπίας, τὴν ὁποῖαν ἔχει χαρακτηρίσει ὡς «ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ», προσθέτοντας μὲ ἐντονη ἀγωνία ὅτι «ἡ καταστροφὴ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον τοῦ δάσους καὶ τῶν δένδρων ὀδηγεῖ στὴν καταστροφὴν τοῦ ἴδιου».

Ἡ ἀναφορὰ στὶς παραδόσεις τοῦ ἀκραίου κολασμοῦ γιὰ τοὺς κόπτοντες τὰ δένδρα ἀποτελοῦσε πίστη τῶν πολλῶν σὲ διάφορες ἐποχές, ἂν κρίνη κανεὶς καὶ ἀπὸ τὶς διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν νομικῶν κειμένων, ὅπως τῶν Βασιλικῶν: *Περὶ τῶν δένδρων τῶν φανερώς ἢ λάθρα τμηθέντων*. Ὅπως παραδίδεται, προβλέπονταν βαρύτερες ποινικὲς κυρώσεις κατὰ τῶν δενδροτομούντων, ἐπειδὴ τὰ δένδρα «...μεγάλαι δύνανται συντελεῖν εἰς σωτηρίαν καὶ ὑγίαν καὶ σύστασιν τῆς τῶν ἀνθρώπων ζωῆς. Ὁ γοῦν ἀφανίζων, φησί, τὰ τοιαῦτα δένδρα πολλαπλῶς τοὺς ἀνθρώπους φονεύει»⁸.

Τὸ μήνυμα «ἐν μύθῳ λέγουσι», γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦμαι Ἀριστοτελικὴν ἔκφραση⁹, ἐπειδὴ ἡ ἀντίληψη τοῦ λαϊκοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸν κόσμον εὐρύτερα εἶναι μυθική, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς λόγω ἐλλείψεως τῆς ἀπαιτούμενης μορφώσεως προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν κόσμον ποὺ τὸν περιβάλλει ὄχι μὲ τὴν φυσικὴν αἰτιότητα, δηλαδὴ λογικά, ἀλλὰ μυθικά, μὲ φαντασίαν τελικὰ μυθοπλαστική.

Ἡ μυθοπλαστία πάντως δὲν σημαίνει ὅτι ὁ μῦθος ὡς ἐρμηνευτικὸν ἐργαλεῖον εἶναι περιφρονητέος. Ἐχει χρησιμοποιοηθῆ ἀνέκαθεν μὲ αὐτὸ τὸ περιεχόμενον καὶ αὐτὸν τὸν σκοπὸν, ὅπως φαίνεται καὶ στοὺς ἀρχαίους μύθους ἀπὸ τὸν κοσμολογικὸν τοῦ Ἡσιόδου, μέχρι τὸν φιλοσοφικὸν τοῦ Πλάτωνος, τὸν ὁποῖον ὁ φιλόσοφος ἐχρησιμοποίησεν ἢ μᾶλλον ἐδημιούργησεν στὴν προσπάθειάν του νὰ ἐπιλύσῃ μὲ ἐνορατικὸν τρόπον, ἐξαίρετον μάλιστα, τὰ προβλήματα ποὺ εἶχε προηγουμένως διαλεκτικῶς ἐκθέσει.

8. Βλ. ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, Παρατηρήσεις ἀναφερόμενες στὶς διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου περὶ τῶν «τμηθέντων δένδρων», *Πρακτικά τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν*, 82, 2007, Γ', σ. 159 κ.έ., ἰδίως σ. 163, ὅπου καὶ τὸ παρατεθὲν χωρίον.

9. ΑΡΙΣΤΟΤ., *Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι*, Ζ, 35 (580a, 16).

Ὁ Νικόλαος Πολίτης καθιέρωσε γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα τὸν ὄρον «παράδοση» μὲ εἰδικὴ ἔννοια, ποὺ ἀναφέρεται σὲ ἓνα καὶ μόνον ὠρισμένο εἶδος τῆς δημώδους φιλολογίας.

Ὁ ὀρισμὸς τῆς παραδόσεως καλύπτει πάντως ὅλες τὶς κατηγορίες τοῦ ἔργου τῶν Παραδόσεων Πολίτη, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ὅμως ἐλλείπει μιὰ κάποια θεωρητικὴ ἀναφορά. Ἐννοεῖται ὅτι σὲ μιὰ θεωρητικὴ, εἰσαγωγικὴ, ἔστω, πραγματεύση δὲν θὰ ἀνέμενε κανεὶς νὰ θιγοῦν στοιχεῖα μορφῆς, ὕφους, αἰσθητικῆς καὶ πολὺ περισσότερο στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρονται στὴν λεγόμενη βιολογία τῶν παραδόσεων, ποὺ ἔχουν καὶ κοινωνιολογικὲς καὶ λειτουργικὲς παραμέτρους καὶ συνδέονται μὲ μεταγενέστερες ἐπιστημονικὲς ἀπαιτήσεις.

Τὸ σύστημα κατατάξεως παρουσιάζει ἀδυναμίες. Θεωρητικὸ ἔργο τῶν Ἀρχαίων, ποὺ νὰ ἀναφέρεται στὰ εἶδη τοῦ πεζοῦ λόγου τοῦ τύπου τοῦ ἔργου *Περὶ ποιητικῆς* τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ διευκολύνη τὰ πράγματα, δὲν ὑπάρχει ἢ τουλάχιστον δὲν ἔχει διασωθῆ. Γι' αὐτὸ κατὰ τρόπον πρακτικὸν μόνον καὶ μὲ βάση τὸ περιεχόμενο θὰ μπορούσαν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς παραδόσεις οἱ διηγήσεις τοῦ Ἡροδότου γιὰ τὴν γέννηση τοῦ Κύρου (I, 107 κ. ἐ.), τὸν θάνατόν του (I, 208 κ. ἐ.) καὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Δαρείου ὡς βασιλέως τῶν Περσῶν.

Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τῶν παραδόσεων, ποὺ ὀφείλεται σὲ διάφορα αἷτια, μὲ πρῶτον καὶ γενικὸν τὴν γνωστὴν τάση τοῦ λαϊκοῦ ἀνθρώπου νὰ αἰτιολογῇ γεγονότα καὶ πράγματα τοῦ κόσμου ποὺ τὸν περιβάλλει, τὰ ὁποῖα ὑποπίπτουν στὴν ἀντίληψή του καὶ συνήθως τοῦ φαίνονται περίεργα. Τὸ διαρκὲς καὶ ἀγωνιώδες ἐρώτημα γιατί ὑπάρχει ἢ συμβαίνει αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ ἐξήγησι, μιὰ αἰτιολογία.

Ἐξ ἄλλου ὅμως τὸ πρόβλημα τῆς κατατάξεως τῶν παραδόσεων εἶναι δυσεπίλυτο καὶ γιὰ τοὺς λαογράφους τοῦ εὐρύτερου Εὐρωπαϊκοῦ χώρου. Ἔτσι, παρὰ τὶς καταβληθεῖσες προσπάθειες ἰδίως κατὰ τὴν δεκαετίαν τοῦ 1960, κατὰ τὴν ὁποίαν συνεκλήθησαν πολλὰ διεθνῆ συνέδρια μὲ θέμα τὴν κατηγοριοποίησι τῶν παραδόσεων, δὲν ἔχει κατορθωθῆ μέχρι τώρα, ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, νὰ γίνῃ ἀπὸ ὅλους ἀποδεκτὸν ἓνα σχῆμα ποὺ θὰ ὠδηγοῦσεν στὴν σύνταξιν ἑνὸς διεθνοῦς καταλόγου, καὶ αὐτὸ λόγω τῶν δυσκολιῶν ποὺ σχετίζονται, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, μὲ τὸν χαρακτήρα τῶν παραδόσεων νὰ εἶναι κατὰ βάση ἔθνικα μνημεῖα καὶ νὰ φέρουν σὲ τελευταία ἀνάλυσι τὴν σφραγίδα τῆς ψυχικῆς ἰδιοφυΐας κάθε λαοῦ, ποὺ τὶς δημιουργεῖ ἢ καὶ ποὺ τὶς διαμορφώνει.

Ὅπως ὅποτε μιὰ μεγάλη κατηγορία παραδόσεων, ἔστω ὡς ἀποτέλεσμα διεθνῶν ἐπιστημονικῶν συμβιβασμῶν, ἀναφέρεται σὲ ὑπερφυσικὰ ὄντα

και δυνάμεις με μυθικό χαρακτήρα. Και τὸ πρόβλημα ποὺ ἀνακύπτει εἶναι νὰ διευκρινισθῇ ἡ σχέση των με τὶς ἱστορικές παραδόσεις.

Ἡ σχέση αὐτή, καλυπτόμενη μονομερῶς ἀπὸ ἓνα ὁποιοδήποτε ὄρισμὸν τῆς παραδόσεως, εἶναι μᾶλλον χαλαρή. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ἐρμηνευτική προσέγγιση τῆς κατηγορίας τῶν μυθικῶν παραδόσεων ἔχει ἀνάγκην πλὴν τῆς φιλολογικῆς καὶ ἱστορικοσυγκριτικῆς¹⁰ καὶ ἀπὸ ἄλλες μεθόδους καί, ἐὰν εἶναι δυνατόν, κατὰ τρόπον ποὺ νὰ εἶναι ἀπότοκος συνδυαστικῆς φαντασίας. Τέτοιες μέθοδοι συνδέονται συγκεκριμένα με τὴν λειτουργίαν, τὴν δομήν, τὴν ἱστορίαν, τὴν ψυχολογίαν, τὴν παραψυχολογία καὶ τὴν κοινωνιολογία. Ἡ ἐπιλογή τῆς μεθόδου ἢ τῶν μεθόδων ἐξαρτᾶται πάντοτε ἀπὸ τὸν σκοπὸν στὸν ὁποῖον κανεὶς ἀποβλέπει, ὅταν μάλιστα δὲν ὑπάρχη σύγχρονον Σῶμα παραδόσεων, στίς ὁποῖες πρέπει νὰ στηριχθῇ ἡ ἔρευνα. Μία πλήρης μορφολογικὴ καὶ στρουκτουραλιστικὴ περιγραφή εἶναι οὕτως ἢ ἄλλως δύσκολο ἐγχείρημα.

Ἄς σημειωθῇ ὅτι στὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὑπάρχει εἰδικὸν ἀρχεῖο παραδόσεων, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει τώρα 8.000 περίπου ταξινομημένα δελτία, ποὺ ἔχει στὸ σύνολόν του ψηφιοποιηθῇ καὶ βρίσκεται στὴν διάθεση τῶν ἐρευνητῶν γιὰ περαιτέρω ἔρευνα καὶ μελέτη.

Οἱ Παροιμίαι εἶναι τὸ ἀντικείμενο τοῦ δευτέρου μεγάλου ἔργου τοῦ Πολίτη. Οἱ ὀρισμοὶ τῆς παροιμίας εἶναι πολλοί. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγεται καὶ Ἀριστοτελικὸς ὀρισμὸς, ποὺ εἶναι ὄχι μόνον ὁ πρῶτος ἀλλὰ καὶ θεωρητικὰ ἄψογα διατυπωμένος με σαφήνειαν καὶ λακωνικότητα.

Γιὰ τὰ ἀρχαῖα δεδομένα εἶναι ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ ἡ συμβολὴ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τῶν Leutsch καὶ Schneidewin, τῶν ἐκδοτῶν δηλαδή καὶ σχολιαστῶν τοῦ *Corpus Paroemiographorum Graecorum* (1839 καὶ 1851, ἀνατύπωση 1965), στὸ ὁποῖον περιελήφθησαν οἱ ἀρχαῖοι παροιμιογράφοι σὲ ἓνα Σῶμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀντλοῦν μέχρι σήμερα ὕλην καὶ πληρο-

10. Ἡ μέθοδος ἔχει χρησιμοποιηθῇ ὄχι μόνον γιὰ μεμονωμένες παραδόσεις, ποὺ ἐντάσσονται συνήθως σὲ εὐρύτερου ἐνδιαφέροντος μελέτες, ἀλλὰ καὶ γιὰ σύνολα παραδόσεων (βλ. ἐνδεικτικὰ πλὴν τῶν παλαιότερων μελετῶν ΔΗΜ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Αἱ περὶ Νεραΐδων δοξασαί καὶ παραδόσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, *Ἐπιστημ. Ἐπετ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ. Ἀθηνῶν*, περίοδος δευτέρα, 24, 1973-74, ἐν Ἀθήναις, 1975, σ. 337-355· Τοῦ Ἰδιοῦ, Ἡ Γελλῶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Ρουμανικὴν λαογραφίαν, *Λαογραφία*, 30, 1975-76, σ. 246-278).

φόρηση οί παροιμιολογοῦντες. Ἡ ἔκδοσι τοῦ Corpus μετὰ παρέλευσι τόσων ἐτῶν εἶναι πλέον κατὰ φυσικὴν συνέπειαν πεπαλαιωμένη. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπιχειρηθεῖσα νέα ἔκδοσι τῶν περιλαμβανομένων στὸ Corpus παροιμιολογῶν ἀπὸ τὸν Γερμανὸν κλασσικὸν φιλόλογον Winfried Bühler εἶναι ἀσυγκρίτως ἐκτενέστερη καὶ πληρέστερη, ἀλλὰ παρέμεινε λόγῳ τοῦ θανάτου τοῦ ἡμιτελῆς.

Στὴν σύγχρονη Ἑλληνικὴ παροιμιολογικὴ ἔρευνα ἡ ἔλλειψι ἑνὸς Σώματος παροιμιῶν εἶναι αἰσθητῆ. Τὸ ὑπάρχον κενὸν προσπάθησε νὰ τὸ πληρώσῃ ὁ Νικόλαος Πολίτης, ἀλλὰ δυστυχῶς ἀντὶ πολλῶν ἐξέδωσε μόνον τέσσερις τόμους στὴν περίπυστη Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ (1899-1902), με τοὺς ὁποίους, μαζί με τοὺς δύο τόμους τῶν Παραδόσεών του στὴν ἴδια Βιβλιοθήκη (1904), κατὰ τὸν αὐστηρὸν καὶ ἀπαιτητικὸν Στίλπωνα Κυριακίδη, ὁ Πολίτης ἀναδεικνύεται «εἷς τῶν κρατίστων τοῦ κόσμου λαογράφων»¹¹. Ἔτσι τὸ παρὰ ταῦτα μέγα αὐτὸ ἔργο γιὰ τίς παροιμίες παρέμεινε ἡμιτελές γιὰ δι-αφόρους λόγους καὶ τὸ ζητούμενον τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ συμπληρωθῇ καὶ νὰ ἐκδοθῇ, με ἀξιοποίησι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τοῦ ἀνέκδοτου ὕλικου παροιμιῶν ποὺ ἐσκόπευεν ὁ Πολίτης νὰ περιλάβῃ στὸ Σῶμα τῶν νεοελληνικῶν παροιμιῶν, ὕλικου τὸ ὅποιον τελικὰ κατέλιπεν στὸ Κέντρον Λαογραφίας.

Ὁ Πολίτης συνοδεύει τὰ κείμενα τῶν παροιμιῶν με ἀξιολογώτατα σχόλια, φιλολογικά, ἱστορικά, κριτικά, ἐθνολογικά, συγκριτικά κ.ἄ., ἀλλὰ μίαι στοιχειώδης, ἔστω, θεωρητικὴ ἀντιμετώπισι λείπει καὶ ἀπὸ τὸ δημοσίευμα αὐτό. Παρὰ ταῦτα εἶναι δυνατὸν σήμερα νὰ ἀρχίσῃ τὸ ἔργον τῆς συμπληρώσεως καὶ ἐμφανίσεως τῶν Παροιμιῶν, με κάπως διαφοροτικὸν ὅμως, πιδ προωθημένον ἐπιστημονικά καὶ τεχνικά, σχεδιασμόν.

Στὸ Κέντρον Λαογραφίας ὑπάρχει εἰδικὸν ἀρχεῖον παροιμιῶν με 120.000 περίπου, κατὰ τὸ σύστημα Πολίτη, ταξινομημένα δελτία. Γιὰ νὰ τὸ προσεγγίσῃ εὐχερέστερα κανεὶς μπορεῖ νὰ προστρέξῃ σήμερα στὴν ἐπικουρίαν τῆς σύγχρονης τεχνολογίας. Ἡδη ἔχει ψηφιοποιηθῇ τὸ 30% τῶν δελτίων (περίπου 38.000). Ἡ ψηφιοποίησι τοῦ συνόλου τοῦ ὕλικου θὰ τὸ καταστήσῃ πιδ εὐκόλα προσβάσιμο στὴν ἐπιστήμην καὶ στὴν σύνταξι ἐπὶ μέρους μελετῶν.

Παρόμοιον πρόβλημα ὑπάρχει καὶ γιὰ τίς Βυζαντινές παροιμίες. Ὁ Φαίδων Κουκουλῆς ἐπισημαίνει τὴν ἔλλειψι ἑνὸς Corpus, σύμφωνα με τίς ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης¹².

11. ΣΤΙΑΠ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Ν. Γ. Πολίτης, *Λαογραφία*, 7, 1923, σ. κβ'.

12. ΒΛ. ΦΑΙΔΩΝΟΣ ΚΟΥΚΟΥΛΗΣ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, 6, 1955, σ. 451.

Οί Βυζαντινές παροιμίες παρουσιάζουν όχι σπάνια δυσκολίες κατανοήσεως και έρμηνείας. Η σύγκριση με τις νεοελληνικές, που συνήθως τις διασώζουν, θα όδηγήσει σε όπωσδήποτε ασφαλέστερα συμπεράσματα, με τις αναγκαίες παρατηρήσεις οί όποίες θα αναφέρονται στο κύρος που δίνει στην παροιμία ή παράδοση, στην τοπικότητά της, στην Έλληνική της διατύπωση και στους έθνικούς προσανατολισμούς της. Από την άποψη αυτή το αναγκαίο επίσης Σώμα τών Νεοελληνικών παροιμιών, που θα ύπάρχει πρόχειρο σε σύγκριση, θα προσφέρει πολλές υπηρεσίες στην έπιστήμη και την Έλληνική γλώσσα και μάλιστα την δημόδη, όπως, μεταξύ άλλων, έδίδαξεν παλαιότερα ό Αδαμάντιος Κοραής, ό όποιος, σε αντίθεση με την γενικώτερη άρνητική του θέση για τά δημοτικά τραγούδια, εκτιμούσεν ιδιαίτέρως τόν δημόδη παροιμιακόν λόγον, αν και την εκτίμησή του αυτή την έστήριζε στην Άριστοτελικήν αυθεντία¹³.

Άλλά οί Νεοελληνικές παροιμίες συνδέονται τελικά με κάθε έκφραση τής ζωής με την πολυπλοκότητά της. Με όλα αυτά το Σώμα, για το όποιο πρόκειται, θα έδινεν την δυνατότητα στον έρευνητήν του είδους να προβάλη όχι μόνον την διαχρονικήν (έθνικήν) του διάσταση αλλά και την συγχρονικήν και την ανθρωπολογικήν και πολλά άλλα. Και τέλος θα βοηθούσε την Έλληνικήν παροιμιολογικήν έρευναν να παρακολουθήσει και συναγωνισθή κατά κάποιον τρόπον την αντίστοιχη Δυτικοευρωπαϊκήν (και την Άμερικανικήν), ή όποία και Σώματα παροιμιών διαθέτει και, ευρύτερα, είναι συγκριτικά πολύ πιό προχωρημένη, μόνον ότι ή Έλληνική παροιμιολογική έρευνα έχει στην διάθεσή της μοναδικόν προνόμιον το μεγάλο ιστορικόν βάθος του άντικειμένου της¹⁴.

Τό ότι γίνεται λόγος για Έλληνική λαογραφία με τις έθνικές ιδιομορφίες και ιδιαιτερότητές της δέν σημαίνει ότι ή έπιστήμη αυτή περιχαρακώνεται στα έθνικά όρια και ότι παραγνωρίζει την έπιτελούμενη εκτός αυτών σε ευρύτερο Ευρωπαϊκό επίπεδο κ.ά. λαογραφική κίνηση και πρόοδο, με δεδομένο μάλιστα ότι οί έκδηλώσεις του λαϊκού πολιτισμού έχουν τοπικό ή έθνικό χαρακτήρα αλλά ταυτόχρονα και διεθνή.

13. Βλ. έκτενώς ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ, Λαογραφικά στο έργο του Κοραή, *Λαογραφικά*, Β', Πουκίλα, Αθήνα 1992, σ. 278 κ.έ.

14. Έννοείται ότι έχει ήδη δημοσιευθή με έπιστημονικήν έπάρκεια ίκανός αριθμός παροιμιών από διάφορους τόπους, που θα μπορούσαν εύκολα να ένταχθοϋν σε ένα μελλοντικόν Σώμα παροιμιών.

Αυτό αποδεικνύεται άναμφισβήτητα από την επιδιώξή της από κοινοῦ με εκείνην πολλῶν ἄλλων χωρῶν τῆς Εὐρώπης νά δώση ἀπάντηση ὄχι μόνον στό πότε τῶν πραγμάτων, πού ἔχει συνδεθῆ ἐξ ἀρχῆς με τήν ἱστορικο-συγκριτική μέθοδο, ἀλλά στό πού, ἐρώτηση πού συνδέεται με τήν λεγόμενη χαρτογραφική μέθοδο, καί τήν δημιουργία **χαρτῶν (Ἄτλάντων)**, στοὺς ὁποίους ἀποτυπώνονται ἡ γεωγραφική κατανομή καί διάδοσή των.

Με τοὺς Ἄτλαντες, καί τὰ ἀναλυτικά ὑπομνήματα πού τοὺς συνοδεύουν, λόγῳ τῶν κοινῶν κανόνων πού διαμορφώνονται διευκολύνεται πολὺ ἡ διεθνῆς συνεργασία.

Ἡ ἐπιτυχία τῶν κατὰ χώρας σχετικῶν πρωτοβουλιῶν κατέληξε κάποτε στήν ἰδέαν ἰδρύσεως Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς, πού ἀπέβλεπε στόν συντονισμόν τῶν ἐπὶ μέρους προσπαθειῶν γιά τόν καταρτισμόν Ἐθνολογικοῦ Ἄτλαντος τῆς Εὐρώπης καί τῶν γειτονικῶν χωρῶν. Τὸ Κέντρον Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας κατώρθωσε νά ἀνταποκριθῆ τότε στήν πανευρωπαϊκὴν αὐτὴν ἐπιχείρηση με μεγάλην τελικὰ ἐπιτυχία¹⁵.

Ἡ τελευταία αὐτὴ προσπάθεια καί ὁ συντονισμός της παρὰ τὴν ἀρχικὴν ἀκραίαν ἐξαρση ἔχει ἀπὸ ἐδῶ καί μερικὲς δεκαετίες ἀτονήσει, ὅπως συμβαίνει σὲ κάθε ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπερεκτιμᾶται ἡ ἀτονεῖ ἀναλόγως ἡ ἀξία

15. Βλ. π.χ. ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ, 5ον Διεθνὲς συνέδριον πρὸς ἔκδοσιν Ἐθνολογικοῦ Ἄτλαντος τῆς Εὐρώπης εἰς Visegrad τῆς Οὐγγαρίας (23-28 Σεπτεμβρίου 1974), *Λαογραφία*, 29, 1974, σ. 371-373· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, 6η Διεθνὴς Σύνοδος διὰ τὸν Ἐθνολογικὸν Ἄτλαντα τῆς Εὐρώπης καί τῶν γειτονικῶν χωρῶν, *Λαογραφία*, 30, 1975-76, σ. 389-390, ὅπου καί ὁ λόγος γιά τὴν συμβολὴν τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας στό ἔργο τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ Ἐθνολογικοῦ Ἄτλαντος τῆς Εὐρώπης. Βλ. περαιτέρω ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ - ΓΡΗΓ. Κ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἄτλας τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας. Λεύκωμα I. Εὐλίονον ἄροτρον, ζυγός, σιδηροῦν ἄροτρον, Ἀροτρίασις, Κέντρ. Ἐρεύν. Ἑλλ. Λαογραφίας, Ἀθήναι 1975 (Χάρτες 4, 14 πίνακες με φωτογραφίες), ΓΕΩΡΓ. Α. ΜΕΓΑ, Ἀνακοίνωσις. 3ον Διεθνὲς συνέδριον πρὸς ἔκδοσιν Ἐθνολογικοῦ Ἄτλαντος τῆς Εὐρώπης εἰς Helsinki τῆς Φιλανδίας, *Λαογραφία*, 27, 1971, σ. 339-341, ΔΗΜ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Λαογραφικὸς Ἄτλας, Ἀθηνᾶ, 73-74, 1972-73, σ. 20-26, ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ, Die Erntegeräte in Griechenland, *Λαογραφικά*, Β', Ποικίλα, Ἀθήνα 1992, σ. 297-303· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ὁ Ἄτλας τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας καί οἱ χειμερινὲς περιοδικὲς πυρὲς στόν βορειοελλαδικὸν χῶρον, *Λαογραφικά*, Γ', 1994, σ. 7-19· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Οἱ πυρὲς τοῦ Προφήτη Ἡλία στήν Πελοπόννησο*, ὅ.π., σ. 20-30· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Οἱ περιοδικὲς πυρὲς τῆς πρώτης Μαΐου στήν περιοχὴ Ἠλείας*, ὅ.π., σ. 333-343· βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ γιά τίς περιοδικὲς πυρὲς *Forschungen zum Ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer, Band 1, Die Termine der Jahresfeier in Europa, Erläuterungen zur Verbreitungskarte*, Göttingen 1980, σ. 20-23.

και αποτελεσματικότητα μιᾶς μεθόδου, ἀλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ μέθοδος ἐξαφανίζεται και ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηῖται μεμονωμένα, ἢ και σὲ αποτελεσματικώτερη συνδυαστικὴ μορφή μεῖ ἄλλες μεθόδους, ὅταν μάλιστα αὐτὲς σχετίζονται με συγγενεῖς ἐπιστῆμες, ὅπως ἡ λαογραφία, ἡ κοινωνιολογία, ἡ κοινωνικὴ ἀνθρωπολογία κλπ.

Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν στὸ Κέντρον Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας ἔχει ἐπιστρατευθῆ τώρα ἡ σύγχρονη τεχνολογία, δηλαδὴ ἡ ψηφιακὴ ἐφαρμογὴ τοῦ Ἄτλαντος τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας.

Τὸ ὅτι ἡ ἐπιστῆμη τῆς Λαογραφίας δὲν περιχαρακώνεται στὰ ἔθνικα ὅρια ἀλλὰ διατελεῖ σὲ ἐπαφὴ και γόνιμη συνεργασία με τὴν ἀντίστοιχη πολλῶν ἄλλων λαῶν φαίνεται μεταξὺ ἄλλων και ἀπὸ τὴν ἐπιτυχημένη διοργάνωση στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὸ Κέντρον Λαογραφίας τὸν Ἰούνιον τοῦ 2009 τοῦ 15ου Συνεδρίου τῆς Διεθνοῦς Ἑταιρείας Λαϊκῆς Ἀφηγηματικῆς Ἔρευνας (International Society for Folk Narrative Research) με θέμα *Οἱ ἀφηγήσεις στὸν χῶρο και τὸν χρόνο: μετάδοση και προσαρμογές*. Τὸ θέμα τοῦ Συνεδρίου, τοῦ δευτέρου ποῦ ἔχει συγκληθῆ στὴν Ἀθήνα (τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1964 πραγματοποιήθηκε τὸ 4ον Συνέδριον με εὐθύνη τῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας)¹⁶, καλύφθηκε ἀπὸ 305 ἀνακοινώσεις συνέδρων ἀπὸ 53 χῶρες ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμον, τῶν ὁποίων ἔχει ἀρχίσει ἡ δημοσίευση. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ σύγκληση και ὀργάνωση τοῦ Συνεδρίου αὐτοῦ ἐπὶ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἀποτελεῖ ἀνανεωμένο δεῖγμα ἀναγνωρίσεως τῆς συμβολῆς τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφικῆς ἐπιστῆμης στὴν διεθνή λαογραφικὴ ἔρευνα και κίνηση.

Σχετικὴ με τὴν **λαϊκὴν ἱατρικὴν** ὕλη ἔχει περισυναχθῆ ἀρκετῆ. Πέρα τούτου στὸ θέμα αὐτὸ ἀναφέρονται διδακτορικὲς διατριβὲς ἢ Συνέδρια, τῶν ὁποίων ἔχουν ἐκδοθῆ τὰ πρακτικὰ. Παρὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ διστάση ὁ ἐρευνητῆς τοῦ παρόντος ἢ τοῦ μέλλοντος νὰ καταγράψη και τὴν ἐλαχίστην ἀκόμη σχετικὴ λεπτομέρεια, ἐπειδὴ ἡ λεπτομέρεια αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐπιφυλάσση ἐκπλήξεις.

Παράδειγμα πρόχειρον. Σὲ πολλὰ μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου οἱ κάτοικοι χρησιμοποιοῦσαν και χρησιμοποιοῦν ἐνίοτε ἀκόμη με διαφοροὺς τρόπους μουχλιασμένο ψωμὶ στὶς πληγές, στὶς μολύνσεις τοῦ δέρματος κ.ἀ., γιὰ νὰ προλάβουν διαφυγήσεις, και γενικώτερα σὲ πολλὰς ἄλλες περιπτώσεις

16. Στὸ Συνέδριον αὐτὸ ἔχει ἀφιερωθῆ ὁ 22 (1965) πολυμάρτυρος τόμος τοῦ περιοδικοῦ *Λαογραφία*, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὰ κατὰ τὴν σύγκλησίν του και τίς ἀνακοινώσεις τῶν συνέδρων. Ἡ κύρια εὐθύνη τοῦ Συνεδρίου ἀνήκει στὸν Γ. Α. Μέγαν.

ή μούχλα του ψωμιού και άλλων ειδών χρησίμευε για την θεραπείαν διαφόρων παθήσεων.

Η λαϊκή αυτή θεραπευτική μέθοδος μέσω της μούχλας θα μπορούσε σήμερα να έκληφθη ως άφελής, επειδή όμως κανείς δεν ήταν δυνατόν να υποπτεύσει παλαιότερα ότι η μούχλα θα κατέληγε κάποτε στα τρύβλια του Fleming, για να παραχθή από αυτήν η πενικιλίνη με τα παρακολουθήματά της¹⁷.

Μια σύγχρονη πάντως κατά κάποιον τρόπον άποψη για την λαϊκή ιατρική, που άπορρέει πιθανώτατα από την Γαλλική κοινωνιολογική Σχολή, τείνει να δεχθή ότι η λαϊκή ιατρική δεν είναι άπλη συλλογή ύλικού, έστω λεπτομερούς, αλλά σύστημα λαϊκών θεραπευτικών αντίληψεων, πίστεων και ένεργειών κοινωνιολογικής και πολιτιστικής ύφης, που λειτουργεί με δικούς του κοινωνικούς όρους.

Στην βοήθεια της λαϊκής ιατρικής, στην όποια όχι σπάνια εμπλέκεται η μαγεία και η δεισιδαιμονία, καταφεύγει πάντως ο άνθρωπος όταν δοκιμάσει άπογοήτευση από την έπιστημονική ιατρική, όταν κατά την άρχαίαν έκφραση για την υγείαν του «άπειπον οι τών ίατρών δεινοί». Παράδειγμα διδακτικόν ο Περικλής. Ο μέγας αυτός πολιτικός «δεισιδαιμονίας δοκεϊ γενέσθαι καθυπέροτος», κατά τόν Πλούταρχον¹⁸. Και όμως, παρά τό ότι είχε «ήγεμόνα» του βίου του τόν όρθόν λόγον, όταν τό 429 προσβλήθηκε από τόν ένσκήψαντα στην Άθήνα θανατηφόρον λοιμόν, στην άπελπισία του δεν έδίστασε να παρουσιάζεται με «περίαπτον ύπό τών γυναικών τῷ τραχήλω περιηρημένον»¹⁹. Τό φαινόμενο είναι διαχρονικό και ισχύει διεθνώς. Άπό έρευνα π.χ., που έγινε στην Νορβηγία τό 1977, προέκυψεν ότι κάθε πέμπτος Νορβηγός από όλα τά κοινωνικά στρώματα είχε έπαφή με κάποιον λαϊκόν θεραπευτήν²⁰.

17. Βλ. ΠΑΝ. Γ. ΚΡΗΤΙΚΟΥ, 'Η προϊστορία τών αντιβιοτικών έν Έλλάδι. 'Η χρῆσις των εις την Έλληνικην λαϊκην θεραπευτικήν, *Λαογραφία*, 18, 1959, σ. 405-422, ιδίως σ. 402 και 404. Βλ. περαιτέρω, ΑΓΛΑΪΑΣ ΜΠΙΜΠΗ-ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Παραδοσιακή ιατρική στην Πελοπόννησο*, Άθήνα 1985 (ιδ. διατρ.), και *Λαϊκή ιατρική, Διεθνές Έπιστημονικό Συνέδριο, Πρακτικά*, Ρέθυμνο 2003.

18. ΠΛΟΥΤ., *Περικλής*, 6.

19. 'Ο.π. 38. Τό γεγονός αυτό τό Θεόφραστος έν τοις ήθικοις... *ιστόρησεν*, κατά τόν Πλούταρχον.

20. Βλ. REIMUND KVIDELAND, *Aspekte der Gegenwartsvolkskunde in Skandinavien*, άνάτ. άπό τό Probleme der Gegenwartsvolkskunde, Referate der Österreichischen Volkskundetagung 1983 in Mattersburg (Burgenland), Wien 1985, σ. 117.

Στήν προκειμένη περίπτωση θά μπορούσε νά καταφύγη κανείς σέ ψυχολογικές ἢ βαθυψυχολογικές ἐρμηνείες, ἀν ἐπιδιώκη νά ἀντίληφθῆ πῶς λειτουργεῖ τὸ ἀτομικὸ ἢ συλλογικὸ ἀσυνείδητο καὶ πῶς παραμερίζεται ὁ ὀρθὸς λόγος ἀπὸ τὴν ἀνάδυση στὴν ἐπιφάνεια τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων ποῦ συγκροτοῦν τὸν κόσμον τῶν συναισθημάτων τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ θεραπευτὴς τῆς λαϊκῆς ἰατρικῆς δὲν γνωρίζει αὐτονόητα τὴν φροῦδικὴν διδασκαλίαν περὶ ἀλληλεπιδράσεως τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν γεγονότων καὶ ἀντιδράσεων. Κινεῖται ἐμπειρικῶς μέσα σέ ἓνα σύστημα ψυχοσωματικῆς ἰατρικῆς, ἣ ὁποία ἀντιμετωπίζει τὸν ἀσθενῆ ἄνθρωπον ὄχι ὡς σύνολον στοιχείων ἀνεξαρτήτων ἀλλὰ ὡς ὅλον²¹, ποῦ τὸ συνιστοῦν στοιχεῖα ἀλληλοεξαρτώμενα, καὶ αὐτὸ φαίνεται μὲν περίεργο, δὲν εἶναι ὅμως ἔξω ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἄς προστεθῆ μὲ τὴν εὐκαιρία ὅτι ἡ ἀδιαχώριστη ἐνότητα ψυχῆς καὶ σώματος προβάλλεται τελευταῖα ὡς ἀντίληψη εἰδικὰ τῆς λεγόμενης Ψυχοσωματικῆς Σχολῆς τοῦ Παρισιοῦ²².

Στὴν Ἑλληνικὴ παράδοση, ποῦ εἶναι πάντοτε παροῦσα, δὲν εἶναι ὅμως ἄγνωστη καὶ αὐτὴ ἡ ἰδέα. Τὴν ἐκθέτει κατὰ τρόπον σαφέστατον ὁ Πλάτων στὸν Χαρμίδην ἀποδίδοντάς τιν ἐστὶν Ἐκκλησία καὶ ἰατρὸν Ζάλμοξιν, ὁ ὁποῖος ὑποστήριζε ὅτι «ὥσπερ ὀφθαλμοὺς ἄνευ κεφαλῆς οὐ δεῖ ἐπιχειρεῖν ἰᾶσθαι οὐδὲ κεφαλὴν ἄνευ σώματος, οὕτως οὐδὲ σῶμα ἄνευ ψυχῆς, ἀλλὰ τοῦτο καὶ αἴτιον εἶη διαφεύγειν τοὺς παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἰατροὺς τὰ πολλὰ νοσήματα, ὅτι τοῦ ὅλου ἀμελοῖεν οὐ δέου τὴν ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι, οὐ μὴ καλῶς ἔχοντος ἀδύνατον εἶη τὸ μέρος εἶ ἔχειν. Πάντα γὰρ ἔφη ἐκ τῆς ψυχῆς ὠρμηθῆναι καὶ τὰ κακὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ τῷ σώματι καὶ παντὶ τῷ ἀνθρώπῳ»²³.

Σὲ ἄλλο, παράλληλο, ἐπίπεδο λειτουργεῖ ἡ ἀντίληψη αὐτὴ στὴν Ἑκκλησία, ἣ ὁποία στηρίζεται τῶρα στὴν πίστη. Τὸ σῶμα εἶναι κατοικητήρι-

21. Γιὰ τὸ «ὅλον» καὶ τὴν ἔννοιά του, ποῦ ἀνταποκρίνεται στὴν οὐσία τοῦ ἀντικειμένου τῆς κοινωνιολογίας, ἰδίως στὴν Γαλλικὴν τῆς ἔκφραση, βλ. τὸ βιβλίον Γ. Β. ΚΑΒΒΑΔΙΑ, *Ἡ ἔννοια τοῦ «ὅλου» στὴν Κοινωνιολογία*, Ἀθήναι 1979 (Βιβλιοθήκη Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, Διεύθυνση Γεωργίου Καββαδία 3).

22. Βλ. πρόχειρα MARILIA AISENSTEIN, *The Indissociable Unity of Psyche and Soma: A View from the Paris Psychosomatic Schools*, *International Journal of Psycho-Analysis*, 87, 667-680, ἔπου καὶ βιβλιογραφία.

23. ΠΛΑΤ. *Χαρμίδης*, 156d-e, πρβλ. καὶ Ι. Ν. ΔΑΜΠΑΣΗ, *Ἱστορικαὶ ἰατρικαὶ μελέται*, Σειρὰ πρώτη, Ἀθήναι 1966, σ. 26 (Ἐκδοσις Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν).

ον τῆς ψυχῆς, «ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν Ἁγίου Πνεύματος», κατὰ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον²⁴, καὶ ἔτσι οἱ Ἅγιοι εἶναι συνήθως ἰατροὶ τοῦ ὄλου ἀνθρώπου ἀδιαιρέτως. Ἄς σημειωθῆ ὅτι ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς πρῶτος ὁ Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας (ἤδη περὶ τὸ 110) παραδίδει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς εἶναι ἰατρὸς «σαρκικός τε καὶ πνευματικός»²⁵.

Συστηματικὰ κατατεταγμένη, μὲ τὴν βοήθεια μάλιστα παλαιότερα νομομαθοῦς, ὅπως μοῦ εἶχεν κάποτε ἀνακοινώσει ὁ Γ. Μέγας, εἶναι ἡ ὕλη **λαϊκοῦ δικαίου** ποὺ βρίσκεται στὸ ἀρχεῖον τοῦ Κέντρου Λαογραφίας, ἡ ὁποία ἔχει περισυναχθῆ μέσῳ κυρίως τῆς στοματικῆς παραδόσεως καὶ ἡ ὁποία σχετίζεται μὲ κάθε μορφὴ δικαίου. Τὸ ἔργον τοῦ Ἑλληνα λαογράφου, ὁ ὁποῖος, ἂς λεχθῆ καὶ αὐτό, ὀφείλει νὰ εἶναι λαογράφος αὐτάρκης, δηλαδή νὰ διαθέτῃ ἐλληνομάθεια καὶ ἀρχαιογνωστικὴν ἐπάρκειαν, σὲ ἐπίπεδον ἐρμηνευτικῆς προσεγγίσεώς του, εἶναι, κατ' ἐμὲ τουλάχιστον κριτὴν, δυσχερές. Ὡς πρῶτον τοῦ μέλημα καὶ στὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν εἶναι νὰ κινήθῃ ἀναδρομικὰ, μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ δικαίου, ποὺ συμπίπτει μὲ τὴν περίοδον τῆς Βενετοκρατίας-Φραγκοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας.

Τὸ δίκαιο αὐτὸ (ἐπιχώριον, τοπικόν, ἐθιμογενὲς κλπ.), πέρα τοῦ ὅτι ὅπως κάθε ἐθιμο ἀποτελεῖ συγκεκριμένην πράξιν, γεγονόσ, συμβεβηκόσ, διατηρεῖ καὶ ἄλλα ἐπίσης στοιχεῖα τοῦ ἐθίμου, δηλαδή τὴν πολυχρόνια καὶ ἀδιάκοπη συνέχεια, ἣτοι τὴν παράδοσιν, καὶ αὐτονόμητα τὴν λαϊκὴν ἀποδοχὴν καὶ ἐπιδοκιμασίαν, μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ὁποίας ἐξασφαλίζει τὴν ἀναπνοήν του. Ἀλλὰ ἡ ζωὴ εἶναι πολύπλοκη, μὲ ποικίλες τάσεις καὶ ἀντιθέσεις, καὶ ἔτσι ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου τὰ πράγματα δὲν εἶναι πάντοτε ἀπλά καὶ μονοσήμαντα.

Ἔχομεν νὰ κάμωμε μὲ δίκαιο ποὺ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς του, ἀλλὰ καὶ μετέπειτα, δὲν ἐφαρμοζόταν ἐνιαῖα σὲ ὀλόκληρη τὴν Ἑλληνικὴν ἐπικράτειαν. Ἀντιθέτως παρουσίαζε μεγάλην ποικιλίαν ἀναλόγως τῶν ξένων κυριαρχιῶν καὶ τοῦ χρόνου διάρκειάς των καὶ αὐτὸ εἶναι ἓνας μόνον ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς δυσκολίας τῆς μελέτης του.

24. Πρὸς Κορινθ. 6, 19.

25. Βλ. ΑΝΔΡΕΑΝΗΣ ΣΤ. ΚΟΥΡΟΥΣΗ, Ἡ «τροπικὴ λέξις» παρὰ τῷ Ἁγίῳ Ἰωάννῃ τῆς Κλίμακος, *Ἄθηνᾶ*, 83, 2002-2005, σ. 435, ὅπου καὶ ἡ παράθεσιν τοῦ χωρίου.

Ἄν τὸ ἐφαρμοσθὲν δίκαιον, ποὺ κατὰ βάση στηριζόταν στὴν συνήθεια καὶ τὸ ἔθιμο, εἶναι ἀκραιφνῶς ἐθιμικό, δηλαδὴ μὴ γραπτὸ, ἢ δημῶδες, ἀποτελεῖ ζήτημα πρὸς διερεύνηση. Ἰσως σὲ πολλὲς περιπτώσεις νὰ ἔχωμεν στοιχεῖα τοῦ γραπτοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου «καταπεπιωκότα» στὰ λαϊκὰ στρώματα, τὰ ὁποῖα διέσωσεν ἡ συνήθεια, λησμονηθέντων τῶν προηγούμενων κωδίκων νομοθεσίας, Βυζαντινῶν κλπ., ἀλλὰ καὶ «ἀναβεβηκότα», ποὺ ἀκολούθησαν τὴν ἀκριβῶς ἀντίθετη πορεία. Κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν του βέβαια ἡ δημιουργία πολλῶν προβλημάτων εἶναι εὐεξήγητη, λόγῳ τῆς ἰδιομορφίας του. Ἐνα δίκαιον προφορικό, ἀσταθὲς ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του καὶ κάποτε μετέωρον ἦταν φυσικὸ νὰ εἶναι ἐπιδεκτικὸ παρερμηνειῶν, παρανοήσεων καὶ στρεβλώσεων, καὶ ἐνίοτε σκοπίμων ἀυθαιρεσιῶν.

Γιὰ νὰ θεραπευθῇ ἡ ἀκαταστασία καὶ ἡ πολυνομία, κατέστη ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη κωδικοποιήσεως τοῦ δικαίου τούτου, ὅπως ἡ κωδικοποίησις τῆς *Θήρας* (1797) καὶ τῆς *Νάξου* (1810), μόνες κωδικοποιήσεις μὲ τὴν σύγχρονη ἔννοια τοῦ ὅρου. Καὶ ἡ προσπάθεια ὅμως αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ ἔλυσεν ὅλα τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργοῦσε ἡ σχέση των καὶ μὲ τὰ ἐρασιματικὰ πονήματα, ὅπως τὸ *Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον* τοῦ Βλάσταρη (1335) καὶ κυρίως ἡ *Ἐξάβιβλος* τοῦ Ἀρμενοπούλου (1345), ποὺ ἦταν μάλιστα μεταφρασμένα σὲ ἀπλὴ καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου κατανοητὴ στοὺς πολλοὺς γλῶσσα.

Οἱ δυσχέρειες πολλῆς, ἡ διαδικασία τοῦ ἐνδεχομένου δοῦναι καὶ λαβεῖν μεταξὺ λογίας καὶ δημῶδους παραδόσεως ὑπαρκτῆ. Ἡ ἔρευνα ὡς πρὸς τὴν σχέση γραπτοῦ (ἐπισήμου) καὶ ἐθιμικοῦ δικαίου, ἡ σύναψη μὲ τὸ δίκαιον ποικίλων δοξασιῶν, ἐθίμων καὶ θεσμῶν, ποὺ ἀφοροῦν στὴν οἰκογένειαν, τὸν γάμον, τὴν παιδοποιίαν κ.ἄ., συντελοῦν στὴν πληρέστερη κατανόησι τῶν διαφόρων ζητημάτων.

Ἡ **μουσικὴ** τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ μάλιστα τῶν κλέφτικων καὶ τοῦ τραπεζιοῦ, τῆς τάβλας, θεωρεῖται ὅτι ρέπει ἀπὸ λίγο ὡς πολὺ πρὸς τὴν μελαγχολίαν, πάντως ὄχι πρὸς τὴν εὐθυμίαν, πρᾶγμα γιὰ τὸ ὁποῖο, κατὰ μερικοὺς, φέρει εὐθύνη ἡ πολύχρονη περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας μὲ τὰ δεινὰ ποὺ ἐπεσώρευσε στοὺς Ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς. Ὁ ἀρχαιολόγος Κωνσταντῖνος Ρωμαιοῦς (ὁ ὁποῖος μαζὶ μὲ ἄλλους ἀρχαιολόγους, ὅπως ὁ Σπ. Μαρινᾶτος καὶ ὁ Ἀντώνιος Κεραμόπουλος, προσέφεραν πολλὰ καὶ πολὺ ἀξιόλογα στὴν Ἑλληνικὴ λαογραφικὴ ἔρευνα) σὲ ὁμιλία του τὸ 1956 ἀπὸ τὸ βῆμα ποὺ βρισκομαὶ ὑπεστήριξε ὅτι ἡ ἔρμηνεία αὐτὴ εἶναι «ἐπιπολαία καὶ ἀστήρικτος. Ὁ παθητικὸς καὶ μελαγχολικὸς τόνος τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν,

συνεχίζει ο Ρωμαῖος, *ιδιάζει γενικὰ εἰς τὴν καθολικὴν ἀνατολικὴν μουσικὴν, ποὺ εἶναι ἐξηπλωμένη εἰς ὅλας τὰς βαλκανικὰς χώρας*²⁶. Ὁ Ρωμαῖος ὑποστηρίζει τὴν ἀποψή του αὐτὴ καὶ μὲ ἄλλα ἐπιχειρήματα. Γιὰ νὰ ὑπάρξουν ὅμως πιὸ ἐμπεριστατωμένα καὶ πιὸ πειστικὰ ἀποτελέσματα ἐπιβάλλεται μὲ συνεργασία ἐθνομουσικολόγων καὶ λαογράφων νὰ ἐπιχειρηθῇ συστηματικώτερα ἀπὸ ὅσο μέχρι τώρα σύγκριση μεταξὺ Βυζαντινῆς καὶ δημώδους μουσικῆς καὶ αὐτὸ τὸ θεωρῶ *ζητούμενο*²⁷. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ἓνας ἀριθμὸς ἐρμηνευτῶν δημοτικῆς μουσικῆς (παλαιότερα μεγαλύτερος) ἦταν καὶ εἶναι διωρισμένοι ἱεροψάλτες σὲ ναοὺς. Οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν, ὅπως μοῦ εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ προσωπικὴ ἔρευνα, προέρχονταν ἀπὸ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαρχίας μὲ ἀναμφίβολα βιωματικὴ σχέση μὲ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Πέρα τούτου, ἀπὸ μουσικολογικὴ ἀποψη στὰ δημοτικὰ τραγούδια χρησιμοποιοῦνται κλίμακες ταυτιζόμενες μὲ τὶς κλίμακες τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ὁ λαϊκὸς τραγουδιστὴς εἶναι, ὅπως ὁ παλιότερος Βυζαντινὸς μελωδὸς (ποὺ συνθέτει ταυτόχρονα κείμενο καὶ μουσικὴ) συνθέτης τοῦ τραγουδιοῦ καὶ εὐρετῆς ταυτόχρονα τῆς μουσικῆς του, ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ εἶναι πρωτότυπη ἢ νὰ στηρίζεται σὲ προηγούμενες, γνωστὲς σ' αὐτόν, μελωδίες, ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ βρισκῆ κάθε φορὰ πρωτότυπη μελωδία. Μὲ αὐτὸν τὸν τελευταῖον τρόπον στὴν δημώδη μουσικὴ ἔχομε τὶς μουσικὲς παραλλαγὰς καὶ πέρα ἀπὸ αὐτό, ὅπως διαπιστώνομε στὶς ἐπιτόπιες ἔρευνές μας, ὁ κατὰ κάποιον τρόπον μουσικὰ ταλαντοῦχος αὐτὸς ἄνθρωπος, συχνὰ καλλιφώνος, τὸ πρῶτ' ψάλλει βυζαντινὰ στὴν ἐκκλησία καὶ κατόπιν τραγουδεῖ δημοτικὰ τραγούδια στὴν διασκέδαση ἐνὸς πανηγυριοῦ, ποὺ ἀκολουθεῖ, ἢ στὸ τραπέζι ἐνὸς γάμου ἢ σὲ ὅποιαδήποτε ἄλλη περίστασι

26. Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ, *Ἀκαδημαϊκοὶ λόγοι*, Ἀθήναι 1964, σ. 23.

27. Τέτοιου εἶδους προσπάθειες σὲ περιορισμένον ἐπίπεδο ἔχουν ἤδη, τελευταῖα, ἐπιχειρηθῆ (βλ. ἐνδεικτικὰ: *Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια*, τόμ. Γ': Μουσικὴ Ἑκλογὴ ὑπὸ ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ καὶ ΣΠΥΡ. Δ. ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ, ἐν Ἀθήναις 1968, σ. ιε'-ν' [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἑρέυνας τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, ἀρ. 10]. Τὸ κείμενο ἀνήκει στὸν Σπυρ. Περιστερῆ), ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤ. ΑΜΑΡΓΙΑΝΑΚΗ, *Βυζαντινὴ μουσικὴ - Δημοτικὸ τραγούδι: Οἱ δύο ὄψεις τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς κληρονομιάς, Οἱ δύο ὄψεις τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς κληρονομιάς - Ἀφιέρωμα εἰς μνήμην Σπυριδῶνος Περιστερῆ*, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἑρέυνας τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, ἀρ. 18, Ἀθήνα 2003, σ. 61-70, ΓΡΗΓ. ΣΤΑΘΗ, *Ἡ φωνητικὴ καὶ ἡ δημοτικὴ μουσικὴ καὶ ἡ σχέση ἀνάμεσά τους, Τιμὴ πρὸς τὸν διδάσκαλον, ἀφιέρωμα στὰ ἐξηντάχρονα τῆς ἡλικίας καὶ τὰ τριαντάχρονα τῆς καλλιτεχνικῆς προσφορᾶς του*, Ἀθήνα 2001, σ. 639-655).

πού απαιτείται ή παρουσία του. Δέν χρειάζεται ιδιαίτερη προσπάθεια για νά αντιληφθῆ κανεὶς τὴν ἐπίδραση πού εἶναι φυσικὸ νά ὑπάρχη μεταξὺ τῶν δύο μουσικῶν ιδιωμάτων, βυζαντινοῦ καὶ δημῶδους, τὰ ὅποια ἐξέρχονται ἐκ τοῦ «*ἔρκους τῶν ὀδόντων*» τῆς ἐμπνεύσεως καὶ τῆς μουσικῆς εὐαισθησίας τοῦ ἴδιου ἀνθρώπου. Για τὴν ἱστορία σημειῶνω ὅτι οἱ παρατηρηθεῖσες ὁμοιότητες μεταξὺ τῶν συστημάτων βυζαντινῆς καὶ δημῶδους μουσικῆς συνετέλεσαν στὸ νά χρησιμοποιηθῆ ἡ πρώτη ὡς ὅρος συγκρίσεως πρὸς τὴν δευτέρη ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα.

Τὰ λαογραφικὰ ζητούμενα εἶναι ποικίλα. Ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία λείπει π.χ. ἓνα **λαογραφικὸ λεξικὸ** ὑψηλῶν προδιαγραφῶν καὶ ἀπαιτήσεων. Ὑπάρχει πάντοτε καὶ ἡ ἔλλειψη ἐνὸς **ὑπαιθρίου λαογραφικοῦ μουσείου**, παλαιὸν ὄνειρον τῶν Ἑλλήνων λαογράφων, πού θὰ ἦταν ἀνάλογο πρὸς τὰ ὑπάρχοντα σὲ ἄλλες χῶρες τῆς Εὐρώπης καὶ θὰ μποροῦσε νά ἀποτελῆ καθρέπτη τοῦ ὕλικου καὶ καλλιτεχνικοῦ λαϊκοῦ βίου²⁸, ἀλλὰ λόγῳ τῶν πολὺ μεγάλων οικονομικῶν ἀπαιτήσεων πού ὑπάρχουν για νά συγκροτηθῆ καὶ λειτουργήσῃ, θὰ ἦταν ἐκτὸς πραγματικότητος μὲ τὴν σημερινὴν οικονομικὴ συγκυρία νά γίνεται λόγος περὶ αὐτοῦ.

Ὅσα πάντως ζητούμενα ἐπισήμανα παραπάνω εἶναι μερικὰ μόνον ἐκ τῶν πολλῶν τῆς Ἑλληνικῆς παραδόσεως πού δέν ἔχουν ἀκόμη ἐλκύσει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς σοβαρῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Τὸ ἐπιστημονικὸν πεδίου ἔτσι παραμένει καὶ θὰ παραμείνῃ ἀκόμη ἀνοικτὸν για μακρὸ χρονικὸ διάστημα για τοὺς νέους ἐπιστήμονες πού ἐκτιμοῦν τὸν λαϊκὸν πολιτισμὸν καὶ θὰ θελήσουν νά ἐπιδοθοῦν μὲ ἀγάπην, μὲ εὐθύνην ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν ἀπαιτούμενον σεβασμὸν σὲ ὅ,τι οἱ προηγούμενοι ἀπ' αὐτοὺς ἔχουν προσφέρει στὰ διάφορα ζητήματα πού σχετίζονται μὲ τὸν πολιτισμὸν αὐτόν.

Θὰ προβῶ τώρα ἐπιλογικὰ καὶ ἀνακεφαλαιωτικὰ σὲ ὠρισμένες σύντομες παρατηρήσεις. Κατ' ἀρχὰς θὰ ἤθελα νά παρατηρήσω ὅτι ἡ ἀναδρομὴ στὸ παρελθόν, στὴν ὁποίαν κατ' ἐπανάληψη σαφῶς ἡ ὑπαινικτικὰ ἀναφέρθηκα, δέν εἶναι οὔτε κενὸς περιεχομένου ρωμαντισμὸς, οὔτε ἐπίδειξη φιλοπραγμοσύνης, πολὺ περισσότερο δέν εἶναι τάση προγονολατρίας καὶ προγονοπληξίας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ γνώση τῶν ἐκδηλώσεων τῆς νεοελληνικῆς

28. Βλ. σχετικῶς καὶ Γ. Α. ΜΕΓΑ, Ὑπόμνημα περὶ ἰδρύσεως ὑπαιθρίου λαογραφικοῦ μουσείου, *Λαογραφία*, 24, 1966, σ. 479-480.

ζωῆς (γλῶσσα, ἦθη καὶ ἔθιμα, παραδόσεις) γονιμοποιεῖ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τοῦ παρελθόντος ἀπὸ τὸ ἀπώτατον μέχρι τὸ πρόσφατο, ἀλλὰ ἡ ἀναδρομὴ ὁδηγεῖ καὶ στὴν ἀρχικὴ μορφήν τῶν πραγμάτων, ὅπως ἐμφανίζονται στὸ παρελθόν, πὺ καθίσταται ἀναγκαία γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ παρόντος.

Προσωπικὰ πιστεύω ὅτι ἡ σχετικὴ Ἀριστοτελικὴ ἀρχὴ δὲν ἔχει χάσει τίποτα ἀπὸ τὴν διαχρονικὴν τῆς ἐπικαιρότητα, ὅπως διατυπώνεται στὰ *Πολιτικά*: «εἰ δὴ τις ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα φνόμενα βλέπειεν, ὥσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις, καὶ ἐν τούτοις κάλλιστ' ἂν οὕτω θεωρήσειεν»²⁹.

Ἡ πορεία αὐτὴ πρὸς τὸ παρελθόν ἀποβλέπει στὸ νὰ δείξῃ τὴν συνέχεια καὶ ἐνότητα ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὰ πράγματα σὲ πλήρη καὶ ὁλοκληρωμένη μορφή καὶ ἐνότητα, ὅταν ἔχῃ συμβῆ νὰ ἔχουν διασωθῆ ὡς σπαράγματα ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς φθοροποιῦ δυνάμεως τοῦ χρόνου.

Ἄλλ' ἡ ἐμμονὴ τῆς συνάψεως τῶν νέων μὲ τὰ παλαιὰ καὶ ἡ προβολὴ τῆς παραδόσεως, τοῦ παρελθόντος, πὺ μεταξὺ ἄλλων στερεῖ τὴν λαογραφίαν, ὅπως ἔχει γραφῆ, ἀπὸ τὴν δυνατότητα νὰ συλλάβῃ τὴν δομὴν τῶν πραγμάτων, εἶναι συντηρητικὴ, θὰ ἰσχυρισθοῦν μερικοί, ἐνῶ εἶναι, ἐννοεῖται, προοδευτικὴ ἢ συγχρονικὴ μόνον ἐξέταση μὲ ἀφηρημένα γενικευτικὰ κοινωνικο-ανθρωπολογικὰ σχήματα, ἐννοιες καὶ μεθόδους δομολειτουργικῶν Σχολῶν, πὺ βοηθοῦν νὰ κατανοηθῆ. Ἐδῶ δὲν ἀντέχω στὸν πειρασμὸν νὰ μὴν παραφράσω τὸν λόγο σύγχρονου στοχαστῆ, πὺ θὰ μποροῦσε νὰ τὸν ἐκλάβῃ κανεὶς καὶ ὡς ἀνεκδοτικόν. Ἡ ἀντίληψη πὺ, χωρὶς συνήθως ἱστορικὴν προοπτικὴν, ἀναχωρεῖ μόνον ἀπὸ τὸ παρὸν καὶ καταλήγει μόνον στὸ παρὸν ὑπάρχει κίνδυνος νὰ ὁδηγήσῃ κάποτε στὴν παραδοξολογία ὁ ἀσχολούμενος μὲ τὴν ἀναστήλωση ἐνὸς ἀρχαίου μνημείου νὰ θεωρῆται συντηρητικὸς, ἐνῶ προοδευτικὸς νὰ λογίζεται ὁ ἐργολάβος πολυκατοικιῶν. Ἀποτελεῖ πάντως διδαχὴν τοῦ Νικολάου Πολίτη ὅτι «ὁ λαὸς εἰς τὸ παρὸν μόνον ἀποβλέπων ἄνευ συναφείας πρὸς τὸ παρελθόν καὶ πρὸς τὸ μέλλον διατελεῖ ἐν νάρκῃ πολιτικῇ καὶ ἠθικῇ, προδρόμῳ ἐξουδενώσεως καὶ ἐξαφανίσεως»³⁰.

Ἐπάρχουν ὅμως καὶ θέματα πὺ ἀφοροῦν κυρίως στὸ πῶς ἐννοοῦμε ὡς ζητούμενον τὴν παράδοση, πὺ διαχέεται βέβαια στὴν ἀνάλογη εὐρύτερη, κλασσικὴ, βυζαντινὴ καὶ νεώτερη, γλωσσικὴ, θρησκευτικὴ καὶ Ὁρθόδοξη.

ἌΟχι πάντως ὡς παράδοση ἀδρανῆ, ἄψυχη, μουσειακὴ, ἀποστεωμένη, κλεισμένη στὰ ἀρμάρια τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ τῶν ἀρχείων. Ἡ παράδοση

29. ΑΡΙΣΤΟΤ. *Πολιτικῶν Α*, 2 (1252a).

30. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, *Δημῶδεις δοξασίαι περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, *Λαογρ. Σύμμ.*, 1, 1920, σ. 15.

αὐτὴ πρέπει νὰ λειτουργῇ ὡς συστατικὸν στοιχεῖον τῆς δημιουργικῆς πορείας τοῦ ἔθνους, ὡς φωνὴ μὲν τῶν προγόνων ἀλλὰ φωνὴ ποὺ ἀπευθύνεται στὸν σύγχρονον κόσμον, συνδιαλεγόμενη δυναμικὰ μὲ τὸ παρόν, ὡς παράδοση ποὺ διασώζει τὸ νόημα τῆς πνευματικῆς μας κληρονομιάς, ὡς παράδοση ποὺ παρὰ τὶς μεταλλαγὰς καὶ προσαρμογὰς τῆς παραμένει ἡ συνείδησις τῆς ἐνότητος καὶ τῆς πολιτιστικῆς ὁμοιομορφίας μας μὲ τὸ ἰδιαίτερον χρῶμα ποὺ δίνει στὴν ἱστορικὴ καὶ γεωγραφικὴ παρουσία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὡς παράδοση ποὺ, ὅταν γίνεται συνειδητὴ, λέγεται ἱστορία, καὶ τέλος ὡς παράδοση μὲ δύναμη ἀφομοιωτικὴ, ποὺ νὰ ἔχη δηλαδὴ τὴν δυνατότητα νὰ ἀφομοιώνῃ καὶ νὰ ἐνσωματώνῃ τὰ παρουσιαζόμενα νέα στοιχεῖα σὲ ἐπίπεδο δομῶν, θεσμῶν ἀλλὰ καὶ τεχνολογίας, νὰ ἀφομοιώνῃ καὶ νὰ ἐνσωματώνῃ ὅ,τι εἶναι χρήσιμο, ποὺ προέρχεται εἴτε ἀπὸ τὸν ἀνώτερον πολιτισμὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἴτε ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν τῶν ἄλλων λαῶν.

Παλαιότερα ὅταν ὁ λαϊκὸς-παραδοσιακὸς μάλιστα πολιτισμὸς παρουσίαζε συνήθως ὁμαλή, ἀργὴ καὶ σταθερὴ, χωρὶς μεγάλα ἄλλατα ἐξέλιξη, ἡ ἀφομοιωτικὴ του αὐτὴ δύναμη ἦταν σχετικὰ πιὸ εὐκολὴ, ἀφοῦ εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ παρακολουθῇ τὴν ἐξελικτικὴ πορεία τῶν πραγμάτων. Σήμερα, λόγῳ τῶν ραγδαίων καὶ ἐκρηκτικῶν ἀλλαγῶν καὶ διαφοροποιήσεων ποὺ ἔφεραν ἡ τεχνολογία, ἰδιαίτερα στὸν τομέα τῆς ἐπικοινωνίας, οἱ μηχανισμοὶ τῶν παραδοσιακῶν κοινωνιῶν ἀποδεικνύονται ἀνέτοιμοι νὰ τὶς παρακολουθήσουν καὶ ἔτσι πολὺ συχνά, λόγῳ ἀκριβῶς ἐλλείψεως τῶν ἀπαραίτητων ἀφομοιωτικῶν δυνατοτήτων, ἰσοπεδώνονται ἢ καὶ ἐξαφανίζονται οἱ παραδοσιακὰς δομὲς ἰδίως τῶν μικροτέρων πληθυσμικῶν λαῶν, ἂν καὶ ὄχι ἰσομερῶς καὶ ὁμοιόμορφα.

Ἡ ἀφομοιωτικὴ ὅμως δύναμη τῆς παραδόσεως καθίσταται ἀκόμη πιὸ ἀνίσχυρη κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, κατὰ τὰ ὁποῖα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, πλανᾶται παντοῦ τὸ ἔμφορτο μὲ τὰ ἀρνητικὰ του στοιχεῖα φάσμα τῆς παγκοσμιοποιήσεως, οἱ δημιουργοὶ τῆς ὁποίας μὴ σεβόμενοι τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπο ἐπιδιώκουν τελικὰ νὰ τὸ μεταβάλουν σὲ ἄμορφη μᾶζα, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ τὸ χρησιμοποιοῦν πρὸς ὑπερέττησις ἰδιωφελῶν σκοπῶν. Καμμιά προσπάθεια κάποιος ἐπὶ τέλους συνθέσεως τῶν πολιτισμῶν καὶ ἀναδείξεως τῆς ἰδιομορφίας τῶν ἱστορικῶν λαῶν. Τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς συμβαίνει, ἀφοῦ ἐπιδίωξη τῆς παγκοσμιοποιήσεως εἶναι νὰ ἐξαφανίσῃ κάθε ἐθνικὴ διάσταση ποὺ τοὺς χαρακτηρίζει. Τὸ ὑφίστανται αὐτό, ὅπως εἶπα, κυρίως οἱ μικροὶ πληθυσμικὰ λαοί, ὅπως ὁ Ἑλληνικὸς, ὁ ὁποῖος ὅμως διαφέρει ἀπὸ τοὺς ἄλλους κατὰ τὸ ὅτι διαθέτει μακρὰν, μοναδικὴν προσφορὰν στὸν πολιτισμὸν, σέβεται δέ, καὶ ὀφείλει νὰ τὸ κἀνῃ, τὴν ἐθνικὴν του παράδοση καὶ ἰδιοπροσωπική

αν, πού θά μπορούσε νά αποτελέση καί άμυντήριον στήν ίσοπεδωτικήν μηχανάν τῆς παγκοσμιοποιήσεως, τήν όποίαν ένισχύει τελευταία καί ἡ λεγόμενη πολυπολιτισμικότητα.

Έναντίον τοῦ φορέα τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, δηλαδή τῶν Ἑλλήνων, εξαπολύονται γραπτῶς καί προφορικά, με άφορμήν τήν σημερινήν άπροσδόκητα δύσκολη καί προβληματικήν οικονομικήν συγκυρία, δηλητηριώδη καί άπαξιωτικά βέλη άπό ξένους ιδίως τεχνοκράτες. Οί άνθρωποι αὐτοί πάσχουν συνήθως άπό παχυλήν άμάθειαν, σέ σημείον πού νά μήν εἶναι σέ θέση νά άντιληφθοῦν ότι τά βέλη των αὐτά εἶναι αὐτεπίστροφα, πού θά πλήξουν τελικά καί τοὺς ἴδιους.

Πράξη συνέσεως θά αποτελοῦσε νά αλλάξουν στάση καί συμπεριφορά διδασκόμενοι άπό ανθρώπους πού οί γνώσεις καί ἡ παιδεία των τοὺς έπιτρέπουν νά ἔχουν επίγνωσι τῆς συμβολῆς τῶν Ἑλλήνων στήν δημιουργία καί τήν διαμόρφωση τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ευρύτερης Ευρωπαϊκῆς οικογένειας, στήν όποίαν άνήκουν, ὅπως Γάλλος αρχαιολόγος, καθηγητής Πανεπιστημίου τοῦ Παρισιοῦ, ό όποῖος στήν άκροτελεύτια φράση προσφάτου άρθρου του στήν ἔγκυρη Γαλλική ἑφημερίδα *Le Monde* σημειώνει προειδοποιητικά: *ne laissons pas des technocrates mettre à genoux les Grecs, encore moins les humilier et nous humilier*, πού σέ άπλά ἑλληνικά σημαίνει: Ἄς μήν έπιτρέψωμεν στοὺς τεχνοκράτες νά γονατίσουν τοὺς Ἕλληνας, πολὺ περισσότερο νά τοὺς ταπεινώνουν καί νά ταπεινώνουν κ' ἑμᾶς.

Σᾶς ευχαριστῶ πολὺ.

RÉSUMÉ

STEFANOS D. IMELLOS, LES DESIDERATA IMPOSÉS PAR L'ÉTUDE
DE LA CULTURE POPULAIRE-TRADITIONNELLE GRECQUE

L'auteur considère qu'il faut accorder la priorité à la réalisation des sept travaux suivants concernant la culture populaire traditionnelle grecque:

1) explorer le rapport entre tradition écrite et tradition orale, surtout dans les créations de la littérature populaire,

2) compléter sur de nouvelles bases l'ouvrage de N. G. Politis en deux volumes intitulé *Légendes* et reste inachevé. On disposera ainsi d'un Corpus des légendes populaires,

3) compléter sur de nouvelles bases l'ouvrage inachevé du même auteur intitulé *Proverbes* et créer un Corpus des proverbes grecs,

4) faire avancer la rédaction de l'Atlas du Folklore grec, qui met l'accent sur le *où* des choses associé à la dite méthode cartographique et non sur le *quand* qui s'associe à la dite méthode historico-comparative,

5) pousser plus loin les études sur la médecine populaire jusqu'à présent imparfaitement explorée,

6) faire avancer l'étude du droit populaire (coutumier),

7) comparer la musique populaire à celle ecclésiastique afin de constater le rapport entre les deux.

En conclusion l'auteur expose son point de vue sur le sens du terme *tradition* et sur la force assimilative que la tradition doit posséder.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2012

Παρουσίαση τοῦ βιβλίου
τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου
Ἡ ἀπόβαση τοῦ Ἰμπραήμ στὴν Πελοπόννησο

ἀπὸ τὸν Γενικὸ Γραμματέα κ. Βασίλειο Χ. Πετράκο

Μὲ τὴ σημερινή μου σύντομη ἀνακοίνωση κάνω χρῆση ἑνὸς προνομίου. Σᾶς ἀναγγέλλω πρῶτος καὶ σᾶς παρουσιάζω τὴν ἔκδοση ἑνὸς νέου βιβλίου τοῦ ἀγαπητοῦ μας συναδέλφου καὶ διδασκάλου, τοῦ Μιχαήλ Σακελλαρίου.

Τὸ βιβλίο ἐπιγράφεται «Ἡ ἀπόβαση τοῦ Ἰμπραήμ στὴν Πελοπόννησο καταλύτης γιὰ τὴν ἀποδιοργάνωση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, 24 Φεβρουαρίου-23 Μαΐου 1825» καὶ κυκλοφορήθηκε πρὶν λίγες μέρες ἀπὸ τὴς Πανεπιστημιακῆς Ἐκδόσεις Κρήτης. Τὸ βιβλίο ἐκτείνεται σὲ 462 σελίδες, στὶς ὁποῖες ὁ Μιχαήλ Σακελλαρίου πραγματεύεται τὴν ἱστορία 89 μόνου ἡμερῶν τοῦ 1825, κατὰ τὴς ὁποῖες συντελέστηκε ἡ ἀπόβαση τοῦ Ἰμπραήμ στὴν Πελοπόννησο, ποὺ εἶχε τὴς γνωστῆς καταστρεπτικῆς συνέπειες γιὰ τὸν Ἀγῶνα καὶ προκάλεσε τὸ σβῆσιμο, σχεδόν, τῆς Ἐπανάστασης.

Τὸ βιβλίο γράφτηκε πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια. Ἡ συλλογὴ τῶν στοιχείων στὰ ἑλληνικὰ ἀρχεῖα ἄρχισε τὸ 1939 καὶ τελείωσε, ὅπως λέγει ὁ Μιχαήλ Σακελλαρίου, «πρὶν ξημερώσει ἡ 28ῆ Ὀκτωβρίου 1940». Ἡ συγγραφή του ἄρχισε μετὰ τὴν κατάρρευση, τὸ 1941, καὶ σχεδόν ὀλοκληρώθηκε μέσα στὸ 1942. Εἶχαν μείνει γιὰ συμπλήρωση ὀρισμένα κενά. Ἡ ἀναγκαστικὴ στροφὴ τοῦ Μιχαήλ Σακελλαρίου πρὸς τὴν ἀρχαία ἱστορία ἀποτέλεσε καὶ τὴν αἰτία ἐγκατάλειψης τῆς ἀποπεράτωσης τοῦ ἔργου, τοῦ ὁποῖου τὰ χειρόγραφα καὶ τὸ ἀρχεαὶκὸ ὑλικὸ πάνω στὸ ὁποῖο στηριζόταν ἔγιναν ἕνα δέμα ποὺ ἔμεινε

κλειστό επί 65 χρόνια. Ἀλλὰ *habent res sua fata*. Τὸ 2007 ὁ Μιχάλης Σακελλαρίου εἶχε τὴν εὐτυχῆ ἰδέα νὰ «ἐκκαθαρίσει τὰ ἀρχεῖα παλαιῶν ἐργασιῶν» του. Διαπίστωσε ὅτι ἡ μεγάλη αὐτὴ μελέτη του ἐξακολουθοῦσε νὰ διατηρεῖ τὴν ἀρχικὴ πρωτοτυπία της καί, ἐπειδὴ δὲν θὰ τοῦ ἦταν εὐκολο πλεόν νὰ ἐρευνήσει εὐρωπαϊκὲς καὶ αἰγυπτιακὲς ἀρχεὶα πηγὲς σχετικὲς μὲ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἰμπραήμ στὴν Πελοπόννησο, ἀποφάσισε, εὐτυχῶς γιὰ μᾶς, νὰ δημοσιεύσει τὴ μελέτη του ὅπως τὴν εἶχε συντάξει μὲ τὴ βοήθεια ἐκλεκτῶν συνεργατῶν, τῶν κυριῶν Martine Schneider Νικολάου, Βάλιας Ράπτη καὶ Ἐλένης Μπεχράκη.

Ἐξ ἀρχῆς, ἀπὸ τὸν πρόλογο, ὁ Μιχάλης Σακελλαρίου μᾶς προειδοποιεῖ ὅτι «προβλέπω πὼς ὁ συμβαντολογικὸς χαρακτήρας αὐτοῦ τοῦ ἔργου μου —ἐπαναλαμβάνω, δημοσιεύεται μὲ τὴ δομὴ καὶ τὸ ὕφος ποὺ τοῦ ἔδωσα τὸ 1942— θὰ φανεῖ παλαιομοδίτικος στοὺς νεότερους συναδέλφους ποὺ διδάχθηκαν νὰ ἐφαρμόζουν θεωρητικὲς ἱστοριολογικὲς ἀρχὲς καὶ ἱστοριογραφικὲς προσεγγίσεις ἀπορρέουσες ἀπὸ τὴ “Σχολὴ τῶν Annales” καὶ ἄλλα μοντέρνα ρεύματα». Εὐτυχῶς, προσθέτω ἐγώ. Πὼς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφύγει κανεὶς τὸν συμβαντολογικὸ χαρακτήρα τῆς μελέτης ποὺ ἀφορᾷ πράξεις καὶ συμβάντα 89 μόνον ἡμερῶν, στίς ὁποῖες διαδραματίζονται γεγονότα δραματικὰ ποὺ ὀδηγοῦν σὲ μία φοβερὴ καταστροφὴ τῆς Πελοποννήσου, στὴ δενδροτομία καὶ τὴν πυρπόληση, τὸν σφαγιασμό τῶν ζώων, τὸν φόνο τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ σιλάβωμα. Ὁ Σακελλαρίου ἐπισημαίνει ὅτι ἤδη στὴν Ἑλλάδα ἡ ἱστοριογραφία βρίσκεται «σὲ φάση ἐπικράτησης μοντέρνων ἰδεῶν καὶ ἐφαρμογῶν, ἐνῶ οἱ ἐπιστημονικῶς προηγμένες χῶρες ἀναζήτησαν νέες ἰδέες, ἀφοῦ προηγουμένως κορέστηκαν ἀπὸ ἐρευνες ἐξικινούμενες μέχρι καὶ μικρῶν λεπτομερειῶν, καθὼς καὶ ἀσημάντων συμβάντων». Ἐμεῖς ὅμως στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔχουμε διανύσει τὸ στάδιο αὐτό. Τὰ ἀρχεῖα τῆς νεώτερης ἱστορίας μας μόνον τώρα ἐρευνῶνται καὶ μελετῶνται συστηματικὰ καὶ πολλὰ ἀρχεῖα εἶναι ἀκόμη ἀπρόσιτα ἐξ αἰτίας μικρόνοιας ἢ κακότητος. Ἀλλὰ «οἱ μετασυμβαντολογικὲς συνθέσεις δὲν γίνεται νὰ μὴ στηριχθοῦν σὲ στοιχεῖα ποὺ παρέχουν οἱ συμβαντολογικὲς». Τὸ νέο βιβλίον τοῦ Μιχάλη Σακελλαρίου μᾶς παρέχει τὰ συμβάντα μιᾶς μικρῆς περιόδου τοῦ Ἀγώνα, ποὺ ὀδήγησαν σὲ μεγάλη καταστροφὴ καὶ διάλυση, ἀπὸ τὴν ὁποία μᾶς ἔσωσε ἡ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου στίς 8/20 Ὀκτωβρίου 1827. Δύο χρόνια καὶ μισὸ ὁ Ἰμπραήμ κατέστρεφε τὴν Πελοπόννησο ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες τὸν ἄφισαν νὰ φθάσει ἔως ἐκεῖ καὶ νὰ ἐδραιωθεῖ. Μποροῦσε νὰ γίνεαι ἄλλιως; Ὁ Μιχάλης Σακελλαρίου τὸ πιστεύει, ἔπρεπε ὅμως καὶ οἱ Ἕλληνες νὰ σκεφθοῦν καὶ νὰ πράξουν δια-

φορετικά. Σε συζήτηση που είχα μαζί του για το βιβλίο μου είπε πώς αυτά που συμβαίνουν σήμερα στην Ελλάδα έχουν το παράλληλό τους στο 1825. "Αν διαβάσει κανείς το βιβλίο θα το διαπιστώσει.

Ο Μιχάλης Σακελλαρίου για να γράψει το βιβλίο του βασίστηκε σε πηγές σύγχρονες των γεγονότων που διηγείται. "Εγγραφα πολλά και ποικίλα, που τα περισσότερα φυλάσσονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, όπως τα αρχεία των Υπουργείων Πολέμου, Οικονομίας, Ναυτικών, Δικαιοσύνης, Αστυνομίας, σε αρχεία προσωπικά, του Κουντουριώτη, του Μαυροκορδάτου, του Ρώμα, της Ύδρας, σε απομνημονεύματα αγωνιστών, σε απομνημονεύματα ξένων φιλελλήνων. Ο Μιχάλης Σακελλαρίου δικαίως θεωρεί ως τις πλέον αξιόπιστες πηγές τα έγγραφα, διότι οι πληροφορίες που παρέχουν είναι έγκυρες και φυσικά απόλυτα σύγχρονες με τα γεγονότα. "Όπως λέγει, «τα έγγραφα εστιάζουν σε δράσεις τοπικά και χρονικά περιορισμένες. Όταν όμως συγκεντρώνεται το άθροισμα αυτών των δράσεων αποκτούμε εικόνα της ροής των γεγονότων από την αρχή έως το τέλος, χωρίς διακοπές και καθ' όλο το σκηνικό πλάτος και βάθος – μέτωπο, μετόπισθεν, ήγεςία». Τις αφηγηματικές πηγές, απομνημονεύματα, ημερολόγια, ιστορίες, τις θεωρεί «άτελεις και τρωτές. Τα πορίσματά τους θα ανατραπούν γρηγορότερα ή αργότερα, από μεταγενέστερες που θα λάβουν ύπ' όψη τους και το σύνολο των συναφών αρχειακών πηγών».

Η ελληνική Έπανάσταση ξεκίνησε με αίσιους οίωνους. Τα πρώτα της χρόνια πετύχαμε νίκες, σταθεροποιήσαμε τις επιτυχίες μας και αποκτήσαμε κάποια νομική και πολιτική-πολιτειακή οντότητα στις αυλές της Ευρώπης. Από την άλλη μεριά οι επιτυχίες γέννησαν και τις επιθυμίες, τις φιλοδοξίες, τα πάθη, τις αντιθέσεις, χώρισαν τους αγωνιζόμενους Έλληνες σε παρατάξεις και προκάλεσαν συγκρούσεις. Στα τέλη Νοεμβρίου 1823 το Νομοταξικό υπό τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη διαλύει στο Άργος το Βουλευτικό, που καταφεύγει στο Κρανίδι. Αμέσως δημιουργήθηκαν δύο Κυβερνήσεις, ή μία στην Τρίπολη υπό τον Πετρόμπεη και ή άλλη του Βουλευτικού υπό τον Κουντουριώτη στο Κρανίδι. Από τον Οκτώβριο του '24 έως τον Φεβρουάριο του '25 δεύτερος εμφύλιος πόλεμος, ο πρωτότοκος γιός του Κολοκοτρώνη Πάνος σκοτώνεται και ο ίδιος ο γέρος του Μοριαΐ φυλακίζεται στην Ύδρα.

Δύο εμφύλιοι πόλεμοι προηγήθηκαν λοιπόν της απόβασης του Ίμπραήμ. Οι Ρουμελιώτες κατέχουν την Πελοπόννησο και οι Πελοποννήσιοι, εξαντλημένοι, τους βλέπουν ως έχθρους. Αρχηγός των επαναστατημένων Ελλήνων γίνεται ο πλέον ακατάλληλος άνθρωπος, δειλός, φατριαστικός,

μνησίκακος, ὁ Γεώργιος Κουντουριώτης, ἀλλὰ φιλόδοξος, πού νόμιζε ὅτι εἶχε ἰδιότητες ἡγέτου. Ὁ Ἰμπραήμ δὲν διέφερε. Καμία στρατιωτικὴ μόρφωση ἢ ἱκανότητα, χωρὶς κρίση, σύνεση καὶ προνοητικότητα, ἀλλὰ θαρραλέος, δραστήριος καὶ πείσμων. Οἱ ἐπιτελεῖς του μέτριοι καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ του με νοσοτροπία δούλου.

Τὰ τραγικὰ γεγονότα τῶν ἐμφυλίων, τὶς διαμάχες τῶν Ἑλλήνων, τὸ αἰγυπτιακὸ στρατόπεδο περιγράφει ὁ Μιχάλης Σακελλαρίου μὲ γλαφυρὸ, πολλὰς φορές ἡμερολογιακὸ, ἀλλὰ κριτικὸ καὶ συνθετικὸ τρόπο. Ἀφοῦ ἐξιστορήσει τὴν ὅλη ναυτικὴ περιπέτεια τοῦ Ἰμπραήμ στὸ Αἰγαῖο, τὶς ἀπώλειές του ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ τὶς τρικυμίες, μᾶς ἐμφανίζει νὰ ἀποβιβάζονται τὰ πρῶτα αἰγυπτιακὰ τμήματα στὶς 12/24 Φεβρουαρίου στὴ Μεθώνη χωρὶς νὰ ὑπάρξει ἀντίσταση, χωρὶς στὴν ἀρχὴ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸ ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἐχθρό.

Ἡ ἱστορία τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἰμπραήμ εἶναι γνωστὴ, ὅπως καὶ οἱ καταστροφὲς πού ἔκανε καὶ ἡ τελικὴ ἐπικράτησή του. Ὁ παραλληλισμὸς πού ἔκανε ὁ ἴδιος ὁ Μιχάλης Σακελλαρίου τῶν γεγονότων ἐκείνων μὲ τὰ μὴ πολεμικὰ τῶν ἡμερῶν αὐτῶν πού ζοῦμε ἔχει μίαν ἰσχυρὴ βάση. Πρῶτα-πρῶτα τίποτε δὲν ἦταν ἀναπόφευκτο. Τὰ πράγματα μποροῦσαν νὰ γίνουν ἄλλιῶς πρὸς ὄφελός μας. Ἡ κακὴ διοίκηση, οἱ ἐσφαλμένες ἐκτιμήσεις, ὁ διχασμὸς, ἡ ἰδιοτέλεια, ἡ φιλοδοξία, ἡ ἀνοησία ὑπῆρξαν παράγοντες πού ὀδήγησαν στὴν ἀποτυχία καὶ στὴ συμφορὰ.

Δὲν σᾶς περιγράφω περισσότερο οὔτε ἀναλύω τὸ νέο βιβλίο τοῦ Μιχάλη Σακελλαρίου, πού εἶχε τὴν εὐτυχὴ ἰδέα 70 χρόνια μετὰ τὴ συγγραφή του νὰ τὸ προσφέρει στοὺς Ἕλληνας τοῦ σήμερα ὡς μάθημα αὐτογνωσίας. Καὶ ἐγὼ πού σᾶς μιλῶ γι' αὐτὸ θεωρῶ τὸν ἑαυτὸ μου ἀκατάλληλο γιὰ τὸ ἔργο τῆς παρουσίας, γιὰτὶ τὸ βιβλίο μὲ ξεπερνάει, χρειάζεται κάποιον ἰσότιμο τοῦ Σακελλαρίου. Τὸ ἔκαμα ὅμως γιὰ ἕναν κυρίως λόγο. Πρὶν ἀπὸ ἐννέα ἡμέρες, τὴν Τρίτη 14 Φεβρουαρίου, ὁ Μιχάλης Σακελλαρίου ἔγινε 100 χρονῶν. Τὸ γεγονὸς εἶναι σπάνιο ἀλλὰ τὸ μοναδικὸ στὴν περίπτωσή εἶναι ὅτι, ἀντὶ νὰ τοῦ προσφέρουμε δῶρα, ὅπως ἀρμόζει σ' ἕναν διδάσκαλο πού μόρφωσε γενεὲς Ἑλλήνων, μᾶς προσφέρει ἐκεῖνος. Γιατὶ τί ἄλλο εἶναι τὸ νέο του βιβλίο πού σᾶς παρουσίασα παρὰ μίαν ἐθνικὴ προσφορά, πού μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι ὡς Ἕλληνας μεταβάλαμε τὴ γῆ πού ζοῦμε ἀντὶ νὰ «μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ», ἀντίθετα νὰ ἐμφανίζεται «ἐκφέρουσα ἀκάνθας καὶ τριβόλους»¹.

1. Πρὸς Ἑβραίους 6, 8.

Πρόσφατα² ο Μιχάλης Σακελλαρίου έδωσε συνέντευξη στην οποία χαρακτηρίζει την εποχή μας με τὰ μελανώτερα χρώματα και θεωρεί ότι οί Έλληνες είναι «αίχμαλτοι τῶν ἑαυτῶν τους». Τοῦτο δὲν προέρχεται ἀπὸ μία πρόσκαιρη ἀπαισιοδοξία ἀλλὰ ἀπὸ τὴ γνώση πὸς ἔχει ἀποκομίσει σ' ἕναν αἰῶνα ζωῆς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση τῶν προηγούμενων αἰώνων, ἃς δεχθοῦμε συμβατικὰ καὶ συμβολικὰ ἀπὸ τὴ δεύτερη Τουρκοκρατία τῆς Πελοποννήσου, ἀπὸ τὸ 1715. Τὸ ἑλληνικὸ παρελθὸν τοῦ δίνει τὶς ἐξηγήσεις πὸς σ' ἐμᾶς πὸς τὸ γνωρίζουμε ἀτελῶς δὲν εἶναι προφανεῖς. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ τὸ βιβλίον τοῦ Μιχάλη Σακελλαρίου, γραμμένο πρὶν ἀπὸ 70 χρόνια γιὰ γεγονότα πὸς ἔγιναν πρὶν ἀπὸ 187 χρόνια, εἶναι ἔργο πὸς ἀφορᾷ τὴ σημερινὴ Ἑλλάδα, ἡ ὁποία, μιλοῦ μεταφορικῶς, καὶ ἀπὸ τὸν Ἰμπραήμ κατέχεται καὶ ἀπὸ τὸ πάντοτε παρὸν συμπλήρωμά του, τὸν Δημήτριον Νενέκο μπέτη.

Ἐκφράζω, πιστεύω, τὴ γνώμη ὁλόκληρης τῆς Ἀκαδημίας ἀνὰπευθύνου- με πρὸς τὸν Μιχάλη Σακελλαρίου τὴν ὁμόθυμη εὐγνωμοσύνη μας γιὰ ὅ,τι προσέφερε στὴν Ἑλλάδα καὶ στοὺς Ἕλληνες, καὶ γιὰ ὅ,τι προσφέρει ὡς πνευματικὴ καὶ ἔθνικὴ παρακαταθήκη σ' ἐκείνους πὸς θὰ μᾶς ἀκολουθήσουν.

2. Περιοδικὸ *Κ τῆς Καθημερινῆς*, 48, Δεκέμβριος 2011-Ἰανουάριος 2012, σ. 86-92.

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 22ΑΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2012
ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΤΗΣ 25ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1821

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

Στις κρίσιμες στιγμές που περνάει σήμερα η πατρίδα μας είναι αναγκαίο να διδαχθούμε από τα καλά, αλλά και από τα άρνητικά παραδείγματα του παρελθόντος. Η ελληνική επανάσταση του 1821 μάς δίνει πολλά τέτοια παραδείγματα.

Στις αρχές του 1821 η επανάσταση κουφόβραζε σ' όλη την Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο. Στη σύνοδο της Βοστίτσας στις 26 Ιανουαρίου του 1821 οι πρόκριτοι του Αίγιου, των Πατρών και των Καλαβρύτων αποφάσισαν να είναι έτοιμοι για δράση. Και σε λίγες ημέρες, τον Μάρτιο του 1821, άρχισαν οι πρώτες συγκρούσεις με τους Τούρκους. Στις 21 Μαρτίου έγινε επίθεση των Ελλήνων στα Καλάβρυτα. Συγχρόνως ξεσηκωνόταν η Μάνη. Στις 22 Μαρτίου οι Τούρκοι έφυγαν από το Αίγιο. Και στις 23 Μαρτίου άρχισαν οι έχθροπραξίες στην Πάτρα και έγιναν δεήσεις για την έναρξη της επαναστάσεως, ενώ την ίδια ημέρα οι Μανιάτες κατέλαβαν την Καλαμάτα.

Τα πρώτα 2-3 χρόνια της επαναστάσεως οι Έλληνες είχαν πολλές επιτυχίες. Όμως κατόπιν άρχισαν διαμάχες που οδήγησαν στους δύο τρομερούς έμφυλους πολέμους. Οι Ρουμελιώτες μπήκαν σαν κατακτητές στην Πελοπόννησο. Κι ενώ ο Ίμπραήμ αποβιβαζόταν στη Μεσσηνία με ισχυρότατες δυνάμεις, ο Κολοκοτρώνης βρισκόταν φυλακισμένος και οι Έλληνες σκοτώνονταν μεταξύ τους. Μόνο αργότερα, όταν ο Ίμπραήμ κυριάρχησε στην Πελοπόννησο, η απαίτηση του λαού έφερε την απελευθέρωση του Κολοκοτρώνη και όλοι ζήτησαν από αυτόν τη σωτηρία. Κι από φυλακισμένος έγινε αρχιστράτηγος των Ελλήνων.

Αλλά τότε φάνηκε το μεγαλείο του Κολοκοτρώνη. Έκανε ειρήνη με τους έχθρούς του, παρ' όλον ότι είχαν σκοτώσει τον ίδιο του τον γιό. Κι

ὅταν ἔκανε τραπέζι στοὺς ἀντιπάλους του, τοῦ εἶπε μὲ πικρία ἢ μάνα: «Μοῦ ἔφερες στὸ σπῆτι μου τὸν φονιά τοῦ παιδιοῦ μου;» Καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ἀπάντησε: «Αὐτὸ εἶναι τὸ καλλίτερο μνημόσυνο γιὰ τὴν ψυχὴ του».

Ἐπῆρξαν πολλὰ τέτοια λαμπρὰ παραδείγματα ἀγωνιστῶν. Ἀλλὰ θὰ ἀναφέρω μόνο τὸ παράδειγμα τοῦ Κυβερνήτου Καποδίστρια, ὁ ὁποῖος δὲν δέχθηκε νὰ πάρει κανέναν μισθὸ ἀπὸ τὸ κράτος. Εἶπε ὁ Καποδίστριας:

«...ἐφ' ὅσον τὰ ἰδιαίτερα εἰσοδήματά μου ἀρκοῦν διὰ νὰ ζήσω, ἀρνοῦμαι νὰ ἐγγίσω μέχρι καὶ τοῦ ὀβολοῦ τὰ δημόσια χρήματα, ἐνῶ εὐρισκόμεθα εἰς τὸ μέσον ἐρειπίων καὶ ἀνθρώπων βυθισμένων εἰς ἐσχάτην πενίαν».

Ἡ σημερινὴ ἐποχὴ ἔχει πολλὰ κοινὰ μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ 1821. Δὲν ἔχουμε αὐτὴ τὴ στιγμὴ πόλεμο, ἀλλὰ οἱ ἀπειλὲς πολέμου, τὸ casus belli, ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν. Καὶ ἡ οἰκονομικὴ κρίση ποὺ μαστίζει τὴ χώρα μας μᾶς καίει ὅλους.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν δὲν μπορεῖ νὰ μὴ συμμετέχει στὸν πόνο καὶ στὴν ἀγωνία τοῦ λαοῦ μας. Δὲν εἴμαστε δικαστές, ἀλλὰ δὲν μπορούμε νὰ ὑποκριθοῦμε ὅτι δὲν βλέπουμε τὰ κακὰ ποὺ μᾶς προξένησαν πολλοὶ πολιτικοὶ μας ποὺ ἔβαλαν τὸ κομματικὸ καὶ τὸ ἀτομικὸ συμφέρον πάνω ἀπὸ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος. Δὲν μπορούμε νὰ μὴ δοῦμε τὴν ἀτιμωρησίαν τῶν ἐνόχων, αὐτῶν ποὺ κυριαλεκτικὰ κατέκλειψαν τὸν ἑλληνικὸ πλοῦτο, ἢ κατέστρεψαν τὴν Ἀθήνα καὶ τίς ἄλλες πόλεις. Ἡ «προστασία τοῦ πολίτη» κατάντησε «προστασία τῶν ἐνόχων». Ὁ καθένας ἄς κοιτάξει γύρω του καὶ ἄς κρίνει.

Θὰ ἤθελα ὅμως νὰ τονίσω καὶ μερικὰ πολὺ καλὰ παραδείγματα ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ βροῦν μιμητές. Τέτοια παραδείγματα ἔδωσαν ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας καὶ ἄλλοι μὲ τὸ νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὸν μισθό τους. Παρόμοια παραδείγματα ἔδωσε καὶ ὁ ἀπλὸς λαός, αὐτοὶ ποὺ προσέφεραν βοήθεια στοὺς πιὸ ἀναξιοπαθοῦντες συνανθρώπους τους.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν προσφέρει τίς ὑπηρεσίες της ὅσο μπορεῖ. Ὡς ἄτομα οἱ Ἀκαδημαϊκοὶ εἶναι διαθέσιμοι σὲ κάθε ἀνάγκη τῆς πατρίδος μας. Κι ὅταν ἐπιστρατευθοῦν, ὅπως ἔγινε μὲ τὸν πρωθυπουργὸ τῆς Ἑλλάδας, δίνουν κάθε δυνατὴ βοήθεια στὴ χώρα μας.

Ἀλλὰ καὶ ὡς σύνολο ἡ Ἀκαδημία ὀργανώνει συνέδρια ἢ ἡμερίδες σὲ θέματα ποὺ εἶναι ζωτικὰ γιὰ τὴ χώρα μας. Μιὰ τέτοια ἡμερίδα, ποὺ ἀναφέρεται στοὺς ἑλληνικοὺς ὑδρογονάνθρακες, ποὺ ἀποτελοῦν ἕναν τεράστιο πλοῦτο γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κύπρο, θὰ γίνῃ μετὰ ἀπὸ λίγες ἐβδομάδες. Παρόμοιες ἐκδηλώσεις θὰ γίνουν ἀργότερα. Εὐχομαι οἱ πρωτοβουλίες αὐτὲς τῶν Ἀκαδημαϊκῶν μας νὰ ἀξιοποιηθοῦν ἀπὸ τὴν πολιτεία. Αὐτὸ θὰ εἶναι ἕνα μέρος ἀπὸ τὴ συμβολὴ μας στὸν κρίσιμο ἀγώνα τοῦ ἔθνους.

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΑΡΧΗ: ΕΠΙΓΕΝΝΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ ἀνίχνευση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης ἀπολήγει στήν ἐξαρση τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς ὡς μιᾶς γενεσιουργοῦ αἰτίας τοῦ συγκεκριμένου ιστορικοῦ φαινομένου καί ἀφεταιρίας πολλῶν ἔκτοτε ἐξελιξέων. Ἡ βίωση τῆς ἀρχῆς αὐτῆς δὲν ὀφείλεται σέ μιὰ ἔμφυτη ἀποκλειστικά τάση τῶν ἐξεγερμένων Ἑλλήνων. Προσδιορίστηκε, παράλληλα καί σέ μεγάλο βαθμό, ἀπό τὴν παράδοση, ἀπώτερη καί ζῶσα, καί ἀπό τίς ἰδέες πού, στὸ ἐνδιάμεσο διάστημα, εἰσάχθηκαν στὸν ἔθνικο κορμό. Κατὰ τοὺς μακροὺς, πράγματι, αἰῶνες τοῦ παρελθόντος εἶχαν παρασχεθεῖ ψήγματα πού ἔμελλαν νὰ ἀξιοποιηθοῦν στὴ διάρκεια τῆς σκληρῆς πραγματικότητος ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῆς ὀθωμανικῆς δεσποτείας· καί, κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ, οἱ ὑπόδουλοι ἀπέβαιναν εὐαίσθητοι δέκτες ἔξωθεν ἀρχῶν πού εἶχαν ὡς ἀντικείμενο τὸν σεβασμὸ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, ἐκκολάφθηκε μιὰ ἀκλόνητη—ὅπως ἔμελλε νὰ ἀποδειχτεῖ—συνείδηση σεβασμοῦ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν ἐλευθερία καί τὴ δημοκρατία τόσο στὸ ἐσωτερικὸ ὅσο καί στὸ διεθνὲς πεδίο. Παρὰ τὴν ἐμφάνιση, στίς μέρες μας, ὀρισμένων δυσάρεστων φαινομένων, ἡ συνείδηση αὐτὴ ἐξακολουθεῖ κατὰ βάση νὰ διαπνέει τὸν δημόσιο βίον τῆς χώρας.

1. Ἀπὸ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ πλούσιου ἐθνικοῦ παρελθόντος προβάλλει καθοριστικά ἡ παρουσία τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς. Ἡ μακραίωνη παράδοση, ὡς πολιτιστικὸ ἀποταμίευμα καί ζωντανὴ μνήμη, συνέστησε ἀκένωτη πηγὴ ἔμπνευσης καί καθοδήγησης γιὰ τὸ ἔθνος στὴν τρισχιλιετῆ ἱστορία του, ὑπὸ ποικίλες μεταλλαγές. Κατὰ τὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κατάκτησης, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ ὀρθόδοξη πίστη καί ἡ συνείδηση τοῦ λαμπροῦ παρελθόντος συνέβαλαν στὴ διατήρησή του. Παράλληλα, ἡ γέννηση τῆς ἔννοιας τῆς πολιτείας ὡς αὐτόνομης ἀξίας, ἡ ἰσονομία καί ἡ ἰσηγορία, ἡ αὐτεξουσιότητα καί ἡ δυνατότητα αὐτοκαθορισμοῦ ἀποτελέσαν τίς θεμελιακὰς ἐκφάνσεις τοῦ ἐλεύθερου καί δημοκρατικοῦ πολιτεύματος πού θὰ ὀφείλε νὰ διέπει τίς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων· μῆνυμα πού θὰ παραμείνει ἐνεργὸ καί μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτηση, ὠθώντας τὸ Γένος σὲ ἀγώνα κατὰ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἐπαφὴ τῶν περισσότερο καλλιεργημένων στρωμάτων μὲ τὴ λόγια παράδοση, ἀλλὰ καί οἱ ἔθνικοι θρύλοι καί τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, ὡς βίωμα τοῦ λαοῦ, τί ἄλλο ὑποδηλώνει; Ἐπιπλέον, ἡ ἀδιάπτωτη αἴσθηση τῆς παράδοσης ἔμελλε

νά αποδειχτεί απόλυτα συμβατή με όσες προοδευτικές ιδέες θα αναπτύσσονταν στη νεώτερη Ευρώπη. Οί φιλελεύθερες και δημοκρατικές αρχές του Διαφωτισμού, απολήγοντας στο τρίπτυχο «ἐλευθερία - ισότητα - ἀδελφότητα», διακηρυγμένο από τή Γαλλική Ἐπανάσταση, γνώρισαν τήν ευρύτερη δυνατή διάδοση στους κόλπους τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας, πρωτοστάτη στήν ἀκτινοβολία τους στά Βαλκάνια. Ἡ ἐπίτευξη τῆς ἀρμονικῆς αὐτῆς σύζευξης δὲν εἶναι ἀνεξάρτητη καί ἀπό τὸ γεγονός ὅτι οἱ νεώτερες εὐρωπαϊκῆς ιδέες ἀντλοῦσαν συχνά τήν ἐμπνευση ἀπὸ ἀρχαῖες ἑλληνικῆς καί, ἂν ὑπῆρξε «ἑλληνικὸς διαφωτισμός», στή συνέχεια τοῦ «εὐρωπαϊκοῦ», ἂν ἀναφάνηκαν ἐπιφανεῖς λόγιοι ποὺ φέρουν ἐπάξια τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν Δασκάλων τοῦ Γένους, τοῦτο ὀφείλεται στή μακρὰ ἐξοικείωση πρὸς ἰδανικὰ παρεμφερῆ με τίς νέες ἀρχές¹.

Ἡ ἐπίδραση τῶν φιλελεύθερων καί δημοκρατικῶν ιδεῶν στή διαμόρφωση τοῦ ιδεολογικοῦ προσώπου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχει πολλές παραμέτρους. Θὰ ἦταν ὅμως εὐλογο νὰ ἐντοπιστεῖ ἡ διερεύνηση τῶν θεμελιακῶν ἐκφάνσεών της σὲ ὀρισμένες ἀπὸ αὐτὲς – σὲ ὅσες κατατάσσονται στὶς καταβολές καί σὲ ὅσες, κυρίως, ὑπάγονται στὰ βασικὰ χαρακτηριστικά της. Μεταξὺ τῶν καταβολῶν, τήν προέχουσα θέση διατηροῦν οἱ ἐπαναστατικές προτάσεις τοῦ Βελεστινῆ καί ἡ σύντονη δράση τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας – ἐξεικονίζοντας, ἀμφότερες, τίς ριζοσπαστικῆς ἀκριβῶς τάσεις τῆς ἐποχῆς².

Ὁ Ρήγας, κατὰ πρῶτον, καλλιέργησε καί ὑποστήριξε με ὅλες τίς δυνάμεις του ἓνα συγκεκριμένο πρότυπο, βασισμένο σὲ μιὰ ἀντίληψη ἐξ ὀλοκλήρου φιλελεύθερη. Θὰ ἦταν, πράγματι, δύσκολο νὰ ἔχει ἄλλος συγκεράσει ἐξίσου λειτουργικά τὴ βίωση τῆς πίστης με τὴν ἐφαρμογὴ στήν πράξη τῶν δοξασιῶν αὐτῶν. Φορέας τοῦ μηνύματος γιὰ μιὰ νέα, δημοκρατικὴ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία καί δικαιοταξία, ἔφερε ταυτόχρονα ὁρατὰ τὰ τεκμήρια προσήλωσης στὸ ἔθνικὸ παρελθόν – ἀρχαῖο, μεσαιωνικὸ καί νεώτερο. Χάρτες, Σύνταγμα, μνημεῖα τοῦ λόγου σύγχρονα καί παλαιότερα, πλούσια δράση, ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν ἱστορία χιλιετιῶν καί αὐστηρὴ συνείδηση τοῦ παρόντος συνέθεταν ἓνα σύνολο θεωρίας καί πράξης προορισμένο νὰ ἐπιδράσει βαθιὰ στήν ψυχὴ καί τὸν νοῦ τοῦ ὑπόδου-

1. Βλ. Κ. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, εἰσήγησις στὸ θέμα «Δημοκρατία καί Πολιτεία», *Ἔθνημα Ὑπόψη: Οἱ διάλογοι τῶν Ἀθηναίων*, Ἀθήνα 26.11.2010, στὸ www.athensdialogues.org. Μ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Ἡ δυναμικὴ τῆς ἐθνεγερσίας, *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηναίων*, 67, 1992, Β', σ. 237-240.

2. Γιὰ τὴ σύνδεση, γενικότερα, τῆς φιλελεύθερης καί δημοκρατικῆς ιδεολογίας με τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, βλ. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, Ἡ φιλελεύθερη καί δημοκρατικὴ ιδεολογία τῆς ἐθνικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821, *Ἐπίσημοι Λόγοι, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν*, 27, (περίοδος 1982-1983), Ἀθήνα 1987, σ. 269-316.

λου Γένους. Ἡ τελική, ἐξ ἄλλου, ματαίωση τοῦ ἐγχειρήματός του, ἀποτέλεσμα τῆς παρεμβολῆς ἀστάθμητων παραγόντων, προσφέρεται γιὰ νὰ ὀδηγήσει στὴν παράλληλη διατύπωση τοῦ ἐρωτήματος ἂν ἡ διεθνὴς συγκυρία προσφερόταν περισσότερο κατὰ τὸ 1821 γιὰ τὴν ἐκδήλωση ἑνὸς κινήματος ἀπὸ μόνους, στὴ δεύτερη περίπτωση, τοὺς Ἕλληνας...

Ὀλιγότερο ἀπὸ δύο δεκαετίες διέρρευσε μέχρις ὅτου διαμορφωθεῖ ἕνα ἐπαναστατικὸ σχῆμα περισσότερο κατάλληλα προσαρμοσμένο στὰ ἀντίστοιχα πρότυπα ὅσων λαῶν εἶχαν ἐπίσης ἐπιδιώξει τὴν ὀλόπλευρη καταξίωσή τους – ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ. Αὐτὸ ἦταν τὸ νόημα τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ἡ ὁποία ἀνάγει τὴ σύστασή της κατὰ τὸ 1814. Καθοδηγημένη ἀπὸ τὴν πικρὴ πείρα σειρᾶς ἀτελέσφορων ἐξεγέρσεων τοῦ ὑποτελοῦς ἐλληνικοῦ στοιχείου κατὰ τοῦ Ὀθωμανοῦ δυνάστη, εἶχε ἐπιπρόσθετα ἀσπαστεῖ τὴν πρακτικὴ μίᾶς μυστικῆς ὀργάνωσης ποὺ φιλοδοξοῦσε νὰ καταφέρει –τὴ φορὰ αὐτῆ– ἀποφασιστικὸ πλῆγμα κατὰ τῆς ἀπολυταρχικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἐθνικῆς καταπίεσης. Ἡ κοινὴ προσήλωση στὸν συγκεκριμένο σκοπὸ εἶχε, στὸ ἐνδιάμεσο διάστημα, ἐκτραφεῖ ἀπὸ τὴ διάδοξη ἰδεῶν ὅπως αὐτὲς ποὺ περιέχονται στὴν ἐκδοχή ὑπὸ τὸν τίτλο *Ἑλληνικὴ Νομαρχία* ἢ στὴ φλογερὴ παρότρυνση ἐμπνευσμένων ἀτόμων –πρῶτος ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς– ποὺ ἔτειναν ἤδη νὰ κατακλύσουν τὸν ἐλληνικὸ χῶρο. Εἶναι εὐλόγο ἀβίαστα νὰ ὑπογραμμιστεῖ ὅτι ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία προετοίμασε τὴν εὐθυγράμμιση μὲ τὴ δημοκρατικὴ ἀρχὴ καὶ τὴν ὀργανωτικὴ, ἀκόμη, δομὴ τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821.

2. Πέρα ὅμως καὶ ἀπὸ τοὺς προάγγελους, ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, καθ' ἑαυτὴ, ἐγκλείει καθαρὰ τὰ νάματα τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς. Αὐτὴ ἡ κήρυξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης διαδήλωνε τὴ βούληση τοῦ ἔθνους γιὰ τὴν ἀνάληψη ἑνὸς «ὑπὲρ πάντων» ἀγῶνα στὸ ὄνομα τῶν θεμελιακῶν δημοκρατικῶν δογμάτων: τῆς ἐλευθερίας, τῆς αὐτεξουσιότητας καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Ἡ διεξαγωγὴ του, παρὰ τίς δυσοίωνες προβλέψεις τῶν ἀνακτοβουλιῶν τῆς ἐπίσημης Εὐρώπης, ἐπιβεβαίωσε πρῶτη κατὰ τὴ συγκεκριμένη ἐποχὴ τὴν ἰσχὺ τῶν ὑπατῶν αὐτῶν ἀρχῶν. Στὸ ὄνομά τους μάλιστα, ξεπερνώντας ὅσες δυσχέρειες παρενέβαλλε τὸ γεωπολιτικὸ περιβάλλον, στενότερο καὶ εὐρύτερο, δημιούργησαν μὲ μόνες τίς πράξεις τῶν ἐπαναστατῶν ἐλληνικὸ ζήτημα. Ἡ ὀριστικὴ καταξίωση τῶν κατευθύνσεων αὐτῶν μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ πρώτου ανεξάρτητου ἐθνικοῦ κράτους στὴ γηραιὰ ἡπειρο, τὸ 1830, θὰ ἐπιστέψει ἀκριβῶς τὸν ὑπέρτατο ἀγῶνα ποὺ ἀνέλαβαν νὰ διεξαγάγουν οἱ Ἕλληνας.

Ἡ ἀποψη αὐτῆ ἐπιρρωνύεται ἀπὸ πλῆθος ἱστορικῶν τεκμηρίων. Ποικίλα κείμενα –πολιτικά, νομικά καὶ ἐπιστημονικά, λογοτεχνικά καὶ φιλοσοφικά,

ἐκκλησιαστικά—, διακηρύξεις μὲ κατεύθυνση τὸ ἐσωτερικὸ ἢ τὸ ἐξωτερικὸ, γραπτὲς πηγὲς προορισμένες ἐνίοτε καὶ νὰ μείνουν ἀδημοσίευτες, μαρτυροῦν τὴν παρουσία τους στὸ ἐπίκεντρο τῆς δημοκρατικῆς ιδεολογίας. Μεταξὺ τῶν πολλῶν δηλωτικῶν μαρτυριῶν θὰ ἦταν —καὶ πάλι— δυνατὸ νὰ προταθοῦν δύο κατ' ἐξοχὴν ἐνδεικτικὲς περιπτώσεις. Ἡ μία ἀναφέρεται στὶς ἰδέες ποὺ συνόδευσαν τὴν κήρυξη τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀγώνα· ἡ δευτέρα, στὴ θεσμικὴ του διατύπωση καὶ καθιέρωση.

Κατὰ τὴν ἐναρξὴ της, πράγματι, ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση κατέστησε μὲ καθαρὸτητα γνωστοὺς τοὺς σκοποὺς ποὺ τὴ διεΐπαν. Ἡ πρώτη διακήρυξη στὸ Ἰάσιο τῆς Μολδαβίας, τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1821, εἶχε ἀναδώσει τὶς κατευθυντήριες ἀρχὲς ἐνὸς ἄκρως φιλελεύθερου πνεύματος: λαὸς καὶ τύραννος κεντρικοὶ ἄξονες ἀναφορᾶς τοῦ κειμένου· λαὸς ποὺ καλεῖται νὰ διεκδικήσει ἀπέναντι τὸν βάρβαρο τύραννο «τὰ δίκαια τῆς Πατρίδος» — τὴν ἐλευθερίαν, τὴν εὐδαιμονίαν, τὴν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησίαν. Ἡ διεκδίκηση τῶν ὑψιστῶν αὐτῶν ἀγαθῶν νομιμοποιεῖ κάθε βίαιη ἀντίδραση καὶ πράξι, ἀνάλογη μὲ αὐτὲς τῶν Τυραννοκτόνων ἢ τῶν φονέων τοῦ Καίσαρα! Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιταγῆς γιὰ λαϊκὴ κυριαρχία, ἡ ἄσκηση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ ἐλεγμένους ἄρχοντες, ἡ ὑποταγὴ στὶς διατάξεις καὶ μόνον τοῦ Νόμου, ὀφείλουν νὰ συνθέτουν τὸ πλαίσιο γιὰ τὴ διακυβέρνηση τοῦ Ἔθνους. Ἡ ἐπίκληση τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ἀλληλεγγύης μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης συνυφαίνεται καὶ αὐτὴ μὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν ἄρνηση τῆς Τυραννίας.

Ὁ ἡγέτης τῆς ἐπαναστατικῆς ἐξέγερσης, Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, εἶχε συνειδήσει τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος τῶν Ἑλλήνων· καί, ταυτόχρονα, ἐμφοροῦνταν ἀπὸ τὶς ριζοσπαστικὲς κατευθύνσεις τοῦ καιροῦ του — τῆς Γαλλικῆς ἰδίως Ἐπανάστασης. Ἡ σκιαγράφηση τοῦ προσώπου του ὀδηγεῖ σὲ βάθος οἰκογενειακὸ —οἱ πλεῖστοι ἀπὸ τοὺς προπάτορές του ἦταν ὑπερασπιστὲς «τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων τῆς ἀνθρωπότητος»— καὶ σὲ ἔκταση γεωγραφικὴ —στὴ νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη, πεδίο διάδοσης τῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ φιλελεύθερη αὐτὴ προδιάθεση ἐμελλε νὰ καλλιεργηθεῖ καὶ στὴ Ρωσία, ὅπου τελικὰ θὰ ἐγκατασταθεῖ. Ἡ κλίση πρὸς τὴ λογοτεχνία, ἡ ἐνημέρωση πάνω στὰ σύγχρονα ρεύματα μὲ ἐπίκεντρο τὴ γαλλικὴ διανόηση, τὸ κοσμοπολίτικο πνεῦμα καὶ ἡ ἐλευθεριότητα τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς του, ἡ μύηση, τέλος, στὸν τεκτονισμὸ —ἐστία βίωσης καὶ διακίνησης τῶν προοδευτικῶν δογμάτων τῆς ἐποχῆς— σκιαγραφοῦν ἓνα πνεῦμα βαθιὰ ρομαντικὸ καὶ γνήσια ἀνήσυχο, ἀνοιχτὸ στὰ νέα μηνύματα. Οἱ δοκιμασίαι ποὺ θὰ ὑποστεί, μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἐξέγερσης, μαρτυροῦν, καὶ αὐτές, τὶς βαθιὰ δημοκρατικὲς πεποιθήσεις του. Ὁ Μέττερνιχ, πρωθυπουργὸς τῆς Αὐστρίας, στὴν ὁποία θὰ ζητήσῃ καταφύγιο, θὰ πρωτοστατήσῃ ὄχι μόνον στὴ δῶξή, ἀλλὰ καὶ στὴν αὐστηρή

ἀπομόνωσή του ὡς «ἐπικίνδυνου ἐπαναστάτη», «ἐγκληματίου» ἐπίφοβου γιὰ τὴ δημόσια ἀσφάλεια γενικότερα στὴν Εὐρώπη! Ἡ προσθήκη στὴν αὐστριακὴ αὐτὴ ἀντίληψη καὶ τῆς ρωσικῆς συναίνεσης ἐξηγεῖ τὴν ἄρνηση ἀκόμη καὶ τοῦ αὐτοκράτορα Νικολάου τοῦ Α' νὰ συγκατανεύσει στὴν ἐπάνοδο τοῦ Ὑψηλάντη στὴν πατρίδα του, τὴ Ρωσία, ἔστω καὶ ὡς ὑπόδικου(!) – ἄποψη ποὺ ἐπιβεβαιώνεται χάρις καὶ στὸ σχετικὰ πρόσφατα δημοσιευμένο ἀρχεῖο του³.

Αὐτὴ ἡ ἐπιλογή, ὡς τόπου συνέγερσης, τῶν Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν δὲν ἦταν ξένη πρὸς τὴν πλατιὰ ἐφαρμογὴ τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς. Ἡ ἰσότιμη –κατὰ βάση– συνεργασία τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς λοιποὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου ἐναντίον τοῦ «τυράννου» ἀσφαλῶς ἀνταποκρινόταν στὴ δημοκρατικὴ προδιάθεση τοῦ Ὑψηλάντη. Ἐνδεικτικὰ, σὲ προκήρυξή του πρὸς τοὺς ἄρχοντες τῆς ἐπαρχίας τοῦ Βρασου, στίς 10 Ἀπριλίου, ὄχι μόνον θὰ ἀναγνωρίσει τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς «ἀγαπητῆς τους πατρίδας», τῆς Δακίας, ἀλλὰ καὶ θὰ τοὺς προτρέψει νὰ ἀναζητήσουν τίς προϋποθέσεις γιὰ τὴ μελλοντικὴ εὐδαιμονία της στὴν ἀνάθεση τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας «εἰς τὰς χεῖρας ἑνὸς ἐντοπίου καὶ οὐδέποτε εἰς ξένον», στὴ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν, στὴν ἐκλογή τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν ἀπὸ «ὄλας τὰς κλάσεις τῶν πολιτῶν», στὴν ἐπέκταση, τέλος, τῆς ἐκπαίδευσης σὲ ὅλα τὰ στρώματα τοῦ λαοῦ· εἶχε, μάλιστα, ἀποβλέψει καὶ στὴν κατάργηση τῶν προνομίων εὐγενῶν καὶ ἐκκλησίας, ἀλλὰ τὴν τελευταία στιγμή ἀποτράπηκε στὴν ἐφαρμογὴ τῶν σχεδίων του. Ἡ κήρυξη ὅμως τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στίς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες προσφερόταν ἀκόμη καὶ γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ ἄλλους σκοποὺς, ποὺ συνέχονταν πάντοτε μὲ τὴ θεμελιακὴ ὑπόσταση τῆς Δημοκρατίας. Ἡ ὕφανση ἑνὸς ἐπαναστατικοῦ ἴστοῦ ἀπὸ Σέρβους, Βουλγάρους καὶ Ρουμάνους ἔτεινε νὰ προσδώσει στὸν ὅλο σχεδιασμὸ –κατὰ τὸν Νικολάι Τόντορωφ– τὸν χαρακτήρα «πανβαλκανικῆς ἐπανάστασης». Ὁ Ὑψηλάντης κατέβαλε πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ κάθε προσπάθεια. Ἀπέστειλε ἔγκαιρα ἐπιστολὴ καὶ σχέδιο διμεροῦς συνθήκης στὸν Μίλος Ὁβρένοβιτς, προτείνοντάς του τὴ σύμπηξη συνομοσπονδίας, ἡ ὁποία τελικὰ θὰ προσκρούσει στὴν ἀρνητικὴ στάση τοῦ Σέρβου ἡγεμόνα. Ἀκαρπὴ θὰ ἀπέβαινε καὶ ἡ κινητοποίηση τῶν Βούλγαρων ἐθελοντῶν κατὰ μείζονα λόγο ἐφόσον δὲν θὰ ὀργανωνόταν κατάλληλα, ἐκφράζοντας τὸ γενικότερο ἀπελευθερωτικὸ πνεῦμα, ἔστω καὶ ἂν οἱ τοπικὲς συνθήκες δὲν εἶχαν ἀκόμη ὠριμάσει. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Ρουμάνους, ἔχουν ἀπὸ μακροῦ ἐγερθεῖ ἐρωτη-

3. Βλ. G. ARS, C. SVOLOPOULOS (eds.), *Alexandre Ypsilanti: Correspondance inédite, 1816-1828*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1999.

ματικά σχετικά με τὸν ρόλο τῆς μόνης συγκροτημένης ἐπαναστατικά ἐθνικῆς ομάδας – τῶν χωρικῶν τῆς Βλαχίας, ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ ἱκανοῦ πολέμαρχου Θεόδωρου Βλαδιμηρέσκου. Ἡ ἀφετηρία, ἐντούτοις, τῆς ἐπιτόπιας ἐξέγερσης ἐντοπιζόταν στὴ διατύπωση ἐπιμέρους αἰτημάτων –ἐπίτευξη παραχωρήσεων ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία διοικητικῆς ἢ δημοσιονομικῆς ὕφης προκειμένου νὰ ἀνακουφιστοῦν τὰ ἀγροτικά στρώματα–, γεγονὸς ποὺ ἐξηγεῖ καὶ τὴν εὐχερῆ ὑπαναχώρηση ἐναντι ὑποσχέσεων τῆς Πύλης. Ἰδιαιτέρα παραστατικὸς εἶναι, στὴν ἀπλοϊκότητά του, ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν κινήτρων ποὺ ἐνέπνευσαν τὰ δύο παράλληλα κινήματα, τοῦ Ὑψηλάντη καὶ τοῦ Βλαδιμηρέσκου, ὅπως διατυπώθηκε ἀπὸ Ὀθωμανὸ ἀξιωματοῦχο τῆς Σιλιστρίας: «Οἱ μὲν με λόγον ἐλευθερίας, οἱ δὲ με λόγον αἰτήσεως προνομίων...»⁴ Ἀλίμονο! Προκύπτει τὸ μελαγχολικὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἄγωνα ἔκβαση τοῦ κινήματος στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες θὰ καταστήσει ἔκτοτε ἀπραγματοποίητο τὸ ὄραμα γιὰ τὴ σύμπληξη ἐνὸς ἐνιαίου μετώπου τῶν βαλκανικῶν λαῶν, βασισμένου στὶς ἀρχὲς τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότιμης συνεργασίας.

Ἄν εἶχε πρῶιμα διακηρυχτεῖ στὴ Μολδοβλαχία ἡ ἐμμονὴ τῶν ἐπαναστατῶν στὴ δημοκρατικὴ ἀρχή, τὸ φαινόμενο θὰ ἐπιβεβαιωθεί, ὡς πληρέστερη ἔκφραση ὀλόκληρου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, στὸν γεωγραφικὸ χῶρο τῆς νότιας Ἑλλάδος. Τοὺς τοπικοὺς ὀργανισμοὺς –τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας, τῆς Γερουσίας τῆς Δυτικῆς καὶ ἐκείνης τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς– διαδεχόταν, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1822, τὸ Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου. Τότε διακηρυσσόταν πρὸς ὅλη τὴν ὑφήλιο ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀναγκάστηκαν «μετὰ μακρὰν δουλείαν» νὰ λάβουν τὰ ὅπλα προκειμένου νὰ ἐξομοιωθοῦν με τοὺς λοιποὺς Εὐρωπαϊοὺς χριστιανοὺς, «κρίνοντας ἀνάξιον» νὰ ζοῦν πλέον αὐτοί, «οἱ ἀπόγονοι τοῦ περικλεοῦς ἐκείνου ἔθνους τῶν Ἑλλήνων, ὑπὸ δουλείαν τοιαύτην, ἰδίαν μᾶλλον τῶν ἀλόγων ζῶων παρὰ τῶν λογικῶν ὄντων». Ἐκφραση τῆς ἴδιας διάχυτης ἀντίληψης εἶναι καὶ τὰ συνταγματικὰ κείμενα ποὺ θεσπίστηκαν, διαδοχικὰ –μετὰ τὸ 1822– τὸ 1823 καὶ τὸ 1827⁵. Ἡ Διακήρυξη τοῦ Ἄστρους ὁμιλεῖ γιὰ «ἀπαράγραπτα δικαιώματα», ἐνῶ καὶ αὐτὴ ἡ ἀντίστοιχη τῆς Τροιζήνας τονίζει ὅτι «ὁ πόλεμός μας... δὲν πηγάζει ἀπὸ ἀποστασίαν (γενομένην ἐναντίον νομίμου βασιλέως), ἀλλὰ ἀπὸ δικαίαν ἐπανάστασιν, γενομένην ὑπὲρ ἀπαρα-

4. Βλ. Κ. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης καὶ ἡ ἐξέγερση στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες: μίᾳ ἐπανεκτίμησι, *Μνήμη Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη, 200 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή του (1792-1992)*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 59-76.

5. Βλ. τελευταῖο συγκεντρωτικὸ δημοσίευμα, Α. ΜΠΕΝΑΚΗ-ΦΑΡΟΥΔΑ, *Δημοκρατία καὶ ἀτομικὲς ἐλευθερίες στὰ ἐπαναστατικὰ Σύντάγματα 1822-1827, Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 86, 2011, Γ', σ. 89-108.

γράφτων δικαίων τοῦ ἀνθρώπου ἐναντίον βαρβάρου τυράννου» ἡ τελευταία μάλιστα διακήρυξη –κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Γεώργιο Βλάχο– χαρακτηρίζεται ὡς ἡ τελειότερη ἐνδεχομένως ἀπὸ ὅσες ἐγνώρισε ἡ Εὐρώπη κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα⁶! Ἡ παρεμβολὴ σκοπιμοτήτων, κυρίως διεθνῶν, δὲν ἐξέτρεψε τὴ θεμελιακὴ φιλελεύθερη βούληση τῶν συντακτῶν τους πρὸς ἀλλότρια κατεύθυνση.

Οἱ διεκδικήσεις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης ἐντοπίζονταν στὴν ἀνάκτηση δικαίων «τὰ ὅποια ἡ φύση ἐνέσπειρε βαθέως εἰς τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ ὅποια οἱ νόμοι, σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν, καθιέρωσαν». Ἡ ἐλευθερία, ὑπὸ τις διάφορες μορφές της, καὶ ἡ ἰσότης ἦταν πανταχοῦ παροῦσες στὶς νομοθετικὲς ρυθμίσεις. Ἡ ἀξίωση τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ἐμελλε νὰ ἀποτελέσει τὴ βάση τοῦ πολιτεύματος, θεσπίζοντας τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα, τὴ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν, τὴν καθολικότητα, ἀκόμη, τῆς ψήφου. Τὰ δίκαια τῆς πολιτείας καὶ τῶν πολιτῶν ὄφειλαν νὰ διαφυλαχτοῦν. Τὴ σημασία τῆς ἀναγκαιότητας στὴ θέσπιση αὐτῶν τῶν νομικῶν κανόνων ἐξαίρει, ἐξ ἄλλου, καὶ ἡ διεθνὴς τους διάσταση: ποία ἄλλη ἐρμηνεῖα θὰ ἦταν εὐλογο νὰ ἀποδοθεῖ στὴν ἔννοια τοῦ ἔθνους ἐκτὸς ἐκείνης πού ἐδράζεται στὴ σύμπληξη μιᾶς κοινότητος ἐλεύθερων πολιτῶν, στὴν πλήρωση τῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν καταξίωση στὴν πράξη τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνοτήτων; Ἐκτοτε, οὐδέποτε θὰ θεμελιωθεῖ σὲ ἔννοια ἄλλη ἀπὸ αὐτὴν καὶ ἡ περισσότερο ἀκραία ἔκφραση τοῦ συγκεκριμένου φαινομένου, ὁ ἑλληνικὸς ἀλυτρωτισμὸς. Στὴ διάρκεια ἐνὸς αἰῶνα, τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος θὰ βιώσει τὴ λεγόμενη Μεγάλῃ Ἰδέα καὶ θὰ καθοδηγηθεῖ ἀπὸ αὐτὴν, γιὰ νὰ τὴν ἐγκαταλείψει, ὡς ἰθύνουσα ἰδεολογικὴ δύναμη, ὅταν καὶ ὅπου δὲν συνέτρεχαν πλέον οἱ δημοκρατικοὶ κανόνες πού τὴν ἐστήριζαν – δηλαδὴ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ὁμοεθνοῦς στοιχείου στὰ διεκδικούμενα ἐδάφη⁷.

3. Ἄν ἐπιδιωκόταν, ἐντούτοις, νὰ ἀποδοθεῖ στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση ἀποκλειστικά, ὄχι κύρια, ἡ προσήλωσή της στὸ δημοκρατικὸ ἰδεῶδες, ἂν ἐπιδιωκόταν, ἀκόμη, ἡ πλήρης καὶ ἀπαρέγκλιτη ἔνταξή της στὴ «νέα» καὶ

6. Βλ. G. C. VLACHOS, L'idée constitutionnelle et la conception révolutionnaire de Nation pendant la Révolution hellénique de 1821, *La Révolution française et l'Hellénisme moderne*, Actes du IIIe colloque d'Histoire, Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, Athènes 1989, σ. 328 ἐπίσης, Α. ΣΒΩΛΟΣ, Τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ πολιτεύματα καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασεως, *Ἐφημερὶς Ἑλλήνων Νομικῶν*, 1935, σ. 741.

7. Γιὰ τὸ φαινόμενο τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλυτρωτισμοῦ, βλ. Κ. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ ἑλληνικὸς ἀλυτρωτισμὸς, *Ἀνοιχτοσύνη. Μελέτες πρὸς τιμὴν τῆς Βασιλικῆς Παπούλια*, Θεσσαλονίκη 2012.

όχι στην «παλαιά» Ευρώπη, θά ήταν παραπλανητική ή διαδικασία. Ο Καποδίστριας είχε πρώτος ήδη διακηρύξει στους επαναστάτες να μετριάσουν τον υπέρμετρο δημοκρατικό ζήλο των αρχικών διακηρύξεών τους⁸ αλλά και ο φιλελεύθερος Μπάυρον, καταδικασμένος στην Ιταλία για «καρμποναρισμό», θά τους υποδείξει να όμιλούν περί αγώνος «μεταξύ της βαρβαρότητας και του πολιτισμού, μεταξύ του Χριστιανισμού και του Ισλαμισμού, προς όφελος των απογόνων του λαού εις τον όποιον όφείλομεν τās πρώτας βάσεις της μαθήσεως, και τὰ τελειότατα των υποδειγμάτων εις τὰ γράμματα και τās τέχνας»: με αυτόν και μόνο τον τρόπο ήλπιζε ό κορυφαίος φιλέλληνας—έπισημαίνει ό Pietro Camba— «ότι οί πολιτικοί άνδρες οίασδήποτε άποχρώσεως και εις πάντα τὰ κράτη της Ευρώπης θά συνηνοούντο προς υπεράσπισίν [των]». Από την έλληνική πλευρά, ό Πολυχρονιάδης («άνώνυμος» συντάκτης του φυλλαδίου με τον τίτλο «*Considérations sur la guerre actuelle entre les Grecs et les Turcs*») είχε σπεύσει να έστιάσει τον σκοπό της επανάστασης στην άποκατάσταση του ιστορικού προσώπου των Ελλήνων και στην προάσπιση της χριστιανικής πίστης, έρήμην κάθε «καρμποναρικής» επίδρασης. «Έπρεπε τουλάχιστον να ήξέυρετε—έγραφε στον Υψηλάντη— ότι και άπλούν τό όνομα της έλευθερίας τρομάζει τους δυνατούς βασιλείς και, άντι της αίματωμένης χλαμύδος του Καίσαρος, της μισοτυραννίας των προγόνων μας και της μιμήσεως των άλλων εθνών, να μεταχειρισθήτε κάλλιον τό όνομα της θρησκείας, την ανάγκην του να σωθώμεν από την έπαπειλουμένην έθνικην καταστροφήν και την άμεμπτον έπιθυμίαν του να ζήσωμεν ως οί λαοί των ευτυχώς διοικούντων βασιλέων της Ίερās Συμμαχίας»(!)⁸. «Ένα έρώτημα τίθεται, κατά συνέπεια: Ήταν, πράγματι, δυνατό να έπιτευχούν οί στόχοι των Ελλήνων επαναστατών, έστω και περιθωριακά παραλλαγμένοι, χωρίς να θιγεί τó γενικότερο άτεγκτο συντηρητικό σύστημα που είχε θεσπιστεί για την Ευρώπη, τó 1815, στη Βιέννη;

Ή άπάντηση καταλήγει να είναι κατά βάση άρνητική. Ή Έπανάσταση του 1821 άποτέλεσε φαινόμενο πολυδιάστατο και πολυδύναμο, άσύμβατο με τή στατική άντίληψη που είχε, μόλις, υίοθετηθεί. Όσοι, άποκρούοντας τó καθεστώς της άπολυταρχίας, όραματίζονταν την Ευρώπη της λαϊκής κυριαρχίας και της έθνικης έλευθερίας καταλαμβάνονταν εύλογα από ζωνηρή συγκίνηση στην έξαγγελία των ριζοσπαστικών επαναστατικών διακηρύξεων και, στη

8. Βλ. Κ. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Σχόλιο σε μία παραίνεση του Λόρδου Μπάυρον προς τους επαναστατημένους Έλληνες, *Τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Ποδγρε*, Αθήνα 2007, σ. 1.075-1.078.

συνέχεια, αναζητούσαν στις νίκες κατά του Όθωμανού «τυράννου» τη δικαίωση των ιδιικών τους ανεκπλήρωτων πολιτικών όραμάτων. Η συμπαρατάσταση των Ευρωπαίων πολιτών, στη μεγάλη πλειονότητά τους, μέχρι και η κάθοδός τους στην Ελλάδα και η σύμπραξη ή και η θυσία, ακόμη, στο πεδίο της μάχης κατά του «τυράννου», ήταν, κατά το πλείστον, απότοκες της πίστης στην ελευθερία, ως αναπαλλοτρίωτου δικαιώματος των ατόμων και των λαών. Θεμελιακά όμως ελατήρια, όπως η ανάμνηση του ένδοξου κλασικού παρελθόντος ή η άλληλεγγύη έναντι των χριστιανών που είχαν εξεγερθεί κατά του αλλόθρησκου Άσιατή δυνάστη, είχαν –και αυτά– ένιοτε σοβαρό αντίκρουσμα στην καρδιά και στον νοῦ όρισμένων Ευρωπαίων. Και η ανάγκη για τήν τελική στήριξη της Έπανάστασης από τὰ συντηρητικά κοινοβούλια της Εύρώπης; Παρακινήμενοι από διαφορετικά ελατήρια, πολίτες από κάθε μῆκος και πλάτος της γηραιᾶς ἡπείρου και, ακόμη, της ύψηλίου ἔσπευδαν νὰ γιγαντώσουν τὸ ρεῦμα τοῦ φιλελληνισμοῦ – ριζοσπάστες και συντηρητικοί, δημοκρατικοί και μοναρχικοί, θιασῶτες τοῦ κλασικισμοῦ ἢ τοῦ ρωμαντισμοῦ, ἀριστοκράτες και ἄστοί, νέοι και πρεσβύτεροι – ἔστω και ἂν ἡ ποσοτικὴ ἀναλογία τῶν μὲν και τῶν δὲ εἶναι δύσκολα συγκρίσιμη. Ἡ γέννηση, κατ' ἀκολουθία, ἐνὸς «θαυμαστοῦ» διεθνοῦς προτύπου ἀλληλεγγύης ἐξυφαινόταν μὲ ἀντικείμενο τὴ δικαίωση τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγώνα, χωρὶς ὅμως νὰ μεταβάλλει οὐσιαστικά τὸν βασικὸ ἰδεολογικὸ χαρακτήρα του⁹.

Ἴδου οἱ συνθήκες ποὺ ἀνάγουν τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 και τὴ σύσταση ανεξάρτητου ἐθνικοῦ κράτους, ἐκτὸς ἀπὸ ρηξικέλευθο ἐπίτευγμα, σὲ μεῖζον φαινόμενο τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Ἡ δημιουργία του ἐπέφερε τὸ πρῶτο ρῆγμα στοῦ μονολιθικοῦ οἰκοδόμημα τῆς ὀλομεροῦς Συμμαχίας ποὺ εἶχε ἀνεγερθεῖ τὸ 1815, καταδεικνύοντας ὅτι ἡ ἐμμονὴ στὰ στατικά δόγματα τῆς νομιμότητος και τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων ἦταν ἀσύμβατη μὲ τὴ δυναμικὴ φορὰ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ὅπως ἀντικατοπτρίζεται κατά τὸν 19ο αἰώνα, στις διεκδικήσεις τῶν λαῶν. Ἡ ἐπίκληση τῆς ἀνάγκης αὐτῆς εἶτε ἐδραζόταν στὴ δημοκρατικὴ ἀρχὴ ὅτι, ὅταν οἱ λαοὶ ὑπόκεινται, παρὰ τὴ θέλησή τους, σὲ καθεστῶς δεσποτείας, δικαιοῦνται νὰ διεκδικήσουν τὸ ἀγαθὸ τῆς πολιτικῆς

9. Βλ. γνώμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ στοῦ L. DROULIA, *Philhellénisme, 1821-1833. Répertoire Bibliographique*, Athènes 1974, σ. vi· ἐπίσης Κ. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση ὡς γεγονός τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 79, 2004, Β', σ. 179-192.

ἐλευθερίας μὲ κάθε ἐνδεχομένως μέσο, εἴτε καὶ στὴν ἀπλή ἀποδοχὴ τοῦ πολυδύναμου ἐθνικοῦ φαινομένου — στὴ φιλελεύθερη ὅμως διάστασή του.

Ἡ ἀνακήρυξη τῆς Ἀνεξαρτησίας ὄχι μόνο δὲν θὰ ἀναστρίψει ἀλλὰ, ἀντίθετα, θὰ κραταιώσει τὸ αἶτημα τῶν Ἑλλήνων γιὰ ἐσωτερικὴ δημοκρατικὴ διακυβέρνηση. Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, παρὰ τίς μέγιστες ὑπηρεσίες του χάριν τῆς δημιουργίας καὶ τῆς λειτουργίας τῆς νεοσύστατης ἐλληνικῆς ἐπικράτειας, ὁ βασιλεὺς Ὅθων, παρὰ τὴν ἀδιαμφισβήτητη προσήλωσή του στὴν ἐλληνικὴ ἰδέα, ὅσοι, γενικῶς, ἀπέβλειψαν στὴ λειτουργία κράτους ἐρήμην τῆς συνεποῦς τήρησής τῶν δημοκρατικῶν κανόνων, θὰ ἄγονταν σὲ ἐπικίνδυνο ἀδιέξοδο. Ὁ πρῶτος κυβερνήτης, ἐκφράζοντας — ἔστω καὶ μὲ τρόπο «αἰρετικὸ» — συντηρητικὲς πολιτικὲς ἀντιλήψεις, προεκάλεσε τὴν ἀντίδραση μιᾶς ἰσχυρῆς μερίδας τῶν πρωταγωνιστῶν στὸν Ἀγῶνα. Ὁ δεύτερος, ἐξ ἄλλου, ὡς ἀνώτατος ἄρχων, ἐφαρμόζοντας πλημμελῶς, μετὰ δεκαετῆ ἄσκηση ἀπολυταρχικῆς ἐξουσίας, τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844, ὑποχρεωνόταν νὰ ἐγκαταλείψει τελικὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ψήφισι, στὴ συνέχεια, τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864, ἡ ἐγκριση τῆς «ἀρχῆς τῆς δεδηλωμένης» ἀπὸ τὸ 1875, ἡ πιστὴ — σὲ κάθε περίπτωσι — ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνοτήτων καὶ τοῦ δικαιώματος τῆς αὐτοδιάθεσης τῶν λαῶν, ἡ ἐπιλογὴ κατὰ τὸν Α' καὶ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον ἑνὸς συνασπισμοῦ ἀντίθετου στοῦ μέτωπο τῶν δυνάμεων τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ ἢ τῆς βίας, ἡ εὐθυγράμμιση, μεταπολεμικά, μὲ δημοκρατικούς ἐταίρους στοὺς κόλπους τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως, ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975, μαρτυροῦν τὴν προσήλωσιν στὴ δημοκρατικὴ ἀρχή· ἐνίοτε, μάλιστα, ἔστω καὶ παραγνωρίζοντας ἄλλες καθοριστικὲς παραμέτρους τοῦ πολιτικοῦ γίνεσθαι. Στὸ ὄνομα, πράγματι, τοῦ δικαιώματος κάθε πολίτη γιὰ ἐλεύθερη πληροφόρηση καλλιεργεῖται ἐνίοτε ἡ ἐθνοκτόνα ἀπαισιοδοξία καὶ μικρολογία ἢ καὶ ἡ ἀπαξίωσι βασικῶν ἀρχῶν τοῦ δημοκρατικοῦ βίου. Τὸ συγκεκριμένο, ἐντούτοις, γεγονός δὲν ἐξαλείφει τὴ γενικὴ σημασίαν τῆς βαθύτερης προσήλωσιν στὴ δημοκρατικὴ ἀρχή.

Εἶναι ἀπόλυτα εὐλόγος ὁ ἰσχυρισμὸς ποὺ ὁ Ἄγγελος Τερζάκης εἶχε διατυπώσει μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀναφορὰ στοῦ ἔπος τοῦ 1940, ὅτι τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος διακατέχεται ἀπὸ ἓνα αἶσθημα ποὺ ἐπονομάζει «πάθος γιὰ τὴν ἐλευθερίαν»¹⁰... «Ὁὐ ποιήσομαι περὶ πλείονος τὸ ζῆν τῆς ἐλευθερίας» εἶχαν διακηρύξει οἱ Ἄθηναῖοι πρὶν ἀπὸ τὴ μάχην τῶν Πλαταιῶν. Στὸ διάβα τῆς νεώτερης ἱστορίας, κατ' ἐξοχὴν ἢ μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασι τείνει νὰ ἐπιβεβαιώσει αὐτὴ τὴ ρήσιν.

10. Βλ. Α. ΤΕΡΖΑΚΗΣ, *Ἑλληνικὴ Ἐποποιία 1940-1941*, Αθήνα 1990, σ. 223.

ΑΠΟΝΟΜΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΟΥ ΤΩΝ ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΛΛΙΟΥ

ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΟΥ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΝΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑ

κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟ

Στή δημόσια συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας πού γίνεται στίς παραμονές τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἐκτός ἀπό τή χαρμόσυνη ἀναπόληση τῆς ἀποτίναξης τῶν δεσμῶν τῆς δουλείας μέ τήν Ἐπανάσταση πού κήρυξαν πρὶν ἀπό 191 χρόνια οἱ προπάτορές μας, μετράται καί ἡ πρόοδος τοῦ Ἔθνους ἀπό ἐκείνη τή μεγάλη ἡμέρα τοῦ ξεσηκωμοῦ ἕως σήμερα. Ἐνα ἀπό τὰ μέτρα τῆς προόδου μας εἶναι ἡ ἀπονομή τοῦ Ἀριστείου τῶν Ἐπιστημῶν, τῶν Γραμμάτων καί τῶν Καλῶν Τεχνῶν. Τό Ἀριστεῖο ἀπονέμεται κατὰ τὸν νόμο μόνον σέ Ἕλληνες πού δημιουργοῦν στήν Τέχνη, τὸν Λόγο καί τίς Ἐπιστῆμες καί οἱ ὅποιοι, ἐκτός ἀπό τὸ ἐξαιρετο ἔργο τους κατὰ τὸ παρελθόν, ἔχουν προσφέρει «ὕπερ πάντα ἄλλον εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστῆμης, τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἢ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης».

Κατὰ τὴν τετραετῆ σειρά τῆς ἀπονομῆς τῆς μεγάλης διάκρισης, ἐφέτος ἀπονέμεται τὸ Ἀριστεῖον τῶν Ἐπιστημῶν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Τσάλλη, Πρόεδρο τοῦ Τμήματος Θεωρητικῆς Φυσικῆς στὸ Κέντρο Ἐρευνας Φυσικῆς τοῦ Ρίο ντέ Τζανέιρο τῆς Βραζιλίας. Ὁ κ. Τσάλλης, μέ τὸ ὅλο ἔργο του καί εἰδικῶς τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἔχει συμβάλει ὕπερ πάντα ἄλλον τὰ μέγιστα εἰς τὴν διερεύνηση καί ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας τῆς πολυπλοκότητος στίς Φυσικῆς Ἐπιστῆμες.

Ἡ Πολυπλοκότητα βρίσκεται στὸ σταυροδρόμι πολλῶν ἐπιστημῶν, ὅπως τὰ Μαθηματικά, ἡ Φυσική, ἡ Χημεία, ἡ Βιολογία καί ἡ Ἐπιστήμη Ὑπολογιστῶν, ἐνῶ διακρίνονται ἤδη οἱ ἐπιρροές της στὸν χῶρο τῆς Οἰκονομίας καί τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν. Ἀναλύει φαινόμενα πού διαφέρουν εὐρύτατα ἀπὸ ἄποψη χαρακτῆρα καί μεγέθους: ἀπὸ τὴ δυναμικὴ πληθυσμῶν μέχρι τὴν ἀνάπτυξη μικροοργανισμῶν, ἀπὸ τίς διαδικασίες χημικῶν ἀντιδράσεων μέχρι τὸν σχηματισμὸ γαλαξιών, καί ἀπὸ τίς μεταβολές τοῦ καιροῦ καί τίς ταλαντώσεις σειсмоγράφων καί ἐγκεφαλογραφημάτων, μέχρι τίς διακυμάνσεις τοῦ Χρηματιστηρίου. Εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον ὅτι αὐτὰ τὰ ποικίλα φαινόμενα ἐμφανίζουν κοινὰ χαρακτηριστικά. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ

ομοιότητα καθιστά δυνατή τή μαθηματική ανάλυση και μοντελοποίησή τους και τή διεπιστημονική τους αντιμετώπιση διὰ μέσου τῆς Ἐπιστήμης τῆς Πολυπλοκότητας.

Ἡ Ἑλλάδα βρίσκεται σὲ καλὴ θέση διεθνῶς ὅσον ἀφορᾷ στὶς ἐπιστημονικὲς καὶ ἐκπαιδευτικὲς ἐξελίξεις στὸν σύγχρονο αὐτὸ τομέα. Μεταξὺ τῶν πρωτοπόρων τῆς Ἐπιστήμης τῆς Πολυπλοκότητας ἐξέχουσα θέση κατέχει ὁ τιμώμενος σήμερα μὲ τὸ Ἀριστεῖο ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν Καθηγητῆς Κωνσταντῖνος Τσάλλης. Ὁ κ. Τσάλλης γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1943. Μετὰ τὸν πόλεμο ἡ οἰκογένειά του μετακόμισε στὴ Ν. Ἀμερική. Ἔλαβε τὸ πτυχίον Φυσικοῦ ἀπὸ τὸ Universidad Nacional de Cuyo τῆς Ἀργεντινῆς καὶ τὸν τίτλον τοῦ Docteur d'État des Sciences Physiques ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Paris Orsay τὸ 1974. Ἐχει μελετήσει πλῆθος θεωρητικῶν θεμάτων τῶν κρίσιμων φαινομένων τῆς Στατιστικῆς Μηχανικῆς, τοῦ Χάους, τῆς Μη Γραμμικῆς Δυναμικῆς, τῆς ἐξέλιξης πληθυσμῶν, καθὼς καὶ προβλημάτων τῆς οἰκονομίας, τῆς γνωστικῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἀνοσολογίας. Τὰ τελευταῖα 20 ἔτη καὶ πλέον, ἔχει ἐπικεντρώσει τὴν ἔρευνά του στὸ πρόβλημα τῆς ἐντροπίας, τῶν θεμελιῶν τῆς Στατιστικῆς Μηχανικῆς καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν ἐφαρμογῶν τους. Ἴσως ἡ μεγαλύτερη μέχρι σήμερα συμβολή του στὴν κατεύθυνση αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ πρότασή του τὸ 1988 γενίκευσης τῆς ἐντροπίας Boltzmann-Gibbs, ποὺ σήμερα φέρει τὸ ὄνομά του (Tsallis Entropy), καὶ τῆς λεγόμενης Μη Ἐπεκτάσιμης Στατιστικῆς Μηχανικῆς, ἡ ὁποία μελετᾶται παγκοσμίως ἀπὸ πλῆθος ἐρευνητῶν πολλῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ Ἀκαδημία ἀπονέμει τὸ ἀργυρὸν μετάλλιον στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν γιὰ τὸ ἐθνικὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελεῖ γιὰ τὴν ἔρευνα, τὴ συλλογὴ, τὴ μελέτη καὶ τὴ δημοσίευση στοιχείων ποὺ ἀφοροῦν τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν τόπων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ποὺ κατοικοῦνταν ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια ἀπὸ Ἕλληνας. Ἡ Καταστροφὴ τοῦ 1922 ἀπέκοψε τοὺς Ἕλληνας ἐκείνους ἀπὸ τὰ χῶματα τῆς ἀρχαιότατης πατρίδας τους. Τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1930 ἀπὸ τὴ Μέλπω Μερλιέ, ἀνέλαβε νὰ διασώσει τίς ἱστορικὲς ἀναμνήσεις, τίς παραδόσεις, τὴ μουσικὴ, τὴν ποίηση, κάθε ἐκδήλωση τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, μὲ τὴ δημιουργίαν Ἀρχείου καὶ σειρᾶς ἐπιστημονικῶν δημοσιευμάτων καὶ ἐτήσιου ἐπιστημονικοῦ Δελτίου, ποὺ ἀπομνημονεύουν καὶ διασώζουν γιὰ μᾶς καὶ τοὺς ἐπιγιγνόμενους τὸν ἱστορικὸ βίον τους.

Ἡ Ἀκαδημία ἀνακηρύσσει ὡς εὐεργέτη της τὸν Ἀκαδημαϊκὸ Μιχαὴλ Σακελλαρίου γιὰ τὴ δωρεὰ χρηματικοῦ ποσοῦ μὲ τὸ ὁποῖο προικοδοτεῖται τὸ «Ἴδρυμα Ἁγνῆς καὶ Μιχαὴλ Σακελλαρίου», πού ἔχει ὡς μόνον σκοπὸ τὴν ἐνίσχυση τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης τῆς Ἀρχαιότητος τῆς Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν σὲ ὅλες τὶς δραστηριότητές τους καὶ τὶς ἐπιστημονικὲς ἐπιδιώξεις τους. Καὶ τῶν δύο αὐτῶν Κέντρων τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης ὁ Μιχαὴλ Σακελλαρίου ἐπὶ δεκαετίες ὑπῆρξε καὶ εἶναι τὸ ἀγαθὸν δαιμόνιον, ὀδηγὸς στὴ λαμπρὴ πορεία τους καὶ τὴ δημιουργικὴ ἐπιστημονικὴ δράση τους.

Ὁ Μιχαὴλ Σακελλαρίου εἶναι ὁ κορυφαῖος τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν τῶν χρόνων μας. Ἄρχισε τὴν πνευματικὴ του πορεία μὲ τὸ ἔργο του *Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὴν δευτέραν Τουρκοκρατίαν* καὶ μὲ ἄλλες ἐξάαιρετες μελέτες γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, γιὰ νὰ συνεχίσει μὲ τὴν ἔρευνα καὶ τὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας ἀναδείχτηκε ἐξοχος ἱστοριογράφος, μάλιστα τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ σύζυγός του Ἁγνή τὸ γένος Ξανάκη, πρόωρα χαμένη, ὑπῆρξε διαπρεπῆς ἀρχαιολόγος μὲ ἐξέχουσα θέση στὴ μελέτη τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ Μιχαὴλ καὶ ἡ Ἁγνή Σακελλαρίου μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο τους ἐπλούτισαν τὴν ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία καὶ ἀρχαιολογία. Μὲ τὴ νέα προσφορά τους συμβάλλουν εἰς τὸ διηνεκὲς εἰς τὴν πρόοδο τῶν δύο αὐτῶν ἐπιστημῶν. Ἡ Ἀκαδημία ἐκφράζει τὴν εὐγνωμοσύνη της πρὸς τὸν Μιχαὴλ Σακελλαρίου, διδάσκαλον γενεῶν Ἑλλήνων, ὁ ὁποῖος σὲ δυσχερεῖς ὥρες τῆς Ἑλλάδος ἀναδεικνύεται σὲ παράδειγμα ἐπιστήμης καὶ φιλοπατρίας.

Ἀναγγέλλεται ὅτι ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν προκηρύσσει τὸ Ἄριστεῖον τῶν Γραμμάτων, τὸ ὁποῖο θὰ ἀπονεμηθεῖ σὲ Ἕλληνα λογοτέχνη ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ παλαιότερου του σπουδαίου ἔργου, συνέβαλε μεγάλως στὴν πρόοδο τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ μὲ ἔργο πού συντελέστηκε κατὰ τὴν τελευταία τετραετία. Τὸ Ἄριστεῖον θὰ ἀπονεμηθεῖ κατὰ τὴν πανηγυρικὴ συνεδρία τῆς 25ης Μαρτίου 2013.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 3ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2012

ALBRECHT DÜRER.
Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΦΩΝΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ*

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ

* Η άνωτέρω όμιλία θα δημοσιευθεί ως αυτότελης εργασία στη σειρά των δημοσιευμάτων του Γραφείου Έρευνας της Νεοελληνικής Τέχνης.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 8ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2012

Η ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ, ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΧΩΡΟ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ
κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ-ΦΑΙΔΩΝΑ ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΥ

Κύριε Γενικό Γραμματέα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν,
Κύριε πρώην Πρωθυπουργέ,
Κυρίες καὶ Κύριοι Ἀκαδημαϊκοί,
Κυρίες καὶ Κύριοι,

Συμβολικοὶ κώδικες καὶ ἀστικός χώρος

Ὁ ἀστικός χώρος, ὁ χώρος τῆς πόλης, εἶναι ἓνα ὕλικο φαινόμενο. Συγκροτεῖται ἀπὸ κτήρια μὲ διάφορες χρήσεις, ἀνοικτοὺς καὶ πράσινους χώρους, καὶ ἀπὸ δίκτυο δρόμων καὶ ἄλλα δίκτυα ὑποδομῶν. Κατὰ τὴν παραγωγή του, δομεῖται στὸ πλαίσιο κοινωνικοοικονομικῶν δυνάμεων, πολιτικῶν ἀποφάσεων καὶ νομικῶν, ἢ ἐθιμικῶν γιὰ παλαιότερες κοινωνίες, ἐπιταγῶν, καθὼς καὶ δεσμεύεται ἀπὸ φυσικοὺς γεωγραφικοὺς, εὐρύτερα περιβαλλοντικούς παράγοντες. Ἐὰν καθοριστικὲς ὕλικές κοινωνικὲς δυνάμεις, καθὼς καὶ περιβαλλοντικὲς δεσμεύσεις, λειτουργοῦν κατὰ τὴν παραγωγή τοῦ ἀστικοῦ χώρου, οἱ πρῶτες δὲν νοοῦνται χωρὶς τὴν ἀδιάρρηκτη σύνδεσή τους μὲ τὴν κοσμοθεωρία, τὴν ἰδεολογία. Ἐνα μέρος αὐτῆς τῆς δεύτερης σφαίρας προβάλλεται ἐπάνω στὸν ἀστικό χώρο, ὅπως καὶ ἐπάνω στὴν ἀρχιτεκτονική, ἀρθρώνεται μὲ αὐτόν, καὶ δημιουργεῖ μία νοηματικὴ ἐπένδυσή του, ἢ ὅποια τοῦ προσδίδει μία σημειωτικὴ διάσταση τόσο σὲ ἓνα δηλωτικὸ ἐπίπεδο (*dénotation*) ἄμεσης ἀνάγνωσης, ἀναγνώρισῆς του, ὅσο καὶ

σέ ένα συνδηλωτικό επίπεδο (*connotation*), αυτό τοῦ συμβολισμοῦ του. Σέ αυτό τὸ δεύτερο επίπεδο ἐστιάζει ἡ ἀνάλυση ποῦ ἀκολουθεῖ. Τὸ συμβολικὸ ἐπίπεδο τοῦ χώρου ὑπάρχει σέ ὅλες τὶς κοινωνίες καὶ σέ ὅλες τὶς κλίμακες τῶν οἰκισμῶν, ἀπὸ τὸ χωριὸ ἕως τὴν πόλη. Ἐνῶ ὅμως στὶς σύγχρονες κοινωνίες προκύπτει ἀπὸ ἓνα σύνολο σημειωτικῶν κατευθύνσεων ἢ τὸ πολὺ ἀπὸ ἓνα διαγραμματικὸ σημειωτικὸ πρότυπο ὀργάνωσης τοῦ χώρου, στὶς προκαπιταλιστικὲς κοινωνίες, δηλαδή τὶς προϊστορικές, ἱστορικές καὶ ἐξω-τικὲς («πρωτόγονες») κοινωνίες, ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ ἓνα ὁλοκληρωμένο καὶ ἀπαράβατο πρότυπο, τὸ ὁποῖο καθορίζει, τουλάχιστον κατευθύνει ὅσο τὸ δυνατόν πιστότερα, ὄχι μόνον τὴ γενικὴ ὀργάνωση τοῦ οἰκισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τὶς λεπτομέρειές της. Αὐτὴ ἡ γενικὴ ὀργάνωση λαμβάνει μία γεωμετρικὰ καθορισμένη μορφή.

Πολλοὶ ἐπιμέρους σημασιολογικοὶ κώδικες συναρθρώνονται μεταξύ τους, ὥστε νὰ ἐπενδύσουν αὐτὴν τὴ γεωμετρικὴ μορφή, συγκροτώντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ συμβολικὸ ἐπίπεδο τοῦ χώρου. Οἱ κώδικες αὐτοὶ εἶναι ἰσόμορφοι, δηλαδή ἔχουν τὴν ἴδια γενικὴ δομή. Προτίθεται νὰ ἐξετάσω τὴν ἱστορικὴ πορεία τριῶν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς κώδικες, τοῦ κοσμικοῦ (κοσμογονικοῦ καὶ κοσμολογικοῦ), τοῦ ἀνθρωπομορφικοῦ καὶ τοῦ αἰσθητικοῦ κώδικα, ὅπως διαμορφώνουν τὸν χώρο στὸ συμβολικὸ ἐπίπεδο. Ἡ ἐπιλογή αὐτὴ δὲν εἶναι τυχαία. Οἱ δύο πρῶτοι κώδικες εἶναι, γιὰ τὴν ἰδεολογία τῶν προκαπιταλιστικῶν κοινωνιῶν, κυρίαρχοι μεταξὺ τοῦ συνόλου τῶν συμβολικῶν κωδίκων, ἐνῶ ὁ αἰσθητικὸς ἀπέκτησε κυρίαρχη σημασία κατὰ τὴ νεοτερικὴ περίοδο, ὅταν οἱ ἄλλοι δύο ἔπαυσαν νὰ εἶναι ἐνεργοί. Ἐχει ὅμως καὶ ὁ αἰσθητικὸς κώδικας τὴν προϊστορία του καὶ δὲν εἶναι χωρὶς ἐνδιαφέρον νὰ ἀναζητηθεῖ ἡ ἱστορικὴ ἀνάδυσή του. Τὸ συνολικὸ πλέγμα τῶν κωδίκων ἑνὸς πολιτισμοῦ (μὲ τὴ στενότερη ἔννοια τῆς κουλτούρας) συγκροτεῖ τὴν κοσμοθεωρία του.

Ἄναμφίβολα, τὸ σῶμα εἶναι μία βιολογικὴ ὄντοτητα, ἡ ὁποία, ὡς τέτοια, ὑπόκειται σέ φυσικὲς διαδικασίες. Αὐτὴ εἶναι ἡ ὀπτικὴ ἐπάνω στὸ σῶμα τὴν ὁποία υἰοθετοῦν βιολόγοι καὶ ἱστορικοί. Ὅμως στὴ σφαῖρα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν αὐτὴ ἡ προσέγγιση δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ, ἐπειδὴ τὸ κοινωνικὸ σῶμα εἶναι κάτι ἄλλο πέραν ἀπὸ τὸ βιολογικὸ σῶμα, εἶναι ἓνα σῶμα ποῦ ἀνήκει καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἓνα κοινωνικὸ ὑποκείμενο. Τὸ τελευταῖο ἐξασκεῖ κοινωνικὲς πρακτικὲς, ὀφειλόμενες σέ κοινωνικοοικονομικὲς συνθήκες ποῦ λειτουργοῦν ἐκτὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπροσπέλαστες ἀπὸ αὐτό, καί, λόγῳ αὐτοῦ τοῦ συμπλέγματος δομικῶν προϋποθέσεων καὶ συγκυριακῶν πρακτικῶν, ἀλλὰ καὶ ἀλληλεπιδρώντας μὲ αὐτό, δημιουργοῦνται πολιτικὲς ἀντιλήψεις σχετικὰ μὲ τὸ σῶμα καὶ γενικότερα τὸν κόσμον καὶ τὴν

κοινωνία. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἐμφάνιση καὶ ἐνὸς πολιτισμικοῦ σώματος στὸ πλαίσιο ἐνὸς ἀνθρωπομορφικοῦ κώδικα¹. Αὐτὸς ὁ κώδικας δὲν λειτουργεῖ μόνο στὸ ὑποκειμενικὸ ἐπίπεδο, ἀλλὰ ἐπίσης γίνεται μέρος τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ, μὲ τὴν ἔννοια τῆς ὕλικῆς κουλτούρας, ὅταν προβάλλεται ἐπάνω σὲ ὕλικά ἀντικείμενα. Τότε τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ ἀποκτοῦν ἕναν ἀνθρωπομορφικὸ συμβολισμό, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ ἀστικοῦ χώρου.

Στὶς προκαπιταλιστικὲς κοινωνίες, ἡ ἀντίληψη τοῦ σώματος, διαφορετικὴ γιὰ καθεμία ἀπὸ αὐτές, εἶναι αὐτὴ ἐνὸς μικρόκοσμου, ποὺ ἔχει στενὲς ἀναλογίες μὲ τὸν μακρόκοσμο, ἐνῶ ὁ τελευταῖος συλλαμβάνεται καὶ ὡς ἕνα μακρο-σῶμα. Ἀνθρωπομορφικὸς καὶ κοσμικὸς κώδικας εἶναι ἀδιαχώριστα συνδεδεμένοι καὶ ὁ δεύτερος εἶναι αὐτὸς ποὺ καθορίζει τὴν ἐκάστοτε γεωμετρία τοῦ σημειωτικοῦ προτύπου τῶν οἰκισμῶν. Ὅσον ἀφορᾷ στὸν αἰσθητικὸ κώδικα, τὸ ἐπιχείρημα ποὺ θὰ ἀναπτυχθεῖ εἶναι ὅτι σὲ αὐτές τὶς κοινωνίες εἶναι δευτερογενὲς παράγωγο τῶν δύο παραπάνω κωδίκων.

«Χωροποιημένος» κόσμος καὶ σῶμα στὶς μὴ δυτικὲς κοινωνίες

Θὰ ἀναφερθῶ σὲ δύο παραδείγματα μὴ δυτικῶν προκαπιταλιστικῶν κοινωνιῶν, στὴ φυλὴ τῶν Φάλι τοῦ Κανγκοῦ τοῦ Β. Καμερούν, μία ἀπὸ τὶς λεγόμενες «πρωτόγονες» κοινωνίες, καὶ στὴν παραδοσιακὴ Ἰνδία, τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ πολὺ διαφορετικὰ μεταξὺ τους, τεκμηριώνουν τὶς θέσεις τὶς ὁποῖες ἀνέπτυξα εἰσαγωγικὰ καὶ εἶναι τυπικὰ γιὰ τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν. Ἕνας κοσμογονικὸς μῦθος τῶν Φάλι ἀποδίδει τὴν προέλευση τοῦ κόσμου σὲ δύο πρωταρχικὰ αὐτὰ κινούμενα κατ' ἀντίστροφες φορὲς καὶ γιὰ ἕναν ἄλλο τέτοιο μῦθο ὁ πολιτισμικὸς ἥρωας Τὸ Ντίνο, ἀρχικὰ κυνηγὸς καὶ στὴ συνέχεια ὁ πρῶτος σιδηρουργός, κατέβηκε ἀπὸ τὸν οὐρανὸ κατὰ μῆκος μιᾶς φασολιάς (πρόκειται περὶ μιᾶς μορφῆς τοῦ κοσμικοῦ ἄξονα). Κατοίκησε σὲ μία ἀδανσονία (μπαομπάμπ), τὰ κλαδιὰ τῆς ὁποίας ἄγγιζαν τὸν οὐρανὸ (ἄλλη μορφή τοῦ κοσμικοῦ ἄξονα) καὶ φύτευσε ἕναν σπόρο κόκκινου κεχριοῦ (*tergu*) στὸ κέντρο τῆς γῆς τῶν ἀνθρώπων (καὶ πάλι ὁ κοσμικὸς κώδικας). Αὐτὴ ἡ γῆ εἶναι τετράγωνη καὶ σὲ ἐπαφὴ μαζί της βρίσκεται μία μικρότερη, ἄγρια γῆ, ἐπίσης τετράγωνη. Τὰ ρέοντα ὕδατα τῆς γῆς τῶν ἀνθρώπων

1. Βλ. καὶ M. FOUCAULT, *Surveiller et punir: Naissance de la prison*, Gallimard, Παρίσι 1975, σ. 30-31.

οργανώθηκαν σε τέσσερις ομάδες και με αυτόν τον τρόπο διαίρεσαν αυτήν τη γῆ σε τέσσερα μέρη· οἱ ομάδες αὐτές ἀπαρτίζουν δύο ἄξονες πού συμπίπτουν με τις διχοτόμους τῶν κύριων κατευθύνσεων τοῦ ὀρίζοντα.

Αὐτή ἡ τελευταία κοσμική εἰκόνα προβάλλεται ἐπάνω στά χωριά τῶν Fali (εἰκόνα 1α). Τό χωριό ἀναπαριστᾷ τή γῆ τῶν ἀνθρώπων (κοσμικός κώδικας) καί εἶναι γένους ἀρσενικοῦ (ἀνθρωπομορφικός κώδικας). Ἐδῶ τὸ παραπάνω πρότυπο τῶν δύο γαιῶν μετασχηματίζεται σέ ὁμόκεντρος κύκλους: τὰ χωράφια, πού περιβάλλουν τὸ χωριό, θηλυκοῦ γένους, συμβολίζουν τὴν ἄγρια γῆ. Συναντᾶμε, σέ αὐτὴν τὴν περίπτωση, ἓνα τυπικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς προκαπιταλιστικῆς σκέψης, πού εἶναι ἡ προβολὴ τῆς ἴδιας συμβολικῆς ἔννοιας σέ διαφορετικὲς γεωγραφικὲς κλίμακες. Συγκεκριμένα, ἐὰν τὸ χωριό συμβολίζει τὴ γῆ τῶν ἀνθρώπων (γι' αὐτὴν τὴ σκέψη, εἶναι αὐτὴ ἡ γῆ), συμβολίζει συγχρόνως τὸ κέντρο αὐτῆς καὶ τοῦ κόσμου· συγχρόνως, τὸ χωριό, μαζὶ με τὰ χωράφια του, συμβολίζει τὴ γῆ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ συμβολισμὸς τοῦ χωριοῦ ὡς κοσμικοῦ κέντρου ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ χωριό περιβάλλεται ἄμεσα ἀπὸ τὰ χωράφια τοῦ κόκκινου κεχριοῦ, πού εἶναι, καθὼς ἀναφέρθηκε, φυτὸ κοσμικῆς κεντρικότητας.

Κάθε χωριὸ ἀκολουθεῖ αὐτὸ τὸ πρότυπο ὅσο καλύτερα τὸ ἐπιτρέπουν οἱ συνθῆκες. Ἔτσι, τὸ χωριὸ Τόρο, πού βρίσκεται στὴν κορυφὴ ἐνὸς λόφου, ἐνῶ εἶχε παλαιότερα τις τέσσερις γειτονιές, ὅπως ὀρίζονται ἀπὸ τὸ κοσμικὸ πρότυπο, ἀπέκτησε καὶ μία πέμπτη, ὅμως ἡ συμβολικὴ σύλληψή του δὲν ἄλλαξε. Τὸ χωριὸ παραπέμπει, ἐπίσης, σέ ἓνα ἀνθρώπινο σῶμα (εἰκόνα 1β). Ὁ συνδυασμὸς τοῦ κοσμικοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπομορφικοῦ κώδικα στό χωριὸ ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα τῆς μυθολογικῆς ὑπαρξῆς ἐνὸς εἶδους κοσμικοῦ σώματος, τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνεται, ἐπειδὴ ἡ γῆ τῶν ἀνθρώπων θεωρεῖται ὡς ἄνδρας, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ κεφάλι, κορμὸ, χέρια καὶ πόδια, ὅλα ὀργανωμένα γύρω ἀπὸ ἓνα κεντρικὸ στοιχεῖο, τὸ γεννητικὸ του ὄργανο. Οἱ ἴδιοι δύο κώδικες προβάλλονται στά ἐπιμέρους συγκροτήματα οἰκογενειακῶν καλυβῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ καθένα συνδέεται με μία ἀπὸ τις δύο ἀντίθετες κινήσεις τῶν πρωταρχικῶν αὐγῶν· με κάθε κίνηση συνδέεται μία ἀπὸ τις δύο κοινωνικὲς ομάδες τοῦ χωριοῦ (καὶ γενικὰ τῶν Φάλι). Ἐπίσης, κάθε μεμονωμένη καλύβα συμβολίζει ἓνα μέλος τοῦ σώματος².

2. Γιὰ τοὺς Φάλι, βλ. J.-P. LEBEUF, *L'habitation des Fali, montagnards du Cameroun septentrional*, Hachette, Παρίσι 1961, σ. 367-372, 414-416, 424-428, 434-435, 457-459, 470-471, 523-527.

Τὸ δεύτερο παράδειγμα ἀναφέρεται στὴν ἀρχαία Ἰνδία. Ὑπάρχουν στὴν Ἰνδικὴ παράδοση δύο κύριες εἰκόνες τοῦ κόσμου ἢ κοσμογράμματα. Ἡ πρώτη εἶναι τὸ λουλούδι τοῦ λωτοῦ. Ὁ λωτὸς ἀναδύθηκε ἀπὸ τὸν πρωταρχικὸ ὠκεανό. Εἶναι ἡ μήτρα τοῦ θεοῦ καὶ τὰ χρυσὰ πέταλά του ἀκτινοβολοῦν ὅπως ὁ ἥλιος. Τὸ κέντρο του εἶναι χωροθετημένο ἐπάνω στὸν κατακόρυφο ἄξονα ποὺ διέρχεται ἀπὸ τὴν κορυφή τοῦ κόσμου, καὶ ἀπὸ αὐτὸ ἀπέρρευσαν τὰ κύρια σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα, ἡ ἀρχὴ τῆς δημιουργίας. Ὁ λωτὸς ταυτίζεται μὲ τὴ γῆ, τὸν κόσμο, τὸν ἥλιο, ἕναν τροχό, ἕνα ἀνθρώπινο σῶμα.

Ἀντίστοιχο μὲ τὸν λωτὸ εἶναι τὸ μάνταλα, ποὺ σημαίνει στὰ σανσκριτικά «δίσκος», «κύκλος». Πρόκειται γιὰ ἀναπαράσταση ποὺ ἀπεικονίζει ἕναν ἱερὸ χῶρο, προστατευμένο ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς βέβηλες δυνάμεις. Στὴν περιφέρεια τοῦ μάνταλα ἀπεικονίζεται ἕνα κυκλικὸ βουνὸ καὶ ἀκολουθοῦν ἕνας κύκλος ἢ ἕνα σύνολο κύκλων καὶ τελικὰ ἕνα τετράγωνο μὲ τὶς διαμέσους καὶ τὶς διαγωνίους του. Ἰερότερη περιοχὴ του εἶναι τὸ κέντρο του, στὸ ὁποῖο εἰκονίζονται πέταλα λωτοῦ (εἰκόνα 2). Εἶναι δυνατὸ τὸ μάνταλα νὰ πάρει τὴ μορφή ἑνὸς τετραγώνου μὲ μία ἐσωτερικὴ σχάρα, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ὑποδιαίρεση τῶν πλευρῶν του σὲ ἴσα μέρη. "Ἐνα κεντρικὸ τετράγωνό του, ποὺ συμβολίζει τὸ κέντρο τοῦ κόσμου, καταλαμβάνεται ἀπὸ ἕναν λωτὸ καὶ ἀκολουθεῖ μία σειρά τεσσάρων ὁμοίωθτων τετραγώνων³.

Ὑπάρχουν πολλὰ ἱστορικὰ Ἰνδικὰ ἐγχειρίδια ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν πολεοδομία. Τὸ σημαντικότερο εἶναι τὸ *Mānasāra-Silpasastra*, συλλογὴ ποὺ συντάχθηκε μεταξὺ τοῦ 500 καὶ τοῦ 700 μ.Χ., ἀλλὰ ἔχει πολὺ παλαιότερη προέλευση, καὶ προδιαγράφει τὰ σχέδια κτηρίων καὶ οἰκισμῶν. Κάθε κατασκευὴ ἀρχίζει μὲ τὴ χάραξη στὸ ἔδαφος ἑνὸς τετραγώνου προσανατολισμένου πρὸς τὰ κύρια σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα, τὸ ὁποῖο ὑποδιαιρεῖται στὴ συνέχεια σὲ μία σχάρα τετραγώνων. Τὸ κείμενο παρουσιάζει 32 ὀνομασμένες παραλλαγές κατόψεων, μὲ διαφορετικὸ ἀριθμὸ τετραγώνων τῆς σχάρας. Ἀναφορικὰ μὲ τοὺς οἰκισμοὺς, καταγράφει πρῶτα ὀκτώ τύπους χωριῶν, τέσσερις ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἀπεικονίζονται στὴν εἰκόνα 3,

3. H. ZIMMER, *Mythes et symboles dans l'art et la civilisation de l'Inde*, μτφ. M.-S. Renou, Payot, Παρίσι 1951, σ. 56, 90-91, 136-140, 192. G. TUCCI, *The Theory and Practice of the Mandala, with Special Reference to the Modern Psychology of the Subconscious*, μτφ. A. H. Brodrick, Rider, Λονδίνο 1961, σ. 23-24, 27-28, 37-48, 85-87, 135. J. AUBOTER, *Le trône et son symbolisme dans l'Inde ancienne*, PUF, Παρίσι 1949, σ. 101-102, 221.

και συνεχίζει με οκτώ τύπους πόλεων και άλλους τόσους κάστρων. Κοινά χαρακτηριστικά των τύπων είναι ότι υπάρχουν τέσσερις πύλες, ανά μία στο μέσο κάθε πλευράς, στις οποίες αντιστοιχούν δύο κάθετα τεμνόμενοι δρόμοι, χωρίζοντας τον οικισμό σε τέσσερα ίσα μέρη. Κάθε τετράγωνο ή σύνολο τετραγώνων της σχάρας-υπόβαθρο αφιερώνεται σε μία θεότητα: κύριος του κεντρικού τετραγώνου είναι ο Βράχμα. Η κάτοψη οργανώνεται συγχρόνως σε ομοιόθετα τετράγωνα και η θρησκευτική αξία των ζωνών που καθορίζονται από αυτά είναι αντιστρόφως ανάλογη της απόστασης από το κέντρο. Είναι σαφές ότι αυτά τα αρχιτεκτονικά και πολεοδομικά σχέδια δεν είναι τίποτε άλλο παρά μάνταλα.

Ο χώρος της κάτοψης έχει ως σύνολο τη θεότητα του Vastu-purusha, η οποία τον καλύπτει πλήρως με το σώμα της και της οποίας ο ομφαλός βρίσκεται στο κεντρικό τμήμα του Βράχμα (εικόνα 4). Στη Ριγκβέδα, ο Purusha είναι η αρσενική αρχή από την οποία απέρρευσε ο κόσμος. Έτσι, στο πολεοδομικό vastu-purusha μάνταλο, ο κόσμος, το σώμα και ο χώρος συγχωνεύονται σε ένα αδιάσπαστο όλο⁴.

Αρχαία Ελλάδα και συμμετρία

Θά στραφώ τώρα, παραμένοντας στο πλαίσιο των προκαπιταλιστικών κοινωνιών, στην απαρχή του δυτικού πολιτισμού, δηλαδή στην αρχαία Ελλάδα, με αναφορά στο τέλος της αρχαϊκής και στην κλασική περίοδο. Έπειδή έχω πραγματευθεί και άλλοτε το θέμα αυτό⁵, θά υπενθυμίσω απλώς κάποια κύρια σημεία, προσθέτοντας ορισμένες επισημάνσεις.

Ήδη πρὸς τὸ τέλος τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου ἀναδύεται ὡς σημαντικὸς ἓνας (ἡμι-) αἰσθητικὸς κώδικας, πὸν εἶναι ἀδιάρρηκτα συνδεδεμένος μὲ τὶς

4. P. K. ACHARYA, *Indian Architecture According to Mānasāra-Silpasāstra*, Oxford University Press, Λονδίνο χ.χ., σ. 36-38· W. MÜLLER, *Die heilige Stadt: Roma quadrata, himmlisches Jerusalem und die Mythe vom Weltnabel*, Kohlhammer, Στουτγάρδη 1961, σ. 119-122· A. PH. LAGOPOULOS, *Urbanisme et sémiotique dans les sociétés pré-industrielles*, Anthropos, Παρίσι 1995, σ. 149-194· J. RITKERT, *The Idea of a Town: The Anthropology of Urban Form in Rome, Italy, and the Ancient World*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1976, σ. 163-165.

5. Α.-Φ. ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, 'Η σημειολογία του χώρου της αρχαίας Ελλάδας, *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 86, 2011, Β'.

μαθηματικές αναλογίες. Ἡ βάση για τὴν ἀρχαιοελληνική «αἰσθητική» θεωρία τέθηκε ἀπὸ τὸν Πυθαγόρα. Σύμφωνα μὲ τοὺς Πυθαγορείους, οἱ ἀριθμοὶ καὶ οἱ σχέσεις τους, δηλαδή οἱ ἀναλογίες, διέπουν ὅλα τὰ πράγματα, τὸν κόσμο ὡς σύνολο καὶ τὰ διαστήματα τῆς μουσικῆς κλίμακας⁶. Λόγω αὐτῶν τῶν σχέσεων, ὁ κόσμος ἔχει τάξη καὶ ἄρμονία καὶ διαμορφώνεται γεωμετρικά μέσα ἀπὸ τὰ τέλεια σχήματα τοῦ κύκλου καὶ τῆς σφαίρας, ἀκριβῶς ἐπειδὴ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τάξη, κανονικότητα καὶ ἀπλότητα⁷. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοια τῆς κοσμικῆς τάξης προῆλθε μία «αἰσθητική» ἔννοια, ἡ «συμμετρία». Συμμετρία εἶναι τὸ σύμμετρο, δηλαδή ἡ ἀναλογικὴ σχέση μεταξὺ τῶν μερῶν ἑνὸς ἔργου «τέχνης» καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἔργου ὡς συνόλου· μία τέτοια σχέση εἶναι ποσοτικὴ καὶ προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς μονάδας, ἑνὸς μέτρου. Δημιουργήθηκε ἓνα ὁλόκληρο πεδίο ἔννοιῶν γύρω ἀπὸ αὐτὴν τὴν κεντρικὴ ἔννοια⁸. Τοποθέτησα ἐντὸς εἰσαγωγικῶν τῶν λέξεων «αἰσθητική» καὶ «τέχνη», ἐπειδὴ οὐδέποτε αὐτονομήθηκε τὸ αἰσθητικὸ πεδίο στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Τὸ ὥραϊο ἦταν ἡ ἐνσωμάτωση σὲ ἓνα ἔργο τῆς κοσμικῆς τάξης.

Γιὰ νὰ περάσουμε στὴν πόλη, ἐὰν συγκρίνουμε τὴν κοσμογονία καὶ κοσμολογία τοῦ *Τιμαίου* τοῦ Πλάτωνος⁹ μὲ τὴ γεωμετρία καὶ ἀριθμητικὴ τῆς ἰδανικῆς πόλης-κράτος τῶν *Νόμων* του¹⁰, συμπεραίνουμε ὅτι καὶ οἱ δύο περιγραφὲς κτίζονται μὲ βάση τόσο τὰ ἴδια γεωμετρικὰ σχήματα τοῦ σταυροῦ, τοῦ κύκλου καὶ τῶν ὁμόκεντρων κύκλων, ὅσο καὶ τῶν ἀριθμητικῶν ἀναλογιῶν.

6. J. J. POLLITT, *The Ancient View of Greek Art: Criticism, History, and Terminology* (student edition), Yale University Press, New Haven καὶ Λονδίνο 1974, σ. 15-18, 167· J. E. RAVEN, Polyclitus and Pythagoreanism, *The Classical Quarterly*, 45, 1951, σ. 147-148.

7. F. W. SCHLIKKER, *Hellenistische Vorstellungen von der Schönheit des Bauwerks nach Vitruv*, Archäologisches Institut des Deutschen Reichs, Βερολίνο 1940, σ. 67.

8. POLLITT, *The Ancient View of Greek Art*, σ. 14-23, 26, 88, 126, 162, 167-169, 182, 187.

9. PLATO, *Timaeus, Critias, Cleitophon, Menexenus, Epistles*, μτφ. R. G. Bury, The Loeb Classical Library, Heinemann, Λονδίνο καὶ Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασ. 1929, 34B-36E, 39A.

10. PLATO, *The Laws*, I καὶ II, μτφ. R. G. Bury, The Loeb Classical Library, Heinemann, Λονδίνο καὶ Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασ. 1926, V: 737E-738B, 745B-E, 746D-747A, VI: 756B-C, 771A-C, 778C-779C καὶ VIII: 848C-849A.

Ὁ κόσμος τοῦ Πλάτωνος εἶναι συγχρόνως ἓνα ἀνθρώπινο σῶμα καὶ ἀμφότερα προβάλλονται ἐπάνω στὴν πόλη του. Καθὼς εἶδαμε προηγουμένως, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐνσωματώνεται στὴν πόλη καὶ ἡ ἀρμονία τοῦ «ὠραίου» ὡς ἀπόρροια τῆς ἀρμονίας τοῦ κοσμικοῦ.

Ἡ συμμετρία προβλήθηκε ἐπάνω στὸ σύνολο τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ, ὅπως στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τοὺς ρυθμούς τῶν ναῶν, στὴ γλυπτικὴ καὶ στὴ ζωγραφικὴ. Τὴν εἶδαμε νὰ προβάλλεται στὴν ἰδανικὴ πόλη τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ σφραγίζει γενικότερα τὴν ἀντίληψη τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου. Πρὶν στραφοῦμε στὴν τελευταία, θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ μία ἀπόκλιση ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀρχὴ πού ἐντοπίζει τὸ «ὠραῖο» στὶς ιδιότητες πού ἐνσωματώνονται στὸ ἀντικείμενο, δηλαδὴ τὸ καθιστᾶ ἀντικειμενικό, πρὸς ἓναν ὑποκειμενισμό, τάση πού ἐμφανίσθηκε πρὸς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. καὶ ἐντάθηκε κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰώνα. Αὐτὴ ἡ στροφή πρὸς τὸν ὑποκειμενισμό ἐνδιαφέρθηκε αὐξόντως γιὰ τὸν θεατὴ καὶ τὴν ὀπτικὴ ἀντίληψή του, δηλαδὴ γιὰ τὸ φαίνεσθαι, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ εἶναι. Ἡ ἔννοια πού τῆς ἀντιστοιχεῖ εἶναι ἡ «εὐρυθμία», ἡ ὁποία τονίζει τὰ ποιοτικά, μὴ μετρήσιμα χαρακτηριστικά ἐνὸς ἔργου, καθὼς καὶ τὴν ἀπόδοση τοῦ χαρακτήρα («ἤθους») καὶ τῆς συγκίνησης («πάθους»). Ἄν καὶ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἀντιπόλου τῆς συμμετρίας, στὴν πραγματικότητά ἡ εὐρυθμία δὲν καταργεῖ τὴν συμμετρία, ἀλλὰ ἐνδιαφέρεται νὰ ἀνορθώσει τὰ ὀπτικὰ ἀποτελέσματά της στὸν θεατὴ¹¹.

Ἄς περάσουμε τώρα καὶ πάλι στὸν γεωγραφικὸν χῶρον. Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ὁ χῶρος τῆς πόλης γινόταν ἀντιληπτὸς διαγραμματικὰ ὡς ἓνας κύκλος μὲ τὸ κέντρο του, τὰ ὁποῖα ἀναπαρίσταναν τὴν περιφέρειά τῆς πόλης καὶ τὴν ἀγορὰ ἀντίστοιχα, καὶ στὴ συνέχεια οἱ ὑπόλοιπες κλίμακες τοῦ χώρου μέχρι τὰ πέρατα τῆς γῆς συλλαμβάνονταν ὡς μία σειρά κύκλων ὁμόκεντρων μὲ τὸ περίγραμμα τῆς πόλης. Στὸ συμβολικὸ ἐπίπεδο, τὸ ἀστικὸ διάγραμμα τοῦ κύκλου μὲ τὸ κέντρο του συμβόλιζε τὰ ὅρια τῆς γῆς καὶ τὸ κέντρο του τὸ κέντρο τοῦ κόσμου, ἦταν, δηλαδὴ, γιὰ τὸν κοσμικὸν κώδικα, ἓνα κοσμόγραμμα. Εἶδαμε πῶς ὁ κώδικας τῆς κοσμικῆς τάξης

11. Περὶ τῆς εὐρυθμίας, καθὼς καὶ τῆς «φαντασίας», δηλαδὴ μιᾶς διαισθητικῆς διορατικότητος, ἡ ὁποία δὲν συνδέεται μὲ τίς αἰσθήσεις καὶ εἶναι ἱκανὴ νὰ συλλάβει τὴ θεῖα οὐσία καὶ τὸ ὑπερβατικὸ ὠραῖο, κεντρικῆς ἔννοιας μιᾶς κλασικίζουσας καὶ μουσικῆς θεωρίας τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., βλ. POLLITT, *The Ancient View of Greek Art*, σ. 27-31, 52-54, 82-85, 96, 153-154, 186-187, 204.

μετασχηματίσθηκε σὲ κώδικα τῆς αἰσθητικῆς συμμετρίας, παραμένοντας πάντοτε ὡς ὑπόβαθρό της. Γιὰ τὸν αἰσθητικὸ κώδικα, ὁ κύκλος ἦταν τέλειο σχῆμα, τὸ ὁποῖο ἀσφαλῶς θὰ ἐνσωμάτωνε συμμετρία – ὑποθέτω, ἐπειδὴ ἡ σχέση μεταξύ τῶν μερῶν του (ἀκτινῶν) εἶναι 1:1 (σχέση τῶν μερῶν μεταξύ τους) καὶ κάθε ἀκτίνα ὁδηγεῖ στὸ σύνολο (σχέση μεταξύ μέρους καὶ συνόλου). Τὸ διάγραμμα, λοιπόν, τῆς πόλης ἦταν φορέας καὶ αὐτοῦ τοῦ συμβολικοῦ κώδικα. Ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ κοσμικοῦ κώδικα δὲν σταματᾷ στὴ συμμετρία. Μία ἄλλη μορφή τοῦ μετασχηματισμοῦ του δίνεται ἀπὸ τὸν πολιτικὸ κώδικα, ὁ ὁποῖος ὀργανώνεται γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς «ἰσονομίας». Πρόκειται γιὰ τὴν ἰσότητα τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων μεταξύ τῶν πολιτῶν, ἄρα τὴν ἀμοιβαιότητα τῶν σχέσεων μεταξύ τους καὶ τελικὰ τὴν κοινωνικὴ ἰσορροπία. Αὐτὴ ἡ ἀρχὴ ἐκφράζεται στὸ διάγραμμα μὲ τὴν ἴση ἀπόσταση τῶν πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι θεωροῦνται ὡς τοποθετημένοι στὴν περιφέρεια τοῦ κύκλου, ἀπὸ τὸ κέντρο-ἀγορά¹². Τώρα προβάλλεται στὸν ἀστικὸ χῶρο ἓνας πολιτικὸς κώδικας συμμετρίας, ποὺ συμπαρασύρει ἓναν κοινωνικὸ κώδικα.

Οἱ μετασχηματισμοὶ τῆς κοσμικῆς τάξης δὲν σταματᾷ ἐδῶ. Στὰ *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει ὅτι τὸ χρῆμα, στὸ ὁποῖο δίνει βαρύνουσα σημασία, προσφέρει ἓνα κοινὸ μέτρο γιὰ νὰ μετρηθοῦν ὅλα τὰ ἀγαθὰ. Ἡ ἀμοιβαία ἀναλογία τῶν ἀγαθῶν κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τους τὰ καθιστᾷ σύμμετρα καὶ ἐπιφέρει ἀμοιβαιότητα μεταξύ τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων¹³. Ἡ κοινωνικὴ ἀμοιβαιότητα, ποὺ εἶχε πολιτικὴ βάση μὲ τὴν πολιτικὴ ἰσονομία, ἀποκτᾷ ἐδῶ οἰκονομικὴ βάση μὲ τὸν οἰκονομικὸ κώδικα συμμετρίας. Τέλος, τὸ πολεοδομικὸ διάγραμμα κύκλου-κέντρου παραπέμπει σὲ ἓναν ἀνθρωπομορφικὸ κώδικα, ὅχι μόνο ἐπειδὴ ἡ ἀγορὰ εἶναι κέντρο τοῦ κόσμου καὶ ἀμφοτέρωτα εἶναι συνυφασμένα μὲ ἓναν «ὀμφαλό», ἀλλὰ καὶ διότι ἡ «ἰσονομία» σήμαινε ἐπίσης τὴ σωματικὴ ὑγεία, τὴ συμμετρία καὶ ἰσορροπία τῶν στοιχείων τοῦ σώματος, ἰδιότητες ποὺ προφανῶς μετατρέπονταν στὴν ἔννοια μιᾶς ὑγιοῦς πόλης¹⁴. Τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν κοσμικῶν-

12. J.-P. VERNANT, *Mythe et pensée chez les Grecs*, II, Maspero, Παρίσι 1974, σ. 179-180, 183-186, 204, 206, 209-211.

13. ARISTOTLE, *Nicomachean Ethics*, μτφ. H. Rackham, The Loeb Classical Library, Heinemann, Λονδίνο καὶ Harvard University Press, Κέιμπριτζ, Μασ. 1934, V, v: 10-16.

14. RAVEN, Polyclitus, σ. 150.

συμμετρικῶν κωδίκων, οἱ ὁποῖοι καλύπτουν τοὺς κύριους ἄξονες τῆς ἐλληνικῆς σκέψης, τουλάχιστον κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ τὴν κλασικὴ περίοδο, ἀποκαλύπτει τὴ βαθιὰ δομὴ τῆς, ἡ ὁποία προβάλλεται ὀλόκληρη στὸν χῶρο τῆς πόλης, νοούμενο τόσο ὡς ἀστικό, δομημένο, ὅσο καὶ ὡς κοινωνικὸ περιβάλλον.

Ἡ ἐστίαση τῆς συμβολικῆς ἐλληνικῆς σκέψης στὸ κυκλικὸ χωρικό πρότυπο ἀναδεικνύει μίαν ἐκ πρώτης ὕψεως ἀντίφαση μετὰ τὴν ἐνεργὸ πολεοδομία, δεδομένου ὅτι ὅλες οἱ πόλεις ποὺ προῆλθαν ἀπὸ πολεοδομικὴ ἐπέμβαση, δηλαδὴ οἱ ἀποικίες, ἀκολουθοῦσαν τὸ παραδοσιακὸ πρότυπο τοῦ λεγόμενου «ἵπποδάμειου» σχεδίου, δηλαδὴ τοῦ σχεδίου μετὰ ὀδικὸ δίκτυο μορφῆς σχάρας καὶ ὀρθογώνιου τύπου οἰκοδομικὰ τετράγωνα. Ἔθεσα τὸν ὄρο «ἵπποδάμειο» μέσα σὲ εἰσαγωγικά, ἐπειδὴ τὸ σχέδιο σχάρας προηγήθηκε πάνω ἀπὸ δύομισὶ αἰῶνες τῆς δράσης τοῦ Ἴπποδάμου. Μετὰ βάση τις πληροφορίες τοῦ Ἀριστοτέλους¹⁵ καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, εἴμαστε σὲ θέση νὰ ἀναπλάσουμε μέχρις ἓνα σημεῖο τὴν πρόταση τοῦ Ἴπποδάμου, τὸν ὁποῖο ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει ὡς θεωρητικὸ τῆς πολιτικῆς, ὄχι ὡς ἀρχιτέκτονα. Ἐὰν ἡ πόλις τὴν ὁποία προτείνει ὁ Ἴπποδάμος δὲν εἶναι κυκλικὴ ἀλλὰ ὀρθογωνικὴ, δὲν παύει νὰ ἔχει τὴν ἀγορὰ στὸ κέντρο τῆς καὶ τὴν κατοικία περιμετρικὰ τῆς. Ὑπόκειται στὴν ἀρχὴ τῆς ἰσονομίας, ἡ ὁποία ἐκφράζεται ὡς λίγο-πολὺ ἴσα οἰκοδομικὰ τετράγωνα, ποὺ ὑποδιαιροῦνται σὲ ἴσα οἰκόπεδα μετὰ ὁμοίομορφες κατοικίες (εἰκόνα 5). Ἔτσι ἡ πόλις ἀποκτᾷ ἓνα μέτρο, καὶ μάλιστα διπλὸ –(οἰκόπεδο/κατοικία) καὶ οἰκοδομικὸ τετράγωνο («*insula*»)-, τοῦ ὁποίου εἶναι πολλαπλάσιο, ἐνσωματώνοντας τὴν ἀρμονία τῆς συμμετρίας¹⁶. Τελικὰ, λοιπόν, τὸ ὀρθογωνικὸ σχέδιο τοῦ Ἴπποδάμου ἀνάγεται στὸ κυκλικὸ πρότυπο, τετραγωνίζοντας μεταφορικὰ τὸν κύκλο, καὶ ἐνσωματώνει τοὺς ἴδιους κώδικες μετὰ αὐτό.

15. ARISTOTLE, *Politics*, μτφ. H. Rackham, The Loeb Classical Library, Heinemann, Λονδίνο καὶ Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασ. 1944, II, v, 1267b: 20-40, 1268a: 10-15 καὶ VII, x, 1330b: 20-35.

16. Βλ. ἐπίσης W. HOEPFNER καὶ E. L. SCHWANDNER, *Haus und Stadt im klassischen Griechenland: Wohnen in der klassischen Polis*, Deutscher Kunstverlag, Μόναχο 1994, σ. 302, 306, 308, 312· L. MAZZA, Plan and Constitution – Aristotle's Hippodamus: towards an «ostensive» definition of spatial planning, *Town Planning Review*, 80, 2, 2009, σ. 114, 125-129.

Βιτρουβιανή πόλη και συμμετρία

Τὸ ἔργο τοῦ Βιτρουβίου *De architectura* (1ος αἰ. π.Χ.) συμπυκνώνει, χωρίς τὴν ἔλλειψη παρερμηνειῶν, τὶς ἑλληνικὲς ἀρχιτεκτονικὲς θεωρίες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν ἀπέμειναν παρὰ ἴχνη. Ὁ Βιτρούβιος προτείνει ἕνα πρότυπο γιὰ τὸν προσανατολισμὸ τῆς πόλης. Ἀρχίζει χαράζοντας ἕναν κύκλο, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀκτῖνα καθορίζεται ἀπὸ τὴ σκιά ἑνὸς χάλκινου γνώμονα, ὄργανου ἀποτελουμένου ἀπὸ ἕνα κατακόρυφο στέλεχος μὲ ὀριζόντια βάση, στερεωμένη ἐπάνω σὲ ὀριζόντια μαρμάρινη πλάκα· κέντρο τοῦ κύκλου εἶναι τὸ κάτω ἄκρο τοῦ στελέχους. Στὴ συνέχεια, χαράζεται ἡ μεσημβρινὴ γραμμὴ B-N, βάσει τῶν δύο σκιάων τοῦ στελέχους πρὶν καὶ μετὰ τὴ μεσημβρία, καὶ ἀκολουθεῖ ἡ διαίρεση τοῦ κύκλου σὲ ὀκτώ ἴσους τομεῖς, μετὰ ἀπὸ μίαν πρώτη ὑποδιαίρεση τῆς περιφέρειας τοῦ κύκλου σὲ δεκαεξὶ ἴσα τόξα. Τότε οἱ διχοτόμοι τῶν γωνιῶν τῶν τομέων συμπίπτουν μὲ τὶς κύριες κατευθύνσεις τοῦ ὀρίζοντα καὶ τὶς ἐνδιάμεσες κατευθύνσεις τους. Σὲ κάθε τομέα ἀντιστοιχεῖ ἕνας διαφορετικὸς ἄνεμος καὶ ἔτσι τὸ σύνολό τους ἀποτελεῖ ἕνα ὀκταμερὲς ἀνεμολόγιο (εἰκόνα 6). Τὸ ὀδικὸ δίκτυο τῆς πόλης ἐγγράφεται στὸ ἀνεμολόγιο καὶ προσανατολίζεται ἔτσι ὥστε νὰ ἀκολουθεῖ τὶς κατευθύνσεις ποὺ ὀρίζονται ἀπὸ τὶς ἀκτῖνες μετὰ τῶν τομέων¹⁷.

Ἡ τρέχουσα ἐρμηνεία τοῦ ἀστικού σχεδίου τὸ ὁποῖο προκύπτει εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ ἀκτινο-ομόκεντρον σχεδίου, ἀλλὰ παραβιάζει τόσο τὸ κείμενο ὅσο καὶ τὰ ἱστορικὰ δεδομένα, ἐφόσον ἐπὶ αἰῶνες οἱ ρωμαϊκὲς ἀποικίες, ὅπως καὶ οἱ ἑλληνικὲς, κτίζονταν στὴ βάση τοῦ σχεδίου σχάρας. Ἀντίθετα, ὁ Βιτρούβιος προτείνει τὸ παραδοσιακὸ σχέδιο σχάρας¹⁸, μὲ ἕναν ὅμως συγκεκριμένο προσανατολισμὸ, τὸ ὁποῖο συνδέει θεωρητικὰ μὲ τὸ κυκλικὸ περίγραμμα τοῦ ἀνεμολογίου (εἰκόνα 7). Ἡ περιφέρεια τοῦ ἀνεμολογίου συμβολίζει τὸν ὀρίζοντα καὶ ἔτσι τὸ ἀνεμολόγιο ταυτίζεται μὲ ἕνα κοσμόγραμμα¹⁹. Μὲ αὐτὴν τὴν ιδιότητα πρέπει νὰ συνάδει προφανῶς ὁ

17. VITRUVÉ, *De l'architecture*, I, μτφ. Ph. Fleury, Les Belles Lettres, Παρίσι 1990, I. VI: 1, 6-7, 12-13.

18. SCHLIKKER, *Hellenistische Vorstellungen*, σ. 42-43, σημ. 26· PH. FLEURY στὸ VITRUVÉ, *De l'architecture*, I, σ. 186-187, σημ. 2.

19. A. PH. LAGOPOULOS, *The Cosmic and the Aesthetic: Two Hidden Codes of the Vitruvian City*, P. PELLEGRINO (ἐπιμ.), *L'espace dans l'image et dans le texte*, Quattro Venti, Urbino 2000, σ. 137.

συμβολισμός του αστικού χώρου που εγγράφεται στο άνεμολόγιο. Ο Βιτρούβιος προτάσσει τον παράγοντα της υγιεινής, επειδή προτείνει έναν προσανατολισμό του όδικου δικτύου που αποφεύγει, κατ' αυτόν, τους βλαβερούς ανέμους (παράγοντα που χαρακτηρίζει γενικότερα την πολεοδομική θεωρία του), επιλέγονται όμως ουσιαστικά δύο κάθετες κατευθύνσεις, οι οποίες προέρχονται από άπλη περιστροφή του σταυρού των κύριων κατευθύνσεων του όριζοντα και του κόσμου. Με αυτόν τον τρόπο, η κοσμολογία αποτελεί υπόβαθρο της θεωρίας υγιεινής του Βιτρουβίου και, για ακόμη μία φορά, της πόλης του.

Η συμμετρία θεμελιώνει όλο το έργο του Βιτρουβίου ως *symmetria* ή *commensuratio*. Σχετικά με το ανθρώπινο σώμα, ο Βιτρούβιος αναφέρει ότι υπόκειται στη συμμετρία, σχεδιασμένη από τη φύση – και ότι οι ναοί ακολουθούν τη συμμετρία του σώματος. Έγγράφει το σώμα μέσα σε δύο γεωμετρικές μορφές. Εάν, γράφει, ένας άνθρωπος ξαπλώσει επάνω στην πλάτη του, με ανοικτά χέρια και πόδια, και θεωρήσουμε ως κέντρο τον ομφαλό του, τότε εγγράφεται μέσα σε έναν κύκλο. Εάν, πάλι, μετρήσουμε το άνοιγμα των τεντωμένων χειριών ενός ανθρώπου και το ύψος του, αυτές οι δύο διαστάσεις είναι ίσες και βρίσκουμε ένα τετράγωνο²⁰ (πρβλ. το περίφημο σχέδιο του Λεονάρντο ντά Βίντσι, εικόνα 8). Οι δύο αυτές αναπαραστάσεις είναι παράλληλες και επάλληλες, με συνδετικό στοιχείο το σώμα. Η αστική πρόταση όμως του Βιτρουβίου συνενώνει κύκλο και τετράγωνο (τετραγωνίζει μεταφορικά τον κύκλο, όπως και ο Ίππόδαμος) σε ένα ενιαίο σχήμα, το οποίο παραπέμπει προφανώς στην τελειότητα του σώματος.

Αλμπέρτι και Αναγέννηση:

Συμμετρία και άπαρχή της «ανατουραλιστικής» αισθητικής

Στο μέτρο κατά το οποίο η βιτρουβιανή πόλη ενσωματώνει τις νοητές γεωμετρίες του ανθρώπινου σώματος, είναι όμως και ένα κοσμογράμμα, καθίσταται σαφές ότι οι δύο επιμέρους αναπαραστάσεις απεικονίζουν τον άνθρωπο ως μικρόκοσμο. Από το Κουατροτσέντο και καθ' όλη την Αναγέννηση, οι δύο ανθρωποκοσμικές εικόνες του Βιτρουβίου έπαιξαν πρωτεύοντα ρόλο για τις προτεινόμενες μορφές των ιδανικών πόλεων.

20. VITRUVI, *De l'architecture*, III.1: 1-4.

Παρήγαγαν όλα τὰ κύρια πολεοδομικά πρότυπα, ὅπως τὴν κυκλικὴ πόλη, ποὺ ἀναπτύσσεται γύρω ἀπὸ ἱερὸ ὀμφαλό, τὴν τετραμερῆ πόλη, ὀργανωμένη μὲ βάση ἕναν κεντρικὸ ὀρθογώνιο σταυρὸ καὶ τὸ κέντρο του, τὴν κυκλικὴ πόλη μὲ ἕνα ἐγγεγραμμένο τετράγωνο καὶ τὶς διαγωνίους του, οἱ ὁποῖες, φυσικά, σχηματίζουν ἕναν ὀρθογώνιο σταυρὸ, ἢ τὴν πόλη τῶν δύο ὀρθογώνιων σταυρῶν καὶ δύο τετραγώνων, ποὺ ἐγγράφεται μέσα σὲ κύκλο²¹.

Σύμφωνα μὲ τὸν Rudolf Wittkower, ἡ ἀναγεννησιακὴ ἀρχιτεκτονικὴ διέπεται ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ τὸ σῶμα, ὅπως ρυθμίζονται ἀπὸ τὴ συμμετρία. Ἀναφέρει ὅτι οἱ ἀρχιτέκτονες καθιέρωσαν ἀναλογίες βασισμένες στὸ ἀνθρώπινο σῶμα καὶ πίστευαν ὅτι, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ οἱ ἀναλογίες τοῦ σώματός του ὀφείλονται σὲ Αὐτόν, αὐτὲς οἱ ἀναλογίες ἐξέφραζαν τὴν κοσμικὴ τάξη. Ὑπάρχει, λοιπόν, ἡ ἀντίληψη ὅτι μικροκόσμος καὶ μακροκόσμος ὑπακούουν στὶς ἴδιες ἀναλογίες, ὅπως ἀποκαλύφθηκαν ἀπὸ τὸν Πυθαγόρα καὶ τὸν Πλάτωνα. Πάντοτε κατὰ τὸν ἴδιο συγγραφέα, οἱ ἀριθμητικὲς ἀναλογίες ἦταν ὁ κοινὸς τόπος κόσμου, σώματος καὶ αἰσθητικῆς, καὶ ἔβρισκαν ἐφαρμογὴ ὄχι μόνο στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, ἀλλὰ, ὅπως στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, καὶ στὴ μουσικὴ²².

Πρόκειται περὶ μιᾶς κοσμικῆς, ἀνθρωποκεντρικῆς καὶ κανονιστικῆς («αἰσθητικῆς»), ἢ ὁποῖα, ὅπως καὶ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, δὲν ἀντιμετώπιζε τὸ ὠραῖο καθ' ἑαυτὸ, ἀλλὰ ὡς συνάρτηση τοῦ κοσμικοῦ. Μέσα ὅμως ἀπὸ αὐτὸ τὸ πολιτισμικὸ περιβάλλον, ἄρχισε νὰ ἀναδύεται μία ἄλλη ὄψη τῆς αἰσθητικῆς, ἢ ὁποῖα προανήγγειλε τὴ μετέπειτα αὐτονομία τῆς αἰσθητικῆς ὡς πεδίου. Αὐτὴ ἡ τάση ἐμφανίζεται ἀποκλειστικὰ στὸ ἔργο τοῦ Ἀλμπέρτι *De re aedificatoria*, τὸ ὁποῖο γράφτηκε τὸ 1452 καὶ ἀποτελεῖ τὸ ἐπόμενο ὄροσημο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς θεωρίας μετὰ τὸ ἔργο τοῦ Βιτρουβίου.

Ἡ Françoise Choay θεωρεῖ ὅτι συναντιοῦνται σὲ αὐτὸ τὸ ἔργο δύο αἰσθητικῆς, τὶς ὁποῖες θεωρεῖ ἀντίθετες. Ἡ πρώτη, ξένη, κατὰ τὴ συγγραφέα, μὲ τὸ συνολικὸ πνεῦμα τοῦ ἔργου τοῦ Ἀλμπέρτι, εἶναι βιτρουβιανή, δογματικὴ, κανονιστικὴ καὶ μαθηματικὴ, δανεῖζεται τὰ ἀριθμητικὰ ἐνδιαφέροντα τῆς ἐλληνορωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, προερχόμενη ἀπὸ τοὺς Πυθαγορείους μέσῳ

21. P. MARCONI, Il problema della forma della città nei teorici di architettura del Rinascimento, *Palladio* n.s., 22, 1972, σ. 49-88.

22. R. WITTKOWER, *Architectural Principles in the Age of Humanism*, Norton, Νέα Ὑόρκη καὶ Λονδίνο 1971, σ. 101-104, 110-111, 116-117, 121, 126, 132.

τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, καὶ ἀσπάζεται τὴν ἰδέα ἑνὸς ἀπόλυτου συστήματος κανόνων ἑνὸς προτύπου ἀναλογιῶν, ποὺ νὰ ἀκολουθεῖ, ἂν καὶ μὲ ἐλαστικότητα καὶ ἐφευρετικότητα, τὴ θεωρία τῶν «Ἀρχαίων» (βλ. τοῦ Βιτρουβίου) περὶ τῶν ρυθμῶν. Ἡ Choay θεωρεῖ ὅτι, γιὰ τὸν Ἀλμπέρτι, ἡ κύρια πηγὴ τοῦ ὠραίου σὲ ἕνα κτήριο εἶναι, γι' αὐτὴν τὴν ὀπτική, τὸ *finitio*, οἱ ἀναλογίες του, καὶ *finitio* εἶναι τὸ ἀντίστοιχο τῆς ἐλληνικῆς συμμετρίας. Πιστεύει, ἐπίσης, ὅτι τὸ *finitio* ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς κανονιστικῆς αἰσθητικῆς τοῦ Ἀλμπέρτι.

Ἡ Choay ἀντιπαρθέτει σὲ αὐτὴν τὴν κανονιστικὴ αἰσθητικὴ τὴ θεωρητικὴ καὶ «νατουραλιστικὴ» αἰσθητικὴ τοῦ Ἀλμπέρτι, ἡ ὁποία ἐκφράζεται, κατ' αὐτὴν, μὲ τὶς ιδέες ὅτι «κάθε κτήριο εἶναι ἕνα εἶδος (ἀνθρώπινου) σώματος», ὅτι ὑπάρχει ἀντιστοιχία μεταξὺ τῶν μερῶν ἑνὸς κτηρίου καὶ τῶν μελῶν τοῦ σώματος καὶ ὅτι ἕνα κτήριο μοιάζει μὲ ἕνα ζῶο. Παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ἀλμπέρτι ἀναφέρεται σὲ ζωντανὸ σῶμα μὲ τὴ γενικὴ ἔννοια, ὅχι μόνον τοῦ ἀνθρώπου, ἐπισημαίνοντας τὴν ἀναφορά του στὰ σπονδυλωτὰ ζῶα καὶ ἰδίως στὸ ἄλογο. Συμπεραίνει ὅτι αὐτὴ ἡ σχέση καθιερώνει στενὴ ἀναλογία μεταξὺ κτηρίου καὶ σώματος, ποὺ συνεπάγεται ταύτιση τῆς ὀργάνωσός τους καὶ θέτει τὸ κτήριο ὡς ὑποκατάστατο τοῦ σώματος. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ ὑποθέσουμε καὶ γιὰ τὴν πόλη, ἀφοῦ, κατὰ τὸν Ἀλμπέρτι, ἡ ὀργάνωση ἑνὸς χωρικοῦ σχεδίου μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ βάση ἕνα κεντρικὸ καὶ προνομιοῦχο στοιχεῖο, ἀνάλογο μὲ τὴν καρδιά, ποὺ εἶναι τὸ *atrium* γιὰ τὴν κατοικία καὶ τὸ *forum* γιὰ τὴν πόλη. Πράγματι, ὑπάρχει ἄμεση ἀναλογία, γιὰ τὸν Ἀλμπέρτι, μεταξὺ πόλης καὶ κτηρίου, ἀφοῦ «ἡ πόλη δὲν εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἕνα μεγάλο κτήριο». Ἡ ἀντίληψη κτηρίου-σώματος εἶναι, γιὰ τὴν Choay, μία ἐπαναστατικὴ θεωρία ποιητικῆς δημιουργικότητας.

Καθὼς ἀναφέρει ἡ Choay, τὸ ὠραῖο ἑνὸς κτηρίου, εἶναι, γι' αὐτὴν τὴν αἰσθητικὴ, ὅμοιο μὲ τὸ ὠραῖο ἑνὸς ζώου καὶ ὀφείλεται στὴ μίμηση τῆς φύσης. Συγχρόνως, τὸ ὠραῖο στὸ ζῶο συμπίπτει μὲ τὴν προσαρμογὴ του στὶς λειτουργίες του. Αὐτὴ εἶναι, γιὰ τὴ συγγραφέα, καὶ ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αἰσθητικῆς τοῦ Ἀλμπέρτι, ὅτι τὸ ὠραῖο εἶναι σύμφυτο μὲ τὴν προσαρμογὴ ἑνὸς κτηρίου στὸν προορισμὸ καὶ τὶς χρήσεις του. Πρόκειται, γιὰ τὴν ἴδια, περὶ μιᾶς αἰσθητικῆς τῆς προσαρμογῆς, μιᾶς νέας, νατουραλιστικῆς ἢ «ὀργανισμικῆς» αἰσθητικῆς, ἡ ὁποία ἀνάγει τὸ ἀρχιτεκτονικὸ ὠραῖο στὸ σωματικὸ ὠραῖο καὶ πηγάζει ἀπὸ τὸν «φυσιολογισμό» τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἶναι ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς χρηστικότητας ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναδύεται τὸ ὠραῖο –ιδέα ποὺ θὰ σφραγίσαι τὴ σαρωτικὴ τάση τῆς

νεωτερικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τὸν φονξιναισμό, καὶ συμπυκνώνεται στὸ κεντρικὸ σύνθημά του «form follows function»— καὶ τὸ ὠραῖο εἶναι ἡ κορωνίδα τῆς θεωρίας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Ἀλμπέρτι. Τὸ ἀρχιτεκτονικὸ ὠραῖο δημιουργεῖ ἀπόλαυση, ἡ ὁποία ἐπιστρατεύει τὸ σύνολο τοῦ σώματος αὐτοῦ ποὺ τὸ βιώνει καὶ ποὺ ἀντιλαμβάνεται τὸ ὠραῖο κτήριο ὡς ἓνα ἄλλο σῶμα, μὲ τὶς ἴδιες ἀναλογίες μὲ τὸ δικό του²³.

Θεωρῶ ὑπερβολικὴ τὴν ἀποψη τῆς Choay ὅτι ἡ κανονιστικὴ αἰσθητικὴ τοῦ Ἀλμπέρτι ἐκπροσωπεῖ μίαν στιγμιαία ἀπόκλιση ἀπὸ τὴ συνολικὴ λογικὴ τοῦ ἔργου του. Σύμφωνα μὲ τὴν Jane Andrews Aiken, στὸ παλαιότερο ἔργο του *De statua* ὁ Ἀλμπέρτι ἀναφέρει ὡς πρότυπο τῆς γλυπτικῆς τὸ ἀνθρώπινο σῶμα καὶ θεωρεῖ ὅτι ὑπακούει στὸν νόμο τῆς φύσης ποὺ ὑπαγορεύει ἀναλογικὲς μαθηματικὲς σχέσεις, τόσο ἀριθμητικὲς (μὲ τὴ μορφή κλάσματος, ἄρα ρητοῦ ἀριθμοῦ) ὅσο καὶ γεωμετρικὲς (ποὺ στηρίζονται σὲ ἄρρητο ἀριθμὸ), μεταξὺ τῶν μερῶν τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ συνόλου του, σχέσεις μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀναδύεται τὸ ὠραῖο. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι σὲ θέση νὰ ἀναγνωρίσει αὐτὸ τὸ (κανονιστικὸ) ὠραῖο, χάρις σὲ μίαν ἐσώτερη πνευματικὴ ιδιότητά του, θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ Aiken παραπέμπει στὸ *De re aedificatoria*. Ἡ συγγραφέας θεωρεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ κανονιστικὴ προσέγγιση ὀφείλεται στὶς ἀρχαῖες πηγές, τὶς ὁποῖες εἶδαμε νὰ ἀναφέρει καὶ ἡ Choay. Ἐπισημαίνει, πιὸ συγκεκριμένα, τὴν παράδοση τὴν ὁποία δημιούργησε ὁ Κανὼν τοῦ Πολυκλείτου καὶ προσθέτει τὴ μεσαιωνικὴ γνώση τῶν ἀνθρώπινων ἀναλογιῶν καὶ τὶς πρακτικὲς τῶν ἐργαστηρίων τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλμπέρτι. Ἡ Aiken ἀντιλαμβάνεται μίαν ἐξέλιξη στὴν ἀντίληψη τοῦ Ἀλμπέρτι περὶ ὠραίου ἀπὸ τὸ *De pictura* στὸ *De statua* στὸ *De re aedificatoria*, βλέποντας στὸ τελευταῖο ἔργο τὸν Ἀλμπέρτι νὰ φθάνει σὲ ἓναν σφαιρικὸ ὄρισμὸ τοῦ ὠραίου²⁴.

23. F. CHOAY, *La règle et le modèle: Sur la théorie de l'architecture et de l'urbanisme*, Seuil, Παρίσι 1980, σ. 89-90, 91, 95, 114, 117-118, 121, 123, 124-126, 134-136, 138, σημ. 4, 139 καὶ *The Rule and the Model: On the Theory of Architecture and Urbanism*, μτφ. D. Bratton, MIT Press, Κέμπριτζ, Μασ. καὶ Λονδίνο 1997, σ. 91-100, 111-115, 118, 328, σημ. 28. Βλ. καὶ L. B. ALBERTI, *Ten Books on Architecture*, μτφ. J. Leoni, ἐπιμ. J. Rykwert, Tiranti, Λονδίνο 1965, Εἰσαγωγή, I.IX.

24. J. A. AIKEN, Leon Battista Alberti's System of Human Proportions, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 43, 1980, σ. 69-77, 83-92.

Αντί για απόκλιση, λοιπόν, η Aiken θέτει θέμα εξέλιξης και πιστεύω ότι αυτή η θέση επιτρέπει καλύτερη κατανόηση της σχέσης των δύο αισθητικών του Άλμπερτι. Η νέα, νατουραλιστικού τύπου αισθητική του δίνει στην αυστηρή συμμετρία έναν πιο ποιοτικό και άνοικτο χαρακτήρα. Το ίδιο ακριβώς συνέβη, όπως είδαμε, στην αρχαία Ελλάδα με την εurythμία. Όμως, όπως ακριβώς η εurythμία αναδύθηκε από τη συμμετρία χωρίς να την εγκαταλείψει (γεγονός που είναι πιο έντονο στον Βιτρούβιο, ο οποίος αντιλαμβάνεται γενικά και τις διορθώσεις λόγω εurythμίας με ποσοτικούς όρους²⁵), τελείως αντίστοιχα η νατουραλιστικού τύπου αισθητική του Άλμπερτι αναδύθηκε από το ίδιο υπόβαθρο και με παρόμοια δέσμευση.

Συμπερασματικά, ο κοσμικός και ο ανθρωπομορφικός κώδικας, συμπαρασύροντας, βάσει της αρχαιοελληνικής παράδοσης, τον αισθητικό, συνεχίζουν κατά την Αναγέννηση να κυριαρχούν συμβολικά στη σκέψη των ειδικών για τον αστικό χώρο (και την αρχιτεκτονική) και γενικότερα στην πολιτισμική σφαίρα. Μέσα σε αυτόν τον κόσμο, ο Άλμπερτι επιτελεί δύο μετακινήσεις: του κοσμικού προς μία νατουραλιστική έννοια της φύσης και του αισθητικού προς μία νατουραλιστική αισθητική, η οποία εδράζεται στη φύση. Αυτό το έργο ολοκλήρωσε τρειςήμισι αιώνες αργότερα ο Κάντ.

Η θρησκευτική «τέχνη» της Ινδίας και της Κίνας: και πάλι οι τρεις κώδικες

Το *De re aedificatoria* αποτελεί, λοιπόν, ένα όροσημο στον δυτικό πολιτισμό της πρώτης τάξης προς μία καθαρά αισθητική θεωρία, έδρασμένη σε μία αποϊεροποιημένη, νατουραλιστική αντίληψη του ωραίου. Μία αισθητική η οποία υπερακόντισε τις έλληνορωμαϊκές πηγές της, στις οποίες το συγκρίσιμο με την αισθητική φαινόμενο ήταν υποταγμένο στο ιερό και κοσμικό. Θα επιχειρηματολογήσω στην παρούσα ένότητα ότι αυτή η υποταγή της αισθητικής είναι ένα γενικό χαρακτηριστικό των προκαπιταλιστικών πολιτισμών και ότι έχει πάντοτε τον χαρακτήρα της εξάρτησης από τον κοσμικό και τον ανθρωπομορφικό κώδικα, από όπου συνάγεται ότι η πορεία προς την αυτόνομή της, την οποία ξεκίνησε ο Άλμπερτι, είναι μία καθαρά

25. VITRUVIUS, *De architectura*, μτφ. F. Granger, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασ. και Heinemann, Λονδίνο 1931, I.II: 4, III. III: 11, 13, III. V: 8-9, VI. II: 1-5, VI. III: 11.

δυτική υπόθεση. Προκειμένου να έμπεδώσω την επιχειρηματολογία μου, θα αναφερθώ σε δύο αρχαίους και έκλεπτυσμένους πολιτισμούς, αυτούς της Ινδίας και της Κίνας, οι οποίοι, πιστεύω, θα ήταν οι πρώτοι υποψήφιοι, μετά την αρχαία Ελλάδα, ως παραγωγοί μιās άμιγυός αισθητικής θεωρίας.

Καθώς θα δούμε, όρισμένοι έρευνητές ύποστήριξαν αυτήν την τελευταία θέση. Παράλληλα, τó θέμα τής έλλειψης τέτοιας θεωρίας στους μη δυτικούς πολιτισμούς έχει τεθεί από την έπιστημονική κοινότητα. Έτσι, παραδείγματος χάριν, ó Richard L. Anderson πιστεύει ότι ίσως υπάρχουν κριτήρια στους μη δυτικούς πολιτισμούς για να καθορισθεί ένα αντικείμενο ως τέχνη, γεγονός που δέν συνεπάγεται ότι έχουν την ίδια αντίληψη περί τέχνης, όμως οι περισσότεροι πιθανώς πολιτισμοί δέν έχουν διατυπώσει μία ρητή αισθητική θεωρία²⁶. Αν και ó Anderson κινείται προς την κατεύθυνση την όποια ύποστηρίζω, θεωρώ τή διατύπωσή του μετριοπαθή, έπειδή, πρώτον, παρά τή σχετικότητα την όποια προσδίδει στον καθορισμό τής τέχνης, αφήνει να έννοηθεί ότι αυτή άνήκει σε ένα κοινό πεδίο με ό,τι όρίζει ή νεωτερικότητα ως τέχνη, και, δεύτερον, κανένας προκαπιταλιστικός πολιτισμός δέν έχει διατυπώσει καθαρή αισθητική θεωρία, όπως θα προσπαθήσω να δείξω με τά παραδείγματα τής Ινδίας και τής Κίνας. Έξετάζοντας τόν πολιτισμό τους, δέν θα περιορισθώ στη σημειωτική τού χώρου, αλλά θα έπεκταθώ από τή σημειωτική τού χώρου και σε άλλα σημειωτικά συστήματά τους, όπως αυτά τής ζωγραφικής και τής μουσικής, έπειδή, σε κάθε κοινωνία, μία κοινή κυρίαρχη ιδεολογία διαχέεται σε όλα τά πολιτιστικά συστήματα και, έτσι, ή μελέτη τού καθενός διαφωτίζει κάθε άλλο σύστημα.

Πιστεύω ότι ή Ινδική τέχνη (όρος τόν όποιο πρέπει να θέσουμε έντός εισαγωγικών), και όχι μόνο, μπορεί να προσεγγισθεί μέσα από τρεις διαφορετικές θεωρητικές όπτικές. Η πρώτη ασπάζεται την άποψη ότι έχει μία καθαρά αισθητική διάσταση. Έτσι, αναφερόμενος στην Ινδική τέχνη (και αρχιτεκτονική), ó Rekha Jhanji άναφέρει ότι κακώς θεωρείται ίερή ή πνευματική. Πιστεύει ότι οι ειδικοί ταύτισαν την παραδοσιακή Ινδική τέχνη με ίερή τέχνη λόγω τής στενής έπαφής της με ύποτιθέμενες θρησκευτικές πρακτικές και ότι άντιλαμβάνονται αυτές τις τελεουργίες που προηγούνται τής δημιουργίας ένός έργου τέχνης ως άρση ένός μη ίεροϋ περιβάλλοντος.

26. R. L. ANDERSON, Do Other Cultures Have «Art»? *American Anthropologist*, n. s., 94, 4, 1992, σ. 926-929.

Πράγματι, κατὰ τὸν Jhanji, λαμβάνει χώρα μία τέτοια διαδικασία καθαρισμοῦ, ἀλλὰ δὲν ἀποσκοπεῖ σὲ θρησκευτικούς λόγους, παρὰ στὴ δημιουργία ἑνὸς αὐτόνομου περιβάλλοντος, γιὰ νὰ ὑποδεχθεῖ ἓνα αὐτόνομο «αἰσθητικό» ἀντικείμενο²⁷.

Πρόκειται, καθὼς ἐλπίζω νὰ καταστῆ σαφές, περὶ μιᾶς παρεξήγησης καντιανοῦ τύπου σχετικὰ μὲ τὸ νόημα τῆς ἰνδικῆς τέχνης, ἀλλὰ ἐξίσου μεγάλη εἶναι καὶ ἡ παρεξήγηση τῶν ἀπόψεων τοῦ θρησκευτολόγου Mircea Eliade. Ὁ συγγραφέας συμφωνεῖ μὲ τὸν Eliade ὅτι οἱ παραδοσιακὲς κοινωνίες θεωροῦν πὼς ὅ,τι εἶναι σημαντικό στὴ ζωὴ ἀποκαλύφθηκε *ab origine* ἀπὸ θεοὺς ἢ ἥρωες καὶ ὅτι ἡ πραγματικότητα ἑνὸς παρόντος ἀντικειμένου ἢ μιᾶς πράξης ἐξασφαλίζεται μὲ τὴν ἐπαναφορὰ ἑνὸς μυθικοῦ ἀρχετύπου, μὲ ἀποτέλεσμα κάθε δημιουργία νὰ γίνεται κοσμικὴ δημιουργία. Συμπεραίνει, λοιπόν, ὀρθὰ ὅτι ἡ φαντασία τοῦ παραδοσιακοῦ «καλλιτέχνη» καθοδηγεῖται ἀπὸ τὸν αἰωνόβιο μῦθο, ἀλλὰ προφανῶς λανθάνει ὅταν ἀποκολλᾷ τὸν θρησκευτικὸ κώδικα ὡς αἴτιο ἀπὸ τὸν αἰσθητικό, ποὺ εἶναι προϊόν του, στὸ ὄνομα μιᾶς τάχα καθαρῆς αἰσθητικῆς.

Ἀντίθετα, ὁ Eliade κινεῖται πρὸς μία τελείως διαφορετικὴ κατεύθυνση. Ἡ ἐπαναφορὰ τοῦ προτύπου, κατ' αὐτόν, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀρχέτυπο μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ὑποδείγματος καὶ τῆς θείας προέλευσης, συνεπάγεται γιὰ τὸν παραδοσιακὸ ἄνθρωπο τὴ διακοπὴ τῆς ροῆς τοῦ καθημερινοῦ, μὴ ἱεροῦ χρόνου καὶ τὴν προβολὴ στὸν πρωταρχικὸ μυθικὸ χρόνο, *in illo tempore*. Αὐτὴ ἡ πραγματικότητα δὲν ἀφήνει χώρο γιὰ μία καθαρὴ αἰσθητικὴ, θέμα τὸ ὁποῖο θέτει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Eliade, ὅταν συμπεραίνει ὅτι, γιὰ τὴν ἀρχαϊκὴ αἰσθητικὴ, τὰ ἀνθρώπινα ἔργα τέχνης μιμοῦνται τὰ θεῖα. Γιὰ τὸν Eliade, ὁ παραδοσιακὸς ἄνθρωπος εἶναι *homo religiosus* καὶ ὄχι (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω ἓναν νεολογισμό) *homo aestheticus*²⁸.

Ὅπως ὁ Jhanji, ἔτσι καὶ ὁ Ralph J. Hallman, ποὺ θέτει ὡς ἀντικείμενό του τὴν Ἰνδουιστικὴ «αἰσθητικὴ», παγιδεύεται στὴ δυτικὴ αἰσθητικὴ

27. R. JHANJI, Creativity in Traditional Art, *British Journal of Aesthetics*, 28, 2, 1988, σ. 162-172.

28. M. ELIADE, *Cosmos and History: The Myth of the Eternal Return*, μτφ. W. R. Trask, Harper Torchbooks καὶ Bollingen Foundation, Νέα Ὑόρκη 1954, σ. ix, 21, 32, 54, 76, 85, 86, 95 καὶ *Le sacré et le profane*, Gallimard, Παρίσι 1965, σ. 41-42, 57-59, 137.

ιδεολογία, όμως προσεγγίζει επιδειξιότερα τη φύση τῶν Ἰνδουιστικῶν τεχνουργημάτων. Ἀποτελεῖ παράδειγμα τῆς δεύτερης θεωρητικῆς ὀπτικῆς, ἡ ὁποία ἐπιχειρεῖ νὰ διασώσει τὴν ὑπαρξὴ καθαρῆς αἰσθητικῆς, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι δέχεται τὴν παράλληλη ἐμφάνισι καὶ ἄλλων στοιχείων. Ὁ Hallman θεωρεῖ ὅτι τὸ καλλιτεχνικό, ὅπως γράφει, ἀντικείμενο ἀπαρτίζεται ἀπὸ δύο μέρη, ἓνα πρῶτο, ποῦ εἶναι ἄμεσα παρὸν στὴν ἀντίληψη, τὸ «πρωτογενὲς ἀντικείμενο» (σημειωτικά, τὸ σημαῖνον), καὶ ἓνα ἄλλο, ποῦ παρουσιάζεται διαμεσολαβημένο (ἀπὸ τὸ πρῶτο) μέσῳ ὑπόδειξης, τὸ «δευτερεῦον ἀντικείμενο» (σημειωτικά, καὶ στὴν προκειμένη περίπτωσι, συνδηλωτικὸ σημαϊνόμενο). Συνεχίζει γράφοντας ὅτι, γιὰ τὴν Ἰνδουιστικὴ αἰσθητικὴ, τὸ δευτερεῦον ἀντικείμενο μεταφέρει ἓνα σύνολο νοημάτων σημαντικὸ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ καὶ ἔχει μεγαλύτερη σημασία ἀπὸ τὸ πρῶτο ὡς αἴτιο τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας. Αὐτὸ τὸ συμβολικὸ νόημα εἶναι, γιὰ τὸν συγγραφέα, συγχρόνως καὶ αἰσθητικὸ καὶ θρησκευτικὸ. Ἔτσι, οἱ ἤχοι εἶναι ἱεροὶ καὶ παραπέμπουν σὲ θρησκευτικὰ καὶ μεταφυσικὰ νοήματα, καὶ «κάθε χρῶμα ὑποδεικνύει μία συγκεκριμένη *gāsa* ἢ αἰσθητικὴ ἐμπειρία», συμβολίζοντας συγχρόνως «θεότητες, κοσμικὲς λειτουργίες καὶ ἠθικὰ γνωρίσματα»²⁹.

Ὡς μόνη, λοιπόν, πιθανὴ αἰσθητικὴ ἔννοια παραμένει ἀπὸ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Hallman αὐτὴ τῆς «*gāsa*», καὶ αὐτὴν τὴν ἔννοια ἀναλύει ἐξονυχιστικὰ ὁ W. G. Raffé, μὲ ἀντικείμενο τὴν Ἰνδουιστικὴ μουσικὴ. Αὐτὴ ἢ ἀνάλυσις ὀδηγεῖ στὴν τρίτη θεωρητικὴ ὀπτικὴ. Ὁ συγγραφέας συνδέει αὐτὴν τὴν ἔννοια μὲ δύο ἄλλες ἔννοιες, τὶς «*gāga*» καὶ «*bhāna*». Ἡ *gāga* εἶναι στὴ μουσικὴ ἢ μελωδικὴ μορφή τὴν ὁποία δίνει ὁ μουσικὸς καὶ ἡ ὁποία συμβολίζει μία *gāsa*, δηλαδὴ συγκίνηση, ἓνα ἐπιθυμητὸ συναίσθημα. Ἡ *gāsa*, δημιουργημένη καὶ ἐλεγχόμενη ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἐπαναλαμβάνει ἢ ἀκόμη καὶ ἐντείνει τὴ *gāsa* ποῦ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐπιρροή στὴν ἀνθρωπότητα τῆς *bhāna*, τῆς διάθεσις τῆς φύσις, ἰδιαίτερης ἐκάστοτε σὲ κάθε συγκεκριμένο χρόνο καὶ τόπο. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴ φύσις μὲ δυτικὸς ὄρους. Ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Raffé, αὐτὴ ἢ μουσικὴ ἀντίληψις δείχνει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος μιμεῖται τὴ θεότητα, τὸν «Μεγάλου Ἀπολαμβάνοντα», στὸ δικό του «Παιχνίδι τοῦ Κόσμου». Ἡ Ἰνδουιστικὴ μουσικὴ, καθὼς καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, συμβολίζουν ὅσο τὸ δυνατό, σὲ ἤχο καὶ μορφή ἀντίστοιχα,

29. R. J. HALLMAN, *The Art Object in Hindu Aesthetics*, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 12, 4, 1954, σ. 493-496.

τὸν κοσμικὸ Βράχμα, τὸν Δημιουργό, καὶ ἡ *rāga* εἶναι τὸ ὄχημα τοῦ *Vach*, τοῦ Δημιουργικοῦ Ἦχου³⁰. Πολύ, λοιπόν, ἀπέχει ἡ *rāsa* ἀπὸ ἕνα καθαρὰ αἰσθητικὸ συναίσθημα, τῆ στιγμῆ κατὰ τὴν ὁποία εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπὸ μία κοσμογονία ποῦ ἐπιτελεῖται στὸ πλαίσιο τῆς συνάρθρωσης τοῦ κοσμικοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπομορφικοῦ, ἀκριβῶς ὅπως τῆ συναντήσαμε ἤδη σὲ σχέση μὲ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ πολεοδομικὰ σχέδια.

Ὁ Raffé ἀναφέρει, ἐπίσης, τὸ *Sri-yantra*, ἕνα μάνταλα ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ συνδεόμενα τρίγωνα μέσα σὲ ἕνα διπλὸ ἄνθος λωτοῦ, τὸ ὁποῖο ἐγγράφεται, μὲ τὴ σειρὰ του, μέσα σὲ μία ἱερῆ πόλη μὲ τέσσερις πύλες. Οἱ κύριες *rāgas* ἀκολουθοῦν τὶς ἀναλογίες τὶς ὁποῖες ἐνσωματώνει τὸ *yantra*, καὶ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ συγγραφέας προχωρᾷ σὲ σύγκριση μὲ τὸν ἑλληνικὸ «κανόνα», δηλαδὴ τῆ συμμετρία· ἀπὸ τὶς *rāgas* προέρχονται τὰ *rāginīs*, ποῦ εἶναι παραλλαγές τους. Ὑπάρχουν 42 *rāgas* καὶ *rāginīs* στὴ βόρεια ἰνδουιστικὴ μουσικὴ καὶ ἀντιστοιχοῦν σὲ 42 τρόπους-διαθέσεις τῆς φύσης (δηλαδὴ ὄψεις τῆς κοσμογονίας). Πάντοτε σύμφωνα μὲ τὸν Raffé, τὸ ἴδιο σύστημα ἀναλογιῶν προβάλλεται, ἀπὸ τοὺς πρώιμους ἰνδουιστικούς χρόνους, σὲ ὅλα τὰ πολιτισμικὰ προϊόντα, συμπεριλαμβανομένων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς³¹.

Μελετώντας συγκριτικὰ τὶς θεμελιώδεις θεωρητικὲς ἀρχές τῆς ἰνδικῆς καὶ τῆς κινεζικῆς ζωγραφικῆς, ὁ Clay Lancaster συμπεραίνει ὅτι ὑπάρχει στενὴ συγγένεια μεταξὺ δύο κειμένων, τοῦ ἰνδικοῦ Ἔξι μέλη τοῦ *Ἰασοῦχαρα*, ποῦ βρέθηκε σὲ σχόλιο τοῦ 12ου αἰ. γιὰ τὸ *Vātsāyana Kāmasūtra* τοῦ 2ου αἰ. καὶ γράφτηκε πιθανῶς τὸν 6ο ἢ 7ο αἰ., καὶ τοῦ κινεζικοῦ Ἔξι ἀρχές τοῦ Hsieh Ho, γραμμένου στὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. Ἄν καὶ ὁ Lancaster, ὅπως καὶ ὁ Hallman, ἀντιλαμβάνεται λαθασμένα τῆ *rāsa* ὡς τὸ «ἀντίστοιχο τοῦ Ὁραίου ἢ τῆς Αἰσθητικῆς Διαισθήσεως», πάντως δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι μόνος τρόπος κατανόησης τῆς ἰνδικῆς θεωρίας τῆς τέχνης εἶναι ἡ γνώση τοῦ ἰνδουισμού, «τοῦ ὁποῖου εἶναι μέρος»³².

30. W. G. RAFFÉ, *Rāgas and Rāginīs: A Key to Hindu Aesthetics*, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 11, 2, 1952, σ. 105, 107, 108, 110, 114, 116, 117.

31. RAFFÉ, *Rāgas and Rāginīs*, σ. 108-110, 114-115. Βλ. ἐπίσης C. LANCASTER, *Keys to the Understanding of Indian and Chinese Painting: The «Six Limbs» of Ἰασοῦχαρα and the «Six Principles» of Hsieh Ho*, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 11, 2, 1952, σ. 97, 98-99, 104.

32. LANCASTER, *Keys to the Understanding*, σ. 95, 96-97, 98, σημ. 8, 99, 104.

Στήν Κίνα, κατὰ τὸν Lancaster, ἡ κυρίαρχη ἀντίληψη, γνωστὴ ἀπὸ πηγὴ τοῦ 4ου αἰ., ὅτι ἡ ζωγραφικὴ πρέπει νὰ ὑπηρετεῖ ἠθικὰ παράκμασε τὸν 8ο αἰ., γιὰ νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ μία προσέγγιση τῆς ζωγραφικῆς ὡς «καθαροῦ αἰσθητικοῦ σκοποῦ». Ὅμως μὲ αὐτὴν τὴν εὐρωκεντρικὴ ἀποψη περὶ αἰσθητικῆς ἀντιφάσκει ἡ ἴδια του ἡ ἀνάλυση τοῦ ἰδεολογικοῦ πυρήνα τῆς κινεζικῆς ζωγραφικῆς. Συγκεκριμένα, ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἑξι ἀρχές θεμελιώνουν τὴν κινεζικὴ πρακτικὴ ζωγραφικῆς καὶ κριτικῆς ἀπὸ τὴν πρώτη διατύπωσή τους μέχρι τὴν ἐποχὴ μας. Ἐὰν εἶχε δίκαιο, θὰ ἔπρεπε αὐτὲς οἱ ἀρχές νὰ εἶχαν ἐπηρεάσει τὴν ὑποτιθέμενη μετακίνηση ἀπὸ ἠθικὴ πρὸς αἰσθητικὴ. Ὅμως ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι ἡ πρώτη ἀρχὴ «θεωροῦνταν ὡς ἡ πιὸ σημαντικὴ» καὶ «εἶναι ὁδηγὸς γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν ἄλλων πέντε». Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι ἡ ch'i-yün shêng-tung, ποὺ μεταφράζεται ὡς «ἀντήχηση πνεύματος (ποὺ παράγει) ἐμφύχωση παρόμοια μὲ τῆς ζωῆς» καὶ «ἀντήχηση/δόνηση τοῦ ζωοποιοῦ πνεύματος καὶ κίνηση ζωῆς». Ὁ Lancaster συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀποψη ὅτι ch'i εἶναι ἡ ἀναπνοὴ ζωῆς κάθε ὑπάρχοντος πράγματος, ἐμφύχου ἢ ἀψύχου, ἢ ζωτικότητα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ πνεῦμα ἢ τὴ δραστηριότητα τοῦ πνεύματος (ἀνθρωπομορφικὸς κώδικας). Προσθέτει ὅτι ἡ ἀρχὴ ἀναφέρεται στὴ ζωτικὴ ἀρμονία ποὺ δίνει σὲ ἕναν «πίνακα τῆς ζωντάνια τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς»³³.

Ἡ κινεζικὴ ζωγραφικὴ, λοιπόν, μεταφέρει στὴν ἀνθρώπινη ζωγραφικὴ τὸ ζωοποιὸ πνεῦμα, ἕνα πνεῦμα ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ Ἐσχατο, ἐφόσον, ὅπως ἀναφέρει ὁ Lancaster, οἱ σχολιαστὲς τοῦ κειμένου, μὲ μία μοναδικὴ ἐξαίρεση, συνδέουν αὐτὴν τὴν ἀρμονία τοῦ πνεύματος καὶ τὴν κίνηση τῆς ζωῆς εἴτε μὲ τὸ Τάο, τὴν ἀπόλυτη πραγματικότητα, τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ συλλάβει μόνο μία ἐκδήλωση, τὴν ὁρατὴ διαδικασία τῆς φύσης, θεμελιωμένη στὴ συνεχῆ κίνηση καὶ ἐξισορρόπηση τοῦ yin καὶ τοῦ yang, εἴτε μὲ τὸ κομφουκιανικὸ «Πνεῦμα τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ». Εἶναι προφανές, πιστεύω, ὅτι ὁ ρυθμιστικὸς παράγοντας τῆς ζωγραφικῆς δὲν εἶναι ἡ αἰσθητικὴ, ἀλλὰ πίσω ἀπὸ τὸ ἔργο τῆς ζωγραφικῆς βρίσκεται μία «αἰσθητικὴ» ἀρμονία καὶ πίσω καὶ ὑψηλότερα ἀπὸ αὐτὴν ὑπάρχει ἡ ἀρμονία τοῦ Πνεύματος σὲ ὅλη τὴν κοσμικὴ διάστασή του – ἀκριβῶς ὅπως ἡ πυθαγόρεια συμμετρία προῆλθε ἀπὸ τὴν κοσμικὴ τάξη.

33. LANCASTER, *Keys to the Understanding*, σ. 99, 100-104. Βλ. ἐπίσης M. LOEHR, *The Question of Individualism in Chinese Art*, *Journal of the History of Ideas*, 22, 2, 1961, σ. 149, 150.

Ακριβώς τὸ ἴδιο *ch'i* θεμελιώνει τὸ *Feng shui*, τὴν τέχνη τῆς γεωμαντείας. *Feng* εἶναι ὁ ἄνεμος, τὰ «κύματα» τοῦ οὐρανοῦ, ἐνῶ *shui* τὰ ρέοντα ὕδατα, τὰ «κύματα» τῆς γῆς. Οἱ κανόνες τοῦ *Feng shui*, *k'an yu*, συνδέονται μὲ τὴ χωρική ἔκφραση τοῦ *ch'i* ὡς πανταχοῦ παρούσας δύναμης ζωῆς τῆς κοσμικῆς ἀναπνοῆς. Ὁ γεωμάντης, *k'an yu hia*, «ἐλέγχει τὴν κατάστασι» τοῦ *yin* καὶ τοῦ *yang*, δηλαδὴ ἐξετάζει τὴ ροὴ τῶν ὑδάτων, ποῦ εἶναι τὸ κινούμενο στοιχεῖο *yang* καὶ μετέχει τῆς φύσης τοῦ οὐρανοῦ, καθὼς καὶ τὴ «μορφὴ τοῦ δράκου», δηλαδὴ τῶν βουνῶν, ἡ ὁποία, ὡς τὸ ἕρμεο στοιχεῖο *yin*, μετέχει τῆς γῆς (εἰκόνα 9). Ἡ χωροθέτησι, ὁ λεπτομερειακὸς προσανατολισμὸς, ἡ λεπτομερειακὴ ὀργάνωσι καὶ ἡ μορφὴ τῶν κινεζικῶν πόλεων καὶ κτηρίων ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἔλεγχον τοῦ γεωμάντη. Ὁ οἰκισμὸς εἶναι τετράγωνος, ἔχει ὡς πλαίσιο τοῦ προσανατολισμοῦ του τὰ κύρια σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα καὶ περιέχει ὀδικὸ δίκτυο μορφῆς σχάρας μὲ ἕναν κεντρικὸ ὀδικὸ σταυρὸ, ποῦ τὸν διαχωρίζει σὲ τέσσερα ἴσα μέρη (εἰκόνα 10). Ἀποτελεῖ, λοιπόν, ἕνα κοσμόγραμμα, τὸ ὁποῖο μάλιστα συνδέεται ἀδιάρρηκτα μὲ ἕναν ἀνθρωπομορφικὸ κώδικα, ἐπειδὴ, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ κείμενο τοῦ βου αἰ., ὁ κόσμος δημιουργήθηκε ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ *P'an ku*, τοῦ πρωταρχικοῦ ἀνθρώπου, τῆς Ἀρχῆς χωρὶς ἀρχή, τῆς ἀντιθετικῆς συνένωσις τῶν κοσμικῶν *yin* καὶ *yang*, ποῦ ἀναπαύοταν μέσα στὴν πρωταρχικὴ ἄβυσσο, τὴν ἀνυπαρξία³⁴.

Τὸ χρῶμα εἶναι οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τῆς ζωγραφικῆς, ἀλλὰ ἡ χρῆσι του εἶναι πολὺ εὐρύτερη, καθὼς διατρέχει ἐπίσης, παραδείγματος χάριν, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἢ τὴν ἐνδυμασία. Ἐὰν στὴν Κίνα δὲν ἔχει ἰδιαίτερη αἰσθητικὴ σημασία, δὲν παύει νὰ ἔχει ἄλλου εἶδους συμβολικὴ σημασία. Τὰ κύρια χρώματα, λευκὸ, μπλέ, μαῦρο, κόκκινο καὶ κίτρινο, ἀντιστοιχοῦσαν στὰ

34. T. C. PENG, *Chinesischer Städtebau: Unter besonderer Berücksichtigung der Stadt Peking*, ἀδημοσίευτη διδ. διατρ., Technische Universität Aachen, Ἄαχεν 1959, σ. 6-7, 10. M. GRANET, *La pensée chinoise*, Albin Michel, Παρίσι 1968, σ. 103. LAGOPOULOS, *Urbanisme et sémiotique*, σ. 99-148. P. WHEATLEY, *The Pivot of the Four Quarters: A preliminary Enquiry into the Origins and Character of the Ancient Chinese City*, Edinburgh University Press, Ἐδιμβούργο 1971, σ. 419-420. L. SICKMAN, *Painting and Sculpture*, L. SICKMAN καὶ A. SOPER, *The Art and Architecture of China*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex 1960, σ. 298, σημ. 2.

πρωταρχικά στοιχεῖα, σὰ τέσσερα κύρια σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα, σὺν τὸ κέντρο τοῦ κόσμου, καὶ στίς τέσσερις ἐποχές, σὺν τὴν ἔννοια «ὅλες οἱ ἐποχές» (τὴν ἀνάλογη ἀντιστοιχία μεταξύ, ἀφενός, χρωμάτων καί, ἀφετέρου, πρωταρχικῶν στοιχείων, κύριων σημείων τοῦ ὀρίζοντα καὶ ἐποχῶν συναντᾶμε στὸν Ἑμπεδοκλή). Ὑπῆρχε μία ἱεραρχία τῶν χρωμάτων. Κατὰ τὴ δυναστεία Ch'in (221-206 π.Χ.), παραδείγματος χάριν, τὸ χρῶμα τῶν ἐνδυμάτων τῆς ἀριστοκρατίας χαρακτηρίζε τὴ θέση τῆς στὴν ἱεραρχία. Τὸ κίτρινο ἦταν τὸ χρῶμα τοῦ γιπ καὶ τοῦ κόσμου καὶ χρησιμοποιοῦνταν τόσο γιὰ τὸ ἐνδυμα τοῦ αὐτοκράτορα-κέντρο τῆς γῆς ὅσο καὶ γιὰ τὴν ὄροφή τοῦ ἀνακτόρου του³⁵.

Πιστεύω ὅτι τὰ δεδομένα τὰ ὁποῖα προηγήθηκαν ἀποδεικνύουν ὅτι καθαρὴ αἰσθητικὴ θεωρία δὲν ὑπῆρξε ἱστορικὰ οὔτε στὴν Ἰνδία οὔτε στὴν Κίνα, ὅπως δὲν ὑπῆρξε οὔτε στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἢ τὴ Ρώμη. Σὲ ὅλες τίς περιπτώσεις, ὁ αἰσθητικὸς κώδικας εἶναι ὑποταγμένος στὸν συνδυασμὸ τοῦ κοσμικοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπομορφικοῦ κώδικα, τῶν δύο μειζόνων κωδικῶν ποὺ ρυθμίζουν καὶ τὸν ἀστικὸ χῶρο, καθὼς καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα πολιτισμικὰ συστήματα.

Συμμετρία, νατουραλιστικὴ αἰσθητικὴ καὶ ὀργανισμὸς στὴ νεωτερικότητα

Ἡ νατουραλιστικὴ αἰσθητικὴ τοῦ Ἀλμπέρτι παρέμεινε περιφερειακὴ στὴ δυτικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπὶ τέσσερις ὀλόκληρους αἰῶνες, μέχρι τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. Ἀπὸ τὸν 16ο αἰ., τὰ ἐγχειρίδια ἀρχιτεκτονικῆς χρησιμοποίησαν ὡς πρότυπο τὸν Βιτρούβιο, γεγονός τὸ ὁποῖο ἢ Choay θεωρεῖ ὡς «βιτρούβιανίζουσα ἐπαναστροφή», καὶ τοὺς κανόνες τῶν ρυθμῶν, τῆς συμμετρίας³⁶. Ἡ νατουραλιστικὴ αἰσθητικὴ συγκροτήθηκε ὡς θεωρητικὸ σῶμα μόνον στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ. μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ, ἀφοῦ εἶχε τεθεῖ ἤδη σὰ μέσα τοῦ αἰῶνα τὸ θέμα τῆς αὐτονομίας τῆς αἰσθητικῆς ἀπὸ τὸν Μπάουμγκαρντεν. Γιὰ τὸν τελευταῖο, ὑπάρχει μία ἱεραρχικὴ σχέση μεταξύ τῆς ὀρθολογικῆς γνώσης, ἀνώτερου μέρους τῆς ἱκανότητος γνώσης, καὶ τῆς ἀντίληψης μέσω τῶν αἰσθήσεων, κατώτερου μέρους αὐτῆς τῆς ἱκανότητος.

35. V. YAU, Use of Colour in China, *British Journal of Aesthetics*, 34, 2, 1994, σ. 151, 155, 158.

36. CHOAY, *La règle et le modèle*, σ. 218-232.

Ὁ Κάντ δὲν ἀποδέχεται αὐτὴν τὴν ἱεραρχία, ἀνυψώνοντας τὴν αἰσθητικὴ στάση (αἰσθητικὸ λόγος) στὸ ἐπίπεδο μιᾶς θεμελιώδους καὶ ἐμφυτῆς ἰκανότητος ἐνὸς καθολικοῦ ὑπερβατικοῦ νοῦ (πρὸς τὴν ἐσώτερη πνευματικὴ ποιότητα τοῦ Ἀλμπέρτι) καὶ ἀναγνωρίζοντας τὴν αἰσθητικὴ κρίση ὡς μία θεμελιώδη μορφή κρίσης. Ἡ σημασία αὐτῆς τῆς στάσης γιὰ τὸν Κάντ φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀποψή του ὅτι οἱ ιδέες, ἀκόμη καὶ ἡ δομὴ, τῆς πρακτικῆς, ἠθικῆς, στάσης, τὴν ὁποία ἀναγνωρίζει ὡς θεμελιώδη, μαζί με τὴν αἰσθητικὴ καὶ τὴ γνωστικὴ, θεωρητικὴ, στάση, ἀποκτοῦν αἰσθητὴ μορφή μέσω τῶν ἀντικειμένων τέχνης, ἰδίως αὐτῶν τῶν καλῶν τεχνῶν. Τελικά, ὅπως γράφει καὶ ὁ Robert L. Zimmerman, «τὸ αἰσθητικὸ κρατᾷ τὸ κλειδί γιὰ τὸ σύνολο τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας... εἶναι τὸ ἀληθὲς ἀποκορύφωμα τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας» – καί, θὰ πρόσθετα, καταλαμβάνει τὴ θέση τὴν ὁποία κατεῖχε ἡ θρησκεία³⁷.

Ὅπως καὶ γιὰ τὸν Ἀλμπέρτι, ἡ καντιανὴ αἰσθητικὴ ἀγκυρώνεται σὲ μία εὐκαμπτὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ φύση. Ἀντιλαμβανόμεστε τοὺς ὀργανισμοὺς τοὺς ὁποίους παράγει ὡς συγκροτημένους κατὰ τέτοιον τρόπο, ὥστε τὰ ἀτομικὰ μέρη τους νὰ εἶναι προϋποθέσεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὀργανισμοῦ ὡς συνόλου. Ἡ φύση διακατέχεται, γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀπὸ μία ὑπερβατικὴ σκοπιμότητα (μία ἰδιαίτερη *a priori* ἔννοια), τάξη καὶ ἁρμονία. Γιὰ τὸν Κάντ, ὅπως καὶ γιὰ τὸν Ἀλμπέρτι, ἡ φύση (ὅπως τὴν ἀντιλαμβανόμεστε, κατὰ Κάντ) παράγει τὸ ὠραῖο (καὶ τὸ ὑψηλό, τὸ ὁποῖο συνδέεται μετὰ τὸ ἄμορφο, κατὰ Κάντ). Ἔτσι, μετὰ σχεδὸν τρεισήμισι αἰῶνες, ὁ Κάντ διατυπώνει μία ποιοτικὴ καὶ νατουραλιστικὴ συμμετρία ἐξαιρετικὰ συγγενῆ μετὰ αὐτὴν τοῦ Ἀλμπέρτι. Τὸ ὠραῖο ἀναδύεται ἀπὸ τὸ ἔργο τέχνης, λόγω τῆς αἰσθητικῆς ὅτι τὸ ἔργο ἔχει ἐνότητα ἄμεσα κατανοητὴ, ποὺ ἱκανοποιεῖ μία πρωτογενῆ πνευματικὴ ἀνάγκη, αἰσθητικῆς μετὰ τὴν ὁποία ἀντιλαμβανόμεστε τοὺς

37. I. KANT, *Critique of the Power of Judgment*, μτφ. P. Guyer, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2000 (1790), 5: 196, 198, 325· R. L. ZIMMERMAN, Kant: The Aesthetic Judgment, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 21, 3, 1963, σ. 337, 341, 343· H. HÖFFDING, *A History of Modern Philosophy: A Sketch of the History of Philosophy from the Close of the Renaissance to Our Own Day*, II, μτφ. B. E. Meyer, Dover, ΗΠΑ 1955, σ. 7· T. A. GRACYK, Sublimity, Ugliness, and Formlessness in Kant's Aesthetic Theory, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 45, 1, 1986, σ. 49.

όργανισμούς. Οί κανόνες τῆς τέχνης, τοὺς ὁποίους χρησιμοποιεῖ ὁ καλλιτέχνης, ἀκολουθοῦν τοὺς θεωρουμένους ὡς νόμους τῆς φύσης· στὴν αἰσθητική ἐμπειρία, ἀποκαλύπτονται ἡ φύση καὶ ὁ ὀρθολογικὸς χαρακτήρας τῆς. Ὅπως γιὰ τὸν Ἀλμπέρτι ἡ ἀπόλαυση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ὠραίου μεσολαβεῖ μεταξὺ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὡς σώματος καὶ τοῦ σώματος τοῦ θεατῆ πού τῆ βιώνει, ἔτσι καὶ γιὰ τὸν Κάντ ἡ αἰσθητικὴ ἀπόλαυση τῆς ζωγραφικῆς εἶναι σωματική, ἀλλὰ μὲ ἄλλον τρόπο: θεωρεῖ ὅτι, ἂν καὶ αὐτὴ ἡ ἀπόλαυση ἱκανοποιεῖ ὀρθολογικὲς ἀπαιτήσεις, ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἕνα ζωικό, σωματικό, στοιχεῖο, τὸ ὄργανο τῆς ὄρασης, ἄρα καθορίζεται ὀρθολογικά-σωματικά³⁸.

Εἶναι πιθανῶς αὐτὴ ἡ ἰδέα τῆς αἰσθητήριας δέσμευσης πού ἐπηρεάζει τὴν ἀποψη περὶ ὠραίου τοῦ Κάντ. Διακρίνει δύο εἶδη ὠραίου. Τὸ ἀληθὲς ὠραῖο εἶναι τὸ ἐλεύθερο ὠραῖο, πού εἶναι γνήσιο, ὡς στερούμενο περιεχομένου, δηλαδή τῆς ἐννοίας τοῦ ἀντικειμένου πού ἀναπαρίσταται (ὁ Κάντ περιορίζεται σὲ αὐτὸ πού εἶναι γιὰ τὴ σημειωτικὴ τὸ δηλωτικὸ σημαίνονο). Κατ' ἀκολουθία, παραδείγματος χάριν, ἡ ὠραία ὀπτική μορφή (σημειωτικά, τὸ ὀπτικὸ σημαίνον) δὲν σημαίνει τίποτε, ἐπειδὴ εἶναι ἀντικείμενο καθαρῆς ἐνατένισης. Ἀντίθετα, ἐὰν ἡ ἐννοια συγκρατεῖ τὴν προσοχή, λειτουργεῖ ἀντίθετα μὲ τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση. Ὑπάρχει ὅμως γιὰ τὸν Κάντ καὶ ἕνα ἄλλο εἶδος ὠραίου, τὸ προσαρτημένο ὠραῖο, τὸ ὁποῖο ἐπιδέχεται ἐννοίες, τὶς «αἰσθητικὲς ἐννοίες», βεβαίως μὲ ἀποτέλεσμα τὸ αἰσθητικὸ ἀντικείμενο νὰ ἀπολέσει τὴν καθαρότητά του. Τότε τὸ ὠραῖο ἀκόμη ὑπάρχει, δεδομένου ὅτι αὐτὸ τὸ περιεχόμενο, οἱ αἰσθητικὲς ἰδέες, δὲν ἀποσπᾶ ἀπὸ τὴ μορφικὴ τάξη τοῦ αἰσθητικοῦ ἀντικειμένου, δηλαδή δὲν ἔχει αὐτόνομη ὑπαρξή, ἀλλὰ ἐξυπηρετεῖ αὐτὴν τὴν τάξη. Μὲ αὐτὸν τὸν τύπο ὠραίου, στὸν ὁποῖο ἐπιτρέπεται στὸ περιεχόμενο νὰ συμμετέχει στὴν αἰσθητικὴ ἀξία, τὸ ὠραῖο ὑπάρχει, ἀλλὰ μὲ δευτερεύοντα τρόπο³⁹.

Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο, συναντᾶμε δύο οὐσιαστικὰ προβλήματα μὲ τὴν καντιανὴ θεωρία, ἕνα θεωρητικὸ καὶ ἕνα ἱστορικὸ, τὸ ὁποῖο προκύπτει ἀπὸ τὸ ὕλικὸ πού πραγματεύθηκα. Πρῶτα τὸ θεωρητικὸ. Τὸ ἀληθὲς ὠραῖο τοῦ

38. KANT, *Critique*, 5: 179, 185, 188, 193, 321· HOPFDING, *A History of Modern Philosophy*, σ. 106-109· ZIMMERMAN, *Kant*, σ. 335.

39. KANT, *Critique*, 5: 229-230· ZIMMERMAN, *Kant*, σ. 341-343· P. GUTER, *Feeling and Freedom: Kant on Aesthetics and Morality*, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 48, 2, 1990, σ. 140.

Κάντ έπαγγέλλεται τήν έμπειρία μιᾶς καθαρῆς μορφῆς, δηλαδή γνήσιων αίσθητικῶν σημαίνοντων, ἀπαλλαγμένων ἀπό νόηματα, δηλαδή σημαίνόμενα. "Όμως εἶναι ἀπαραίτητη μία διευκρίνιση, δεδομένου ὅτι ὁ Κάντ δημιουργεῖ σύγχυση ὅταν ταυτίζει ἀναπαράσταση καὶ νόημα. Μὲ ἔννοια ἔννοεῖ τήν ἀναπαράσταση, παραδείγματος χάριν, μιᾶς ἐκκλησίας, καὶ τὸ ἐπιχειρημα εἶναι ὅτι ἡ ζωγραφισμένη ἐκκλησία ἀνακαλεῖ τὴ γνώση τῆς πραγματικῆς ἐκκλησίας, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ζωγραφικὴ εἰκόνα νὰ κρίνεται κακῶς ἀναφορικὰ μὲ τὴν τελευταία. Αὐτὸ τὸ ὁποῖο τοῦ διαφεύγει εἶναι ὅτι τὸ νόημα εἶναι ἔννοια εὐρύτερη ἀπὸ τὴν ἀναπαράσταση καὶ εἶναι ἀναπόφευκτο, ὥστε μία ἔμπειρία μιᾶς γνήσιας μορφῆς νὰ εἶναι ἀδύνατη. Τὸ ὀπτικὸ σημεῖο εἶναι μία ὑποκατηγορία σημείων καὶ κάθε σημεῖο μετέχει τῆς φύσης τῆς «*langue*» τοῦ Ferdinand de Saussure, δηλαδή τοῦ γλωσσικοῦ συστήματος, ἡ ὁποία «εἶναι ἀκόμη συγκρίσιμη μὲ ἓνα φύλλο χαρτιοῦ: ἡ σκέψη εἶναι ἡ μονὴ σελίδα καὶ ὁ ἦχος ἡ ζυγὴ» καὶ στὴν ὁποία «δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ἀπομονώσουμε οὔτε τὸν ἦχο ἀπὸ τὴ σκέψη οὔτε τὴ σκέψη ἀπὸ τὸν ἦχο»⁴⁰. "Ό,τι ὑποπίπτει στὴν ἀντίληψη δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι σημεῖο (*signe*), δηλαδή μία ἀδιάρρηκτη ἔνωση σημαίνοντος καὶ σημαινομένου, καὶ ὅ,τι δὲν εἶναι σημεῖο ἀπλούστατα δὲν μπορεῖ νὰ καταγραφεῖ στὸν νοῦ. Ἀκόμη καὶ μία ἀπλὴ μαῦρη γραμμὴ ἐπάνω σὲ ἓναν πίνακα ζωγραφικῆς δὲν ἀναπαριστᾷ ἴσως κάτι ἄλλο, ἀλλὰ σίγουρα παριστᾷ τὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ σημαίνει τὸ λιγότερο, δηλωτικὰ, «μαῦρη γραμμὴ» – καὶ θὰ μπορούσε παραπέρα νὰ παραπέμψει συνδηλωτικὰ, παραδείγματος χάριν, στὴν «πορεία τῆς ζωῆς».

Ἄς ἔλθουμε, τώρα, στὴν ἱστορικὴ ἀδυναμία τῆς καντιανῆς θεωρίας. Στους πολιτισμοὺς τοὺς ὁποίους ἐξετάσαμε, τὸ ὠραῖο, εἴτε ὡς πρὸς τὴ θεωρία τους εἴτε ὡς πρὸς τὰ συγκεκριμένα σημειωτικὰ συστήματά τους, ὅπως εἶναι αὐτὸ τοῦ ἀστικοῦ χώρου, οὐδέποτε τὸ αἰσθητικὸ ὑπῆρξε ἀνεξάρτητο ἔννοιῶν, ἀλλὰ ἀντίθετα ἔννοιες ἄλλου εἴδους ἀπὸ τὶς αἰσθητικὲς εἶναι αὐτὲς ποὺ συγκρότησαν τὴν ἴδια τὴν ἰδέα του. Τότε, ὡς πρῶτο βῆμα, τὸ ἀληθὲς ὠραῖο ἀποκλείεται στὸ προκείμενο, ἐπειδὴ ἡ ὠραία μορφή συναρτᾶται μὲ ἔννοιες, καί, ὡς δεῦτερο βῆμα, ἀκόμη καὶ τὸ προσαρτημένο ὠραῖο ἀποκλείεται, ἐπειδὴ οἱ ἔννοιες αὐτὲς εἶναι καθοριστικὲς γι' αὐτὴν, προερχόμενες ἀπὸ

40. F. DE SAUSSURE, *Cours de linguistique générale*, Payot, Παρίσι 1971 (1915), σ. 157.

τό συνδηλωτικό επίπεδο, με αποτέλεσμα την ύποταξη του μορφικού επιπέδου σέ αυτές. Αντίθετα με την άποψη του Κάντ, λοιπόν, οὐδέποτε τὸ αἰσθητικό ὑπῆρξε ἰστορικά αὐτόνομο, εἶναι ἓνα πεδίο ποὺ ἀναδύθηκε στὰ πρόθυρα τῆς νεωτερικῆς περιόδου καὶ ἡ ἐπέκτασή του ἐκτὸς τῆς δυτικῆς ἱστορίας ἀποτελεῖ ἀπλῶς μία δυτικο-κεντρικὴ προβολή⁴¹.

Πολὺ κοντὰ στὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Κάντ διατύπωνε τὴ νατουραλιστικὴ αἰσθητικὴ του ὁ Michel Foucault τοποθετεῖ τὴν ἀπαρχὴ τῆς νεωτερικῆς ἐπιστήμης, δηλαδὴ ἑνὸς νέου ἰδεολογικοῦ μορφώματος, καὶ τὴ σύγχρονη μὲ αὐτὴν ἀνάδυση στὴ βιολογία τῆς ἔννοιας τῆς λειτουργίας. Θεωρεῖ αὐτὴν τὴν ἔννοια ὡς ἄξονα ἑνὸς συνόλου ἔννοιῶν ποὺ ὀργάνωσαν τὴ σφαῖρα τῆς βιολογίας, τῆς φιλολογίας καὶ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Αὐτὴ ἡ ἔννοια, μαζὶ μὲ αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου ὡς βιολογικοῦ ὄντος, συνέκλιναν, κατὰ τὸν Foucault, σέ μία ὀργανισμικὴ ἀντίληψη, ποὺ κυριάρχησε στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες⁴².

Εἶναι αὐτὴ ἡ ἀντίληψη, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ ὁποία διαμορφώνει τὰ λίγα καὶ θεμελιώδη πρότυπα τῆς πόλης στὰ βασικὰ πολεοδομικὰ κείμενα τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰ. Πράγματι, ὀφείλουμε στὴ Choay, ἡ ὁποία ἀνέλυσε τὸ σῶμα αὐτῶν τῶν κειμένων μέχρι καὶ τὸ 1964, τὸ συμπέρασμα ὅτι ὑπακούει σέ δύο κύρια πρότυπα, τὰ ὁποῖα ἀποκάλεσε «προοδευτικὸ» (*progressiste*) καὶ «πολιτισμικὸ» (*culturaliste*), καθὼς καὶ σέ ἓνα τρίτο, τὸ «νατουραλιστικὸ» (*naturaliste*), μεταγενέστερο, προερχόμενο ἀπὸ τὶς ΗΠΑ καὶ πιὸ περιορισμένης ἐμβελείας⁴³. Πιστεύω ὅτι καὶ τὰ τρία αὐτὰ πρότυπα ὀργανώνονται ἰδεολογικὰ γύρω ἀπὸ τὴν ὀργανισμικὴ ἰδέα, ἐπειδὴ, γιὰ τὸ προοδευτικὸ πρότυπο, ὁ χῶρος εἶναι ἓνα ἐργαλεῖο, μία μηχανή, ποὺ λειτουργεῖ συνθέτοντας μὲ λειτουργικὸ τρόπο μέρη σέ ἓνα σύνολο, τὸ πολιτισμικὸ πρότυπο προσβλέπει στὴν αὐτοεκπλήρωση καὶ ταυτότητα τοῦ ἑαυτοῦ ὡς

41. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ θέση τοῦ P. BOURDIEU, *The Historical Genesis of a Pure Aesthetic*, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 46 (Analytic Aesthetics), 1987, σ. 201-210 καὶ *Le marché des biens symboliques*, *L'Année Sociologique*, 3ème série, 22, 1971, σ. 49-50, 54, 59-62, 100-101, 106-110, 118, 123-124.

42. M. FOUCAULT, *Les mots et les choses: Une archéologie des sciences humaines*, Gallimard, Παρίσι 1966, σ. 276-279, 321, 366-369.

43. F. CHOAY, *L'urbanisme, utopies et réalités: Une anthologie*, Seuil, Παρίσι 1965, σ. 10-53.

οργανικού μέρους-μέλους μιᾶς ἀστικής κοινότητας καὶ τὸ νατουραλιστικὸ πρότυπο ζητᾷ τὴν ὀργανικὴ ἐνσωμάτωση τῆς πόλης στὴ φύση⁴⁴.

Αὐτὰ τὰ μεταφορικὰ ἰδεολογήματα δὲν ἐπέζησαν ὡς ὀλότητες στὴ σύγχρονη πολεοδομία ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '60 καὶ μετὰ. Παρέμεινε ὅμως τὸ κεντρικὸ στοιχεῖο τους, ἡ λειτουργία. Ἡ ἱστορικὴ πορεία, λοιπόν, τοῦ ἀνθρωπομορφικοῦ κώδικα ξεκίνησε μέσα σὲ ἓνα μυθικὸ-θρησκευτικὸ πλαίσιο, τὸ ὁποῖο στὴ Δύση διαπέρασε καὶ μάλιστα προσπέρασε τὴν Ἀναγέννηση, μὲ τὸν Ἀλμπέρτι ὁ ἀνθρωπομορφικὸς κώδικας ἄρχισε νὰ μετακινεῖται πρὸς ἓναν γενικότερο φυσιολογικὸ κώδικα, ὁ ὁποῖος, μὲ τὴ σειρά του, ἐξειδικεύθηκε κατὰ τὴ νεωτερικότητα σὲ ἓναν βιολογικὸ-ὀργανισμικὸ κώδικα. Ἀμφότεροι οἱ τελευταῖοι κώδικες θεμελιώνονται στὴν ἔννοια τῆς λειτουργίας, καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι τὸ κεντρικὸ στοιχεῖο ποὺ ἐπέζησε στὴ σύγχρονη πολεοδομία, ἂν καὶ μὲ καθαρὰ ἐπιχειρησιακὸ χαρακτήρα, ἐνῶ, ἀπὸ τὴν πλευρὰ της, ἡ μετανεωτερικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τὴν ἀποτίναξε, ἀλλὰ μόνον ἰδεολογικά. Παρὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς πολεοδομίας ἀπὸ τὰ μεταφορικὰ σχήματα, οἱ βιολογικὲς μεταφορὲς διαπερνᾷ ἀκόμη τὴν ἐπαγγελματικὴ διάλεκτο ὄχι μόνον τῶν πολεοδομούντων ἀρχιτεκτόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀκραιφνῶν πολεοδόμων: ἡ «ἄρρωστη» πόλη, ἡ «καρδιά» γιὰ τὸ κέντρο τῆς πόλης, οἱ «ἀρτηρίες» γιὰ τοὺς κύριους δρόμους της, οἱ «πνεύμονες» γιὰ τοὺς πράσινους χώρους της.

Αὐτὰ περὶ τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ ἀνθρωπομορφικοῦ κώδικα. Στὴ Δύση, ὁ κοσμικὸς κώδικας, ἐνεργὸς ἀκόμη κατὰ τὴν Ἀναγέννηση, περιέπεσε γενικὰ σὲ ἀχρηστία κατὰ τὴ νεωτερικὴ περίοδο. Ἄς τελειώσουμε μὲ τὴ μοῖρα τοῦ αἰσθητικοῦ κώδικα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν πολεοδομία.

Ἀναγεννησιακοὶ ἀρχιτέκτονες, ὅπως ὁ Ἀλμπέρτι καὶ ὁ Παλλάντιο, δημιούργησαν συστήματα ἀναλογιῶν καὶ κατὰ τὴν Ἀναγέννηση ὑπῆρξε εὐρεία ἢ διάχυση τῆς ἰδέας τῆς χρυσῆς τομῆς ὡς ἰδανικοῦ συνόλου ἀναλογιῶν. Ἡ χρυσὴ τομὴ συνέχισε νὰ γοητεύει τοὺς ἀρχιτέκτονες ἀκόμη καὶ μετὰ τὰ μέσα τοῦ προηγούμενου αἰώνα, καί, παράλληλα, κυρίως ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. καὶ γιὰ περισσότερο ἀπὸ ἓναν αἰώνα, πολλοὶ θεωρητικοὶ θέλησαν νὰ

44. A. PH. LAGOPOULOS, The Social Semiotics of Space Metaphor, Ideology, and Political Economy, *Semiotica*, 173, 1-4, 2009, σ. 191-200.

ἐξηγήσουν τὴν αἰσθητικὴ ἀξία τῶν κτηρίων διάφορων ἐποχῶν τῆς ἱστορίας, προβάλλοντας σὲ αὐτὰ αὐτοσχέδια, αὐθαίρετα συστήματα ἁρμονικῶν χαράξεων, βασισμένων σὲ ἀπλὰ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ ἀναλογίες⁴⁵.

Ἡ αἰσθητικὴ καὶ τὸ ὠραῖο σφράγισαν τὴ νεωτερικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ μάλιστα ὑπῆρξε καὶ μία πρόσφατη ἀναβίωση τῆς συμμετρίας, χάρις σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς κύριους ἐκπροσώπους τῆς νεωτερικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ περασμένου αἰῶνα, τὸν Le Corbusier. Γι' αὐτόν, ἡ πεμπτουσία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι ἡ δημιουργία τάξης μέσῳ τῶν γεωμετρικῶν μορφῶν, μορφῶν ποὺ εἶναι φορεῖς τοῦ ὠραίου καὶ προκαλοῦν ἀπόλαυση μὲ τὴ μαθηματικὴ ποιότητά τους καὶ τὶς ἀναλογίες τους. Θεμέλιο τῶν ἀναλογιῶν εἶναι ἡ χρυσή τομή, ποὺ ἀνάγεται στὴ φύση. Ὁ ἰδιοφυὴς ἀρχιτέκτονας δημιουργεῖ τάξη μὲ τὴ γεωμετρία καὶ τὶς ἀναλογίες καὶ ἡ «ἀρχιτεκτονικὴ συγκίνηση προκύπτει ὅταν τὸ (ἀρχιτεκτονικὸ) ἔργο ἀντηχεῖ μέσα σας τὸ σύνολο ἑνὸς κόσμου, τοῦ ὁποῖου ὑφιστάμεθα, ἀναγνωρίζουμε καὶ θαυμάζουμε τοὺς νόμους» (ἡ ἔμφαση δική μου)⁴⁶. Στὸ ἔργο του *Modulor*, ὁ Le Corbusier συνδυάζει χρυσή τομή καὶ ἀνθρώπινο σῶμα (εἰκόνα 11) καὶ διατυπώνει μία ἀριθμητικὴ κλίμακα ὡς βάση ὅλων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν διαστάσεων καὶ τῆς τυποποίησης προκατασκευασμένων μονάδων⁴⁷.

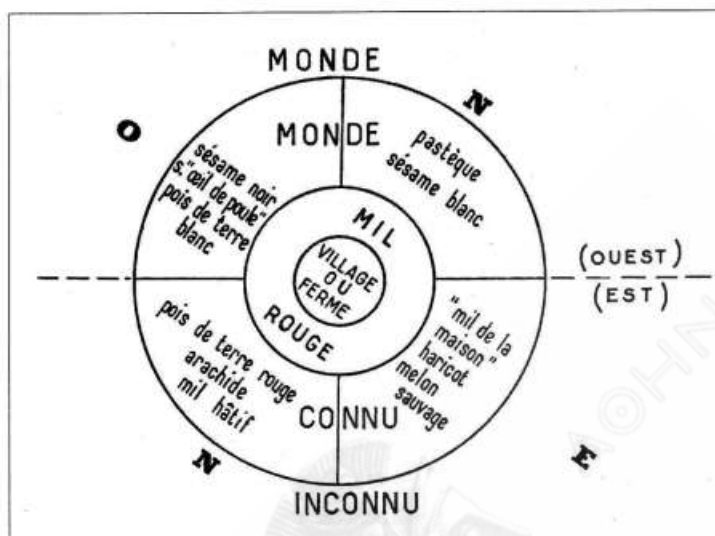
Ἄν καὶ ὁ ὄψιμος φονξιοναλισμὸς τῆς δεκαετίας τοῦ '50 καὶ ἀργότερα δὲν χρησιμοποίησε ποσοτικὰ συστήματα, ἡ χρῆση κανάβου καὶ τοῦ «ματιοῦ» του ὡς μονάδας στὸν ἀρχιτεκτονικὸ σχεδιασμό, ἕνα ὑπόβαθρο γιὰ

45. Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Περὶ ἁρμονικῶν χαράξεων εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὰς εἰκαστικὰς τέχνας*, Ἀθήναι 1961.

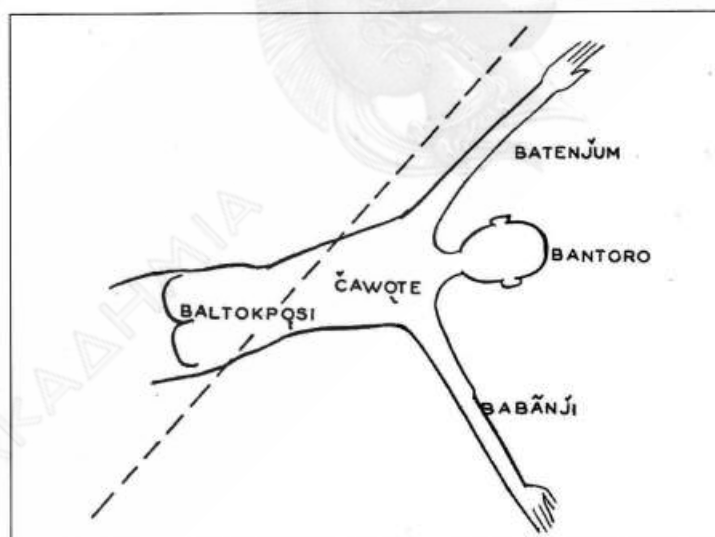
46. LE CORBUSIER, *Vers une architecture*, Vincent Fréal, Παρίσι 1966, σ. 9.

47. LE CORBUSIER, *Le modulor: Essai sur une mesure harmonique à l'échelle humaine applicable universellement à l'architecture et à la mécanique*, Éditions de l'Architecture d'Aujourd'hui, Παρίσι 1949, κυρίως σ. 51 (εἰκ. 18) καὶ *Modulor 2: 1955 (la parole est aux usagers) suite de «Le modulor» «1948»*, Éditions de l'Architecture d'Aujourd'hui, Παρίσι 1955, κυρίως 21, 59 (εἰκ. 22), 107, 308 (εἰκ. 172). Βλ. ἐπίσης H. W. KRUFF, *A History of Architectural Theory from Vitruvius to the Present*, μτφ. R. Taylor, E. Callander καὶ A. Wood, Zwemmer, Λονδῖνο καὶ Princeton Architectural Press, Νέα Ὑόρκη 1994 (1985), σ. 397-401.

μία άνοικτη συμμετρία, ύπῆρξε διαδεδομένη μέχρι τήν ἔλευση τῆς μετανεωτερικότητας. Ἀπό τή δεκαετία τοῦ '70, ἔννοιες ὅπως ἀσυνέχεια, κατάτμηση, κολάζ, μοντάζ καί δυσαρμονία ἤλθαν στό ἐπίκεντρο τῆς θεωρητικῆς σκέψης καί τῆς καλλιτεχνικῆς καί ἀρχιτεκτονικῆς παραγωγῆς, ἐνῶ ἡ συμμετρία, καί μαζί της ὅλη ἡ προῖστορία καί ἱστορία τῆς αἰσθητικῆς θεωρίας καί τοῦ ὠραίου, ἀπό τόν Πυθαγόρα στόν Βιτρούβιο καί στή συνέχεια στόν Ἀλμπέρτι καί τόν Κάντ καί μέχρι τόν Le Corbusier, σαρώθηκε, μία διαδικασία πού εἶχε ἤδη ἀρχίσει ἀπό τίς ἀρχές τοῦ προηγούμενου αἰῶνα μέ τίς πρωτοπορίες τοῦ ντανταϊσμοῦ καί τοῦ σουρρεαλισμοῦ. Βέβαια, δέν πρόκειται περὶ ἐξάλειψης τῆς αἰσθητικῆς, ἀλλά περὶ μιᾶς διαφορετικῆς ἀντίληψῆς της. Ἡ πολεοδομία, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, πολὺ περισσότερο δεσμευμένη ἀπό τήν κοινωνική, τήν οἰκονομική καί τήν πολιτική πραγματικότητα, ὀργανώθηκε μετὰ τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ὡς ἓνα συστηματικότερο, καί τεχνικό, πεδίο συγκριτικά μέ τήν ἀρχιτεκτονική καί οὐσιαστικά ἀνεξάρτητο ἀπὸ αὐτήν, τὸ ὁποῖο σέβεται τήν αἰσθητική, ὅποτε καί ἐὰν θεθεῖ τέτοιο θέμα, ἀλλά μέ κανέναν τρόπο δέν καθορίζεται ἀπὸ τὸ δικό της πεδίο.

α.

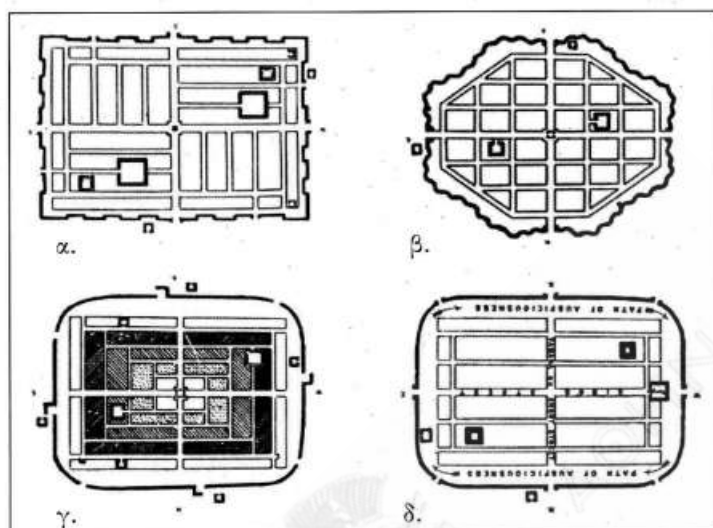

β.

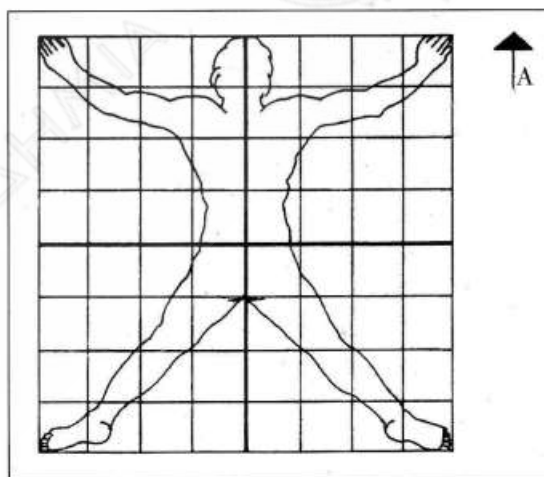
Εικ. 1: α. Το κοσμικό πρότυπο που διέπει την οργάνωση και τη μορφή των χωριών των Φάλι του Κανγκκού και β. Ο ανθρωπομορφικός συμβολισμός του χωριού Τέρα (LEBEUF, *L'habitation des Fali*, σ. 425, 435).

Είχ. 2: Τυπικό μάνταλα, Θιβέτ, 18ος αί. (P. RAWSON, *Tantra: The Indian Cult of Ecstasy*, Thames and Hudson, Λονδίνο 1973, είχ. 66).

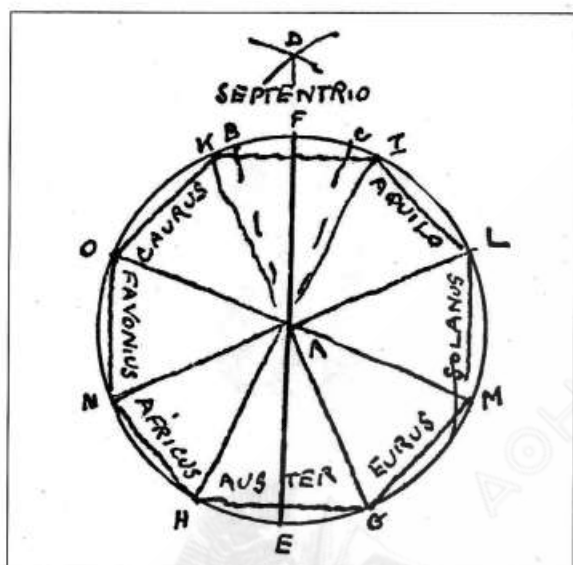
Είκ. 3: Τέσσερις από τους οκτώ τύπους χωριῶν πού καταγράφονται στό *Mānasāra-Silpaśāstra*. Πρόκειται γιά τους τύπους: α. *Dandaka* («αυτό πού θυμίζει ράβδο»), β. *Nandyavarta* («οἶκος τῆς εὐνοϊκῆς τύχης»), γ. *Padmaka* («αυτό πού ἔχει τή μορφή μπουμπουκιῦ λωτοῦ») καί δ. *Svastika* («αυτό πού ἔχει τέσσερις ὀψεις») (RIKWERT, *The Idea of a Town*, σ. 167).

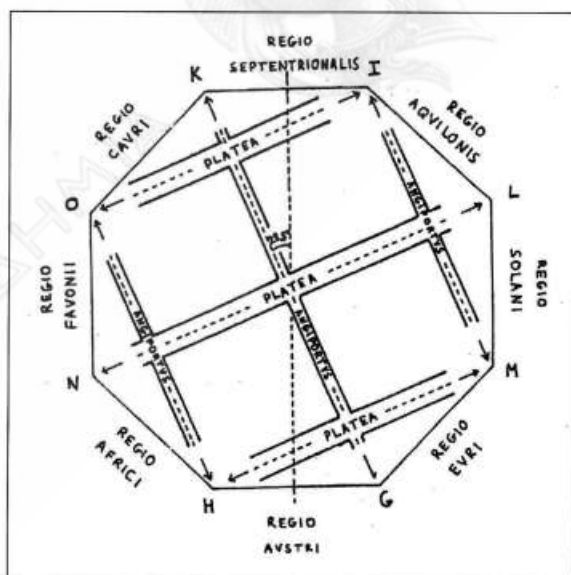
Είκ. 4: Τό ἀρχιτεκτονικό καί πολεοδομικό μάνταλα μορφῆς σχάρας καί ὁ ἀνθρωπομορφικός συμβολισμός του.

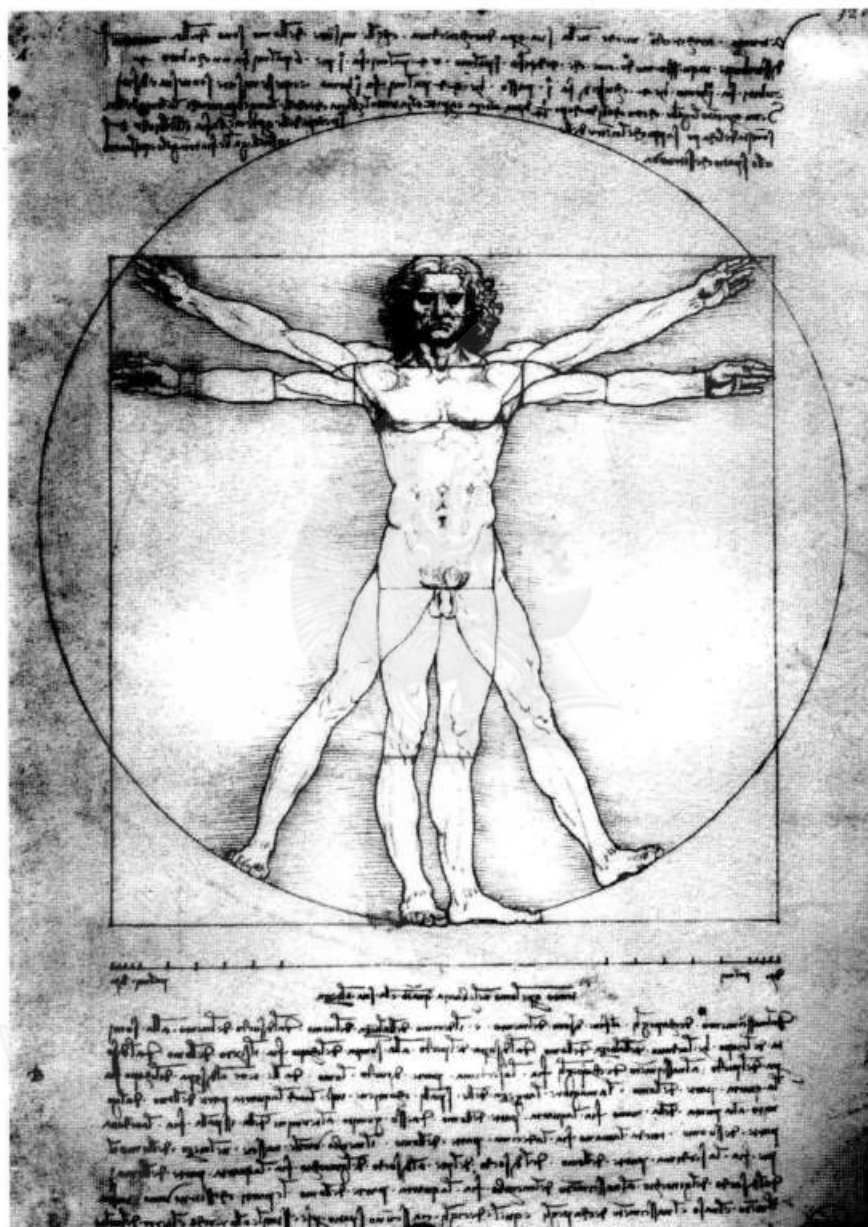
Εικ. 5: Τρισδιάστατη αναπαράσταση τῆς Πειρήνης τοῦ 300 π.Χ., μισὸ αἰῶνα μετὰ τὴν ἴδρυσή της (HOEPFNER καὶ SCHWANDNER, *Haus und Stadt*, εἰκ. 183).

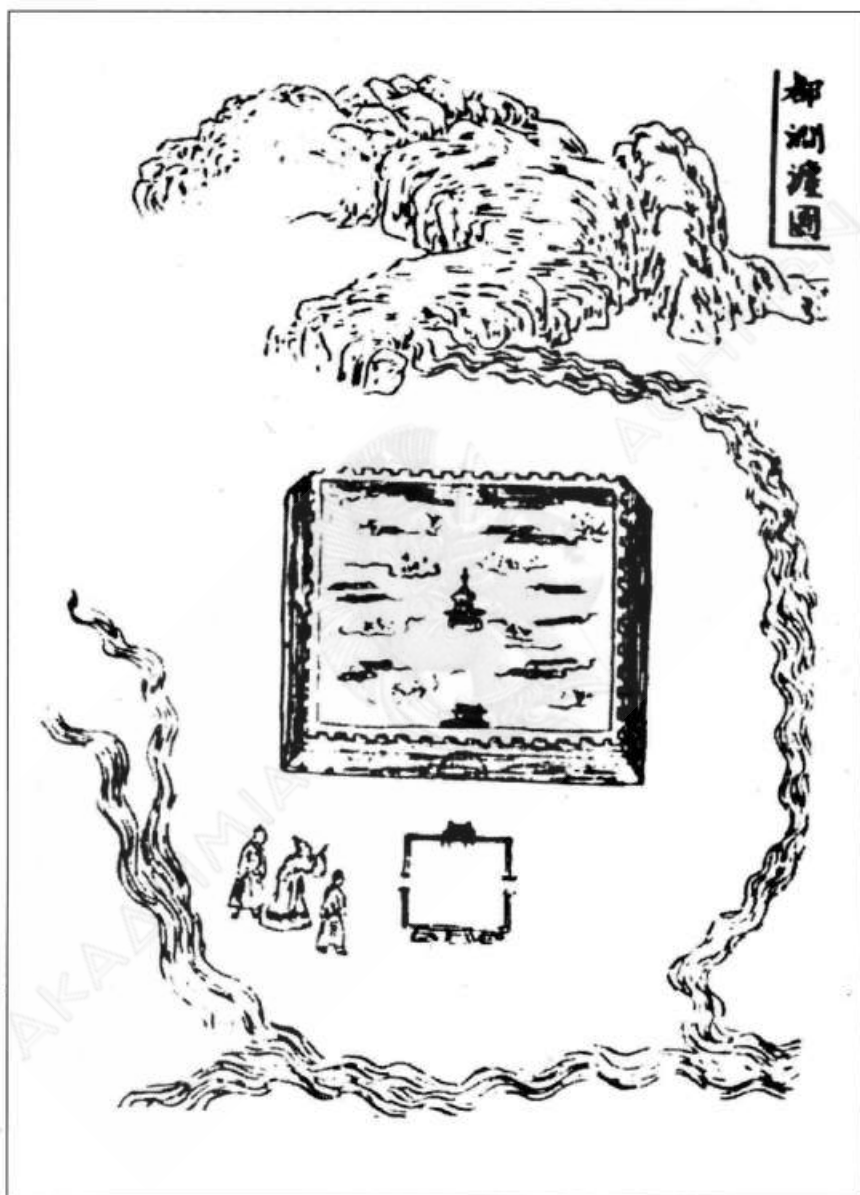
Είχ. 6: Τὸ βιτρουβιανὸ ὀκταμερὲς ἀνεμολόγιον (κατὰ τὸν F. Granger στὸ VITRUVIUS, *De architectura*, I, I-V πίν. Α).

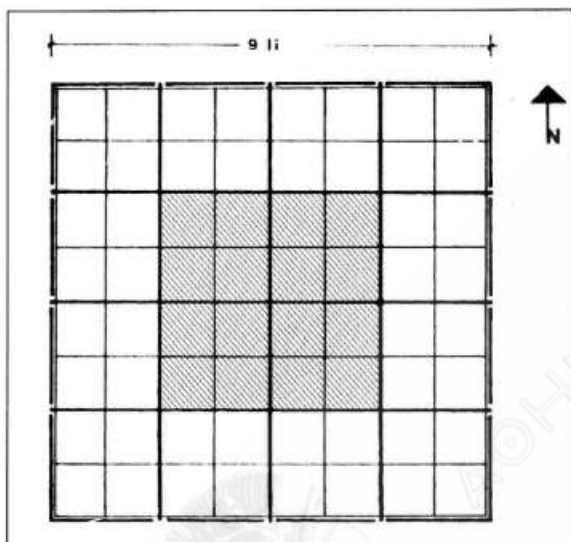
Είχ. 7: Τὸ βιτρουβιανὸ πρότυπο τῆς πόλης (κατὰ τὸν Ph. Fleury στὸ VITRUVIUS, *De l'architecture*, εἰχ. IV).

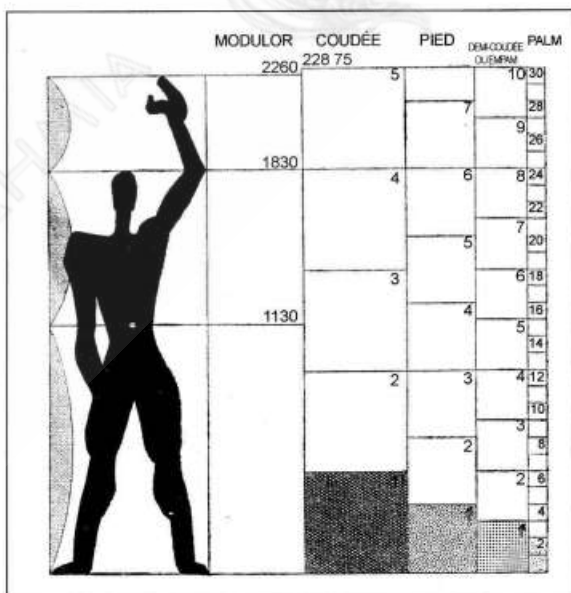
Εἰκ. 8: 'Ο homo ad circulum et ad quadratum τοῦ Λεονάρντο ντὰ Βίντσι (KRUFT, *A History of Architectural Theory*, εἰκ. 21).

Είκ. 9: Ἡ κινεζικὴ πόλις, περιβαλλόμενη ἀπὸ βουνά (δράκος) στὰ βόρεια καὶ ποταμούς (οὐρανός), κυρίως στὰ νότια καὶ ἀνατολικά (E. EGLI, *Geschichte des Städtebaues*, I. *Die alte Welt*, Eugen Reutsch, Erlenbach-Zürich καὶ Στουτγάρδη 1959, σ. 163).

Είχ. 10: Ίδανική κινεζική πόλη, με πλευρά 9 li (4.824 μ), βάσει ενός από τὰ κείμενα τοῦ Chou-li (Τελετονομικό τῶν Chou), πρὸς τὰ τέλη τῆς ὁμώνυμης δυναστείας (1111 [1122] - 221 [256]). —: Κύριο ὄδικό δίκτυο, ποὺ συνδέει τὶς πύλες. — —: Δευτερευθὺν ὄδικό δίκτυο. - - -: Πύλες. Διαγραμμισμένο τετράγωνο: Ἐνδεικτικὴ ἔκταση τῆς περιοχῆς τοῦ ἀνακτόρου.

Είχ. 11: Modulor τοῦ Le Corbusier (LE CORBUSIER, *Modulor 2*, σ. 59, εἰχ. 22).

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 24ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2012

ΕΝΕΝΗΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ: ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Στή διάρκεια τοῦ τρέχοντος ἔτους συμπληρώνονται ἐνενήντα χρόνια ἀπὸ τὴν ἀπάλειψη τῆς Σμύρνης ἀπὸ τὸν ἐθνικὸ ὀρίζοντα. Παράλληλα μὲ ἀπόψεις καὶ σχόλια μεροληπτικά, θὰ ἦταν ἀπαραίτητο νὰ ἐπιχειρηθεῖ μιὰ ἐντιμὴ ἀναφορὰ στὴν ἱστορικὴ ταυτότητα τῆς πόλης, στοὺς λόγους ποὺ συνηγοροῦσαν, τότε, ὑπὲρ τῆς ἐνσωμάτωσής της στὸ ἀνεξάρτητο ἐλληνικὸ κράτος, καθὼς καὶ στὸ νόημα κάθε σημερινῆς ἀνάκλησής της στὴ μνήμη.

1. Ἡ ταυτότητα τῆς Σμύρνης ἦταν, ἀπὸ τὴ γένεσή της, ἐλληνική. Λέγεται ὅτι τὴν ἀπώτερη ἰδρυσὴ της ὀφείλει στὸν Θησέα ἢ σὲ μιὰ Ἀμαζόνα ὀνόματι Σμύρνη· καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ ἱστορικοῦ πυρήνα τοῦ μύθου αὐτοῦ. Ἐξάλλου, ἀνήκει στὶς πόλεις ποὺ ἐρίζουν γιὰ τὴν καταγωγή τοῦ Ὀμήρου.

Ἱστορικά, ἡ πρώτη ἐγκατάσταση ἐλληνικῶν φύλων μαρτυρεῖται κατὰ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴ δευτέρη στὴν πρώτη χιλιετία π.Χ. Τότε, οἱ Αἰολεῖς ἐκτόπισαν τοὺς Κάρες ἢ Λέλεγες, πιθανοὺς κατοίκους τῆς πόλης κατὰ τὸ παρελθόν. Μετὰ δύο, ἐντούτοις, αἰῶνες παραγκωνίστηκαν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς Ἴωνες τῆς Κολοφῶνος, οἱ ὁποῖοι τὴν προσάρτησαν στὴν Ἴωνικὴ Δωδεκάπολη. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους, ἀκριβῶς, χρόνους γνωρίζει καὶ τὴν πρώτη μεγάλη ἀκμὴ ὡς λιμάνι στὴν καρδιὰ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἡ μοίρα ἐντούτοις ἔμελλε, κατὰ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη περίοδο, νὰ τῆς ἐπιφυλάξει μιὰ πρώτη καταστροφή ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ τοὺς Λυδοὺς,

οί ὁποῖοι διεσκόρπισαν τοὺς κατοίκους σὲ κῶμες - τὸ 580 π.Χ. Ἡ πρόθεσι, μετὰ δύομισι αἰῶνες, τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου γιὰ τὴν ἐπανάκτηση καὶ τὴν ἀνασυγκρότησίν της δὲν ὑλοποιήθηκε, λόγῳ τοῦ πρόωρου θανάτου του, γιὰ νὰ πραγματοποιηθῆ ἀπὸ ἕναν διάδοχόν του, τὸν Λυσίμαχο, στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. Ἡ Σμύρνη, ἀκολουθώντας τὸν ὄραματισμό του, ἐμελλε νὰ γνωρίσει, κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, νέα, μεγαλύτερη ἀκμὴ - ἐμπορικὴ καὶ πνευματικὴ. Στὸ ἐπίκεντρο χερσαίων καὶ θαλάσσιων ὁδῶν, ἀναγόταν σὲ κύριο οἰκονομικὸ κέντρο τῆς εὐρύτερης περιοχῆς καὶ ἐξοπλιζόταν μὲ καλαίσθητα ἀρχιτεκτονήματα. Πολιτιστικὰ ἰδρύματα καὶ ἱερὰ - ὅπως τὸ Ἀσκληπιεῖον, τὸ Ὀμήρειον, τὸ Θεάτρο καὶ τὸ Ὠδεῖο, ἡ Στοά, ἡ Βιβλιοθήκη, τὸ Στάδιο, ὁ ναὸς τῶν Νεμέσεων καὶ ἡ ρητορικὴ σχολή, τὸ Πρυτανεῖο μὲ τὸ ἱερὸ τῆς Ἑστίας-, πνευματικοί, ἀκόμη, ἄνθρωποι - ὁ Ἀπολλοφάνης, ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης, ὁ Κόιντος, ὁ Βίων, ὁ Θέων- ἐμπλούτιζαν τὸ δυναμικὸ καὶ συντελοῦσαν στὴν πλήρωση, πάντοτε ἀπαραίτητη, τῆς πρακτικῆς γνώσης καὶ τῶν θεωρητικῶν ἀναζητήσεων.

Μετὰ τὴ Ρωμαιοκρατία, κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο, ἡ Σμύρνη, ἔδρα πλέον Μητροπολίτη, ἐξακολούθησε νὰ ἀποτελεῖ ζωτικὸ πνεύμονα, μὲ ἐκδηλα, κατὰ καιροῦς, τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς εὐημερίας ἢ, ἀντίστροφα, τὰ συμπτώματα μιᾶς κρίσης συνδεδεμένης μὲ συγκυριακὰ κατὰ τὸ πλεῖστον γεγονότα. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸν 11ο αἰῶνα ἀντιμετώπισε τὴ βαθμιαία διείσδυση τῶν Λατίνων καὶ ἰδίως τὶς ἀυξανόμενες ἐπιδρομὲς τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι τελικὰ τὴν κατέλαβαν -καὶ ὀριστικὰ- τὸ 1424. Τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο ὑπέστη σοβαρὸ πλήγμα καὶ παράκμασε· προσωρινὰ ὅμως. Ἀπὸ τὸν 16ο, ἤδη, αἰῶνα ἐνισχύθηκε μὲ ἀποίκους ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας· πληθυσμὸ ὁ ὁποῖος ἔκτοτε, παράλληλα μὲ τὴν ἐγκατάσταση Γάλλων, Βρετανῶν καὶ Ὀλλανδῶν ἐμπόρων, δὲν θὰ παύσει νὰ αὐξάνει. Κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα, πληθώρα περιηγητικῶν κειμένων ἐπισημαίνει τὴν ὑπαρξὴ σὲ αὐτὸ τὸ μεγάλο ἐπικοινωνιακὸ κέντρο τῆς ἐγγύς Ἀνατολῆς σωρείας εὐρωπαϊκῶν πολιτιστικῶν γνωρισμάτων. Ἡ συγκεκριμένη, ἐντούτοις, διαπίστωση συνέπιπτε μὲ τὴν ἐκδήλωσι ἀπαράδεκτων βιαιοτήτων κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἐπικυρίαρχου δυνάστη. Ἡ ἐξαπόλυσι ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ὄχλο σφαγῶν καὶ βασανιστηρίων ἐναντίον τους - τὸ 1770, τὸ 1797, τὸ 1821- ἀναπόφευκτα ἐνθυμίζουσι μεταγενέστερες καταστάσεις.

Ἀπὸ τὴν ἐπομένῃ, μολοντοῦτο, τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνεξαρτήτου κράτους ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἑλλήνων τῆς Σμύρνης πολλαπλασιαζόταν σὲ ἀριθμὸ καὶ σὲ ἰσχύ. Τὸ 1875, σὲ σύνολο 151.000 κατοίκων, συμποσοῦνταν σὲ

60.000, ενώ κατά τις παραμονές του 1919, σε σύνολο 270.000 έως 350.000, οί μισοί και περισσότεροι ήταν Έλληνες ορθόδοξοι. Η αριθμητική ένδυνάμωση συμβάδιζε με την πολιτική επιβολή. Επιχειρηματικές επιδόσεις, πολιτιστικές δραστηριότητες, άνθηση κοινωνική χάρις και στίς πλούσιες δυνατότητες που πρόσφερε και η διείδυση της δυτικής οικονομίας, ο άναπτυγμένος κοινοτικός και εκκλησιαστικός βίος, συνδιαμόρφωναν ένα κραταιό φαινόμενο... Η κοσμοπολιτική Σμύρνη του 18ου αιώνα απέβαινε και πάλι, ολοένα και περισσότερο, ελληνική – όπως υποστήριξε πρόσφατα και ο Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος.

2. Βάσει αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν καί, ἀκόμη, πολιτικῶν δεδομένων ἀπεφάσισε ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος νά ἐπεκτείνει τήν ἐλληνική κυριαρχία στήν Ἰωνία ὅταν διαπίστωσε ὅτι τὸ ὄραμα, στὸ ὁποῖο εἶχε παλαιότερα καί ὁ ἴδιος πιστεύσει, τῆς συνύπαρξης Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἦταν πλέον νεκρό. Ὁ Σμυρναῖος Γεώργιος Τενεκίδης, ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, δὲν εἶχε διστάσει νά προφέρει τὸν ὄρο τῆς «γενοκτονίας» τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὸ δεύτερο ἡμῖσι τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Θὰ ἦταν, ὑπὸ τίς συγκεκριμένες συνθῆκες, ἀδιανόητο ὁ Ἕλληνας πρωθυπουργός νά ἀρνηθεῖ τήν οὐσιαστική ἐκχώρηση τῆς περιοχῆς στήν Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς νικητὲς – Λόυδ Τζώρτζ, Κλεμανσώ καὶ Οὐίλσον –, δοκιμασμένους στήν πυρὰ τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου καὶ παῖκτες κυρίαρχους ἤδη στῆ διεθνή σκακιέρα, ἐντεταλμένους νά ἐφαρμόσουν στήν πράξη ὅσες ὑποσχέσεις εἶχαν κατὰ τὸ παρελθὸν διακηρύξει ὑπὲρ τοῦ δικαιώματος τῆς αὐτοδιάθεσης τῶν λαῶν, ὅπου ἐδράζονταν καὶ οἱ ἐλληνικὲς ἀλτρωτικὲς διεκδικήσεις. Τὰ κριτήρια τοῦ Βενιζέλου δὲν ἦταν στρατιωτικά, ἦταν κυρίως πολιτικά. «Εγὼ δὲν ὑπολόγισα ποτὲ στίς δυνάμεις τοῦ στρατοῦ γιὰ νά κρατήσομε τὰ σύνορά μας», θὰ ἐκμυστηρευτεῖ μετὰ τίς ἐκλογές τοῦ 1920 στήν Πηνελόπη Δέλτα, «ἀλλὰ στίς συμμαχίες καὶ στὰ γενικὰ εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα»¹. Καί, ἐπιπρόσθετα, ἡ ἐπιδίωξη ἐξισορρόπησης, γιὰ πρώτη φορά, ἀλίμονο (!), τῆς ἰσχύος μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, κατέρρευε ἀνεπιστρεπτί..

Τὴν ὀριστική ἀπώλεια τῆς νύμφης τοῦ Αἰγαίου προσεπικύρωσε στὸ διπλωματικὸ πεδίο ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴν ὑποχρεωτική ἀνταλλαγή τῶν

1. Π. Σ. Δ., *Ἐλευθέριος Βενιζέλος: Ἡμερολόγιο-Ἀναμνήσεις-Μαρτυρίες-Ἀλληλογραφία*, ἐπιμ. Π. Α. Ζάννας, Ἀθήνα 1978, σ. 68.

πληθυσμῶν. Τραγική εἰρωνεία θέλησε ἡ ἀπόφαση αὐτὴ νὰ διατυπωθεῖ γιὰ πρώτη φορά – ὅπως ἀπέδειξα σὲ μία διάλεξή μου στὴν Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν – ἀπὸ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο, ὁ ὁποῖος τρία χρόνια νωρίτερα εἶχε ἐπωμιστεῖ τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας ἕως τὶς δυτικὲς παρυφές τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Στις 13 Ὀκτωβρίου τοῦ 1922, ἐπικεφαλῆς πλέον τῆς ἐλληνικῆς ἀντιπροσωπείας τῶν διαπραγματεύσεων γιὰ τὴν ὑπογραφή τῆς εἰρήνης, θὰ ἀναγκαστεῖ νὰ ἐπιζητήσῃ, προτοῦ ἡ ἀναπόφευκτη φυγὴ τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου ἀπὸ τὰ τουρκικὰ ἐδάφη ἀποτελέσει τετελεσμένο γεγονός σὲ μονομερῆ βάση, τὴν ἀντίστοιχη ἐκκένωση τῆς ἐλληνικῆς ἐπικράτειας ἀπὸ τὴν παρουσία συμπαγῶν μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν – στὴ Μακεδονία, ἰδίως, καὶ στὴν Κρήτη. Μὲ ἰδική του πρωτοβουλία, θὰ ἐπισπευθεῖ ἡ διαπραγματευτικὴ διαδικασία, ποὺ θὰ καταλήξῃ, στὶς 30 Ἰανουαρίου τοῦ 1923, στὴ συνολολόγηση τῆς διμεροῦς σύμβασης γιὰ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, ἡ ὁποία γιὰ πρώτη φορά ἐφαρμοζόταν στὸ διεθνὲς ἐπίπεδο²... Ὀλιβερὸ τέλος μιᾶς πολὺπλαγκτῆς καὶ πολύμορφης ἱστορικῆς διαδρομῆς.

3. Δὲν θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ γίνῃ ἀναφορὰ στὴν ἐκλογικὴ ἐτυμηγορία τοῦ 1920 καὶ νὰ διερευνηθοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀναγκαστικῆς ἀποχώρησης τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ἀπὸ τὴ διαχείριση τῆς ἐλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς χωρὶς κἂν νὰ ἔχει κριθεῖ ὀριστικὰ τὸ μικρασιατικὸ ζήτημα. Θὰ ἐπιχειρήσω ἀπλῶς, ἐπικεντρώνοντας τὴν προσοχή μου στὴ σημερινὴ συγκυρία, νὰ ἐκφέρω θέσεις καὶ νὰ διατυπώσω ἐρωτήματα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴ δραματικὴ ἐξοδὸ τῶν Ἑλλήνων, μετὰ χιλιετίες, ἀπὸ τὴ Σμύρνη.

Τί ἔχει ἀπομείνει ἀπὸ τὴ σημαντικὴ αὐτὴ πόλη κατὰ τὶς ἡμέρες μας; Μιὰ γλυκιὰ ἤ, ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις, πικρὴ ἀνάμνηση; Ἕνα ἐπιχειρηματικὸ τῶν μὲν ἐναντίον τῶν δὲ – ἢ καὶ ἀντίστροφα; Τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι συμβατὸ μὲ ἕνα μεῖζον ἱστορικὸ πεπρωμένο. Εἶναι, ἐντούτοις, σκόπιμο νὰ ὑπογραμμιστεῖ ὅτι ἡ ἐξοδός, τότε, τῶν Ἑλλήνων σηματοδότησε τὴ ζωὴ τοῦ ἐλευθέρου κράτους μὲ σημαντικὲς δυνάμεις – πνευματικὲς καὶ κοινωνικὲς. Ἡ εἰσροὴ τῶν δημιουργικῶν ἀστῶν καὶ ἀγροτῶν τῆς Μικρᾶς

2. Κ. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴν «ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν Ἑλλάδας καὶ Τουρκίας», *Ἐλευθέριος Βενιζέλος: 12 μελετήματα*, Ἀθήνα 1999, σ. 93-120.

Ἀσίας ἐμπλούτισε τὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ τῆς ἐλεύθερης ἐπικράτειας – ποσοτικά καὶ ποιοτικά. Ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἰωνίας, μητρόπολη τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ, διαδραμάτισε στὴ διαδικασία αὐτὴ ἰθύνοντα ρόλο. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτῆ, ἡ σύγχρονη ἑλληνικὴ πραγματικότητα βασίζεται σὲ ἕναν νέο συσχετισμὸ δυνάμεων – πολιτικό, κοινωνικό καὶ πνευματικό-, ποὺ ἀπηχεῖ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀνθρώπινη ζύμωση.

Ἀλλὰ ἡ πόλη τῆς Σμύρνης ὑποδηλώνει, εἰδικὰ στὶς ἡμέρες μας, καὶ κάτι ἄλλο. Ἡ ἐξέλιξή της μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία, παλαιότερη καὶ νεώτερη, προσφέρεται γιὰ νὰ συνηγορήσει ὑπὲρ τῆς συνέχειας τῶν Ἑλλήνων. Ἐπὶ τρεῖς, τουλάχιστον, χιλιετίες ἀπέτέλεσε προπύργιο τοῦ ἑλληνισμοῦ στὶς ἀνατολικὲς παρυφῆς τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, στὸ ἄκρο μιᾶς χερσονήσου, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, κυριαρχημένης ἀπὸ τὴν παρουσία ἄλλων λαῶν – συχνὰ ἀνταγωνιστικῶν. Ἡ ἰσχὺς τοῦ φαινομένου δὲν ὀφείλεται, ἀσφαλῶς, σὲ γεωπολιτικούς ἢ γεωοικονομικούς, ἀλλὰ μᾶλλον σὲ εὐρύτερα πολιτιστικούς παράγοντες, οἱ ὅποιοι προσέδωσαν στὸ γένος τὴ δυνατότητα νὰ ὑπερκεράσει τίς πιέσεις. Ὅφειλουμε νὰ συνειδητοποιήσουμε τὸ γεγονός – εἰδικὰ ἐδῶ, στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν· κατὰ μείζονα λόγο, ἀφοῦ τὸ ἔχουν συνειδητοποιήσει, ἀρνητικά, ὅσοι στρέφονται βάσει στρατηγικοῦ προγράμματος κατὰ τῆς παράδοσης καὶ κατὰ τοῦ ἔθνους.

Ἡ Σμύρνη, πόλη ποὺ διαχέεται στὶς δέλτους τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ... Μιὰ παρακαταθήκη ἠθικὴ ποὺ ὀφείλει νὰ διαφυλαχθεῖ...

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2012

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος κ. Γεώργιος Κοντόπουλος ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Μενελάου Παλλαντίου.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Γρηγόριος Σκαλκέας καὶ λέγει γιὰ τὸν ἐκλιπόντα τὰ ἑξῆς:

«Μὲ βαθιὰ συγκίνηση καὶ θλίψη ἀνέρχομαι στὸ γεραρὸν βῆμα τῆς Ἀκαδημίας γιὰ νὰ πῶ λίγα λόγια στὴ μνήμη τοῦ ἀγαπημένου φίλου καὶ συναδέλφου Μενελάου Παλλαντίου, ὁ ὁποῖος ἐπὶ σαράντα δύο ἔτη τὸ ἐτίμησε μὲ τίς μνημειώδεις ὁμιλίες του.

Ὁ Μενέλαος Παλλάντιος ἦταν μία πολὺπλευρη προσωπικότητα. Ἄπὸ πατέρα Σπαρτιάτη κληρονόμησε τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀπλότητος. Ἦταν λιτός, αὐστηρὸς καὶ δίκαιος, γνωρίσματα θὰ ἔλεγε κανεῖς δωρικά. Ὡστόσο ἡ ἐσωτερὴ του κίνηση ποὺ τὸν κατέκλυζε ἀπὸ τὴν μικρὴ του ἡλικία, καὶ ἓνα νοητικὸ εὖρος ποὺ πλάταινε τοὺς ὀρίζοντές του ὅσο μεγάλωνε, ἴσως νὰ τὸν κατέτασσαν στὶς ομάδες τῶν σκεπτομένων Ἰόνων.

Γεννημένος κάτω ἀπὸ τὸν ἀττικὸ οὐρανὸ, ἔκλεινε μέσα του τὸ φῶς καὶ τὴν καθαρότητα τοῦ ἀττικοῦ τοπίου. Γεννήθηκε στὸν Πειραιᾶ. Ἀπὸ τὴν μικρὴ του ἡλικία φοίτησε στὸ Ὠδεῖο στὴ σχολὴ τοῦ πιάνου. Ἐμφάνισε κάποια ξεχωριστὰ δείγματα ταλέντου, ἀλλὰ ἦταν ἀνυπάκουος καὶ δὲν μελετοῦσε, ὅπως θὰ ἤθελε ἡ αὐστηρὴ του δασκάλα. Ἔτσι ἡ τελευταία ἀναγκάστηκε νὰ ἀναφέρει τὰ πάντα στοὺς γονεῖς του, προσθέτοντας μάλιστα πὼς θὰ ἦταν καλλίτερα νὰ σταματήσουν τὰ μαθήματα. «Μπορεῖ κανεῖς νὰ ζήσει καὶ χωρὶς μουσικὴ, παιδί μου. Θὰ κάνεις κάτι ἄλλο», ἦταν

ή άμεση απάντηση τῆς μητέρας του. Αὐτή ἡ απάντηση ἀπετέλεσε καὶ τὸ ἔναυσμα, γιατί ὁ μικρὸς Μενέλαος δὲν ἤθελε νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ κάτι ἄλλο παρὰ μόνον μὲ τὴ μουσική. Πολλὲς φορές ἀργότερα ἔλεγε πόσο πολὺ τὸν εἶχε προβληματίσει ἀλλὰ καὶ πόσο τοῦ χάραξε τὸν δρόμο αὐτῆ ἡ ἀντίδραση τῆς μητέρας του.

Σιγὰ σιγὰ ἄρχισε νὰ μελετᾷ συστηματικὰ πιάνο, καὶ κυρίως θεωρητικά. Παράλληλα ἔδωσε ἐξετάσεις στὸ Πανεπιστήμιο καὶ πέτυχε στὴ Νομικὴ Σχολή. Ὅμως ἡ μουσικὴ ἦταν πάνω ἀπὸ ὅλα. Μὲ καθηγητὲς τὸν Φιλοκτῆτη Οἰκονομίδη καὶ τὸν Δημήτριο Μητρόπουλο ἔλαβε, σὲ ἡλικία 19 ἐτῶν, τὸ μεγαλύτερο δίπλωμα θεωρητικῶν, τὸ δίπλωμα ἀντιστίξεως καὶ φυγῆς.

Οἱ Ἕλληνες μουσικοὶ ποὺ κατεῖχαν αὐτὸ τὸ δίπλωμα τότε μετριοῦνταν στὰ δάχτυλα τοῦ ἑνὸς χεριοῦ.

Ἀπὸ τὴ νεαρή του ἡλικία ἀρχίζει νὰ συνθέτει ἀλλὰ καὶ νὰ διδάσκει. Ἀνήσυχη φύση καὶ δημιουργικὴ, συγκροτεῖ τὴ χορωδία Πειραιῶς καὶ διευθύνει στὸ Δημοτικὸ Θέατρο πολλὰ ὁρατόρια ἢ ρέκβιєм μὲ διακεκριμένους σολίστες.

Τὸ 1938 ἀναχωρεῖ γιὰ τὴν Ἰταλία μὲ ὑποτροφία γιὰ ἀνώτερες σπουδὲς στὴ σύνθεση. Στὴν Ἀκαδημία τῆς Ἁγίας Καικιλίας, στὴ Ρώμη ὅπου φοιτᾷ, ἔχει καθηγητὴ τὸν μοντέρνο τότε Ἰταλὸ συνθέτη Alfredo Casella. Δυστυχῶς, τὸ ξέσπασμα τοῦ πολέμου μετὰ ἀπὸ δύομισὶ χρόνια τὸν ἀναγκάζει νὰ γυρίσει στὴν πατρίδα του, ὅπου ὑπηρετεῖ στὸ Ναυτικόν.

Ἀρχίζει ἕκτοτε μία γόνιμη συνθετικὴ περίοδος καὶ τὸ ἄστρο ἑνὸς νέου Ἑλληνα συνθέτη ἀνατέλλει καὶ μεσουρανεῖ. Συνθέτει ἔργα γιὰ ὀρχήστρα, γιὰ πιάνο, ἔργα μουσικῆς δωματίου, κοντσέρτο γιὰ πιάνο, τὴν ὄπερα Ἀντιγόνη, τραγούδια σὲ στίχους Ἑλλήνων ποιητῶν, μουσικὴ σὲ πολλὰ ἀρχαῖες τραγωδίαι, σὲ πολλὰ ἀρχαῖα χορευτικά, μουσικὴ σκηνῆς καθὼς καὶ μουσικὴ κινηματογράφου σὲ ἕξι ἐλληνικὲς καὶ τέσσερις ἀμερικανικὲς ταινίες.

Γνωστὰ τὰ ἔργα του καὶ ἔκτος Ἑλλάδος καὶ πολὺ γνωστὲς οἱ κριτικὲς ποὺ δέχτηκε: πάντοτε εὐμενέστατες καὶ ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς σπουδαίους κριτικούς τῆς ἐποχῆς του ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς μεγάλους συναδέλφους του, ὅπως ὁ Μανώλης Καλομοίρης, ὁ Πέτρος Πετρίδης, ὁ Μάριος Βάρβογλης, ὁ Γεώργιος Λυκούδης, ὁ Θεόδωρος Βαβαγιάννης καὶ ὁ Δημήτριος Χωραφᾶς.

Παράλληλα ἐργάζεται ὡς καθηγητὴς μουσικῆς σὲ δημόσια σχολεῖα, στὴν Γυμναστικὴ Ἀκαδημία καὶ στὰ Ὁδεῖα Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς. Ἀναλαμβάνει τὴν διεύθυνση τῆς χορωδίας Ἀθηνῶν καθὼς καὶ τῆς Ἐθνικῆς

Λυρικής Σκηνής. Μετά τον θάνατο του Σπύρου Φαραντάτου, διευθυντού του Ώδείου Αθηνών, τον διαδέχεται και παραμένει για πολλά χρόνια στην θέση του διευθυντού και ακολούθως του Προέδρου.

Οι μαθητές του είναι πάμπολλοι και καταξιωμένοι μουσικοί σήμερα. Μιλοῦν γι' αὐτόν με τὰ καλλίτερα λόγια· γιὰ τὴν αἰσθητικὴ ποιότητα ποὺ ἀπεκόμιζαν ἀπὸ τὴν διδασκαλία του ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν αὐστηρότητά του, ποὺ πάντοτε συνοδευόταν ἀπὸ αἴσθημα δικαίου ἀπέναντί τους. Πάντοτε τοὺς φερόταν πατρικά, ποτὲ δὲν μάλωνε μαθητὴ ἢ δάσκαλο μπροστὰ σὲ τρίτο πρόσωπο ἀλλὰ μόνον στὸ γραφεῖο του καὶ με κλειστὴ τὴν πόρτα, τοὺς προστάτευε με τὸν καλλίτερο τρόπο. Ἔτσι ὁ Παλλάντιος εἶχε καταξιωθεῖ ἀπὸ νωρῆς καὶ ὡς ἄριστος δάσκαλος.

Ἦταν ἓνας ἄνθρωπος με ἀνεξάντλητο, πηγαῖο χιοῦμορ, εὐχάριστος καὶ περιζήτητος στὶς συντροφίες.

Τὸ 1970 ἐξελέγη τακτικὸ μέλος τῆς Ἀκαδημίας Αἰθηνῶν. Διετέλεσε ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν Γραμματέας ἐπὶ τῶν Πρακτικῶν, Γενικὸς Γραμματέας καὶ Πρόεδρος αὐτῆς.

Παράλληλα με τὶς ἐνδιαφέρουσες διαλέξεις του ἀρχίζει καὶ τὸ συγγραφικὸ του ἔργο. Ἰδρύει ἐπίσης τὴν “Μορφωτικὴ Ἑταιρία”, ἡ ὁποία ξεκινᾷ με περισσότερα ἀπὸ ἑκατὸ ἐνεργὰ μέλη, Ἀκαδημαϊκοὺς, Καθηγητὲς Πανεπιστημίου, Καλλιτέχνες. Σκοπὸς τῆς Ἑταιρίας ἦταν νὰ φέρει σὲ ἐπαφὴ τοὺς διαφόρους μορφωτικοὺς συλλόγους ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα με τὸ ἐπιστημονικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ “γίγνεσθαι” τῆς πρωτευούσης καὶ τῆς συμπρωτευούσης, φθάνοντας ἀκόμη καὶ στὴν μικρότερη κωμόπολη ἢ χωριό. Ἡ πρωτοβουλία του αὐτὴ εἶχε πολὺ μεγάλη ἀπήχηση σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἀποδεικνύοντας ἔτσι τὴ δίψα τοῦ Ἑλληνα γιὰ κάτι ὑψηλότερο καὶ καλλίτερο. Ἡ Ἑταιρία δούλεψε με ἔντονο ρυθμὸ γιὰ λίγα χρόνια. Ἡ ἔλλειψη χρημάτων ὅμως εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μείωση τοῦ ρυθμοῦ αὐτοῦ. Ζητήθηκε τότε βοήθεια ἀπὸ τὸ κράτος, ἀλλὰ δυστυχῶς χωρὶς ἀποτέλεσμα. Μιὰ μεγάλη προσπάθεια ἔληξε ἄδοξα, πρὸς μεγάλη θλίψη ὅλων τῶν συμμετεχόντων σὲ αὐτὴν, καὶ κυρίως τοῦ Παλλαντίου.

Ὁ Μενέλαος Παλλάντιος παρέμεινε ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὸν ὑλιστικὸ εὐδαιμονισμό, καθὼς, γεννημένος ἀνθρωπιστής, κατέβαλλε πάντοτε προσπάθεια, ἰδιαίτερα στὶς ὁμιλίες του, νὰ καταδείξει ὅτι μεγαλύτερο τίτλο τιμῆς ἀποτελεῖ τὸ νὰ καλεῖται κάποιος “Ἄνθρωπος”. Πάντοτε κατέληγε λέγοντας ὅτι οἱ ἐκλογὲς στὴν Ἀκαδημία δὲν θὰ πρέπει νὰ γίνονται “δι’ ἐπιστήμην καὶ ἀρετὴν” ἀλλὰ “δι’ ἀρετὴν καὶ ἐπιστήμην”, ἰδιαίτερα στὴν ἐποχὴ μας

πού οί πανανθρώπινες αξίες έχουν εξοβελιστεί και ό πλουτισμός με τό εύκολον κέρδος αποτελεί τό ιδανικόν τών περισσοτέρων ανθρώπων.

Χαρακτήρισα στην αρχή τής όμιλίας μου τόν Μενέλαο Παλλάντιο ως πολύπλευρη προσωπικότητα. Θα ήθελα νά προσθέσω ότι στις έκτός μουσικής ώρες ασχολούνταν με τήν ζωγραφική. Επίσης έγραφε και μετέφραζε ποίηση. Πολλά ποιήματά του και μεταφράσεις του έχουν δημοσιευτεί σε λογοτεχνικά περιοδικά.

Συμμετείχε σε συμβούλια και εξεταστικές έπιτροπές στην Ελλάδα, αλλά και ως εκπρόσωπος τής Ελλάδος στην Εύρώπη και στην Αμερική. Τό 1996 άνεκηρύχθη Επίτιμος Διδάκτωρ του τμήματος Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Για τήν πολλαπλή του δράση, αλλά και τό ήθος του, τιμήθηκε κατ' επανάληψιν από τήν Πολιτεία, από τό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, από Ανώτατα Μουσικά Ίδρύματα του Έξωτερικού, από πάμπολλους μουσικούς και φιλολογικούς συλλόγους.

Τό όνομά του περιλαμβάνεται σε πολλά έγκυκλοπαιδικά και καθαρώς ιστορικά μουσικά λεξικά, έλληνικά και ξένα.

Η μακρά επί σαράντα δύο έτη πορεία του στην Ακαδημία θα μείνει άξέχαστη για όσους τόν γνώρισαν και είχαν τήν τύχη νά συνεργαστούν μαζί του. Προσωπικά είμαι εύτυχής πού επί σαράντα έτη μάς συνέδεε στενή φιλία, πού δέν τελείωσε ούτε μετά τήν τελευταία του πνοή, και του είμαι εύγνώμων διότι μου έδίδαζε πολλά.

Τό αξιόλογο έργο του θα διατηρήσει τήν μνήμη του άσβεστη».

Η Όλομέλεια τηρεί ένός λεπτοῦ σιγή εις μνήμη του έκλιπόντος.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 25ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2012
ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΤΗΣ 28ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τιμᾷ σήμερα τὴν ἀντίσταση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στὴν ἐπίθεση τοῦ ἰταλικοῦ φασισμού. Σύσσωμη ἡ Ἑλλάδα, ὡς τὸν τελευταῖο πολίτη, ἀντιτάχθηκε θαρραλέα στὶς 8.000.000 λόγχεις τοῦ Μουσολίνι. Ξεχάστηκαν οἱ πολιτικὲς διαφορὲς καὶ ἀντιθέσεις μπροστὰ στὸν μεγάλο κίνδυνο τῆς πατρίδος. Ὅλοι ἐνωμένοι ἀντιμετώπισαν τὸν πανίσχυρο ἐχθρὸ καὶ νίκησαν.

Καὶ ἴσως ἡ νίκη στὰ ἀλβανικὰ βουνὰ θὰ μπορούσε νὰ ἐδραιωθεῖ ἂν δὲν ἀκολουθοῦσε ὁ μυστηριώδης θάνατος τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ καὶ στὴ συνέχεια ἡ ἐπίθεση τῆς σιδηρόφρακτης χιτλερικῆς Γερμανίας.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς κρύβει ἀπεριόριστες δυνάμεις ποὺ ἐκδηλώνονται σὲ κρίσιμες στιγμὲς. Οἱ ἄπλοι ἄνθρωποι γίνονται ἥρωες. Οἱ στρατιῶτες μας ξεπερνοῦσαν τὰ ἀνθρώπινα ὄρια μέσα στὸ χιόνι στὶς ὄροσειρὲς τῆς Ἀλβανίας, προχωρώντας στὶς πιὸ ἐπικίνδυνες ἀποστολές. Οἱ μητέρες ἔστελναν τὰ παιδιά τους μὲ τὴν εὐχή τους στὸν πόλεμο καὶ ἔσφιγγαν τὴν καρδιά τους ὅταν αὐτὰ ἔπεφταν στὴ μάχη. Κι ὅλος ὁ λαὸς βοήθοῦσε μὲ κάθε τρόπο στὸν ὑπέρτατο ἀγώνα. Ἦταν οἱ πιὸ λαμπρὲς σελίδες τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ.

Σήμερα ἡ πατρίδα μας ζεῖ ἄλλη μιὰ φορὰ μιὰ κρίση. Ἡ κρίση δὲν εἶναι μόνο οικονομική. Εἶναι προπάντων κρίση ἐλπίδας. Ἔχουμε φόβο ἂν θὰ τὰ βγάλουμε πέρα, ἂν οἱ θυσίες μας θὰ ἀποδώσουν καὶ δὲν θὰ πᾶνε χαμένες.

Γι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ βλέπουμε τὰ παραδείγματα τοῦ παρελθόντος. Οἱ Ἕλληνες τοῦ '40 δὲν σκέφθηκαν τίς δυνάμεις τοῦ Μουσολίνι. Δὲν παραδόθηκαν. Πολέμησαν μὲ ὅλη τους τὴν καρδιά καὶ γι' αὐτὸ νίκησαν. Ἄς τοὺς μιμηθοῦμε καὶ ἐμεῖς.

28η ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940: Η ΑΠΤΩΤΟΣ ΝΙΚΗ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΡΕΓΚΑΚΟΥ

Ἐπιτρέψτε μου νὰ ἀρχίσω τὴν ὁμιλία μου μὲ μιὰν ἀναφορὰ στὸν ὁμιλητὴ τῆς περσινῆς ἐπετείου τῆς 28ης Ὀκτωβρίου, τὸν ἀκαδημαϊκὸ Κωνσταντῖνο Δεσποτόπουλο.

Ἐνα προορισμένο γιὰ κάποιο θεατρικὸ ἔργο ἀπόσπασμα ποὺ βρέθηκε στὰ κατάλοιπα τοῦ Αὐστριακοῦ συγγραφέα Hugo von Hofmannsthal ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Τὸ ἔξυπνο παιδί. «Μπορεῖς νὰ ἀγγίξεις ἓνα ἀστέρι;» τὸ ρωτᾷ κάποιος. «Ναί», λέει τὸ παιδί, σκύβει καὶ ἀγγίζει τὴν γῆ».

Αὐτὲς οἱ προτάσεις νομίζω ὅτι εἶναι ὁ πιὸ κατάλληλος τρόπος γιὰ νὰ περιγράψω τὴν ἀντίδρασή μου ὅταν, σκοπεύοντας νὰ μιλήσω γιὰ τὸν ἥρωισμό καὶ τοὺς ἥρωες τοῦ 1940, πληροφωρήθηκα ὀρισμένα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν βιογραφία τοῦ Κωνσταντῖνου Δεσποτόπουλου, τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος—ὅπως κάθε ἀληθινὸς ἥρωας—ἀποφεύγει νὰ ἀναφέρει: ὅτι δηλαδὴ ἔλαβε μέρος στὸν πόλεμο τοῦ 1940-1941 καί, ἀφοῦ προήχθη σὲ ἑφεδρο ἀξιωματικὸ, ἐπέστρεψε πεζὸς ἀπὸ τὸ μέτωπο στὴν Ἀθήνα. Στὸ πρόσωπό του τιμοῦμε σήμερα ὅλους τοὺς μαχητὲς τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ὅσους ζοῦν, ὅσους ἀπεβίωσαν κατόπιν ἐν εἰρήνῃ καὶ—προπαντὸς—ὅσους ἔπεσαν στὰ πεδία τῶν μαχῶν. Κοντὰ σὲ αὐτοὺς καὶ ὅσους ἔχασαν τὴν ζωὴ τους ἀντιστεκόμενοι στοὺς κατακτητὲς, ἀλλὰ καὶ ὅλους τοὺς ἀμάχους συμπατριῶτες μας, παιδιὰ, γυναῖκες, ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι εἴτε ὀδηγήθηκαν στὸν θάνατο μέσα στὶς ἀπάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης ποὺ ἐπέβαλε στὴν χώρα ἡ τριπλὴ κατοχὴ εἴτε δολοφονήθηκαν ἐν ψυχρῷ κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἑκατοντάδων τρομοκρατικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν εἰσβολέων.

Ὁ—ὅπως τεκμηριώνεται καὶ ἀπὸ τὴν μεταπολεμικὴ ζωὴ καὶ προσφορὰ πρὸς τὴν πατρίδα—σωκρατικὸς βίος τοῦ Κωνσταντῖνου Δεσποτόπουλου εἶναι χαρακτηριστικὸς γιὰ τὴν γενιὰ τῶν ἀνθρώπων τῆς «ἐποποιίας», ὅπως δικαίως ὀνομάσθηκε, τοῦ 1940-1941. Τόσο ἀπτοί, προσιτοὶ καὶ «γῆινοι», ἀλλὰ καὶ τόσο δυσπρόσιτοι στὸ σεμνὸ τους μεγαλεῖο, στὴν ἀθύρβη ἀλλὰ οὐσιαστικὴ προσφορὰ τους στὴν πατρίδα καὶ τὸν λαό της. Ἄνθρωποι διπλανοὶ μας, πατέρες καὶ μητέρες, παππούδες καὶ γιαιάδες μας. Ἄνθρωποι ποὺ—αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ τὸ λησμονοῦμε—ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βίωσαν—ὄντας πολὺ συχνά, ὅπως ὁ Κωνσταντῖνος Δεσποτόπουλος, καὶ οἱ ἴδιοι πρόσφυγες—τὴν

τραυματική για τὸ ἔθνος ἐμπειρία τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, πράγμα τὸ ὁποῖο ἴσως ἐξηγεῖ ἐν μέρει καὶ τοὺς ἄθλους τοὺς στὸν πόλεμο, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰρήνη. Ἄν ἡ Ἑλλάδα δὲν καταποντίστηκε στὸν τρικυμιώδη 20ῦ αἰῶνα καὶ ἀντέξε τὴν ὀλέθρια ἤττα τοῦ 1922, τὴν τριπλὴ κατοχὴ τοῦ 1940-1944, τὸν ἐμφύλιο τοῦ 1944-1949, τὴν ἀπριλιανὴ δικτατορία καὶ τὴν συνακόλουθη ἀπώλεια τῆς μισῆς Κύπρου τοῦ 1967-1974, τὸ ὀφείλει σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ στὴν σύνεση, τὸν κοινὸ νοῦ καὶ τὴν μετριοπάθεια τῆς γενιᾶς τοῦ '40, ποὺ ἀντιστάθηκε μὲ γενναιότητα ἐν ὀνόματι ἐνὸς νηφάλιου καὶ χαμηλόφωνου ἀνθρωπισμοῦ τῆς καθημερινῆς πράξης στὸν μισάνθρωπο παροξυσμὸ καὶ φανατισμὸ ὄχι τόσο τῶν ἀκραίων ιδεολογιῶν ποὺ ὑπέθαλψαν τὸν πόλεμο, ὅσο μιᾶς ιδεολογίας τῆς ἀκρότητας καὶ τῶν αὐτονομημένων ἀπὸ κάθε σκοπὸ ἀκραίων μέσων, ἡ ὁποία ὀδήγησε στὸν ἀφανισμὸ δεκάδων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων στὴν Εὐρώπη καὶ ἑκατοντάδων χιλιάδων στὴν πατρίδα μας.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ διευκρινιστεῖ ρητὰ ὅτι ἡ ἐν λόγῳ «γενιὰ τοῦ '40» δὲν ταυτίζεται μὲ καμιὰ κοινωνικὴ τάξη, ἀλλὰ, ἀντίθετα, σὲ αὐτὴν ἀνήκουν ἄνθρωποι ὄλων ἀνεξαιρέτως τῶν τάξεων καὶ ὄλων τῶν μορφωτικῶν ἐπιπέδων, τοὺς ὁποίους ἔνωσε ἡ πίστη στὴν ἀνεκτίμητη ἀξία καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

Ὅποιος ἐπιχειρήσει νὰ συγκρίνει τὰ εὐρήματα αὐτῆς τῆς πολὺ πρόχειρης καὶ ἀτελοῦς φαινομενολογίας τῆς «γενιᾶς τοῦ '40» μὲ τὴν ἀντίληψη ποὺ ἔχουμε ἐμεῖς οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας δύσκολο μπορεῖ νὰ ἀποφύγει τὴν μελαγχολικὴ αἴσθησι μιᾶς μεγάλης, σχεδὸν ἀγεφύρωτης ἀπόστασης. Λὲς καὶ πρόκειται γιὰ ἀνθρώπους ποὺ εἶναι φτειαγμένοι ἀπὸ ἄλλο «μέταλλο», κι ἂς εἴμαστε ἄμεσοι ἀπόγονοί τους. Μὲ ἄλλα –ἠσιόδεια– λόγια, θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε ὄχι μὲ μιὰ ποσοτικὴ, ἀλλὰ μὲ μιὰ ποιοτικὴ ἀπόσταση καὶ διαφορά: σὰν νὰ ἀλλάξαμε ἐποχὴ καὶ νὰ περάσαμε ἀπὸ ἓνα χρυσοῦν σὲ ἓνα σιδηροῦν γένος.

Θὰ ἐπανέλθω ὅμως ἀργότερα στὴν περιώνυμη ἀρχαϊκὴ-μυθικὴ γενεαλογία ποὺ ἀναπτύσσει στὸ διδακτικὸ του ἔπος *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* ὁ Ἡσίοδος, ὅπου περιγράφει, ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὴν προϊούσα πορεία ἔκπτωσης τῶν ἀνθρώπων, μὲ πρῶτο καὶ ἀνώτατο στάδιο τὴν περίοδο τοῦ χρυσοῦ καὶ πέμπτου καὶ κατώτατο τὴν σύγχρονη του ἐποχὴ τοῦ σιδηροῦ γένους. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θέλω νὰ ἐπιμεινῶ λίγο ἀκόμη στὸν χαρακτήρα καὶ τὴν εἰκόνα τῆς γενιᾶς τοῦ '40, ὅπως περιγράφονται ἀπὸ ξένους, παρατηρητὲς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ μάλιστα παρατηρητὲς οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνήκουν στοὺς συμμάχους μας σὲ ἐκεῖνον τὸν πόλεμο, τῶν ὁποίων τὰ θερμὰ λόγια εἶναι γνωστά, οὔτε ὅμως καὶ σὲ οὐδέτερες χῶρες, ἀλλὰ στὸ τότε ἀντίπαλο στρατόπεδο.

Ίδιαίτερα χρήσιμα, διότι προέρχονται από έναν αυτόπτη μάρτυρα, είναι στην συνάφεια αυτήν ὅσα σημειώνει ὁ Prinz Viktor zu Erbach-Schönberg, Γερμανὸς πρεσβευτῆς στὴν Ἀθήνα τὸ 1936-1941. Σὲ μιὰν ἐμπιστευτικὴ του ἔκθεση πρὸς τὸ ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν τοῦ Βερολίνου τὴν 15ῃ Νοεμβρίου 1940, ὁ Γερμανὸς διπλωμάτης ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα γιὰ τὴν στάση τοῦ Ἰωάννη Μεταξᾶ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τὴν ἔναρξη τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου:

«Ὁ Μεταξᾶς ἔδωσε τὴν μόνη ἀπάντηση ποὺ μπορούσε νὰ δώσει, δηλαδή νὰ θεωρήσει τὸ τελεσίγραφο κήρυξη πολέμου. Καὶ γι' αὐτὸ τὸ σημεῖο δὲν θὰ πρέπει νὰ ὑπάρξουν ψευδαισθήσεις. Ἐὰν ὁ Μεταξᾶς ἀντιδρούσε μὲ ὅποιοδήποτε ἄλλο τρόπο, εἶναι ζήτημα ἂν θὰ παρέμενε γιὰ ἕξι ἀκόμη ὧρες στὴν ἐξουσία, εἶναι ζήτημα ἂν θὰ ἐπιζοῦσε κἄν. Ὁ Μεταξᾶς μπορεῖ δικαίως νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτι μὲ τὸν βιβλικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο μίλησε ἐκπροσώπησε τὴν θέληση καὶ τοῦ τελευταίου ὑποδηματοκαθαριστοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Ὅλοι εἶναι σύμφωνοι μὲ τὴν ἀποχαιρετιστήρια φράση ποὺ εἶπε στὸν Ἰταλὸ πρέσβη: "Alors, c'est la guerre".

Καὶ ἂν ἴσως αὐτὸ δὲν φάνηκε καθαρὰ τὴν πρώτη ἡμέρα, συνεχίζει ὁ Γερμανὸς πρεσβευτῆς, κατέστη σαφὲς τὶς ἐπόμενες, ἐνῶ διαρκοῦσε ἡ ἐπιστράτευση. Αὐτὸ βέβαια μπορεῖ νὰ τὸ κατανοήσει μόνον ἐκεῖνος ποὺ γνωρίζει τὴν τεράστια ἐθνικὴ συνείδηση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἀκόμη, πέραν αὐτῆς, τὴν ἀντίθεση τοῦ ὀρθόδοξου ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν καθολικὴ Ρώμη [...].

Οἱ Ἰταλοί, μὲ τὸν παράλογο τορπιλισμὸ τοῦ καταδρομικοῦ "Ἐλλη", ἄφησαν στοὺς Ἕλληνες δύο μῆνες νὰ προετοιμαστοῦν. Ὅσοι ἄνδρες κλήθηκαν στὰ ὄπλα ἔφθαναν σὲ πυκνὲς ομάδες τὸ πρῶτο πρωὶ τῆς ἐπιστράτευσης στὰ κέντρα ποὺ εἶχαν ὀρίσθει. Μποροῦσε κανεὶς νὰ παρατηρήσει ἀπερίγραπτες σκηνὲς ἐνθουσιασμοῦ στὰ κέντρα αὐτά, καὶ μάλιστα ἐνθουσιασμοῦ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔλειπε κάθε νότιος θεατρνισμὸς καὶ κάθε συναισθηματικὴ ἐπιπολαιότητα. Μεταξὺ τῶν ἑκατοντάδων ποὺ εἶχαν ντυθεῖ στὸ χακὶ καὶ τοὺς ὁποίους εἶδα μὲ τὰ μάτια μου, μόνον ἓναν εἶδα δακρυσμένο. Ἀποχαιρετοῦσε τοὺς γονεῖς του, ποὺ εἶχαν ἔρθει στὸν στρατώννα, καὶ ἔφυγε γιὰ τὸ μέτωπο. Ὁ πατέρας, ἓνας χωρικός, τοῦ ἔδωσε τὸ χέρι καὶ τὸν ἄκουσα νὰ τοῦ λέει: "Μὴν κλαῖς. Πάρ' το ἀπόφαση ἤρεμα ὅτι θὰ σκοτωθεῖς. Ἄν πεθάνεις, ἐπειδὴ δὲν ἔχω ἄλλο παιδί, θὰ πάρω ἐγὼ τὴν θέση σου στὸ μέτωπο".

Παρόμοιες ἱστορίες ἀκούγονται παντοῦ στοὺς δρόμους, ὅλες αὐθόρμητες. Ἐὰν οἱ Ἰταλοὶ εἶχαν στηρίζει τὶς πληροφορίες τους σὲ ἀνάλογες μικρὲς ἱστορίες τοῦ λαοῦ καὶ δὲν βασίζονταν στὶς "βόμβες" τῶν νεγλιδων πρα-

κτόρων τους, δὲν θὰ εἶχαν ἐκπλαγεῖ τόσο ἀπὸ τὴν στάση τῶν Ἑλλήνων». Αὐτὰ ἀπὸ τὸν Γερμανὸ πρεσβευτὴ.

Ἀναγνώριση καὶ τιμὴ ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ ὑπῆρξε ὅμως γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ στὸ πεδίο τῆς μάχης κατὰ τὴν διάρκεια τῶν συγκρούσεών τους μὲ τὶς συντριπτικὰ ὑπερέχουσες σὲ ἄνδρες καὶ ὄπλισμὸ γερμανικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις, οἱ ὁποῖες ὑποστηρίζονταν ἐπιπλέον ἀπὸ μεγάλο ἀριθμὸ τεθωρακισμένων καὶ ἀεροπλάνων σύγχρονης τεχνολογίας. Ὅπως βεβαιώνει καὶ ὁ αὐτόπτης μάρτυς καὶ —προφανῶς(;)— ἀποδέκτης αὐτῆς τῆς τιμητικῆς ἀναγνώρισης Κωνσταντῖνος Δεσποτόπουλος, αὐτὸ συνέβη, παραδείγματος χάριν, μὲ τὸ λεγόμενο Τμημα Στρατιᾶς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, τὸ ὁποῖο ὕστερα ἀπὸ σθεναρὴ ἀντίσταση ἀναγκάστηκε νὰ συνθηκολογήσει μὲ τοὺς Γερμανοὺς «μὲ πολὺ τιμητικοὺς ὄρους», ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος στὸν περσινὸ του λόγο.

Ἡ ἀναγνώριση αὐτὴ ἐκφράστηκε ὅμως καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Χίτλερ σὲ μιὰν ἐπιστολὴ του πρὸς τὴν πρώτη, ἐλληνικῆς καταγωγῆς, σύζυγο τοῦ ἀγαπημένου του νεοκλασικιστῆ γλύπτη καὶ μέλους τοῦ ναζιστικοῦ κόμματος Arno Breker, τὴν Δήμητρα Μεσσάλα. Ἡ γεννημένη στὴν Ἀθήνα Δήμητρα Μεσσάλα-Breker, ἡ ὁποία ὑπῆρξε μοντέλο τοῦ Πάμπλο Πικάσο καὶ τοῦ Aristide Maillol, παντρεύτηκε τὸν Breker τὸ 1937 καὶ σκοτώθηκε τὸ 1956 σὲ αὐτοκινητικὸ δυστύχημα. Στὴν ἐπιστολὴ του ποὺ φέρει τὴν ἡμερομηνία τῆς εἰσόδου τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων στὴν Ἀθήνα, τὴν 27η Ἀπριλίου 1941, ὁ Χίτλερ σημειώνει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς:

«Ἀγαπητὴ κυρία Breker, σὰς σκεφτόμουν πολὺ τὸν τελευταῖο καιρὸ καὶ λυπήθηκα γιὰ τὶς πολιτικὲς περιπλοκὲς μὲ τὴν Ἑλλάδα. Δὲν φαντάζεστε πόσο δύσκολο ἦταν γιὰ μένα νὰ πρέπει νὰ πολεμήσω ἐναντίον τῆς πατρίδας σας. Ἦταν ἡ σκληρότερη πολεμικὴ ἀναμέτρηση στὴν ὁποία ἐνεπλάκη μέχρι σήμερα στὸν παρόντα πόλεμο ἡ γερμανικὴ Βέρμαχτ. Οἱ ἀδελφοί σας πολέμησαν ὅπως οἱ ἥρωες τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας καί, ἔχοντας ἐσᾶς στὸν νοῦ μου, ἐξέδωσα μετὰ τὴν λήξη τῶν ἐχθροπραξιῶν τὴν διαταγὴ νὰ ἐπιτραπεῖ ἀμέσως σὲ ὅλους τοὺς Ἕλληνες στρατιῶτες νὰ ἐπιστρέψουν ἐλεύθεροι στὶς οἰκογένειές τους, μὲ ἐξαίρεση τὸ σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν, ἡ πολιτικὴ στάση τοῦ ὁποίου ἐναντι τῆς Γερμανίας ἀφήνει ὀρισμένα ἐρωτήματα ἀνοικτά».

Ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀνδρείας τοῦ ἐλληνικοῦ στρατεύματος εἶναι γνήσια καὶ εἰλικρινῆς καὶ στηρίζεται προφανῶς στὶς ἐκθέσεις ἀπὸ τὸ μέτωπο. Ὡς πρὸς αὐτὸ δὲν χωράει ἐδῶ ἀμφιβολία. Ὡστόσο ὁ ἀπολογητικὸς τόνος, οἱ παραβολὲς μὲ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ ἡ οὐμανιστικὴ προαίρεση τοῦ Χίτλερ

δὲν πρέπει νὰ παραπλανήσουν. Τίς πραγματικὲς προθέσεις του τίς εἶχε δι-
αβλέψει εὐθὺς ἐξαρχῆς ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, ὁ ὁποῖος τὴν 30ῆ Ὀκτωβρίου
1940 ὁμολογεῖ στοὺς διευθυντὲς τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων ὅτι, ἐνώπιον
τοῦ κινδύνου νὰ ἐμπλακεῖ ἡ Ἑλλάδα σὲ ἓναν ὀλέθριο πόλεμο, εἶχε ἐπαφῆς
μὲ ἐκπροσώπους τοῦ Χίτλερ γιὰ νὰ διερευνήσῃ τίς δυνατότητες ἀποφυγῆς
αὐτοῦ τοῦ ἐνδεχομένου. Ἡ ἀπάντησις πού ἔλαβε ἀπὸ τοὺς συνομιλητὲς του
στὶς βολιδοσκοπήσεις αὐτὲς ἦταν, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος, «ὅτι ἡ μόνη λύσις
θὰ ἤμποροῦσε νὰ εἶναι μία ἐκούσια προσχώρησις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν “Νέαν
Τάξιιν”. Προσχώρησις πού θὰ ἐγίνετο λίαν εὐχαρίστως δεκτὴ ἀπὸ τὸν Χίτ-
λερ ὡς “ἐραστὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος”». Παράλληλα ὅμως οἱ συνομι-
λητὲς του ἄφηναν νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι, ὅπως σημειώνει ρητὰ ὁ Μεταξᾶς, «ἢ πρὸς
τοὺς “Ἑλληνας στοργῆ τοῦ Χίτλερ» εἶχε καὶ τὸ τίμημά της, τὴν παραχώ-
ρησις τμημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους στὶς δυτικὲς καὶ βορειοανατολικὲς
περιοχὰς τῆς χώρας στοὺς Ἰταλοὺς καὶ τοὺς Βουλγάρους. «Δηλαδή θὰ
ἔπρεπε», συνεχίζει ὁ Μεταξᾶς, «νὰ γίνωμεν ἐθελονταὶ δοῦλοι καὶ νὰ πληρώ-
σωμεν αὐτὴν τὴν τιμὴν μὲ τὸ ἄπλωμα τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ τῆς Ἑλλάδος πρὸς
ἀκρωτηριασμὸν ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν καὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἀπὸ τὴν Βουλγαρίαν».

Πέραν αὐτοῦ ὅμως, ἡ ἡμιεπίσημη θεωρία πού εἶχαν υἱοθετήσῃ οἱ ἐθني-
κοσοσιαλιστὲς γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς “Ἑλληνας εἶχε ἓνα ἐντελῶς διαφορε-
τικὸ περιεχόμενον ἀπὸ τίς οὐμανιστικῆς ἐμπνεύσεως φιλοφρονήσεις τοῦ Χίτ-
λερ πρὸς τὴν Δήμητρα Μεσσάλα. Τὴν θεωρία αὐτὴν τὴν εἶχε διατυπώσῃ
ὁ Hans Friedrich Karl Günther (1891-1968), ἓνας καθηγητὴς εὐγονικῆς,
στὸ ἐκδεδωμένο τὸ 1929 βιβλίον του μὲ τὸν τίτλον *Rassengeschichte des
hellenischen und des römischen Volkes* (Φυλετικὴ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ
καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ). Σύμφωνα μὲ τὸν Günther, οἱ ἀρχαῖοι “Ἕλληνες
ἦταν μιὰ ομάδα βορείων, δηλαδή βορειογερμανικῶν φύλων, τὰ ὁποῖα προ-
ωθήθησαν στὴν δευτέρη προχριστιανικὴ χιλιετία πρὸς τὸν Νότον, ὑπέταξαν
τοὺς φυλετικὰ κατώτερους πληθυσμοὺς πού ζοῦσαν ἐκεῖ καὶ δημιουργήσαν
τοὺς ὑψηλοὺς πολιτισμοὺς τῶν Μυκηνῶν, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης.
Κατόπιν ὡστόσο ὑπῆρξε ἐπιμειξία μὲ τοὺς ἐγχώριους πληθυσμοὺς, πράγ-
μα πού ἐπέφερε τὴν νόθευσις τοῦ αἵματος, τὸν ἐκφυλισμὸν καὶ τὴν παρακμὴ
τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. “Ἔτσι λοιπὸν οἱ πραγματικοὶ “Ἕλληνες στὴν οὐσία
δὲν ἦταν οἱ κάτοικοι τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας, «οἱ Νεο-“Ἕλληνες» ὅπως χα-
ρακτηριστικὰ ἀναφέρονταν στὶς σχετικὲς δημοσιεύσεις τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ οἱ
«φυλετικὰ καθαροὶ» Γερμανοί, ἐνῶ ἡ Γερμανία τοῦ Τρίτου Ράιχ ἦταν ἀντί-
στοιχα ἡ «πραγματικὴ Ἑλλάδα».

Ἐάν ἔχει κανεὶς αὐτὸ ὑπόψη, δὲν ἐκπλήσσεται ὅταν στὸ βιβλίο τοῦ Erhart Kästner *Griechenland: Ein Buch aus dem Kriege* (Ἑλλάδα: ἓνα βιβλίο ἀπὸ τὸν πόλεμο), τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1942 μέχρι τὸ τέλος τῆς γερμανικῆς κατοχῆς διανεμήθηκε σὲ δεκάδες χιλιάδες Γερμανοὺς στρατιῶτες, διαβάζει τὴν ἐξῆς περιγραφή μιᾶς ὁμάδας Γερμανῶν στρατιωτῶν ποὺ ἐπέστρεφαν ἀπὸ τὸ κρητικὸ μέτωπο:

«Ἦταν ἄνδρες ἀπὸ τὴν Κρήτη ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ ἐκεῖ καὶ κατευθύνονταν πρὸς μιὰ νέα μάχη. Στὸ ἀνοιχτὸ, ἐπίπεδο σιδηροδρομικὸ βαγόνι κάθονταν, στέκονταν καὶ ξάπλωναν ἀμέριμνοι οἱ ἥρωες τῆς μάχης, ὑπέροχες μορφές. [...] Νά τοι, οἱ “Ξανθοὶ Ἀχαιοὶ” τοῦ Ὀμήρου, οἱ ἥρωες τῆς Ἰλιάδας. Ὅπως καὶ ἐκεῖνοι κατὰγονταν ἀπὸ τὸν Βορρᾶ, ὅπως καὶ ἐκεῖνοι ἦταν ψηλοὶ, μὲ ἀνοιχτόχρωμη ἐπιδερμίδα, νέοι, μιὰ γενιὰ ποὺ ἔλαμπε στὴν μεγαλοπρέπεια τῶν μελῶν της. Ἦταν ὅλοι τους ἐκεῖ, ὁ νεαρὸς Ἀντήνωρ, ὁ μεγαλόσωμος Αἶας, ὁ εὐέλκτος Διομήδης, ἀκόμη καὶ ὁ ἀπαστράπτων Ἀχιλλεὺς μὲ τὶς λευκὲς μποῦκλες. Πῶς μπορούσαν νὰ εἶναι ἐκεῖνοι [οἱ ὁμηρικὸι ἥρωες] διαφορετικοὶ στὴν ὄψη ἀπὸ αὐτοὺς ἐδῶ, οἱ ὁποῖοι ἐπιδείκνυαν χαλαρὰ τὸν ἥρωισμό τους καὶ ἤρεμα καὶ συντροφικά, σὰν νὰ μὴν ἦταν τίποτε τὸ ἰδιαίτερο, ἐξιστοροῦσαν τὶς μάχες στὴν Κρήτη, ποὺ ἀσφαλῶς ἦταν πολὺ ἥρωϊκότερες, πολὺ τολμηρότερες, πολὺ πιὸ σκληρὲς ἀπὸ ὅλες τὶς μάχες γιὰ τὴν Τροία. [...] Γύρω ἀπὸ τὸν καθέναν τους αἰωροῦνταν τὸ φτερούγισμα τῆς μοίρας. Ἐπνεε ὁμηρικὸς ἄνεμος».

Ὅσο γιὰ τοὺς «Νεοελλήνες», «φυσικά», σημειώνει ὁ συγγραφέας, «σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ αἶμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἔχει μείνει ἐλάχιστο ἢ καθόλου στὴν σημερινὴ Ἑλλάδα». «Τὸ ἀληθινὸ ἔθνικὸ πάθος» μάλιστα τῶν Νεοελλήνων ἀνδρῶν, γράφει, εἶναι «νὰ κάθονται ἀπὸ νωρὶς τὸ πρωὶ μέχρι ἀργὰ τὸ βράδυ στὸ καφενεῖο καὶ νὰ μὴν κάνουν τίποτε. Μόνον ὅταν ἔχουν μιὰ πιὸ ζωηρὴ διάθεση, παίζουν τὸ τάβλι τους, φυσικὰ μὲ δραχμές». Τὸ 1953 ὁ Kästner ἐπανεκδίδει τὸ βιβλίο του ἀλλάζοντας ριζικὰ ἐπίμαχα σημεῖα καὶ προσαρμόζοντάς το στὴν πολιτικὴ ὀρθότητα ποὺ ἐπέβαλαν οἱ μεταπολεμικὲς συνθήκες. Στὴν νέα λοιπὸν αὐτῆ ἐκδοσὴ, ἡ ὁποία διαβάζεται μέχρι σήμερα, ὁ συγγραφέας δηλώνει στὸν πρόλογο ὅτι ἔγραψε τὸ ἔργο αὐτὸ γιὰ τοὺς Γερμανοὺς κατοχικοὺς στρατιῶτες, ἐπειδὴ, ὅπως σημειώνει ἀναφερόμενος στοὺς συμπατριῶτες του εἰσβολεῖς —τοὺς ὁποίους στὴν ἀρχικὴ ἐκδοσὴ παρουσίαζε, ὅπως εἶδαμε, ὡς τοὺς πραγματικοὺς ὁμηρικοὺς ἥρωες—, «ἦταν ἀποκρουστικὸ νὰ πρέπει νὰ ἀκούει κανεὶς ὅτι, ἀκολουθώντας μιὰ τότε ἢ ἀκόμη καὶ τώρα [τὸ 1953] ἐπικρατοῦσα νοστοροπία, καθέναν ἀπὸ αὐτοὺς

τοὺς ἀλητόβιους φούσκωνε ἀπὸ ἀλαζονεία γιὰ τὴν ἐργατικότητα καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά του καὶ ξεσποῦσε σὲ ὕβρεις ἐναντίον τοῦ τεμπέλη καὶ ἀπατεώνα λαοῦ τοῦ Νότου, χωρὶς νὰ ἔχει ἰδέα ὅτι ὁ κάθε Ἕλληνας ἔχει στὸ αἷμα του τόσο μεγάλο ἀπόθεμα πανάρχαιης πείρας, ποῦ θὰ ἦταν καλὸ νὰ μαθαίνει κανεὶς κάτι ἀπὸ αὐτό».

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ἐδῶ μιὰ παρέκβαση: Ὅποιος παρακολουθεῖ τὸν σύγχρονο γερμανικὸ τύπο, ὁ ὁποῖος πλὴν ὀρισμένων ἐξαιρέσεων ἔχει ἀπολέσει κάθε μέτρο σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐλληνικὴ κρίση, μπορεῖ νὰ ἀνιχνεύσει ἐδῶ ἀκριβῶς κάποιες ἀπὸ τὶς ἰδεοληψίες ποῦ τροφοδοτοῦν σήμερα τὰ σχολία του. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴν—καὶ στὸν βαθμὸ ποῦ δὲν χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ὑποβαθμισθεῖ ἡ δική μας πρωταρχικὴ βαρύτατη εὐθύνη γιὰ τὴν σημερινὴ κατάστασή μας—ἡ ὑπενθύμηση ἀπὸ τοὺς Νεοέλληνες τοῦ ναζιστικοῦ παρελθόντος τῶν Γερμανῶν δὲν εἶναι, φοβοῦμαι, ἐντελῶς ἄστοχη.

Οἱ ναζὶ ἐγκατέλειψαν γρήγορα τὴν οὐμανιστικὴ ρητορεία καὶ ἔδειξαν τὸ ἀληθινὸ πρόσωπό τους μὲ τὴν οἰκονομικὴ λεηλασία καὶ καταλήστευση τῆς χώρας, τὴν παραχώρηση τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης στοὺς Βουλγάρους, τὴν στέρηση τῶν στοιχειωδῶν γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ λαοῦ μέσων ποῦ ὀδήγησε στὸν ὀλέθριο λιμὸ τὸν χειμῶνα τοῦ 1941-1942, στὴν τρομοκρατία καὶ πρωτίστως στοὺς ἑκατοντάδες χιλιάδες νεκροὺς ἀπὸ τὸν ἄμαχο πληθυσμὸ. Τὸ τέλος τῆς κατοχῆς ἄφησε πίσω, ὡς γνωστὸν, μιὰν ἔρημη χώρα μὲ κατεστραμμένες καὶ λεηλατημένες ὑποδομὲς καὶ περίπου ἑκατὸ «τόπους τῆς φρίκης».

Τόποι τῆς Φρίκης. Ἐγκλήματα στὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο τιτλοφορεῖται ἓνα γερμανικὸ βιβλίο τὸ ὁποῖο (παραπέμποντας στοὺς «τόπους μνήμης» τοῦ Γάλλου ἱστορικοῦ Pierre Nora) παρουσιάζει εὐρωπαϊκὲς τοποθεσίες ὅπου διαπράχθηκαν μερικὰ ἀπὸ τὰ εἰδεχθέστερα ναζιστικὰ ἐγκλήματα τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Σὲ αὐτοὺς τοὺς «τόπους τῆς φρίκης» συγκαταλέγονται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὸ Δίστομο, τὰ Καλάβρυτα καὶ τὰ τρία χωριά τῆς Ἠπείρου Μουσιωτίτσα, Κομμένο καὶ Λιγκιάδες. Ἐπιπλέον ἡ Κεφαλονιά, ὅπου τὸ 1943 δολοφονήθηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς 4.000 Ἴταλοι στρατιῶτες τῆς μεραρχίας Acqui μετὰ τὴν συνθηκολόγηση τῆς Ἰταλίας μὲ τοὺς συμμάχους. Καὶ ἄς μὴ λησμονοῦμε φυσικὰ τὴν ἐξόντωση τῶν δεκάδων χιλιάδων Ἑλλήνων Ἑβραίων.

Σὲ αὐτὴν τὴν συνάφεια ἀξίζει νὰ ἐξιστορηθεῖ ἓνα ἄλλο γεγονός, τὸ ὁποῖο διαδραματίζεται στὴν διάρκεια τοῦ πολέμου καὶ ἀφορᾷ τὸν ἀρχαῖο, μεσαιωνικὸ καὶ νεότερο ἐλληνισμὸ καὶ τὸ ζήτημα τῆς σχέσης τους· τὸ ζήτημα τῆς

ιστορικής συνέχειας του έλληνισμού επανήλθε στο προσκήνιο, ως γνωστόν, τὰ δύο τρία τελευταῖα χρόνια στον γερμανικό τύπο με ἕναν τρόπο πού ἔχει καί αὐτός τίς ρίζες του στίς πιό σκοτεινές παραδόσεις τῆς χώρας αὐτῆς. Ὁ Max Vasmer (1886-1962) ἦταν ἕνας ἀπό τοὺς ἐπιφανέστερους Γερμανοὺς σλαβολόγους, καθηγητῆς στό Βερολίνο κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ πολέμου, ἀλλὰ κά-θε ἄλλο παρά συνοδοιπόρος τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ. Δὲν εὐθυγραμμίστηκε, ὅπως ἡ μεγάλη πλειονότητα τῶν Γερμανῶν πανεπιστημιακῶν, με τοὺς ναζισ-τές, ἀλλὰ τίμησε τὸ ὄνομα τῆς ἐπιστήμης καί τὴν ἀλήθεια πού αὐτὴ ὀφείλει νὰ ὑπηρετεῖ, ἀντιτασσόμενος στίς φασιστικὲς αὐθαιρεσίες καί στίς διώξεις συναδέλφων του. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἔργα του εἶναι καί *Οἱ Σλάβοι στὴν Ἑλλάδα*, τὸ ὁποῖο ἐκδόθηκε τὸ 1941, τὴν χρονιά τῆς γερμανικῆς εἰσβολῆς στὴν χώρα μας. Στὸ πολὺ σημαντικό ἀλλὰ καί πολὺ παρεξηγημένο αὐτὸ ἔργο, τὸ ὁποῖο μᾶλλον ἀπὸ παρανόηση ἐπικαλοῦνται καί ὀρισμένοι βόρειοι γείτονές μας, κα-ταγράφονται τὰ σλαβικὰ τοπωνύμια στὴν Ἑλλάδα. Στὴν εἰσαγωγὴ του ὁ Vasmer πραγματεύεται καί τὴν σημασία τῆς λέξης «ἐσθλαβώθη» στό *Περὶ Θεμάτων* τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. Σὲ αὐτὴν τὴν συνάφεια ὑπάρχει καί μιὰ πρόταση ἡ ὁποία συμπυκνώνει τὴν θέση τοῦ Vasmer γιὰ τὴν παρουσία τῶν Σλάβων κατὰ τὴν μεσαιωνικὴ περίοδο στον ἑλλαδικὸ χῶρο. Γράφει λοιπὸν ὁ Vasmer: «Ἡ λέξις “ἐσθλαβώθη” κατὰ κανέναν τρόπο δὲν δη-λώνει φυσικὰ [ὅπως ὑποστήριξε ὁ Fallmerayer] τὸν πλήρη ἐκσλαβισμό [τῆς Ἑλλάδας], ἀλλὰ ἡ φράση πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ, κατὰ τὴν ὀρθὴ παρατήρηση τοῦ Krumbacher (*Byzantinische Zeitschrift*), X, 368), ἔτσι ὅπως ὅταν κάποιος ἰσχυρίζεται σήμερα γιὰ μιὰ γερμανικὴ πόλη ὅτι “ἔχει ἐβραιοποιηθεῖ πλήρως” [*ganz verjudet*]». Ἡ στερεότυπη ἀντισημιτικὴ ἔκφραση «ἔχει ἐβραιοποιηθεῖ πλήρως» προέρχεται ἀπὸ τὸν 19ο αἰώνα, ἀνήκει ὡστόσο καί στὴν *Lingua Tertii Imperii*, τὴν ὁποία τόσο εὐστοχα ἀνέλυσε ὁ Victor Klemperer (1881-1960), ὁ περίφημος Γερμανοεβραῖος καθηγητῆς ρωμανικῆς φιλολογίας πού ἐπέζησε κρυβόμενος στὴν ναζιστικὴ Γερμανία χάρις στὴν «Ἀρία», Γερμα-νίδα γυναίκα του.

Σὲ πολλὲς δημοσιεύσεις διαβάζει κανεὶς ὅτι ἡ πρόταση τοῦ Vasmer πού παρατέθηκε προηγουμένως μαρτυρεῖ τὴν ἐπιρροὴ πού ἄσκησαν στίς ιδέες του οἱ ρατσιστικὲς θεωρίες τῆς ἐποχῆς του. Ἀλλὰ σὲ μιὰ τέτοια κεφαλαιώδη πα-ρανόηση μπορεῖ νὰ ὀδηγηθεῖ μόνον ὁποῖος ἀγνοεῖ τὸ ποιὸν τοῦ ἀνδρὸς ἀφενός, τοὺς κώδικες καί τίς τεχνικὲς εἰρωνικῆς ἀποστασιοποίησης, κριτικῆς καί καλυμμένης ἀντίστασης ἀφετέρου, τίς ὁποῖες χρησιμοποιοῦσαν οἱ Γερμανοὶ «ἀντιφρονοῦντες» τῆς ναζιστικῆς περιόδου γιὰ νὰ ποῦν τὴν ἀλήθεια καί νὰ

ἀποφύγουν τις παραχωρήσεις πρὸς τις ναζιστικὲς ψευδοεπιστῆμες, ὅπως, παραδείγματος χάριν, ἡ διαβόητη «φυλετολογία» (Rassenkunde), καθὼς καὶ τὶς διώξεις καὶ τὴν λογοκρισία.

Μὲ μιὰν ἀνάλογη εἰρωνεία καὶ ἀποστασιοποίησις ἔχουμε νὰ κάνουμε καὶ στὴν προκειμένη περίπτωση. Ὁ Γερμανὸς σλαβολόγος παίρνει μὲ διπλὸ τρόπο ἀποστάσεις ἀπὸ τὸν ὄρο «ἔχει ἐβραιοποιηθεῖ πλήρως»: ἀπὸ τὴν μιὰ τοποθετώντας τὸν σὲ εἰσαγωγικὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη λέγοντας «ὅταν κάποιος ἰσχυρίζεται σήμερα». Οἱ ἐβραϊκῆς καταγωγῆς Γερμανοὶ ἦταν στὴν Γερμανία τὸ 1933 περίπου 500.000, λιγότερο δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 2% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας. Περὶ τὸ 1940, ὅταν ἔγραφε ὁ Vasmer τὸ ἔργο του, ὁ ἀριθμὸς τους θὰ εἶχε προφανῶς μειωθεῖ ἀκόμη περισσότερο ἐξαιτίας τῶν διώξεων καὶ ἐκτοπισμῶν στὰ στρατόπεδα συγκέντρωσις. Ἡ πρότασις, ἐπομένως, ὅτι τὸ «ἐσθλαβώθη» στὸ *Περὶ Θεμάτων* τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου «πρέπει νὰ ἐνοηθεῖ [...] ἔτσι ὅπως ὅταν κάποιος ἰσχυρίζεται σήμερα γιὰ μιὰ γερμανικὴ πόλη ὅτι “ἔχει ἐβραιοποιηθεῖ πλήρως”» ἔχει ἐδῶ τριπλὴ λειτουργία καὶ σημασία: Πρῶτα πρῶτα δηλώνει ὑπόρρητα ὅτι οἱ ἐβραϊκῆς καταγωγῆς Γερμανοὶ ἦταν ἀριθμητικὰ λίγοι· δεύτερον, ἀσκεῖ κριτικὴ στὴν ναζιστικὴ ψευδολογία καὶ ὑπονομεύει τὸ λεξιλόγιό της, καὶ τρίτον—πράγμα πὸ ἀποτελεῖ τὸ κύριον καὶ ρητὸ θέμα της— ὑπογραμμίζει ὅτι οἱ Σλάβοι στὴν Ἑλλάδα (ὅπως οἱ Ἑβραῖοι στὶς γερμανικὰς πόλεις) δὲν ἦταν ἀριθμητικὰ καὶ τόσο πολλοὶ καὶ δὲν ἀπειλοῦσαν μὲ πλήρη ἐκσλαβισμό τὴν «ἐλληνικὴ φυλή».

Κρίσιμη ὅμως εἶναι ἐδῶ καὶ ἡ παραπομπὴ στὸν Karl Krumbacher, τὸν Βαυαρὸ θεμελιωτὴ τῶν Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν. Ὁ Vasmer παραπέμπει σὲ μιὰ βιβλιοκρισία τοῦ Krumbacher στὸ ἰδρυμένον ἀπὸ τὸν ἴδιον περιοδικὸν *Byzantinische Zeitschrift*, ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε στὸν ἐκδεδομένον τὸ 1902 10ο τόμον του. Στὴν βιβλιοκρισία παρουσιάζεται τὸ ἄρθρον τοῦ Albert Thumb (1865-1915), ἐνὸς Γερμανοῦ γλωσσολόγου καὶ νεοελληνιστῆ, μὲ τὸν τίτλον «Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων», τὸ ὁποῖον εἶχε δημοσιευθεῖ τὸ 1900 στὸν 26ον Τόμον τοῦ Ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου. Στὴν βιβλιοκρισία τοῦ Krumbacher παραθέτει, ἐπιδοκιμάζοντάς την, τὴν θέσιν τοῦ Thumb, ὅτι δηλαδὴ οἱ Ἕλληνας, ὅπως κάθε ἱστορικὸς λαὸς, δέχθησαν ἰσχυρὰς ἐπιμειξίαις, ἰδιαίτερα ἀπὸ ἀλβανικὸν καὶ σλαβικὸν αἷμα· ὥστόσο ἀπορρόφησαν τὰ ξένα στοιχεῖα, τὰ ἀφομοίωσαν καὶ ἀπέκτησαν μέσῳ αὐτῶν νέα ζωτικὴ δύναμις. Ἀκριβῶς ἴδια εἶναι καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ Vasmer, τὴν ὁποία καὶ διατυπώνει ρητὰ στὸ

ὑπὸ συζήτηση ἔργο. Ὁ Krumbacher προσθέτει ἐπιπλέον καὶ τὸ ἐρώτημα μήπως, παρὰ τὴν προαναφερθεῖσα ἀπορρόφηση καὶ ἀφομοίωση, προέκυψε ἀπὸ τὴν μακρόχρονη καὶ ποικίλη ἐπιμειξία μιᾶ φυλῆ ἢ ὁποία πρέπει νὰ χαρακτηρισθεῖ νέα – μὲ τὴν ἔννοια, συμπληρώνει, «μὲ τὴν ὁποία, γιὰ παράδειγμα, ἀντιπαραθέτει κανεὶς τὴν σημερινὴ ἀγγλικὴ ὡς νέα στὴν παλιὰ ἀγγλοσαξωνικὴ φυλῆ». Μὲ τὴν παραπομπὴ στὸν Krumbacher, ἐπομένως, ὁ Vasmer εἰρωνεύεται καὶ ἐπικρίνει ἔμμεσα τὶς ἀντιλήψεις τῶν ναζιστῶν καὶ τῶν συναφῶν ψευδοεπιστημῶν γιὰ φυλετικὴ καθαρότητα, παραπέμποντας στοὺς Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐκφυλίστηκαν καὶ δὲν ἐξαφανίστηκαν ἀπὸ τὶς ἐπιμειξίες, ἀλλὰ τὶς ἀφομοίωσαν πλήρως καὶ ἐνισχύθηκαν ἀπὸ αὐτές.

Ἀποκαθιστώντας τοὺς Ἕλληνες τοῦ βυζαντινοῦ μεσαίωνα, τοὺς ὁποίους οἱ κατὰ κανόνα «συνοδοιπόροι» τῶν ναζιστῶν κλασικοὶ φιλόλογοι, ἱστορικοὶ καὶ ἀρχαιολόγοι περιφρονοῦσαν καί, ὅπως καὶ οἱ ναζιστὲς «φυλετολόγοι», τοὺς θεωροῦσαν –σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τοὺς «Ἀρίους» Ἕλληνες τῆς ἀρχαιότητος– «γραικοσλάβους» ἢ «γραικοτούρκους», ὁ Vasmer στρέφεται ἐδῶ κατὰ τῆς χίμαιρας τῆς «φυλετικῆς καθαρότητος», κατὰ τῶν ρατσιστικῶν ἀντιλήψεων περὶ «ἀνώτερων» καὶ «κατώτερων» φυλῶν καὶ τῆς πρωτόγονης ναζιστικῆς ἰδεολογίας «τοῦ αἵματος καὶ τῆς γῆς» (Blut und Boden).

Ἡ ὑπενθύμιση αὐτῶν τῶν συζητήσεων εἶναι ἀναγκαία σὲ μιᾶ ἐποχῇ ποὺ αὐτὲς οἱ παρωχημένες, δηλητηριώδεις καὶ αἱματοβαμμένες ἀντιλήψεις περὶ φυλετικῆς καθαρότητος καὶ ἀνωτερότητος ἐπανεμφανίζονται μὲ ὑπόρητο ἢ ρητό, ἀναιδῆ καὶ ἀνιστόρητο τρόπο ὅχι μόνον ὡς θεωρητικὲς προβολές, ἀλλὰ δυστυχῶς καὶ ὡς ἐλατήρια δολοφονικῆς δράσης στὸν εὐρύτερο εὐρωπαϊκὸ χῶρο. Στὴν Γερμανία ἐπὶ μία δεκαετία μιᾶ ἀδίστακτη ἐθνικοσοσιαλιστικὴ συμμορία δολοφονοῦσε ἐν ψυχρῷ ἔντιμους ἐργαζόμενους καὶ μικροεπιχειρηματίες μετανάστες κυρίως ἀπὸ τὴν Τουρκία, ἀνάμεσά τους καὶ ἕναν Ἕλληνα, ἐνῶ τόσο ἀπὸ τὶς ἐπίσημες πολιτικὲς, δικαστικὲς καὶ διωκτικὲς ἀρχές ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης διέρρεαν διαρκῶς φήμες ὅτι οἱ φόνοι ἦταν ἀποτέλεσμα ἐσωτερικῶν διαφορῶν ἀνθρώπων τοῦ ὑποκόσμου ἀπὸ τὴν νοτιοανατολικὴν Εὐρώπη καὶ τὴν Τουρκία, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ μόνον ἔστρεφαν ἀπὸ προκατάληψη τὶς ἔρευνές τους.

Εἶναι ἐπώδυνο, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ ποῦμε. Τὸν τελευταῖο καιρὸ, οἱ νοσηρὲς φυλετικὲς προκαταλήψεις καὶ οἱ ἐπονείδιστες συνέπειές τους ἀποτελοῦν μέρος τῆς καθημερινῆς εἰδησεογραφίας καὶ στὴν χώρα μας. Καὶ εἶναι πολὺ ἀμφίβολη παρηγοριά τὸ νὰ σκεφτόμαστε ὅτι οἱ δράστες ἀποτελοῦν περιθωριακὲς μειονότητες ἢ σεσημασμένες συμμορίες. Ἄλλωστε τέτοια παρη-

γοριὰ τὴν ἀπαγορεύουν τὰ ἱστορικὰ προηγούμενα. Οἱ Ἴταλοι φασίστες καὶ οἱ Γερμανοὶ ἐθνικοσοσιαλιστὲς ξεκίνησαν ὡς μικρὲς ἀδίστακτες τρομοκρατικὲς συμμορίες, οἱ ὁποῖες, ἀφοῦ ἰδιοποιήθηκαν σὲ καιρὸ κρίσης τὸ κράτος, ἐξολόθρευσαν πρῶτα τοὺς ἐσωτερικοὺς τοὺς «ἐχθροὺς» καὶ βύθισαν κατόπιν στὸ χάος καὶ τὴν βαρβαρότητα ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη, συμπεριλαμβανομένης φυσικὰ καὶ τῆς ἴδιας τῆς πατρίδας τους. Ἡ ἀντίστασις, μὲ λόγος καὶ μὲ ἔργον, ἐναντίον αὐτῆς τῆς βαρβαρότητας δὲν ἦταν μόνον πράξις ἄμυνας καὶ ἐπιβίωσης. Ἦταν πάνω καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα ἡ προάσπισις ἑνὸς ἀξιακοῦ συστήματος ποῦ βρισκόταν σὲ μετωπικὴ ἀντίθεσις μὲ τὴν αὐθαιρεσίαν, τὸν σκοταδισμό καὶ τὸν ὀλοκληρωτισμό. Γι' αὐτό, τὴν ἡμέραν ποῦ ὡς ἔθνος μνημονεύουμε τὴν πρώτη καὶ —ὄχι μόνον ἀπὸ ψυχολογικὴ πλευρὰ— ἀποφασιστικῆς σημασίας νίκη ἐναντίον τοῦ φασιστικοῦ ἄξονα καὶ τιμοῦμε τοὺς μάρτυρες τῆς νικηφόρας ἀντίστασός μας, ὀφείλουμε ταυτόχρονα νὰ μνημονεύουμε καὶ τὶς ἀξίες ποῦ νοσηματοδότησαν τὴν διακινδύνευσιν, τὴν θυσίαν καὶ τὸν θάνατό τους.

«Ζωή», «θάνατος», «ἀξίες», «νόημα»: Ἡμέρες ὅπως ἡ σημερινή, ἐφόσον δὲν ἐπιτρέπουμε νὰ ἐκπέσουν σὲ ρουτίνα, μᾶς προσκαλοῦν νὰ θέσουμε τὰ ἔσχατα ἐρωτήματα γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας καὶ τὴν κοινωνίαν μας, γιὰ τὴν ἀτομικὴ καὶ συλλογικὴ μας ὑπαρξιν καὶ ὑπόστασιν. Διότι μιὰ τέτοια ἐπέτειος, ἐκτὸς ἀπὸ τελετουργικὸ ἀνάμνησις καὶ ἑορτασμοῦ, ἀποτελεῖ συνάμα ἐντολὴ περισυλλογῆς καὶ ἀναστοχασμοῦ γύρω ἀπὸ τὸν τρόπο ἢ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποῖους τὰ ἀνθρώπινα ὑποκείμενα ὑφίστανται τὴν Ἱστορίαν καὶ καταβάλλουν τὸ τίμημα τῆς ἱστορικῆς συγκυρίας. Καὶ στὴν ρύμη τέτοιου ἀναστοχασμοῦ εἶναι ἀνθρώπινο, πολὺ ἀνθρώπινο νὰ ἀναρωτηθεῖ κανεὶς μήπως ἡ ἀπώλεια τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ὅσο ἥρωικὴ καὶ ἂν εἶναι, ὅποιο νόημα καὶ ἂν τῆς δώσουμε ἀναδρομικά, εἶναι τελικὰ ἓνα ἀδόκητο σκάνδαλον. Καὶ ἔχω πάλι τὸν Κωνσταντῖνον Δεσποτόπουλον κατὰ νοῦ, ὅταν λέω ὅτι αὐτὴν τὴν αἴσθησιν τοῦ ἀδόκητου καὶ τοῦ ἄδικου μπορεῖ νὰ τὴν κατανοήσῃ ὑπαρξιακὰ καὶ βιωματικὰ μόνον ὁ ἐπιζήσας συμπολεμιστὴς ποῦ ἀνακαλεῖ, ἀκόμη καὶ σήμερον, τὸ τελευταῖον βλέμμα, τὴν τελευταίαν χειρονομίαν, τὸν στερνὸν λόγον τοῦ φίλου ποῦ δὲν ἀξιώθηκε τὸν γυρισμό. Καὶ μόνον αὐτὸς ποῦ γύρισε ἀπὸ τὸ μέτωπον τοῦ θανάτου, χωρὶς νὰ περάσῃ τὴν μοιραίαν ἐκείνην γραμμὴν, μπορεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν μεστή καὶ ἔσχατη γνῶσιν ὅτι εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ γραμμὴ, εἶναι ἡ ἐμπειρία αὐτοῦ τοῦ μεταιχιμίου ἀνάμεσα σὲ ζωὴν καὶ θάνατον ποῦ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἡ μήτρα, ἡ γενέθλια πράξις ἀξίας καὶ νοήματος. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψὴ αὐτῆν, τὸ '40 καὶ ἡ γενιά του δὲν εἶναι μόνον ἔπος καὶ ἥρωισμός

ἀλλὰ καὶ στοχαστικὴ ἐλεγεία καὶ βιωμένη φιλοσοφία. Καὶ ἐπιτρέψτε μου μὲ ἔμφαση νὰ πῶ ὅτι μόνον μιὰ τέτοια βιωμένη φιλοσοφία μπορεῖ νὰ κατανοήσῃ πλήρως τὴν ὄντολογικὴ σύσταση αὐτοῦ τοῦ ὀνόμασα «ἀξία». Γιὰ τοὺς ἄλλους, τοὺς νεότερους καὶ τοὺς ἐπιγενομένους, ὑπάρχει μόνον ἡ δυνατότητα τῆς τελετουργικῆς καὶ ἐπετειακῆς ἀνάκλησης.

Δὲν εἶμαι, συνήθως, θιασώτης τοῦ ο *tempora*, ο *mores*, ἀλλὰ πρέπει νὰ πῶ ὅτι ἐμεῖς οἱ νεότεροι, οἱ ἐπιγενομένοι, ἐλεύθεροι ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῆς βιωματικῆς ἀνάγκης, εὐκόλα θὰ μπορούσαμε νὰ ταυτίσουμε τὸ νόημα τῆς ἀξίας μὲ τὶς ἀνθρώπινες καὶ ἐν πολλοῖς εὐλογες ἐπιθυμίες μας. Καί, ἂν δὲν εἴμαστε ἀρκετὰ στοχαστικοί, ἀκόμη πιὸ εὐκόλα θὰ μπορούσαμε νὰ ταυτίσουμε τὴν ἔννοια τῆς ἀξίας μὲ τὴν καλῶς ἐννοουμένη εὐμάρεια ἢ τὴν ἄκριτη εὐζωία. Καὶ ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ βιοθεωρητικὸ πρόταγμα, ἡ λαχτάρα τοῦ «νὰ περναῖμε καλά», ποὺ κυριάρχησε τὶς τελευταῖες δεκαετίες στὸν τόπο μας, βρίσκεται στὸν ἀντίποδα τῶν ἀξιῶν ποὺ σφυρηλάτησαν οἱ μικροὶ καὶ μεγάλοι πρωταγωνιστὲς τοῦ '40, ἀσυμβίβαστοι διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου, ἀσυμβίβαστοι ἀνάμεσα σὲ ζωὴ καὶ θάνατο. Κάποιοι, βέβαια, ἄς μὴν τὸ ἀποσιωπήσουμε, συμβιβάστηκαν καὶ τότε.

Τὸ ἱστορικὸ μάθημα ποὺ μᾶς δίδαξε ἐκείνη ἡ γενιὰ εἶναι ὅτι οἱ ἀξίες δὲν διαμορφώνονται ἀπὸ τὶς εὐλογες ἐπιθυμίες, ἀλλὰ εἶναι ἀντίθετα οἱ ἔμπεδες, πρωταρχικὲς ἀξίες τῆς ἀτομικῆς, συλλογικῆς, ἐθνικῆς ἀξιοπρέπειας ποὺ πρέπει νὰ ρυθμίζουν καὶ νὰ ἱεραρχοῦν τὸ ἐπιθυμητό. Οἱ ἀξίες προσανατολίζουν τὴν βούλησή μας, μᾶς ἐπιβάλλουν νὰ θέλουμε νὰ ἔχουμε καὶ νὰ ἀποδεχόμαστε ὀρισμένες ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες μας καὶ νὰ μὴ θέλουμε καὶ νὰ ἀπορρίπτουμε ὀρισμένες ἄλλες. Ἀπὸ τὶς ἀξίες ποὺ ἐπιλέγουμε ἐξαρτᾶται, μὲ ἄλλα λόγια, τὸ τί ἐπιθυμοῦμε, πῶς πράττουμε καὶ τί εἶδους ἄνθρωποι θέλουμε τελικὰ νὰ εἴμαστε.

Ὅπως γνωρίζετε, ἡ θρυλούμενη καὶ ἀπὸ πολλοὺς προσδοκώμενη «νέα ἐθνικὴ ἀφήγηση» δὲν ἔχει ἐμφανιστεῖ ἀκόμη, γι' αὐτὸ ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ ἐπανέλθω στὸν Ἡσίοδο καὶ τὸν δικό του πανάρχαιο μῦθο.

Ἐδῶ εἶναι ἀναγκαῖα μιὰ μικρὴ παρέμβαση: Ἡ (μέχρι στιγμῆς) ἀνεκπλήρωτη προσδοκία μιᾶς τέτοιας «ἀφήγησης», στὴν ὁποία ἀποδίδονται στὸ μεταξὺ μεσσιανικὲς σχεδὸν διαστάσεις, δείχνει πόσο κρίσιμος εἶναι σὲ τέτοιες περιόδους ὁ λόγος στὴν ἀρχαία πολυδιάστατη σημασία του, ἀλλὰ καὶ πόσο μεγάλη ἔνδεια ὑπάρχει σήμερα σὲ αὐτὸ τὸ πεδίο.

Στὸ ἔπος τοῦ *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* ὁ Ἡσίοδος λοιπὸν περιγράφει, ὅπως προαναφέρθηκε, τὴν προϊούσα ἔκπτωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν πρωταρχικὴ «παραδείσια» περίοδο τοῦ χρυσοῦ στο πέμπτο καὶ κατώτατο σιδηροῦν γένος,

στό όποιο ό Βοιωτός ποιητής έντάσσει τήν έποχή του και τόν έαυτό του. Στην έσχατη αύτην βαθμίδα τής ευρύτερης κατιούσας κλίμακας τών πέντε γενών ό Ήσιόδος διαπιστώνει μιάν περαιτέρω έπίταση τής εκπαιδευτικής ροπής, ή όποία, όσο οι άνθρωποι άδρανοϋν, όδηγεϊ βαθμιαία στην πλήρη κατάλυση και τήν διαστροφή τών άρετών ή, όπως θα λέγαμε σήμερα, τών «άξιων» που εξασφαλίζουν τήν συνοχή κάθε κοινωνίας και κοινότητας. Αυτές οι άρετές ή «άξίες» είναι, κατά τόν Ήσιόδο, ή *φιλία*, ή *αίδως* και ή *νέμεσις*. Ένώπιον τοϋ ένδεχομένου νά ζήσει σέ μιάν άφιλη, χωρίς αιδώ και χωρίς δίκαιη άγανάκτηση και δίκαιη κατανομή ευθυνών και τιμωριών έποχή, ό Βοιωτός ποιητής άναφωνεί (στ. 174-175):

*μηκέτ' έπειτ' ώφελλον έγώ πέμπτοισι μετεΐναι
άνδράσιν, άλλ' ή πρόσθε θανεΐν ή έπειτα γενέσθαι.*

Άμποτε νά μη ζοϋσα έγώ σ' αύτήν τήν πέμπτη γενεά,
μέ τους ανθρώπους της· καλύτερα νά 'χα πεθαίνει πιό μπροστά
ή νά γεννιόμουν ύστερα. (μτφρ. Δ. Ν. Μαρωνίτη)

Άλλά άπέναντι σ' αύτήν τήν φαντασίωση άπόδρασης ύπάρχει μιάν άμετακίνητη πραγματικότητα: Είμαστε άναγκαστικά έννοικοι μίας και μόνης έποχής, τής δικής μας, και σ' αύτήν μόνον μπορούμε και όφείλουμε νά ζήσουμε. Τό γνωρίζει κατά βάθος αύτό ό άρχαϊκός ποιητής και άναζητεϊ στήριγμα στην άσάλευτη κοσμική τάξη και δικαιοσύνη τοϋ Δία. Έπιτρέψτε μου έδω νά πω ότι αύτή ή διατύπωση, «άσάλευτη κοσμική τάξη και δικαιοσύνη», μοιάζει νά είναι άκριβώς τό αντίστροφο άπό αύτό που βιώνουμε σήμερα, και άπό δικές μας άστοχίες άλλά και έπειδή ή μεταφυσική έγγύηση ένός Δία ή ένός θεοϋ μοιάζει αδύναμη άπέναντι στις δυνάμεις τής κοσμικής άταξίας, και ιδιαίτερα άπέναντι στον Μαμωνά τών διαβόητων άγορών. Προς τά που λοιπόν νά στραφοϋμε και άπό ποϋ νά άντλήσουμε έλπίδα έμείς σήμερα;

Σύμφωνα μέ μιάν διάκριση τοϋ μεγάλου κλασικοϋ φιλολόγου και φιλοσόφου Φρίντριχ Νίτσε στην περίφημη πραγματεία του *Περί ώφελείας και βλάβης τής ιστορίας για τήν ζωή* (ή διάκριση αύτή ύπόκειται και στις σύγχρονες θεωρητικές διακρίσεις μεταξύ ιστορίας και μνήμης), ύπάρχουν τρία είδη ιστορίας, ή χρήση τών όποίων είναι άναγκαία για κάθε λαό και κάθε άνθρωπο και ποικίλλει μέσα στον χρόνο άνάλογα μέ τους έκάστοτε σκοπούς, τις δυνάμεις και τις άνάγκες του: ή *άρχαιοδιφική* (*antiquarische Historie*), ή *κριτική* (*kritisch*) και ή *μνημειακή* (*monumentalisch*). Η *άρχαιοδιφική*

ιστορία συλλέγει και καταγράφει χωρίς ιεράρχηση και αξιολόγηση οτιδήποτε παλιό, σημαντικό ή ασήμαντο, μείζον ή έλασσον, προσπαθώντας με τον τρόπο αυτόν να διαφυλάξει και να τιμήσει το παρελθόν. Η κριτική ιστορία είναι ή σύγχρονη ιστορική επιστήμη με τις αυστηρές και ακριβείς μεθόδους της, με τις όποιες επιδιώκεται ή καθαρή αντικειμενική γνώση και μόνον, αποφεύγεται οποιαδήποτε έκφορα αξιολογικών κρίσεων και εξοβελίζεται κάθε υποκειμενισμός που θα μπορούσε να παραποιήσει τα εύρηματά της. Η μνημειακή ιστορία τέλος, ή οποία μάς ενδιαφέρει εδώ, στρέφεται στα μείζονα και επιφανή πρόσωπα, γεγονότα και έργα. Ο Νίτσε εξετάζει τους τρεις τύπους ιστορίας σε συνάρτηση με «την ωφέλεια και την βλάβη» που συνεπάγονται «για την ζωή», και από την άποψη αυτήν τους πραγματεύεται κριτικά, καθώς και οι τρεις, μολονότι αναγκαίοι υπό όρισμένες ιστορικές συνθήκες, μπορούν εξίσου να ωφελήσουν, αλλά και να βλάψουν την ζωή ενός λαού. Την ιδιότυπη αυτήν κριτική στάση την περιγράφει ο Νίτσε αντιδιαστέλλοντάς την προς την επιστημονική πρόσβαση, καθώς, όπως γράφει, δεν προσεγγίζει εδώ την ιστορία «όπως μιὰ ομάδα καθαρών διανοητών που παρατηρούν απλώς απέξω την ζωή, ούτε όπως μεμονωμένα, διψασμένα για γνώση άτομα που μπορούν να ικανοποιηθούν απλώς και μόνον με την γνώση και για τὰ όποια ή αύξηση τῆς γνώσης είναι αυτοσκοπός, αλλά πάντα μόνον με σκοπό την ζωή και, επομένως, υπό την κυριαρχία και άνωτατη καθοδήγηση αυτού του σκοπού». Μιὰ τέτοια θεώρηση τῆς ιστορίας είναι νόμιμη, διότι, όπως υποστηρίζει ο Νίτσε, «σε όλες τις εποχές ή γνώση του παρελθόντος γίνεται αντικείμενο επιθυμίας μόνον για να υπηρετήσει τὸ μέλλον και τὸ παρόν, όχι για την αποδυνάμωση του παρόντος, όχι για την έκρίζωση ενός μέλλοντος που έχει την δύναμη να ζήσει».

Σε αυτό λοιπόν τὸ πλαίσιο ή «μνημειακή ιστορία» υποστηρίζει ότι «ή ιστορία άνήκει προπαντός στον δραστήριο και τον ισχυρό, σε αυτόν που άγωνίζεται έναν μεγάλο άγώνα, που χρειάζεται πρότυπα, δασκάλους, παρηγορητές, και δέν τους βρίσκει μεταξύ τῶν συγχρόνων του και στο παρόν του». Όποιος έντοπίζει εδώ τὸ νόημα τῆς ιστορίας δέν έξαντλείται στην περιέργεια και την μικρολογία, αλλά άναζητᾶ αυτό που προσφέρει «ερεθίσματα για την μίμηση και την υπέρβασή του». Ο θιασώτης τῆς μνημειακῆς ιστορίας στρέφεται, σύμφωνα με τὸν Νίτσε, προς «τὸ σπάνιο και τὸ κλασικό προηγούμενων εποχῶν», διότι πιστεύει «ότι τὸ μεγαλειώδες που υπῆρξε κάποτε σε έναν τόπο, που υπῆρξε κάποτε δυνατό σε έναν τόπο, θά είναι για τὸν λόγο

αυτόν ἄλλη μία φορά δυνατό». Αὐτὴ ἡ πεποίθησι τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ὑπερβεῖ «κάθε ἀμφιβολία καὶ ἀδυναμία, κάθε ἀδράνεια τῆς συνήθειας, καθεὶ τὸ μικρόψυχο καὶ ταπεινό, παρακάμπτοντας τὴν ἀτραπὸ πού ὀδηγεῖ μέσα ἀπὸ φοβισμένα καὶ βραχύβια ζῶα, τὰ ὅποια ἀναδύονται γιὰ νὰ ὑποστοῦν τὶς ἴδιες χρεῖες καὶ μὲ κόπο προσπαθοῦν νὰ ἀποτρέψουν γιὰ λίγο καιρὸ τὸν ὄλεθρό τους. Διότι ἀρχικὰ θέλουν ἓνα καὶ μόνον πράγμα: νὰ ζήσουν μὲ κάθε τίμημα». Ἡ μνημειακὴ ἱστορία διδάσκει, ἀντίθετα, «ὅτι μὲ τὸν πιὸ ὠραῖο τρόπο ζεῖ ὅποιος ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴν ὑπαρξή».

Ὁ Νίτσε γνωρίζει βέβαια πολὺ καλὰ ὅτι ἡ μνημειακὴ ἱστορία παραποιεῖ τὴν πραγματικότητα τοῦ παρελθόντος ἢ, ὅπως συχνὰ γράφει, τὴν «διορθωστρεβλῶνει». Αὐτὴ ὅμως ἡ «διορθωστρεβλῶσις» καὶ παραποίηση, ἡ ὅποια προέρχεται ἀπὸ ἀφαίρεσι, ὑπερβολὴ καὶ ἐξιδανίκευσι, ἔχει τὸν χαρακτήρα μιᾶς ἀληθινῆς ποίησης, καθὼς καθιστᾷ δυνατὴ τὴν ὑπέρβασιν τῆς παραίτησης πού προκαλεῖ ἓνα δύσκολο παρὸν καὶ ἓνα σκοτεινὸ καὶ ἀβέβαιο μέλλον, καὶ ἐπομένως ὑποστηρίζει καὶ ὠφελεῖ τὴν ζωὴ. Γιὰ νὰ συμβεῖ κάτι τέτοιο ἀπαιτεῖται ὅμως μιὰ ἱστορικὴ παιδεία πού διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ παιδείαν τῆς ἐποχῆς του — ὅπως καὶ τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ παιδεία αὐτὴ ἦταν —καὶ εἶναι— μιὰ συσσώρευσις ἐπιστημονικῶν καὶ ἀρχαιοδιφικῶν γνώσεων, δὲν εἶναι «ζωντανή», «πραγματικὴ» παιδεία, ἀλλὰ «ἓνα εἶδος γνώσης γιὰ τὴν παιδείαν», ἀπὸ τὴν ὅποια δὲν προκύπτει μιὰ «ἀπόφασις παιδείας», ὅπου «παιδείαν» σ' αὐτὴν τὴν τελευταίαν συναψὴ σημαίνει διαμόρφωσι, διάπλασι νέων, ἀλλὰ καὶ ἐνηλίκων.

Ἡ γλώσσα καὶ τὸ πάθος τοῦ Νίτσε ἀκούγονται ξένα καὶ ἀπόμακρα στὴν ἐποχὴ μας. Ἡ σύγχρονη αὐτὴ καχύποπτη πρόσληψις τοῦ φιλοσόφου ἔχει τοὺς λόγους τῆς καὶ εἶναι καθ' ὅλα νόμιμη. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ ἀναρωτηθῶμε ἐὰν θὰ ἄξιζε νὰ προσπαθῆσουμε, μέσῳ τῆς ἱστορικῆς παιδείας, νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ στὴν ἐποχὴ μας μᾶλλον στρεβλωμένο, ἂν ὄχι ἐντελῶς χαμένο, αἰσθητήριον γιὰ ὅ,τι ὀνομάζει ὁ Νίτσε «μνημειακὴ ἱστορία», γιὰ τὸ «μεγαλειῶδες» καὶ τὸ «ὑψηλό», χωρὶς τὸ ὅποιο δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ὑπέρβασις τῆς καθημερινότητος καὶ πρόσβασις σὲ γεγονότα ὅπως ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου 1940. Μιὰ τέτοια προσφυγὴ στὸ «θυμικὸ» δὲν ὑπηρετεῖ τὸ ἄλογο καὶ τὸ παράλογο, ἀλλὰ τὸ σημεῖο ἀπὸ ὅπου ἐνδέχεται νὰ πηγάζει ἓνας «λόγος», ὁ ὅποιος θὰ μπορούσε νὰ ἐμπνεεῖ, νὰ κινητοποιεῖ καὶ νὰ συνέχει ἓναν λαὸν σὲ συνθήκας ὅπως οἱ σημερινές καὶ νὰ τὸν ὀδηγήσει σὲ μιὰ νέα, ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐπιβίωσίν του, «συλ-λογικότητα». «Λόγοι» αὐτοῦ τοῦ εἶδους ὑπῆρξαν στὴν Ἑλλάδα, τὴν ἀρχαία, τὴν μεσαιωνικὴ καὶ τὴν νεότερη.

«Τὸ ἔπος τοῦ '40», τὸ ὁποῖο κάθε ἄλλο παρά τυχαῖα φέρει αὐτὸ τὸ ὄνομα, εἶναι ὁ τελευταῖος μεγάλος λόγος τοῦ ἐλληνισμοῦ, ὁ πιὸ κοντινὸς καὶ πιὸ κατανοητὸς γιὰ μᾶς. Ὅσο μπορούμε νὰ ἀκοῦμε καὶ νὰ κατανοοῦμε αὐτὸν τὸν λόγο πού –ὅπως κάθε ἀληθινὸς καὶ ὑψηλὸς λόγος– φωτίζει καὶ ἀνοίγει δρόμους, ὑπάρχει ἀκόμη ἐλπίδα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2012

ΥΠΟΔΟΧΗ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΚΥΡΙΑΣ ΧΡΥΣΑΣ ΜΑΛΤΕΖΟΥ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΓΕΩΡΓΙΟ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟ

Ἡ σημερινή συνεδρία εἶναι ἀφιερωμένη στὴν ἐπίσημη ὁμιλία τῆς νέας Ἀκαδημαϊκοῦ, καθηγήτριας Χρύσας Μαλτέζου.

Ἡ κυρία Χρύσα Μαλτέζου γεννήθηκε στὴν Ἀλεξάνδρεια τὸ 1941. Μετὰ τὶς σπουδές της στὴν Ἀθήνα ἔκανε μεταπτυχιακὲς σπουδές στὴν Πάδουα καὶ στὴ Βενετία. Ἐλάβε διδακτορικὸ τὸ 1970 καὶ ἔγινε διευθύντρια τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν. Ἐξελέγη καθηγήτρια τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης τὸ 1982 καὶ ἀπὸ τὸ 1995 εἶναι καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Ἀπὸ τὸ 1998 ἀνέλαβε διευθύντρια τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Βενετίας. Διετέλεσε ἐπισκέπτρια καθηγήτρια στὴν Μπολόνια καὶ στὴ Ραβέννα, καὶ εἶναι μέλος πολλῶν ἐπιστημονικῶν ἰδρυμάτων. Τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο τῆς κυρίας Μαλτέζου βασίζεται κυρίως σὲ πρωτογενὲς ὕλικὸ ποὺ μελέτησε σὲ διάφορα ἀρχεῖα στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικόν. Ἀναφέρεται στὴν περίοδο τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, κυρίως ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα μέχρι σήμερα. Μὲ τὸ ἔργο της ἔχει ἀναδείξει τὴ συνέχεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ τῆς Τουρκοκρατίας.

Τὸ ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητα τῆς κυρίας Μαλτέζου θὰ ἀναπτύξει ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Κωνσταντῖνος Σβολόπουλος.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ
κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα στοὺς κόλπους της τὴν ἱστορικὴ κυρία Χρύσα Μαλτέζου, κορυφαία ἐνετολόγο. Καὶ θεραπεύει, ταυτόχρονα, ὅπως συνέβη καὶ μὲ τὸν προκατόχου της Μανοῦσο Μανούσακα, τὴν ἀνάγκη νὰ ἐγκύψει καὶ σὲ τομέα πού ἄπτεται τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ σὲ ἓνα εὐρύτερο πεδίο. Ἡ ἐπέκταση τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας στὴν Ἀνατολὴ σημαίνει, κατὰ βάση, μία κατάκτηση τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου περιβεβλημένη, βεβαίως, μὲ ἀρνητικὲς πλευρές. Συνάπτεται, ὅμως, καὶ μὲ δημιουργικὲς ἐκλάμψεις – κατ' ἐξοχὴν στὸν πολιτιστικὸ καὶ πνευματικὸ τομέα. Συνδέεται, ἀκόμη, μὲ τὴ διάδοση τῶν κλασικῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὴ Δύση, ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς κατακτημένης ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς ἐθνικῆς ἐπικράτειας· καὶ συνέβαλε, τέλος, στὴν ἐξάπλωση στὸν ἄλλο τῶν ἑλληνισμοῦ ροπῶν καὶ ἰδεῶν πού προοδευτικὰ ἔτειναν τότε νὰ ἀναπτυχθοῦν στὴν Εὐρώπη. Ὑπὸ τὴ σκέπη τῆς Γαληνοτάτης, χωρὶς νὰ ἀπολέσουν τὴν ταυτότητά τους, οἱ Ἕλληνες βρῆκαν τὸν τρόπο νὰ καταστήσουν τὴν παρουσία τους αἰσθητὴ σὲ ἓνα εὐρύτερο περιβάλλον.

Σὲ αὐτὸ τὸν κόσμον ἐπέλεξε νὰ διακινηθεῖ ἡ κυρία Μαλτέζου μὲ εὐαισθησία, μὲ σταθερότητα, μὲ ζῆλο ἐπιστημονικό. Γεννημένη καὶ γαλουχημένη στὴν Ἀλεξάνδρεια, ἔφερε τὸ στίγμα ἑνὸς ἐκτεταμένου ἑλληνισμοῦ πού ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ ἀγκαλιάζει ὀλόκληρη τὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο ὡς τις παρυφές τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἐκεῖ, στὴν Ἀλεξάνδρεια, συμπλήρωσε τις ἐγκύκλιες σπουδές της στὸ Ἀβερῶφειο Γυμνάσιο, γιὰ νὰ ἔρθει μετὰ τὴν ἀποφοίτησή της στὴν ἑλληνικὴ πρωτεύουσα καὶ νὰ ἐγγραφεῖ στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ – Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας. Ἀμέσως μετὰ ἐπιδόθηκε στὸ ἔργο πού ἔτεινε νὰ ἐπιλέξει, μελέτησε παλαιογραφία, ἀρχαιονομία καὶ διπλωματικὴ στὴν Πάντοβα καὶ ἐργάστηκε, σὲ πρώτη φάση, σὲ ἀρχεῖα καὶ βιβλιοθήκες τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Βενετίας· καὶ τὸ 1970 ἀνακηρύχθηκε ἀριστοῦχος διδάκτωρ τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου μὲ ἐπιβλέποντα καθηγητὴ τὸν Διονύσιο Ζακυθινό.

Ἐκτοτε, κάθε βῆμα τῆς κυρίας Μαλτέζου θὰ σηματοδοτεῖ ἓνα θετικὸ στάδιο γιὰ τὴν πρόοδο τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν καὶ μελετῶν – εἰδικὰ ὅσων ἀφοροῦν τὴν ἐνετικὴ κυριαρχία. Συνεργάτις, διευθύντρια στὴ συνέχεια, ἀπὸ τὸ 1980 ἕως τὸ 1994, στὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, εἰδικὴ ἐπιστήμων, ἀρχικά, καθηγήτρια ἀπὸ τὸ 1982 τοῦ Πανεπι-

στημίου Κρήτης και από το 1995 του Πανεπιστημίου Αθηνών, επισκέπτρια καθηγήτρια σε πανεπιστήμια της Ιταλίας, μέλος ή έταϊρος πολλών διεθνών επιστημονικών ιδρυμάτων, εκλεγμένη, τέλος, από την Ακαδημία Αθηνών διευθύντρια του Έλληνικού Ίνστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας – ως διάδοχος των Σοφίας Αντωνιάδη, Μανούσου Μανούσακα και Νικολάου Παναγιωτάκη. Η δράση που θα αναπτύξει από τη θέση αυτή στη διάρκεια δεκαπέντε, περίπου, χρόνων μαρτυρείται χάρις στην καταγραφή κάθε έτος του έργου που έχει επιτελεστεί στο Ίδρυμα: έκδοση δεκάδων βιβλίων, διοργάνωση συνεδρίων και επιστημονικών συναντήσεων, ταξινόμηση του Ιστορικού Αρχείου, συντήρηση και ανάδειξη των εικόνων, αναστήλωση του κωδωνοστασίου και ανακαίνιση του όλου μνημειακού συγκροτήματος του Campo dei Greci και, παράλληλα, επαγωγός παρακολούθηση των υποτρόφων του Ίνστιτούτου, εύρυθμη λειτουργία του μουσείου και της βιβλιοθήκης, διευκόλυνση επιστημόνων – Ελλήνων και άλλοδαπών –, εκμίσσηση σημαντικών δωρεών.

Ανάλογο είναι και το έρευνητικό και το συγγραφικό έργο της νέας Ακαδημαϊκού. Πάνω από 150 αυτοτελείς εργασίες και άρθρα αριθμεί ή προσφορά της. Ο θεσμός του *έν Κωνσταντινουπόλει Βενετού Βαίλου 1268-1453* είναι ο τίτλος της διδακτορικής διατριβής της, η οποία άπτεται – όπως και σημαντικό μέρος των μελετών της – θεμάτων Ένετοκρατίας και κυριαρχίας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στην ύστερη φάση της. Σημαντικό μέρος των δημοσιευμάτων της αφορά την ιστορία ολόκληρων περιοχών του ελληνικού χώρου οι οποίες υπάχθηκαν στη λατινική έξουσία: Κρήτη, Πελοπόννησος, Αίγαίο, Επτάνησα, Κύθηρα, Κύπρος. Έτερος άξονας του ενδιαφέροντός της υπήρξε ή έκδοση σειράς αυτοτελών τόμων που έχουν ως επίκεντρο τη Βενετία, αυτή των Ελλήνων, και το Έλληνικό Ίνστιτούτο. Η συμβολή της κυρίας Μαλτέζου στην αποκάλυψη και την αξιοποίηση πρωτογενούς ύλικου αποτυπώνεται στην εργασία που επιτέλεσε στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας και στο Ιστορικό Αρχείο Κυθήρων, σε μοναστήρια – όπως του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο και της Αγίας Λαύρας στα Καλάβρυτα – ή σε ιδρύματα – όπως το Έλληνικό Ίνστιτούτο, όπου απόκειται το αρχείο της Έλληνικής Κοινότητας και ο ναός του Αγίου Αντωνίνου στη Βενετία. Πάνω σε αυτή τη βάση έχει προαγάγει την έρευνα ποικίλων θεμάτων του δημοσίου και ιδιωτικού βίου, όπως ή θέση των Ελλήνων στις λατινοκρατούμενες περιοχές και στη διασπορά, αλλά και των ξένων εποίκων στις ελληνικές χώρες, οι μετακινήσεις πληθυσμών, ή άπονομή του δικαίου και ή νομική πρακτική, οι

καταγγελιοδότες, ή οίκογένεια, ή θέση τής γυναίκας και τοῦ παιδιοῦ, ή υγεία, οικονομικά προβλήματα ὅπως οἱ τιμές τῶν ἀγαθῶν, ή ἀμοιβή τής ἐργασίας, ή ἀγροτική παραγωγή, τὸ ἐμπορικό ναυτικό και ή πειρατεία, οἱ ναοὶ και οἱ μονές — μέσα πάντοτε ἀπὸ ἀρχαϊκὲς πηγές.

Ἴδου τὰ ἐπιστημονικὰ ἐφόδια τής κυρίας Χρύσας Μαλτέζου, τὰ ὁποῖα τὴν καθιστοῦν ἄξιό μέλος τής Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἡ ἐπιμέλεια, ή γνώση και ή ἐπεξεργασία τοῦ πρωτογενοῦς, κυρίως, ἀλλὰ και τοῦ δευτερογενοῦς ὕλικοῦ τὴν ἔχουν ἀναγάγει σὲ κορυφαία εἰδικὸ γιὰ τὴν περίοδο μεταξὺ τοῦ 13ου και τοῦ 18ου αἰῶνα. Ἐχει, πράγματι, ἀναδειχθεῖ γιὰ τὴ δεξιότητα ἐντοπισμοῦ και ἔρευνας ἀρχαϊκῶν πηγῶν, τὴ συνθετικὴ ἰκανότητα ἐπεξεργασίας τοῦ συχνὰ ποικίλου ὕλικοῦ τῆς, τὴν εὐστοχία στὴ διατύπωση ἀπόψεων και κρίσεων, ἀλλὰ και τὴ φαντασία, ή ὁποία ὅμως στηρίζεται σὲ πραγματικὰ περιστατικά. Ἐπιπλέον, ή διοικητικὴ πείρα και ή ἐνεργητικότητα ποὺ τὴ χαρακτηρίζουν ἐλπίζεται ὅτι θὰ βροῦν πρόσφορο ἔδαφος στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Ἡ ἐκλογή τῆς, ἐξ ἄλλου, θὰ ἀναδείξει τὴν προσήλωση στὴν ἰδέα τής ἐπιβίωσης τοῦ ἑλληνισμοῦ, μετὰ τὴν Ἄλωση τοῦ Βυζαντίου, στὸ περιβάλλον τής Δύσης — ἀτὸ συνταίριασμα και τὸ γεφύρωμα τής Δύσης και τής Ἀνατολῆς — και τής συνέχειας τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ ἔθνους.

Κύριε Πρόεδρε, κύριοι Ἀκαδημαϊκοί, κυρίες και κύριοι, καλωσορίζω τὴ νέα Ἀκαδημαϊκὸ, κυρία Χρύσα Μαλτέζου.

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΣΥΝΕΧΕΙΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ:
Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ

ΕΙΣΙΓΗΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
ΚΥΡΙΑΣ ΧΡΥΣΑΣ ΜΑΛΤΕΖΟΥ

Ἐξω ἀπὸ τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία, ἐπάνω ἀπὸ τὴ Μεγάλη Πύλη, ὑπάρχει χαραγμένη ἐπιγραφή μὲ χρονολογία 1564. Ποίημα τοῦ Μιχαὴλ Σοφιανοῦ ἀπὸ τὴ Χίο, καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάντοβας, ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρεται στὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ, τὸν ὅποιον εἶχαν ἀφιερῶσει στὸν Χριστὸ καὶ τὸν ἅγιο Γεώργιο οἱ Ἕλληνες μέτοικοι στὴ Βενετία καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ποὺ συνεχῶς κατέφταναν ἐκεῖ¹. Ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1619, μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας ἀναφέρεται στοὺς ἔνοικους καὶ ἔποικους Ἕλληνες ποὺ εἶχαν ἀνεγείρει, ἐπάνω ἀπὸ τὴ νότια πύλη, μνημεῖο, γιὰ νὰ τιμήσουν τὸν μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβῆρο². Συντάκτης τῆς ἐπιγραφῆς ἦταν ὁ κύριος Ἀλέξανδρος Συγκλητικὸς, καθηγητῆς κι αὐτὸς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάντοβας³. Οἱ ἐπιγραφές παραπέμπουν σὲ δύο περιστατικὰ τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας, στὴν οἰκοδόμησι τοῦ ἐκεῖ περικαλλοῦς ὀρθόδοξου ναοῦ καὶ στὸν θάνατο τοῦ εὐρυμαθοῦς ἱεράρχη τους Γαβριὴλ Σεβῆρου. Προσδιορίζουν ἐπίσης μὲ σαφήνεια ἐκείνους ποὺ ἀνέθηκαν τὰ μνημεῖα: ἦταν οἱ Ἕλληνες μέτοικοι στὴ Βενετία τὸ 1564, ἔνοικοι καὶ ἔποικοι στὴ Γαληνοτάτη τὸν ἐπόμενο αἰῶνα.

Ἡ μνεῖα τοῦ ὄρου Ἕλληνες σὲ ἐπιγραφές οἱ ὁποῖες συντάχθηκαν στὴ Βενετία ἕναν περίπου αἰῶνα μετὰ τὴν Ἄλωσι εἶναι δείκτης τῆς συλλογικῆς ἰδεολογικῆς συμπεριφορᾶς ποὺ ἐπέδειξε ἡ ἑλληνικὴ μειονότητα στὴν τεναγῆτιδα πολιτεία. Τὸ ἰδεολογικὸ κλίμα ποὺ ἐπικρατοῦσε κατὰ τὴ μεταβυ-

1. Γ. ΒΕΛΟΥΔΗΣ, *Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία*, Βενετία 1893, σ. 33 [149]. Γιὰ τὴν ἐπιγραφή ποὺ συνέθεσε ὁ Μιχαὴλ Σοφιανὸς βλ. Ε. ΜΠΡΟΣΚΑΡΗ, *Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία*, Ἀθήνα 1995, σ. 69, ὅπου συγκεντρωμένη σχετικὴ βιβλιογραφία. - Βλ. φωτ. 1.

2. ΒΕΛΟΥΔΗΣ, ὁ.π., σ. 38, 159.

3. Γιὰ τὸν Συγκλητικὸ βλ. Π. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, *Κυπριακὴ λογοισότη, Λευκωσία 2002*, σ. 255 (ὅπου συγκεντρωμένη βιβλιογραφία).

ζαντινή αυτήν περίοδο μεταξύ των ελλήνων προσφύγων στη Γαλινοτάτη σχετίζεται άμεσα με το πολυσυζητημένο σήμερα ζήτημα τής ταυτότητας και τής συνείδησης τής ιστορικής συνέχειας του έλληνισμού⁴. Η διερεύνηση τής ιστορικής πορείας που άκολούθησαν οι Έλληνες στη Βενετία είναι για την προσέγγιση των αίτημάτων αυτών αποφασιστικής σημασίας, εξαιτίας κυρίως του άρχαιακού ύλικού που έχει σωθεί. Είναι άκριβώς ο λόγος για τον όποιο επέλεξα να χρησιμοποιήσω ως βάση για την πραγμάτευση του θέματος τις άρχαιακές και άλλες μαρτυρίες που άφορούν το έλληνικό στοιχείο τής Βενετίας και κατ' επέκταση τον βενετοκρατούμενο έλληνισμό. Όχι μόνο γιατί ή σχετική άρχαιακή ύλη προσφέρεται ως καλό δείγμα έρευνας, αλλά γιατί μέσα από τις άρχαιακές πηγές αναδύεται με έναργεια το σύνθετο τουτο φαινόμενο.

Ο έρευνητής που αναζητεί στη συγκεχυμένη πνευματική ατμόσφαιρα τής πρώτης μεταβυζαντινης περιόδου την ιδεολογική συμπεριφορά των Έλλήνων διακρίνει δύο ρεύματα νοοτροπίας, τα όποια συνυπάρχουν και άποτελούν παράλληλες πηγές έμπνευσης. Το πρώτο συνιστά τη λόγια έλληνοκεντρική πνευματική παράδοση και συνάπτεται με τις θεωρήσεις των λογίων που ήταν προσηλωμένοι στην άρχαία γραμματεία, έτοιμοι να ανταποκριθούν στις ζητήσεις των Ευρωπαίων. Η δεύτερη ιδεολογική ροπή συγκροτείται από μια λαϊκή πατριωτική παράδοση που είχε συνεπάρε το μεσαίο κοινωνικό στρώμα των Έλλήνων φυγάδων στη Δύση. Η ιδεολογική διαφοροποίηση είναι έμφανής σε όλο σχεδόν το σώμα των διαθέσιμων άρχαιακών πηγών που τροφοδοτούν την πληροφόρησή μας.

Η πρώτη ιδεολογική τάση, οικεία στους μελετητές χάρη στην πρόοδο τής έρευνας που έχει συντελεστεί προς την κατεύθυνση αυτή, έκπροσωπείται από διανοούμενους που άλλοι είχαν επιτύχει να εισχωρήσουν στο πανεπιστημιακό σύστημα τής Πάντοβας, όπως ήταν, για παράδειγμα, οι δύο πανεπιστημιακοί καθηγητές, συντάκτες των έπιγραφών στον ναό του Αγίου Γεωργίου, τους όποιους ήδη ανέφερα, άλλοι είχαν φροντίσει να έξοικειωθούν με τις έπαναστατικές μεθόδους τής νέας τεχνολογίας τής έποχής, δηλαδή τής τυπογραφίας, και άλλοι είχαν άπλως έγκαταλείψει τις έστίες τους αναζητώντας καλύτερη

4. Βλ. Ν. Γ. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *Το έλληνικό έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του Νέου Έλληνισμού*, προλεγόμενα Σ. Ι. Άσδραχάς, Αθήνα 2004.

τύχη στη Δύση. Κληρονόμοι οί περισσότεροι τῶν ἀντιθετικῶν πνευματικῶν ἀνησυχιῶν ποὺ χαρακτηρίζαν τὴν κοινωνία τῆς τελευταίας βυζαντινῆς περιόδου, ἐξακολούθησαν νὰ ἐμμένουν στὴν πολιτιστικὴ ὑπεροχὴ τους, προβάλλοντας στοὺς Δυτικούς ποὺ διψοῦσαν γιὰ τὴ γνώση τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας τὴ θέση τους. Ὁ πολὺς Ἴανὸς Λάσκαρις δὲν θὰ διστάσει, ἐκφράζοντας τοῦτη τὴν ἰδέα, νὰ ἀποκαλέσει Ἑλληνα τὸν ἰταλὸ ἀνθρωπιστὴ Guarino, ποὺ εἶχε ἐκδώσει στὴ Ρώμη, τὸ 1523, τὸ *Μέγα καὶ πάνυ ὠφέλιμον Λεξικόν*, μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Ζαχαρία Καλλιέργη⁵. Γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐκδοσης, ὁ Λάσκαρις εἶχε συνθέσει ἐπίγραμμα, στὸ ὁποῖο ἀναγράφεται ὅτι ὁ Βαρίνος, στὴν ἐρώτηση ποιὸς ἦταν τάχα κι ἀπὸ ποῦ καταγόταν ὁ συγγραφέας τοῦ πονήματος (τὶς πόθεν), ἀπάντησε ὅτι ἦταν ἐκεῖνος ποὺ εἶχε συντάξει τὸ λεξικό, ὅτι ἦταν Ἑλληνα, ἀφοῦ ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια σπούδαζε ἑλληνικά, κι ὅτι ἦταν ἓνας Γραικὸς σὲ σῶμα ἰταλικό⁶. Ἡ ἀφοσίωση ἑνὸς Ἰταλοῦ στὰ ἑλληνικά γράμματα ἀρκοῦσε, μὲ βάση τὴ θέση τοῦ Ἴανου Λάσκαρι, γιὰ νὰ λογίζεται Ἑλληνας. Ὁ κωνσταντινουπολίτης σοφὸς προφανῶς γνώριζε ὅτι ὁ ἀποδέκτης τοῦ ἐπιγράμματος ἦταν ὑπερήφανος γιὰ τὴν ἑλληνομάθειά του, ὅπως ἄλλωστε ἦταν καὶ οἱ ἄλλοι εὐρωπαῖοι ἀνθρωπιστὲς ποὺ συνέρρεαν στὰ πανεπιστήμια, γιὰ νὰ ἀκούσουν τοὺς Ἕλληνας καθηγητὲς νὰ μιλοῦν γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πλάτωνα. Ὅσοι ἀναγνώριζαν τὴν ἡγεμονικὴ θέση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἦταν ἐπομένως ἄξιοι, σύμφωνα μὲ τὸν Λάσκαρι, νὰ θεωροῦνται κι αὐτοὶ Ἑλληνας. Ἐχοντας ἐπίγνωση ὅτι κατεῖχαν τὶς κλεῖδες ἑνὸς πνευματικοῦ θησαυροῦ τὸν ὁποῖον ὀρέγονταν νὰ ἀποκτήσουν οἱ καλλιέργημένοι ξένοι, οἱ Ἕλληνες λόγιοι ποὺ συναλλάσσονταν μαζί τους φρόντιζαν, μὲ τὸν ἕναν ἢ μὲ τὸν ἄλλο τρόπο, νὰ τοὺς ὑπεθυμίζουν τὴ σημασία του καὶ νὰ διατηροῦν συνεχῶς ἐπίκαιρο τὸ ἐνδιαφέρον τους πρὸς αὐτό. Ὀνομάζοντας Ἑλληνας τοὺς ξένους ἐραστὲς τῶν ἀρχαίων γραμμάτων ὄχι μόνο τοὺς κολάκευαν, ἀλλὰ κυρίως τοὺς ἐμφύτευαν τὴν ἰδέα ὅτι εἶχαν χρέος νὰ προστατεύσουν τὸν ἑλληνικὸ θησαυρό. Στὸν ρόλο ἀκριβῶς τοῦ προστάτη τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀναφέρεται ὁ βενετὸς οὐμανιστὴς Pietro Bembo, στὸν λόγο

5. Βλ. ἀντίτυπο στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἰδρύματος Ἀλέξανδρος Σ. Ὠνάσης: Ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη. Ἡ συλλογὴ βιβλίων τοῦ Κωνσταντίνου Σπ. Στάικου ἐφεξῆς ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κοινοφελοῦς Ἰδρύματος Ἀλέξανδρος Σ. Ὠνάσης, Ἀθήνα 2011, σ. 27 ἀρ. 44.

6. *Giano Lascaris epigrammi greci*, a cura di Anna Meschini, Padova 1976, ἀρ. 44, σ. 65-67, 155-158.

του, γραμμένο ελληνικά, τὸ 1494, με τίτλο: ...πρὸς Ἐνέτας περὶ τοῦ βοηθεῖν τοῖς τῶν Ἑλλήνων λόγοις. Παρότρυνε ἐκεῖ ὁ Bembo τοὺς συμπατριῶτες του νὰ σώσουν τὰ ὀρφανεμένα ελληνικά γράμματα ποὺ ζητοῦσαν προστασία ἀπὸ τὴ Βενετία ὡς μοναδικοὶ κηδεμόνες τους⁷.

Δύο ἄλλα γνωρίσματα παρατηροῦνται διαχρονικὰ στὴν ἰδεολογικὴ συμπεριφορὰ τῶν λογίων: ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὁ κλονισμὸς καὶ ἡ θλίψη γιὰ τὴν ἀπώλεια τῆς πατρίδας, στὴν ὁποία ἀφιερώνουν θρηνητικὲς ὠδές, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἐνασχόληση μετὰ τὴ σύνταξη καὶ ἀποστολὴ ἐκκλήσεων πρὸς κοσμικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς ἡγέτες γιὰ τὴν ἀνάληψη πρωτοβουλιῶν, μετὰ σκοπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας ἀπὸ τὴν τουρκικὴ σκλαβιά. Ἐξοχα λογοτεχνικὰ μνημεῖα, τὰ ἱκετευτικὰ καὶ πατριωτικὰ αὐτὰ κείμενα μελετήθηκαν διεξοδικὰ ἀπὸ τοὺς ἀγαπημένους μου δασκάλους Διονύσιο Ζακυθηνὸ⁸ καὶ Μανοῦσο Μανούσακα⁹, τὴ μνήμη τῶν ὁποίων ἀναπολῶ μετὰ συγκίνηση τούτῃ τὴν ὥρα. Μολονότι χάρις στὴ διδασκαλία καὶ τὴ συγγραφικὴ τους δράση οἱ ἔλληνες διανοούμενοι γίνονταν στοὺς νέους τόπους ὅπου πῆγαιναν ἀποδέκτες τῆς ἐκτίμησής καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν συναδέλφων τους, δὲν ἔπαυαν νὰ διακατέχονται ἀπὸ αἰσθήματα πικρίας γιὰ τὴν ξενητεία καὶ ἀπελπισίας γιὰ τὴν κατάντια τῆς πατρίδας. Ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης, γιὰ παράδειγμα, ποὺ παραπονιέται συνεχῶς σὲ φίλους καὶ γνωστοὺς γιὰ τὴ φτώχεια του, ὑπογραμμίζει στὰ γραφτά του ὅτι ἦταν πάσης αἵματος ρίζης ἐστερημένος καὶ ὅτι ἦταν ἄοικος, ἄπατρις, ἀβασίλευτος¹⁰. Στὴν ἐξορία τοῦ Ἰαννοῦ Λάσκαρι ἀναφέρεται ἐπίσης ὁ γνωστὸς ἐπιτάφιος, στὸν ὁποῖο μνημονεύεται ὅτι τὸ νεκρὸ σῶμα τοῦ ἔλληνα λογίου εἶχε ἐναποτεθεῖ σὲ ξένη γῆ, ἀλλοδαπῇ γαίῃ¹¹. Τὴ

7. P. BEMBO, *Oratio pro litteris graecis*, ἔκδ. N. G. Wilson, Messina 2003.

8. Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Μιχαὴλ Μάρουλλος Ταρχανιώτης, Ἑλλην ποιητὴς τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως, *Μεταβυζαντινὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, Ἀθήνα 1978, σ. 244-310.

9. Βλ. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ἐκκλήσεις (1453-1535) τῶν Ἑλλήνων λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως πρὸς τοὺς ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος, *Λόγος ἐκφωνηθεὶς τὴν 25ην Μαρτίου 1963 εἰς τὴν Μεγάλην Αἴθουσαν τῶν Τελετῶν, Ἡριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 9· Ο ΙΔΙΟΣ, Ἐκκλήσεις τῶν Ἑλλήνων λογίων πρὸς τοὺς ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος, *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 59, 1984, σ. 196-249.

10. É. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique...*, 2, Paris 1885 (φωτοτ. ἐπανέκδ. Bruxelles 1963), σ. 249.

11. *Giano Lascaris epigrammi greci*, ὁ.π., ἀρ. 72, σ. 85, 189-192.

δυστυχία τῆς χαλεπώτατης δουλείας καὶ τῆ νοσταλγία γιὰ τὴ χαμένη πατρίδα περιέγραψε λίγες δεκαετίες ἐνωρίτερα ὁ λατινόγλωσσος ἑλληνας ποιητὴς τῆς ἀναγέννησης Μιχαὴλ Μάρουλλος Ταρχανιώτης σὲ κομψές ποιητικὲς συνθέσεις. Ἡ πατρίδα πού κειτόταν σὲ ἐρείπια δὲν ἦταν ἄλλη γιὰ τὸν Μάρουλλο παρά ἡ κλασικὴ Ἑλλάδα, «ὁ ὀφθαλμὸς τῆς γῆς», ὅπως ὁ ἴδιος τὴν ὀνόμαζε¹². Ἡ ἱστορικὴ συνέχεια στὴ συνείδηση τῶν ἐξόριστων λογίων ἀναγόταν στὴν ἀρχαιότητα, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλοῦσαν πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς πνευματικὴ τροφή. Ὁ κορυφαῖος φιλόλογος Μάρκος Μουσοῦρος θὰ κινηθεῖ ἕνα ἀκόμη βῆμα πιὸ μπροστὰ καὶ θὰ συνδέσει τὴν ἀρχαία Ἀθήνα καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ τὴ Βενετία. Τὸ πολυσήμαντο διαχρονικὸ τρίπτυχο Βενετία-Κωνσταντινούπολη-Ἀθήνα ἐκφράζεται σὲ μία μόνο λιτὴ φράση τοῦ Μουσοῦρου: Ἡ πόλη τῶν Ἑνετιῶν εἶναι ἡ βασιλὴς τῶν πόλεων καὶ πορεύεται στὰ χνάρια τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας (τῆς γὰρ Ἀθηναίων πολιτείας, ἧς ἡ βασιλὴς αὕτη τῶν πόλεων ἔστιν οὐ κατ' ἴχνη χωρεῖ)¹³. Σχετικὴ μὲ τὴν ἀναγωγή στὴν ἀρχαιότητα εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι σὲ κείμενα τῶν ἐκκλήσεων γιὰ βοήθεια, τίς ὁποῖες ἀπηύθυναν κατὰ καιροὺς οἱ λόγιοι στοὺς διάφορους ἡγεμόνες, ἐπιχειρεῖται, μέσα ἀπὸ τὸν συσχετισμὸ τῶν ὀνομάτων πού ἔφεραν οἱ ξένοι, σύγκριση τῶν τελευταίων μὲ τοὺς μονάρχες τῆς οἰκουμένης. Ἴδου πῶς ἀποκαλεῖ, στὰ χρόνια 1545 καὶ 1555, τὸν μελλοντικὸ βασιλῆα τῆς Ἰσπανίας Φίλιππο Β' ὁ Ἰάκωβος Διασωρινὸς στὴν ἐκκλήση πού τοῦ ἀπευθύνει στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλώσσα: Καὶ γὰρ ἅπασα, Φίλιππε, Μακεδονικὴ σε Φιλίππου/γῆ καλεῖ θαμινῶς Φίλιππον εὐσεβέα¹⁴. Ἀνάλογο παραλληλισμὸ χρησιμοποίησε ἕναν αἰῶνα περὶπου ἀργότερα, τὸ 1657, ὁ διαπρεπὴς πεπαιδευμένος ἱερωμένος Γεράσιμος Βλάχος στὸν παραμυθητικὸ λόγο, μὲ τὸν ὁποῖο παρακινοῦσε τὸν τσά-

12. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Μιχαὴλ Μάρουλλος Ταρχανιώτης, σ. 285-286, πρβλ. Χ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Βενετία τὸ σχεδὸν ἄλλο Βυζάντιο: ἀπὸ τὸν Ἐρρίκο Ντάντολο στὸν Βησσαρίωνα, ὑπὸ ἔκδοση στὰ πρακτικὰ τοῦ συμποσίου «Τὸ Βυζάντιο στὴν ἱστορικὴ συνέχεια», πού ὁργανώθηκε στοὺς Δελφοὺς (8-10 Ἰουλίου 2011).

13. É. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique...*, 1, Paris 1885 (φωτοτ. ἐπακέδ. Bruxelles 1963), σ. 49· πρβλ. Α. ΠΑΡΔΟΣ, Οἱ ἄξονες τῆς ἰδεολογίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ στὴν Ἄλλη Κωνσταντινούπολη. Ἡ παρακαταθήκη τοῦ Βησσαρίωνα: Λάσκαρης καὶ Μουσοῦρος ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες τῆς Βενετίας, *Ἄνθη Χαρίτων*, Βενετία 1998, σ. 533 σημ. 29, πρβλ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Βενετία τὸ σχεδὸν ἄλλο Βυζάντιο, ὁ.π.

14. Βλ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ἐκκλήσεις (1985), σ. 208-209 σημ. 28 (ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία, παράθεση τοῦ πρωτοτύπου κειμένου καὶ νεοελληνικὴ μετάφραση).

ρο Ἀλέξιο Μιχαήλοβιτς νὰ ἐλευθερώσει τοὺς Ἑλληνορωμαίους, προκειμένου νὰ δοξαστεῖ καὶ νὰ ὀνομαστεῖ Μέγας ὡς ἄλλος Ἀλέξανδρος¹⁵. Ἄλλοτε διδάσκοντας στὰ ξένα πανεπιστημιακὰ κέντρα τὰ ἑλληνικὰ γράμματα κι ἄλλοτε συντάσσοντας λόγους, μὲ τοὺς ὁποίους ἐκλιπαροῦσαν τοὺς δυνατοὺς τῆς Εὐρώπης νὰ ξεσκλαβώσουν τὴν πατρίδα τους, οἱ Ἕλληνες λόγιοι συγκροτοῦσαν στὴν ξενιτεία μία μικρὴ ἀλλὰ ἀξιόλογη πνευματικὴ ὁμάδα ἀτόμων ποὺ πολεμοῦσαν γιὰ τὴν ἐλευθερία μὲ μοναδικὰ ὄπλα τὴν παιδεία καὶ τὴ γραφίδα τους. Ἀνεξάρτητα ἂν μὲ τὴ δράση ποὺ εἶχαν ἀναπτύξει συνδεόταν συχνὰ ἢ προσπάθεια προσπορισμοῦ χρημάτων γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν ποὺ ἀντιμετώπιζαν ζώντας μακριὰ ἀπὸ τὰ πάτρια ἐδάφη, οἱ ὑπηρεσίες ποὺ προσέφεραν σὲ ἐξαιρετικὰ δύσκολες γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ ἑλληνισμοῦ περιόδους κρίνονται σπουδαῖες. Καὶ τοῦτο γιατί κατόρθωναν μὲ τίς ἐνέργειές τους νὰ διατηροῦν ἐξακολουθητικὰ ζωντανὸ στὸ ἐξωτερικὸ τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα, ἔστω καὶ χωρὶς τὰ ποθητὰ ἀποτελέσματα. Στὴν ἀρχὴ τοῦ 17ου αἰῶνα, τὸ 1600, ὅταν οἱ ἐλπίδες γιὰ τὴ σωτηρία τῆς Ἑλλάδας διαψεύδονταν ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλη, ἕνας ἱερωμένος στὴ Βενετία, ὁ πολὺς Γαβριὴλ Σεβῆρος, μητροπολίτης Φιλαδελφείας, σημείωνε στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ συνταγματίου του περὶ τῶν ἀγίων καὶ ἱερῶν μυστηρίων τρεῖς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους μποροῦσε κανεὶς νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πατρίδα του: μὲ τὰ ὄπλα καὶ τὸ αἷμα του, μὲ τὴν περιουσία του καὶ μὲ τοὺς πνευματικούς του κόπους. Καθὼς ὁ ἴδιος δὲν ἦταν, ἔγραφε, σὲ θέση νὰ πολεμήσῃ γιὰ νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν πατρίδα ἀπὸ τὴν τυραννίδα οὔτε διέθετε περιουσία γιὰ νὰ τὴν εὐεργετήσῃ, ἀφιέρωνε τὸ ἐγχειρίδιό ποὺ εἶχε ἐκδώσει στοὺς σοφοὺς ἄνδρες τῆς λακωνικῆς Ἐπιδαύρου, θεωρώντας ὅτι προσφέροντας πόνημα πνευματικὸ ἐξυπηρετοῦσε τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του, Μονεμβασία, ποὺ τὴν εἶχαν λαμπρύνει στὸ παρελθὸν μὲ δωρεές καὶ προνόμια οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες Μαυρίκιος, Ἀλέξιος Κομνηνὸς καὶ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος¹⁶. Μὲ λιτότητα καὶ σαφήνεια ὁ Σεβῆρος στὴν

15. Βλ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, ὁ.π., σ. 227-229, CH. MALTEZOU, Les Grecs devant Moscouville Imperiale, *Studia slavico-byzantina et mediaevalia europensia, Studies on the slavo-byzantine and west european middle ages, In memoriam Ivan Dujcev*, 1, Ivan Dujcev Centre for Slavo-Byzantine Studies, Dr Petre Beron State Publishing House 1989, σ. 73· X. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Οἱ ἀμπασαδόροι τῆς Μεγάλης Μοσχοβίας στὴ Βενετία, *Θησαυρίσματα*, 30, 2000, σ. 12-13.

16. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique...*, 2, ὁ.π., ἀρ. 235, σ. 143.

είσαγωγή του βιβλίου δίνει το στίγμα του ρόλου που διαδραματίζει ή οφείλει να διαδραματίζει στην κοινωνία ο πνευματικός άνθρωπος.

Ός κομβικό σημείο της συζήτησης που αφορά τη συνείδηση της ιστορικής συνέχειας προβάλλεται συνήθως ή θεωρία ότι με το ιστορικό παρελθόν, και μάλιστα του αρχαίου κόσμου, συνδιαλέγονταν μόνο οι εγγράμματοι, εξέχοντες στις περισσότερες περιπτώσεις διανοητές της διασποράς, οι όποιοι επιδείκνυαν στους Ευρωπαίους που διψούσαν για τη σπουδή της ελληνικής γραμματείας την ελληνική ταυτότητα και στους όποιους διοχέτευαν την αντίληψη της ήγαιτικής θέσης της ελληνικής παιδείας. "Όμως, ανεξάρτητα από την ιδεολογική στάση των μορφωμένων που ήξεραν σε καιρούς άβεβαιότητας να διαχειρίζονται εύχερως τη μνήμη της Ιστορίας, αναγνώριζαν τους έαυτούς τους ως Έλληνες και οι άπλοι άνθρωποι, όπως μαρτυρούν χάριν δείγματος οι δύο επιγραφές που προανέφερα, στον ναό του Αγίου Γεωργίου στη Βενετία, οι όποιες χαράχθηκαν για να γίνει σε όλους γνωστό ότι Έλληνες μέτοικοι ήταν εκείνοι που είχαν οικοδομήσει την εκκλησία και ότι πάλι Έλληνες ένοικοι και έποικοι ήταν εκείνοι που είχαν ανεγείρει μνημείο στο έσωτερικό της. Γιατί, αν οι πρόσφυγες δεν είχαν συνείδηση της ταυτότητάς τους, οι λόγοι στους όποιους αυτοί οι ίδιοι είχαν παραγγείλει τη σύνταξη των επιγραφικών κειμένων δεν θα χρησιμοποιούσαν ασφαλώς τον όρο Έλληνες για να τους δηλώσουν, κι ούτε από την άλλη μεριά, αν οι μετανάστες που εισέρχονταν καθημερινά στον ναό δεν ήξεραν ποιοι ήταν, θα δέχονταν άδιαμαρτύρητα να προσδιορίζονται ως Έλληνες. Σε αντίθεση με το ιδεολογικό ρεύμα, προσανατολισμένο στη σφαίρα παιδείας του αρχαίου κόσμου που εξέφραζαν οι μορφωμένοι, μια παράλληλη ιδεολογική ροπή, βασισμένη στη λαϊκή πατριωτική παράδοση, εκδηλώθηκε στο άνοιγμα του χρόνου από τα λαϊκά και μεσαία στρώματα των ελλήνων προσφύγων στη Δύση. Ένδιαφέρον τεκμήριο αυτού του τρόπου σκέψης αποτελεί το ποίημα *Ιστορία του Βελισαρίου*, γραμμένο στα τέλη του 15ου αιώνα, με τις τέσσερις διασκευές του¹⁷. Από κείμενο που απευθυνόταν αρχικά σε όρισμένο κοινό και είχε πολιτική σκοπιμότητα, γίνεται στην πορεία του χρόνου λαϊκό ανάγνωσμα ή λαϊκή αφήγηση

17. W. F. BAKKER – A. F. VAN GEMERT, *Ιστορία του Βελισαρίου*, κριτική έκδοση των τεσσάρων διασκευών με εισαγωγή, σχόλια και γλωσσάριο, β' έκδ. με επίμετρο, Αθήνα 2007.

μέ ηθικοδιδακτικό περιεχόμενο και μέ αποδέκτη πλέον τόν λαό¹⁸. Στήν προσπάθεια έκσυγχρονισμού τοῦ κειμένου τῶν διασκευῶν παρατηρεῖται συστηματική ἀντικατάσταση τοῦ ὄρου *Ρωμαῖος* ἀπό τόν ὄρο *Γραικός*, χρήση τοῦ ὄρου τὸ γένος μας ἀντί τοῦ συνήθους τὸ γένος τῶν *Ρωμαίων*, ἐνῶ ὑπογραμμίζεται ἡ ἱστορική συνέχεια μέ ἀλλεπάλληλες ἀναφορές σέ ἀρχαίους συγγραφεῖς καί σέ ἀρχαῖα μυθολογικά καί ἱστορικά πρόσωπα. Κατά τήν ἐπεξεργασία τοῦ ποιήματος μέ τόν ἐμπλουτισμό «πατριωτικῶν» στοιχείων, ὁ στιχουργός παρουσιάζει τόν Βελισάριο ὡς νέο Ἀχιλλέα, δεύτερο Μεγαλέξανδρο καί νέο Ἡρακλῆ. Προχωρᾷ ὅμως ἀκόμη πιό πέρα, ὀνομάζοντας τοὺς Μεταβυζαντινοὺς/Ἕλληνες παιδιὰ τῶν θαυμαστῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Σύμφωνα μέ τήν ἀφήγηση, ὅταν ἔφτασε ὁ Βελισάριος μέ τόν στόλο του στήν ἐχθρική γῆ τῆς Ἑγγλιτέρας, παρακινεῖ τοὺς ἄντρες του νά πολεμήσουν γενναῖα, μὴ ἐντραπῶμεν, ἀδελφοί, μὴδὲ δειλοὶ φανῶμεν [...], μὴ αἰσχνυθῆ τὸ γένος μας τὸ φοβερόν καί μέγα [...], Ἑλλήνων παῖδες εἴμεθεν, ὡς Ἕλληνες φανῶμεν (εἴμαστε παιδιὰ τῶν Ἑλλήνων, ἄς ἀποδείξομε ὅτι εἴμαστε Ἕλληνες)¹⁹. Μὲ βάση αὐτὸ τὸ σχῆμα οἱ ἀκροατὲς ἢ οἱ ἀναγνώστες τοῦ ποιήματος χαρακτηρίζονται ὄχι ὡς Ἕλληνες, ἀλλὰ ὡς παιδιὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποὺ ἔπρεπε νά δείξουν ὅτι ἦταν ἄξιοι ἀπόγονοὶ τους. Ἡ ριμάδα τοῦ Βελισαρίου τυπώθηκε στή Βενετία τουλάχιστον ἔξι φορές, μέ πρώτη γνωστὴ ἔκδοση τὸ 1525/1526 καί τελευταία τὸ 1577²⁰. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκδόσεων, ποὺ ἐκτείνονται χρονολογικά σέ μία περίπου πεντηκονταετία, δείχνει πόσο διαδεδομένο καί ἀγαπητὸ ἀνάγνωσμα ἦταν τὸ ποίημα. Ὁ μορφωμένος ποιητὴς ἀπευθυνόταν σέ ἀκροατὲς καί ἀναγνώστες ποὺ δὲν ἀνῆκαν στὸν κύκλο τῶν λογίων, ἀλλὰ ἦταν ἄνθρωποι τῆς λαϊκῆς καί μεσαίας τάξης. Μὲ ἥρωα ἓναν ἄνθρωπο τοῦ λαοῦ, ἡ ριμάδα σηματοδοτεῖ ἀσφαλῶς τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς στήν ὁποία ζοῦσε τὸ κοινὸ ποὺ διάβαζε ἢ ἀκούγε τοὺς στίχους της

18. Ὁ.π., σ. 94.

19. Ὁ.π., σ. 167 στ. 234, 237, 239. Στήν παροῦσα μελέτη, ἡ ἀναφορὰ στή Βελισαριάδα καί τὸ ζήτημα τῆς συνείδησης τῆς ἱστορικῆς συνέχειας ἀποτελεῖ σύνοψη τοῦ ἄρθρου τοῦ A. VAN GEMERT, Ἑλλήνων Παῖδες Εἴμεθεν, ὡς Ἕλληνες Θανῶμεν, *Constructions of Greek Past. Identity and Historical Consciousness from Antiquity to the Present*, ed. Hero Hokwerda, Groningen 2003, σ. 185-191. Εὐχαριστῶ τὸν φίλο Arnold van Gemert ποὺ μοῦ ὑπενθύμισε τὴ μελέτη, ἀλλὰ καί γιὰ τὴ γόνιμη συζήτηση ποὺ εἴχαμε σχετικὰ μέ τὸ θέμα.

20. *Ἱστορία τοῦ Βελισαρίου*, β.π., σ. 54.

καί πού ἦταν σέ θέση νά κατανοήσει τὸ ἱστορικοδιδασκτικὸ πλαίσió της. Οἱ ἀναγνώστες τοῦ ἔργου τὸν 16ο αἰώνα ἦταν Ἕλληνες οἱ ὁποῖοι εἶχαν συνείδηση τῆς ταυτότητάς τους καί οἱ ὁποῖοι θά διάβαζαν μὲ συγκίνηση τοὺς στίχους πού ἔκαναν λόγο γιὰ τὴν πατρίδα, ὅπως ἡ *γλυκεῖα μας πατρίς [...]*, *Ὁ πόλις ἡ γεννήσασα, πατρίς ἡ θρηψαμένη [...]*, ὡς *πάλαι εἰς τὴν πατρίδα μας ὀπίσω νά στραφοῦμεν*²¹.

Ἄνθρωποι ἐπίσης λαϊκοί, ἕνας λευκαδίτης μαραγκός, ὁ Ἰωάννης, κι ἕνας κερκυραῖος «σπετσιέρης», ὁ μαστρο-Ἀλέξιος Βάρβαρης, ἦταν ἐκεῖνοι πού εἶχαν ὑποβάλει, τὸ 1498, στὶς βενετικὲς ἀρχὲς ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας αἴτηση, μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσαν νά συγκροτηθοῦν σὲ σῶμα ἐθνικῆς μειονότητας. Στὸ κείμενο τῆς αἴτησης πού ἔχει σωθεῖ στὰ ἰταλικά οἱ μεταβυζαντινοὶ Ἕλληνες τῆς Βενετίας, ἡ *università dei Greci in questa città*, αὐτοχαρακτηρίζονται ὡς *pazione greca*, ὡς ἐθνότητα δηλαδή, ὡς γένος τῶν Ἑλλήνων. Μὲ αὐτὴν τὴν ταυτότητα οἱ Ἕλληνες προσπάθησαν νά ριζοβολήσουν στὸν μυχὸ τῆς Ἀδριατικῆς²². Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο τοῦ ὄρου *pazione*, χρήσιμο εἶναι γιὰ τὴν καλύτερη κατανόησή του νά ὑπομνηστεῖ ὅτι στὶς μεσαιωνικὲς πανεπιστημιακὲς κοινωνίες ὀνομάστηκαν *pazioni* οἱ φοιτητικὲς συσσωματώσεις, μὲ τὴ σημασία πιθανότατα τοῦ ξένου, αὐτοῦ πού οἱ Βυζαντινοὶ θά ἀποκαλοῦσαν ἐξωτικό, ἔξω *Ρώμης* ἢ ἀπλῶς ἐθνικό²³. Στὴν ἀντίληψη τῶν ἀπλῶν προσφύγων πού εἶχαν ὑποβάλει τὴν αἴτηση, μαραγκῶν, ναυτικῶν καὶ τεχνιτῶν, ἡ *pazione* ὡς σωματειακὴ ἰδέα περιελάμβανε συνεκτικὰ τῆς κοινωνικῆς ομάδας στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα βρισκόνταν στὴν ἐπιφάνεια ἢ στὸ ὑπόστρωμα τῆς συλλογικῆς μνήμης.

21. Ὁ.π., σ. 167 στ. 336, 337, σ. 169 στ. 356.

22. Ἀρχεῖο Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, Α'. Ὁργάνωση-Λειτουργία, 1. Νομικὸ καθεστώς, κατάστιχο ἀρ. 1 = *Mariogola*, φ. 5r (ν. ἀρ.). – Βλ. φωτ. 2. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο βλ. Χ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Ἡ Βενετία τῶν Ἑλλήνων*, [Ἀθήνα] 1990, σ. 37 κ.έ. Βλ., ἐπίσης, Η ΙΔΙΑ, Ἕλληνες μέτοικοι στὴ Βενετία μετὰ τὴν Ἄλωση. Ταυτότητα καὶ ἐθνικὴ συνείδηση, *Θησαυρίσματα*, 35, 2005, σ. 175-184· Η ΙΔΙΑ, Profughi Greci a Venezia dopo la caduta di Costantinopoli: tra mito e realtà, *L'Europa dopo la caduta di Costantinopoli: 29 maggio 1453*, Spoleto 2008, σ. 355-374.

23. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Ἕλληνες μέτοικοι στὴ Βενετία, σ. 175. Γιὰ τὶς *pazioni* (λατ. *nationes*) βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στὴ μελέτη τῆς Β. ΜΠΟΜΠΟΥ-ΣΤΑΜΑΤΗ, *Τὰ καταστατικά τοῦ σωματείου (pazione) τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας (17ος-18ος αἰ.)*, Ἀθήνα 1995, σ. 16 σημ. 4.

Ἐκτός ἀπὸ τῆ θρησκεία, κυρίαρχη μορφή συνοχῆς καὶ προστατευτική ἀσπίδα ὅσων εἶχαν ἐπιλέξει νὰ παραμείνουν ὀρθόδοξοι σὲ καιροὺς δοκιμασίας καὶ σὲ ἀντίξοο ξένο περιβάλλον, ὁ τόπος καταγωγῆς μαζί μὲ τὴ γλώσσα λειτουργοῦσαν ὡς ἰσχυροὶ ἐνωτικοὶ παράγοντες. Στὰ μητρῶα τῶν μελῶν τῆς Ἀδελφότητος τὸ ὄνομα κάθε μέλους συνοδεύεται ἀπὸ μνεία τοῦ τόπου καταγωγῆς ἢ προέλευσης: Ἀλέξιος ἀπὸ τῆ Μεθώνη, Ἀντρώνης ἀπὸ τὸ Ναύπλιο, Δημήτρης ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκη, Ἀνδρόνικος ἀπὸ τὰ Χανιά, Πιέρος Γαβρίλης ἀπὸ τὴν Πάτρα, Κωνσταντῆς Καραβίας ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, Παῦλος Καλοῦτζης ἀπὸ τὰ Κύθηρα, Μαρία ἀπὸ τὰ Γιάννενα κ.ο.κ.²⁴ Οἱ τόποι προέλευσης μεταφέρονταν ἔτσι νοερά στὸν χῶρο ὑποδοχῆς τῶν προσφύγων. Ἀργότερα, τὴν ἴδια συνήθεια δήλωσης τοῦ τόπου καταγωγῆς πλάι στὸ ὄνομα θὰ τὴν ἀκολουθήσουν οἱ ἔλληνες φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάντοβας, συσσωματωμένοι στὴν καλούμενη ὑπερπόντια ἐθνότητα (*nazione oltramarina*)²⁵, οἱ ὁποῖοι κατὰ μίμηση δυτικῶν προτύπων θὰ χρησιμοποιοῦν καὶ οἰκόσημα στὴν προσπάθεια κοινωνικῆς καταξίωσής τους. Τὰ ὀνόματα τῶν πατρίδων τῶν φοιτητῶν, πού σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἀναγράφονται μαζί μὲ τὰ οἰκόσημά τους, ἔχουν ἀποτυπωθεῖ στὸ γνωστὸ ζωγραφικὸ σύνολο τῆς ὀροφῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάντοβας²⁶, καθὼς καὶ σὲ κώδικα τοῦ παλαιοῦ ἀρχείου τοῦ πανεπιστημίου, τοῦ 17ου αἰώνα (*Calafati Georgius Cretensis, Acheli Andreas Rethymnensis, Policalà Nicolaus Cephalenus, Mormori Ioannis Candiensis, Licinius Andreas Epidaurensis* κ.λπ.)²⁷. Ὡς πρὸς τὴ *nazione greca*, αὐτὴ περιέκλειε ὄχι μίαν ἀλλὰ πολλὰς πατρίδες (*patrie*). Στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα, ὅταν τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο εἶχε πλέον ἐδραιώσει τὴν παρουσία του στὴ Γαληνοτάτη, ἡ ἀδελφό-

24. Ἀρχεῖο Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, Α'. Ὁργάνωση-Λειτουργία, 2. Μητρῶα, κατάστιχο ἀρ. 1, φ. 23r. Βλ. γενικὰ Α. Δ. ΠΑΡΔΟΣ, Ἀλφαβητικὸς κατάλογος τῶν πρώτων μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας ἀπὸ τὸ κατάστιχο 129 (1498-1530). Β'. Γυναῖκες, *Θησαυροίσματα*, 17, 1980, σ. 168· ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Ἡ Βενετία τῶν Ἑλλήνων*, σ. 55-57. - Βλ. φωτ. 3.

25. Βλ. γιὰ τὴ *nazione oltramarina*: G. FEDALTO, *La nazione ultramarina, Studenti, Università, città nella storia padovana. Atti del convegno, Padova 6-8 febbraio 1998*, a cura di F. Piovan - L. Sitran Rea, Τεργέστη 2001, σσ. 425-439.

26. Βλ. φωτ. 4.

27. Βλ. L. ROSSETTI - E. DALLA FRANCESCA, *Stemmi di scolari dello Studio di Padova in manoscritti dell'archivio antico universitario*, Πάντοβα 1987.

τητα αποφάσισε την ποσοστιαία κατανομή τῶν μελῶν τῆς στῆ διοίκηση τοῦ σωματείου, ἀνάλογα μὲ τὸν τόπο καταγωγῆς τους. Γεωγραφικοὶ λόγοι καὶ ἡ κοινὴ ἱστορικὴ τύχη καθόρισαν τὴν ἔνταξη τῶν περιοχῶν σὲ εὐρύτερες ἐνότητες. Οἱ «πατρίδες», ὅπως ὀνομάστηκαν οἱ γεωγραφικὲς περιοχὲς κοινῆς προέλευσης, ἦταν ἕξι, ἡ Κύπρος, ἡ Κρήτη μὲ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, τὸ Ναύπλιο μὲ τὴ Μονεμβασιά, ἡ Ζάκυνθος μὲ τὴν Κεφαλονιά, ἡ Κέρκυρα, καὶ ἡ Κεντρικὴ καὶ Βόρεια Ἑλλάδα. Οἱ ἀντιπρόσωποι στῆ διοίκηση καθεμιᾶς ἀπὸ τὶς πέντε πρῶτες «πατρίδες» ἦταν ἑπτὰ, ἐνῶ τὴν τελευταία «πατρίδα» ἐκπροσωποῦσαν πέντε μέλη²⁸. Ἡ κοινότητα πού μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ὀργανώθηκε διοικητικὰ εἶχε συνείδηση ὅτι ἀποτελοῦσε σύνολο ἀλληλέγγυο μὲ χωριστὴ πολιτισμικὴ φυσιογνωμία. Δηλωτικὴ τῶν ἰδεολογικῶν στρωμάτων σκέψης πού συνέβαλαν προοδευτικὰ στῆ συγκρότηση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης εἶναι ἡ ἀκόλουθη παρατήρηση. Μολονότι στὶς διαθέσιμες πηγές πού χρονολογοῦνται στὶς πρῶτες δεκαετίες ζωῆς τῆς ἀδελφότητος οἱ μνεῖες μελῶν μὲ προέλευση τὴν Κωνσταντινούπολη εἶτε ἀπουσιάζουν εἶτε εἶναι ἐλάχιστες, ἡ συλλογικὴ μνήμη πλάθει στοὺς κατοπινούς αἰῶνες τὸν μῦθο ὅτι ἐκεῖνοι πού εἶχαν ἀνεγείρει τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἦταν Κωνσταντινουπολίτες, πρόσφυγες μετὰ τὴν Ἄλωση στῆ Βενετία. Σύμφωνα μὲ τὸν μῦθο, πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, μὲ κίνητρο «τὴν πίστη στῆ θρησκεία καὶ τὴν ἐθνικὴ τιμὴ» (*animati dalla religione e dall'onore nazionale*), διέθεσαν χρήματα καὶ κόπο γιὰ νὰ κτιστεῖ ἡ ἐκκλησία²⁹. Στὴν πραγματικότητα ὁ ναὸς οἰκοδομήθηκε μὲ τὴ συνδρομὴ ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ναυτικῶν, στρατιωτῶν, ἐμπόρων καὶ βιοτεχνῶν, ὄχι μόνο τῶν ἐγκατοίκων τῆς Βενετίας, ἀλλὰ, ὅπως δηλώνει ἡ λαξευμένη στὴν πύλη τῆς ἐκκλησίας ἐπιγραφή, καὶ τῶν αἰε καταυρόντων *Ἑνετίαζε τῶν Ἑλλήνων*³⁰. Βεβαίως, ἡ πηγὴ μὲ τὴ μνεῖα τῆς «ἐθνικῆς τιμῆς» χρονολογεῖται σὲ νεώτερη ἐποχὴ καὶ ἐντάσσεται σὲ ἄλλη ἱστορικὴ πραγματικότητα, ὅμως δὲν εἶναι σίγουρα τυχαῖο ὅτι ἡ παράδοση πού παραπέμπει στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴ συνδέει μὲ τὴν ἐλληνικὴ μειονότητα τῆς Βενετίας γεννιέται στοὺς κόλπους μιᾶς κοινωνίας ἡ ὁποία εἶχε διαφυλάξει ἐπὶ αἰῶνες τὴν ἀνάμνηση τῆς χαμένης αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ὁποία ὡς κιβωτὸς διέθετε τοὺς σπόρους γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς ἰδέας. Ἡ σύνδεση καὶ τελικὰ

28. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Ἡ Βενετία τῶν Ἑλλήνων*, σ. 54.

29. Μνεῖα σὲ ἔγγραφο τοῦ 19ου αἰῶνα: ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Profughi Greci a Venezia*, ὅ.π., σ. 355.

30. Γιὰ τὴν ἐπιγραφή βλ. πρὸ πάνω, σελ. 131 σημ. 1.

ή ταύτιση από τη μιὰ μεριά τῶν δύο πόλεων, Κωνσταντινούπολης καὶ Βενετίας, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τῶν δύο ναῶν, Ἀγίας Σοφίας καὶ Ἀγίου Μάρκου, βρίσκει τὴν καλύτερη ἔκφρασή της στὸ γνωστὸ δημοτικὸ τραγούδι, μὲ τὸ ὁποῖο νανούριζαν παλιὰ οἱ μανάδες τὰ παιδιά τους, ποὺ μιᾶ γιὰ προικιὰ καὶ διαμαντικά, ἀγορασμένα ἀντίστοιχα στὴν Πόλη καὶ στὴ Βενετία, καθὼς καὶ σὲ ποίημα τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνα ποὺ παρουσιάζει τὸν Ἅγιο Μάρκο στολισμένο μὲ τὰ πολύτιμα ἱερὰ σκευὴ τῆς Ἀγιά-Σοφιάς³¹.

Ἀλλὰ ἄς ἐξετάσουμε προσεκτικὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐκδήλωνε τὴν ἰδεολογία της ἡ ἑλληνικὴ μειονότητα τῆς Βενετίας. Ἡ ἔννοια τῶν ὄρων Ρωμαῖος, Ἑλληνας, Γραικὸς φαίνεται πὼς δὲν ἦταν ἀποσαφηνισμένη καὶ πὼς οἱ διαχωριστικὲς ἀνάμεσά τους γραμμὲς δὲν ἦταν εὐδιάκριτες, ἀν κρίνομε ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὶς πηγὲς τοῦ 17ου αἰῶνα ὁ ναὸς καλεῖται χωρὶς διαφοροποίηση Ἅγιος Γεώργιος τῶν Γραικῶν, Ἅγιος Γεώργιος τῶν Ρωμαίων καὶ Ἅγιος Γεώργιος τῶν Ἑλλήνων³². Ὡστόσο, ἡ χωρὶς διάκριση χρῆση ὀφειλόταν μᾶλλον σὲ ἀδιαφορία καὶ δὲν πρέπει νὰ εἶχε σχέση μὲ ἀμηχανία ἢ ἄγνοια ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ κοινωνικοῦ σώματος τῆς ἀκριβοῦς σημασίας τῶν ὄρων. Ὁ κόσμος τῶν ἐμπόρων, τῶν караβοκύρηδων καὶ τῶν στρατιωτῶν εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει ἐπιτακτικὰ προβλήματα ἐπιβίωσης, τὰ ὁποῖα δὲν ἄφηναν στὴν καθημερινότητά του περιθώρια ἐνασχόλησης μὲ τὸν προβληματισμὸ γύρω ἀπὸ τίς ἰδεολογικὲς ἔννοιες τῶν ὄρων καὶ τίς λεπτὲς συχνὰ ἀποχρώσεις τους ποὺ ταλάνιζαν τοὺς κύκλους τῶν διανοουμένων. Ἄς σημειωθεῖ μόνο ὅτι ὁ ὄρος Ρωμαῖος, ἀποσυνδεδεμένος ἀπὸ τὴν πολιτικὴ του ἔννοια, χάνει τὴ σημασιολογικὴ του εὐρύτητα καὶ ταυτίζεται, ἀπὸ τοὺς ἱερωμένους συνήθως, μὲ τὸν χριστιανὸ ὀρθόδοξο. Δὲν ξενίζει ἀπὸ τὴν ἀποψὴ αὐτὴν τὸ περιεχόμενο ληξιαρχικῆς πράξης τοῦ 1674, καταχωρημένης στὰ βιβλία γάμων τῆς

31. Βλ. Ζ. Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΗΣ, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Μάρκου τῆς Βενετίας σὲ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ κείμενα, *Θησαυρίσματα*, 26, 1996, σ. 192· Χ. Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Βενετία, ἡ ἄλλη πατρίδα τῶν Ἑλλήνων, *Λημοσσία ἰλαρία*, Βενετία 1999, σ. 11.

32. Ἀρχεῖο Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, Β'. Ἐκκλησία, 5. Ληξιαρχικὲς πράξεις, Βιβλία Γάμων, κατάστιχο ἀρ. 14, φφ. 4ν, 7ν, 28ν, 55ν: ἐκδ. Μ. Ι. Μανούσικας - Ψω. Γ. Σκουλάς, *Τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας. Α' Πράξεις γάμων (1599-1815)*, Βενετία 1993, σ. 7 ἀρ. 20, 21, σ. 8 ἀρ. 23, σ. 13 ἀρ. 46, σ. 44 ἀρ. 174, 175, σ. 72 ἀρ. 285· πρβλ. Σ. ΚΟΥΤΜΑΝΗΣ, Ὅψεις τῆς ἐγκατάστασης τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία τὸν 17ο αἰῶνα, *Θησαυρίσματα*, 35, 2005, σ. 311· ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Ἑλληνας μέτοικοι στὴ Βενετία, σ. 178. - Βλ. φωτ. 5.

ἀδελφότητα, στην οποία ένας Έλβετός, ένας Σβίτζερος, χαρακτηρίζεται ως Ρωμαίος. Ο Ίάκωβος Κοούτης, διαβάζουμε, από την φηλήν των Σβίτζερων, μὰ εἰς τὸ ρήτο Ρωμαίος (δηλαδή ὀρθόδοξος), μεταλαμβάνει ρωμαϊκά και στεφανώνεται τὴν Αἰκατερίνα Χαρκιόπουλο ἀπὸν τὸ Κάστρον τῆς Κρήτης³³. Τὴ θρησκευτικὴ σημασίᾳ τοῦ ὄρου, ἀπογυμνωμένου ἀπὸ τὴν πολιτικὴ του ἔννοια, εἶχε προφανῶς κατὰ νοῦ ἡ ἀριστοκρατίσση Ἄννα Παλαιολογίνα Νοταρᾶ, θυγατέρα τοῦ μεγάλου δουκὸς Κωνσταντινουπόλεως Λουκᾶ Νοταρᾶ, ὅταν συνέταξε, τὸ 1493, στὴ Βενετία τὴ διαθήκη της. Ἡ Μεγαλοδοúkισσα ὄριζε μεταξὺ τῶν τελευταίων ἐπιθυμιῶν της νὰ τὴ μνημονεύουν μετὰ τὸν θάνατό της κατὰ τὴν τάξην των Ρωμαίων Χριστιανῶν, καθὼς καὶ νὰ κτιστεῖ ἀπὸ τὸν βίον της ἐκκλησίαν ρωμαίικη [...] μὲ τρόπον ὅτι πάντοτε καὶ αἰωνίως νὰ εἶναι ρωμαίικα καὶ εἰς ἱεροῖς Ρωμαίοις³⁴. Στὶς πηγὰς δὲν μαρτυρεῖται ὁ ὄρος «ὀρθόδοξος». Τὰ ἐγγραφα ἀναφέρονται συνήθως στὸ *rito greco*, ἐννοῶντας τὸ ὀρθόδοξο δόγμα, ἐνῶ σὲ ἰταλικά ἐγγραφα τῆς πρώτης περιόδου συναντᾶται ἡ χρῆση τοῦ ὄρου *greco vero catholico*, γιὰ τὸν ὄρισμὸ τοῦ ἔλληνα ἐνωτικῶ³⁵. Ἀσχετὰ ἀπὸ τὶς θρησκευτικὰς συνδηλώσεις τοῦ ὄρου ρωμαίος ἢ καὶ *greco* στὰ ἰταλικά κείμενα, ἡ *pazione* δὲν ἔπαψε ποτὲ νὰ ὀνομάζεται *greca*³⁶. Ἡ ὀνομασία ἦταν διακριτὴ ἀκόμη καὶ ὅταν ἡ ἀδελφότητα εἶχε δεχθεῖ, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας, μέχρι τὰ μέσα περίπου τοῦ 16ου αἰῶνα, νὰ ἐγγράψῃ ὡς μέλη της, ἐκτὸς ἀπὸ

33. Ἀρχεῖο Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, Β'. Ἐκκλησία, 5. Ληξιαρχικὲς πράξεις, ἔ.π., φ. 151ν: ἔκδ. Μανούσασκας - Σκουλᾶς, *Τὰ ληξιαρχικά βιβλία*, ἔ.π., σ. 176 ἀρ. 692, πρβλ. ΚΟΥΤΜΑΝΗΣ, Ὁψεῖς τῆς ἐγκατάστασης τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία, σ. 312 σημ. 9· ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Ἑλληνες μέτοικοι στὴ Βενετία, 178. - Βλ. φωτ. 6.

34. Π. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, «Γένος Ρωμαίων»: Βυζαντινὲς καὶ νεοελληνικὲς ἐρμηνεῖες, Ἀθήνα 1996, σ. 21-22, πρβλ. Χ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Ἄννα Παλαιολογίνα Νοταρᾶ μὰ τραγικὴ μορφή ἀνάμεσα στὸν βυζαντινὸ καὶ τὸν νέο ἑλληνικὸ κόσμον, Βενετία 2004, σ. 81-87· Η ΙΔΙΑ, Ἑλληνες μέτοικοι στὴ Βενετία, σ. 179.

35. Βλ., παραδείγματος χάριν, Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ-ΠΛΟΥΜΙΔΗ, Νέες εἰδήσεις γιὰ τὴν ἑλληνικὴ παρουσία τῆς Βενετίας (1493-1499), *Θησαυρίσματα*, 15, 1978, σ. 72 ἀρ. ἐγγρ. 4 (...*esser vero e catholico christiano*)· Η. D. SAFFREY, Pie II et les prêtres uniates en Crète au XVe siècle, *Θησαυρίσματα*, 16, 1979, σ. 48-49 (...*presbyteri Greci catholici*)· Ζ. Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΗΣ, Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ φλωρεντινοῦ «ὄρου» στὸ ἑλληνικὸ ἀρχιεπίσκοπον. Ἡ περίπτωση τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης καὶ τῆς ἱπποτοκρατούμενης Ρόδου, *Βυζαντινά*, 16, 1991, σ. 82 (...*presbyterorum Graecorum vere catholicorum*).

36. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Ἑλληνες μέτοικοι στὴ Βενετία, σ. 180.

“Ελληνες, και Σέρβους. Όμως οι όμοδοξοι Σέρβοι που δεν είχαν κατορθώσει να ιδρύσουν δικό τους σωματείο και είχαν βρει στέγη στην ελληνική αδελφότητα αποτελούσαν χωριστή εθνική ομάδα και η ελληνική αδελφότητα, ή *pazione*, εξακολούθησε να τιτλοφορείται *greca*, παρόλο που οι Σέρβοι είχαν επιχειρήσει να ισχυροποιήσουν την παρουσία τους με την προσθήκη του εθνικού *serva* στην ονομασία: *scuola e chiesa della nazione greca e serva*³⁷. Αλλά και στις σπάνιες αυτές περιπτώσεις, η αναφορά γίνεται σε δύο χωριστές εθνικές ομάδες. Το όνομα της Σερβίας απουσιάζει άλλωστε από τον κατάλογο των «πατριδών» που είχαν όριστεί, με την απόφαση του 1572, σχετικά με την ποσοστιαία εκπροσώπηση των μελών στη διοίκηση του σωματείου, γεγονός που εξέφραζε τη θέληση των Ελλήνων να διαχειρίζονται χωρίς την ανάμιξη άλλων εθνικών στοιχείων την τύχη τους³⁸. Όσο για τα μέλη της αδελφότητας που ήταν αλβανικής καταγωγής, στο βιβλίο συνδρομών των πρώτων μελών δεν καταχωρίζεται παρά μονάχα ένα όνομα με δίπλα το εθνικό *άλβανός*, αυτό της Κατερίνας, η οποία πληρώνει το 1515 τη συνδρομή της και ονομάζεται *albanese*³⁹. Με βάση την ένδειξη του ονόματος, Άλβανοί πρέπει να ήταν ο ΓιώANNης και ο Αλέξιος Μπούας⁴⁰, ενώ με βάση μόνο τον τόπο προέλευσης, χωρίς να αποκλείεται η ελληνική καταγωγή τους, ενδέχεται να ήταν Άλβανοί ο Τζώρτζης από το Δυρράχιο⁴¹, ο Γιάννης Δημήτρης και ο Μιχάλης Μουζάκης, οι δύο τελευταίοι από το Μπεράτι⁴², οι οποίοι μαρτυρούνται να καταβάλλουν συνδρομές στις αρχές του 16ου αιώνα. Τα μέλη αυτά, ακόμη και αν δεχθούμε ότι ήταν αλβανικής προέλευσης, δεν αυτοχα-

37. Για την παρουσία των Σέρβων στους κόλπους της Ελληνικής Αδελφότητας βλ. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, *Συμβολή στην ιστορία της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας στο ΙΣΤ' αιώνα. Έκδοση του Β' Μητρούου έγγραφών (1533-1562)*, Αθήνα 1976, σ. 68-70. Η ΙΔΙΑ, *I Serbi e la Confraternita Greca di Venezia*, *Balkan Studies*, 24, 2, 1983, σ. 511-529.

38. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, *Συμβολή*, σ. 70.

39. ΠΑΡΟΣ, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας...*, Β'. Γυναίκες, ό.π., σ. 156.

40. Α. ΠΑΡΟΣ, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας από το κατάστιχο 129 (1498-1530)*. Α'. Άντρες, *Θησαυρίσματα*, 16, 1979, σ. 336.

41. Ό.π., σ. 383.

42. Ό.π., σ. 351, 361 αντίστοιχα.

ρακτηρίζονται στους καταλόγους ως Άλβανοί. Δύο πρέπει να ήταν οι λόγοι για τους οποίους όσοι ήταν αλβανικής καταγωγής επέλεγαν να εγγράφονται στην αδελφότητα των Ελλήνων και όχι σ' αυτήν των Άλβανών, που είχε συσταθεί το 1443, μισό περίπου αιώνα πριν από τη *pazione greca*⁴³: πρώτο, γιατί ήταν όρθόδοξοι, σε αντίθεση με όσους συγκροτούσαν την αλβανική αδελφότητα, που ήταν καθολικοί⁴⁴, και δεύτερο, γιατί ήταν έλληνίζοντες. Τη συνάφεια των Άλβανών με τους Έλληνες φωτίζει το ακόλουθο παράδειγμα: Στην τελετή ανακήρυξης, το 1526, ως ιππότη του Άλβανού, όπως δηλώνει το όνομά του, Τζερμπάν Μάναση, αρχηγού στρατιωτών που πολεμούσαν κάτω από τη σημαία της Γαληνοτάτης, παρευρέθηκαν δύο αρχηγοί στρατιωτικών σωμάτων, ο Έλληνας Θεόδωρος Παλαιολόγος και ο Άλβανός Domenico Busichio⁴⁵, και μαζί τους πολλοί Έλληνες και Άλβανοί στρατιώτες που έπαιζαν μουσικά όργανα⁴⁶. Αργότερα, το 1546, δύο άλλοι στρατιώτες, που πρέπει να κατάγονταν από την ίδια μεγάλη αλβανική οικογένεια των Μάνες⁴⁷, μαρτυρούνται μέλη της αδελφότητας με αναμφίβολα συνειδηση ελληνική. Ήταν οι στρατιώτες αδελφοί Ιωάννης και Γεώργιος Μάνεσης, που αφιέρωσαν στον ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων την εικόνα της Μεγάλης Δέησης, με ελληνική και λατινική επιγραφή και παράσταση των αφιερωτών με τὰ ἄλογά τους⁴⁸. Από τότε που πολεμούσε ο Άλβανός Τζερμπάν Μάνασης ως τῆ χρονιά κατά τὴν ὁποία τὰ δύο ἀδέλφια Ιωάννης και Γεώργιος Μάνεσης, ἐνταγμένα συνειδητὰ στὴ *pazione greca*, ἀφιέρωναν τὴν εἰκόνα στὸν ναὸ τῶν Ελλήνων, δὲν εἶχαν περάσει παρὰ εἴκοσι χρόνια, διάστημα ἀρκετὸ γιὰ τὴν ἐνσωμάτωση τῶν Άλβανῶν στὴν πολιτιστικὴ σφαῖρα τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου.

43. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, *Συμβολή*, σ. 9.

44. Γιὰ τὴν αλβανικὴ μειονότητα στὴ Βενετία βλ. B. IMHAUS, *Le minoranze orientali a Venezia 1300-1510*, Ρώμη 1997, σ. 230 κ.έ.

45. Γιὰ τοὺς στρατιώτες Μποζίκη βλ. P. PETTA, *Stradioti. Soldati albanesi in Italia (sec. XV-XIX)*, Lecce 1996, σ. 86 κ.έ.

46. *I Diarii di Marino Sanuto*, 28, Βενετία 1890 (φωτοτ. ἐπανεκδ. Bologna 1969), στ. 492, πρβλ. Μ. ΚΟΥΤΣΑ, Θεόδωρος Παλαιολόγος, ἀρχηγὸς μισθοφόρων «στρατιωτῶν» καὶ διεργμηνέας στὴν ὑπηρεσία τῆς Βενετίας (1452c.-1532), *Θησαυρισματα*, 10, 1973, σ. 156· X. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Stradioti». *Οἱ προστάτες τῶν συνόρων*, Ἀθήνα 2003, σ. 23.

47. Γιὰ τὴν οἰκογένεια Μάνες βλ. P. PETTA, *Stradioti*, ὁ.π.

48. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Stradioti», σ. 9-15 (ἔπου σχετικὴ με τὴν εἰκόνα βιβλιογραφία).

Ἡ παρατήρηση ὅτι γιὰ τοὺς Ἑλληνας τῆς βενετικῆς διασπορᾶς οἱ ἔννοιες ποὺ ἐνεῖχαν οἱ ὄροι *Ρωμαῖος*, *Γραικός* καὶ *Ἕλληνας* δὲν συνιστοῦσαν σημεῖα ἰδεολογικῶν ἀντιπαραθέσεων ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς πληθυσμοὺς τῶν ἑλληνικῶν περιοχῶν οἱ ὁποῖες εἶχαν περιέλθει κάτω ἀπὸ τὴ βενετικὴ κυριαρχία. Στὰ νοταριακὰ κατὰστιχα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν, ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὸ κάτοπτρο τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, ὅπως αὐτὴ εἶχε διαμορφωθεῖ στὶς ἄλλοτε βυζαντινὲς ἐπαρχίες, εἶναι συχνὴ ἡ χρῆση τῶν ὄρων *Ρωμαῖος* καὶ *Γραικός*, χωρὶς μεταξύ τους διάκριση. Ὅταν ἡ κρητικὴ Μαριέττα Σκλαβοπούλα ὄρισε μὲ τὴ διαθήκη της, τὸ 1530, ὅτι ἐπιθυμοῦσε νὰ «θαπτεῖ εἰς ρωμαϊκὴν οἶον Γραικῶν ἐκκλησίαν ἢ εἰς μοναστήριον, ἧγουν γραικόν...»⁴⁹, τόσο ἐκείνη ὅσο καὶ οἱ συγγενεῖς ἢ ἐκτελεστές τῆς διαθήκης της γνώριζαν ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία, ἡ ἐκκλησία τῶν Γραικῶν ἢ τὸ γραικὸ μοναστήρι ἦταν τὸ ὀρθόδοξο, δηλαδὴ τὸ ἑλληνικό, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸν καθολικὸ ναὸ τῶν Βενετῶν. Ἐδῶ οἱ ὄροι *Ρωμαῖος* καὶ *Γραικός* εἶναι ταυτόσημοι.

Ἡ προοδευτικὴ ἐνδυνάμωση τῆς παρουσίας τους στὴ μαρκιανὴ πολιτεία, ἡ ἀνάγκη προσαρμογῆς στὰ σύγχρονα ρεύματα καὶ ἡ ἐπαφὴ μὲ τὸν δυτικοευρωπαϊκὸ κόσμον συνετέλεσαν ὥστε οἱ Ἕλληνας νὰ κατανοήσουν γρήγορα τὰ νεωτερικὰ μηνύματα τῆς ἐποχῆς τους καὶ νὰ ἐνδιαφερθοῦν γιὰ τὴν ἀπόκτηση πρακτικῶν γνώσεων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ λειτουργικὰ βιβλία ποὺ διοχετεύονταν στὴ συνέχεια στὰ μεγάλα κέντρα τῆς ὀρθοδοξίας, τυπώνονταν στὰ ἑλληνικὰ καὶ βενετικὰ τυπογραφεῖα τῆς πόλης λεξικά, ἐμπορικὰ βιβλία, ἐγχειρίδια ἀριθμητικῆς, ἐπιστολάρια. Μὲ τὸ νέο κοινωνικὸ σκηνικὸ προβάλλεται καὶ νέος τρόπος σκέψης, στραμμένος πρὸς τὶς ρίζες τῆς λαϊκῆς παράδοσης. Ἐκφραση τῆς ροπῆς αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ χρῆση τῆς ὁμιλούμενης λαϊκῆς γλώσσας, ἡ ὁποία καλεῖται *ρωμείκη* καὶ διακρίνεται ἀπὸ τὴ λόγια, τὴν *ἑλληνική*. Σκόπιμη εἶναι καὶ πάλι ἡ ψηλάφηση τῆς σημασίας τῶν ὄρων *ρωμείκη* καὶ *ἑλληνική*. Στὶς πηγὲς τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης, μὲ τὸν ὄρο *ρωμαίικα γράμματα* ἐννοεῖται ἡ δημοτικὴ γλώσσα. Ἦδη στὶς ἀρχὲς τοῦ 15ου αἰῶνα ὁ κρητικὸς ποιητῆς Λεονάρδος Ντελλαπόρτας δήλωνε στὰ ποιήματά του ὅτι εἶχε μάθει στὸ σχολεῖο *γράμματα φράγκικα καὶ ρωμαίικα*, ἐννοώντας τὰ ἰταλικὰ ἀπὸ τὴ μιὰ

49. Μανουὴλ Γρηγορόπουλος νοτάριος Χάνδακα 1506-1532, Διαθήκες- ἀπογραφές- ἐκτιμήσεις, ἐκδ. Σ. Κακλαμάνης - Σ. Λαμπάκης, Ἡράκλειο 2003, σ. 233 ἀρ. 141.

μεριά και τήν κοινή δημώδη γλώσσα τῆς ἐποχῆς του ἀπό τήν ἄλλη⁵⁰. Στά τέλη πάλι τοῦ ἴδιου αἰώνα, τὸ 1494, ὁ Ἰουστίνος Δεκαδύος, προλογίζοντας τὸ *Ψαλτήριον* πὺ εἶχε τυπωθεῖ στὴ Βενετία ἀπὸ τὸν Ἄλδο Μανούτιο, ἀπευθύνεται τοῖς ἐν Ἑλλάδι γραικοῖς καὶ ἀναγγέλλει τὸ σχέδιο τοῦ τυπογράφου νὰ τυπώσει τριγλωσση Παλαιὰ Διαθήκη στὰ ἑβραϊκά, στὰ ἑλληνικά καὶ στὰ λατινικά (ἑβραϊστί, ἑλληνιστί καὶ ρωμαϊστί)⁵¹. Τὴν ἀπλὴ ἑλληνικὴ γλώσσα ἐνοοῦν βεβαίως οἱ κρητικοὶ νοτάριοι τοῦ 15ου αἰώνα ὅταν μνημονεύουν στὰ πρωτόκολλά τους τίς ρωμαϊκές καὶ λατινικές νοταρικές γραφές, δηλαδὴ τὰ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα (διαθῆκες, λογαριασμούς, ἀγοραπωλησίες κ.ἄ.), γραμμένα ἀφενὸς στὰ νέα ἑλληνικά καὶ ἀφετέρου στὴ μεσαιωνικὴ λατινικὴ γλώσσα⁵². Ἡ διευκρίνιση περιέχεται σὲ σύμβαση μαθητείας, συνταγμένη στὸν Χάνδακα τὸ 1645, στὴν ὁποία διαβάζομε ὅτι ὁ Τζώρτζης Πρωτονοτάριος, δημόσιος νοτάριος, εἶχε ἀναλάβει νὰ διδάξει στὸν μαθητὴ του Τζώρτζη Σεβαστό, ὁ ὁποῖος προοριζόταν προφανῶς νὰ ἀσκήσει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ νοταρίου, τὴν τρέχουσα ἑλληνικὴ γλώσσα πὺ χρησιμοποιοῦσαν στὰ ἔγγραφα τους οἱ νοτάριοι: ὕσὲ βολγαρε και οχι ἑλληνικα μηδε την λατινα, μα ἀπλος βολγαρε, δηλαδὴ τὴ δημοτικὴ καὶ ὄχι τὴ λόγια ἑλληνικὴ⁵³. Ἐναν περίπου αἰώνα νωρίτερα, τὸ 1556, ὁ ἰταλὸς οὐμανιστὴς Chirico Strozzi (*Κυριάκος Στρώξας*,

50. Λεονάρδου Ντελλαπόρτα ποιήματα (1403/1411), ἔκδοση κριτικὴ, εἰσαγωγὴ, σχόλια καὶ εὐρετήρια Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ἀθήνα 1995, σ. 252 στ. 1207-1210 καὶ σχόλια σ. 387. Ἡ γλώσσα τῶν ποιημάτων τοῦ Ντελλαπόρτα εἶναι «ἡ κοινὴ γραφομένη δημώδης τῆς ἐποχῆς του» (ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, ὁ. π., σ. 133-147). Βλ. ἕμως Α. VAN GEMERT (Ὁ Στέφανος Σαχλίκης καὶ ἡ ἐποχὴ του, *Θησαυρίσματα*, 17, 1980, σ. 41), ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ὁ Ντελλαπόρτας μὲ τὸν ἕρο ρωμαῖκα «θὰ ἐνοοεῖ μᾶλλον τὴ γλώσσα τῆς λόγιας θρησκευτικῆς βυζαντινῆς παράδοσης». Βλ., ἐπίσης, γιὰ τὸ ζήτημα τῆς χρήσης τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας σχετικὲς παρατηρήσεις τοῦ Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ, *Πρὸς τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸν Βιτσέντζο Κορνάρο, Ποιὸς ἦταν ὁ ποιητὴς τοῦ «Ερωτόκριτου»*, Ἀθήνα 1985, σ. 115-118.

51. É. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique...*, 1, Παρίσι 1885 (φωτοτ. ἐπανέκδ. Bruxelles 1963), σ. 24 ἄρ. 11. Γιὰ τὸν Δεκαδύο βλ. E. LATON, *The Sixteenth Century Greek Book in Italy, Printers and Publishers for the Greek World*, Βενετία 1994, σ. 272-275.

52. Βλ., παραδείγματος χάριν, *Μανουὴλ Γρηγορόπουλος*, ὁ. π., σ. 88 ἄρ. 50.

53. Θ. Ε. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, *Διδακταλικὲς καὶ βιβλιογραφικὲς συμβάσεις στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη, Κρητολογία*, 10-11, 1980, σ. 250, πρβλ. Χ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Ἡ Κρήτη στὴ διάρκεια τῆς περιόδου τῆς βενετοκρατίας, Κρήτη ἱστορία καὶ πολιτισμὸς*, Κρήτη 1988, σ. 146-147.

ὅπως ὁ ἴδιος ἀποδίδει στὰ ἑλληνικά τὸ ὄνομά του) διέκρινε τὴ δημοτικὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαία γλῶσσα, ὅταν περιέγραψε τὴ συνάντησή του στὴν Πίζα μὲ τὸν πρέσβυ τοῦ τούρκου σουλτάνου. Δὲν μπορούσαν οἱ δύο ἄνδρες, σημείωσε ὁ Strozzi, νὰ συνομιλήσουν στὰ ἑλληνικά, γιατί ἐκεῖνος μὲν γνώριζε μόνο κλασικά ἑλληνικά (*greco per lettera*), ὁ δὲ τούρκος πρέσβυς μόνο τὴ δημοτικὴ (*greco per vulgare*)⁵⁴. Παρόμοιο διαχωρισμὸ συναντοῦμε καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου, ὁ ὁποῖος δήλωνε ὅτι γνώριζε μὲν τὴ δημοτικὴ ἀλλὰ μπορούσε νὰ ἐκφραστῆ μόνο στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά⁵⁵. Τὰ παραδείγματα ἀρκοῦν γιὰ νὰ καταδειχθεῖ ὅτι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἔχομε τοὺς λίγους διανοούμενους, Ἕλληνας καὶ ξένους, ποὺ κατανοοῦσαν τὴ γλῶσσα τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τοῦ Πλάτωνα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἓναν ὁλόκληρο κόσμο προοδευτικῶν ἐμπόρων καὶ ἀνθρώπων τῆς ἀγορᾶς ποὺ ἐκφράζονταν στὴ λαλούμενη καὶ γραφόμενη νέα μορφή τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας. Ἀσφαλῆς δεσμὸς μὲ τὸ παρελθόν, ἡ γλῶσσα ἀποτέλεσε σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς στὴν αὐτοσυνειδηση τῶν Ἑλλήνων⁵⁶. Τὸ κοινωνικὸ ἄλλωστε κλίμα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴ Βενετία εἶχε ἐπιτρέψει τὴ δημιουργία κυψελῶν μὲ κύριο ἀναγνωρίσιμο χαρακτηριστικὸ τὴ χρῆση τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας εἴτε στὴ λόγια εἴτε στὴ δημώδη μορφή τῆς.

54. Βλ. γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Strozzi τὴ μελέτη τοῦ N. ZORZI, *Il grecista Chirico Strozzi (1504-65). Notizie sulla biografia, le lettere, gli scritti, «In partibus Clus»*. *Scritti in onore di Giovanni Pugliese Carratelli*, a cura di G. Fiaccadori, Napoli 2006, σ. 355-460, ἰδιαίτερα σ. 400-405 (ἔκδοση τοῦ κειμένου τῆς συζήτησης).

55. A. PONTANI, *Sullo studio del greco in Occidente nel sec. XV: L'esempio di Michele Apostolis, Italia ed Europa nella linguistica del Rinascimento: confronti e relazioni*, Atti del Convegno internazionale (Ferrara, Palazzo Paradiso 20-24 mar. 1991), a cura di M. Tavoni et al., Φερράρα 1996, 1, σ. 148 σημ. 32· ZORZI, *Il grecista Chirico Strozzi*, σ. 402 σημ. 179.

56. Γιὰ τὴ γλῶσσα, τὴν ὀρθόδοξη πίστη καὶ τὴν κοινὴ καταγωγὴ ὡς γνωρίσματα τῆς συλλογικῆς ταυτότητας τῶν Κρητικῶν κατὰ τὸν 16ο αἰώνα βλ. K. E. ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ, *Νοταριακὴ τέχνη καὶ βενετικὴ ἐξουσία. Ἡ δίκη ἐνὸς κρητικοῦ συμβολαιογράφου στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰώνα, Πεπραγμένα Θ' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου (Ελοῦντα, 1-6 Ὀκτωβρίου 2001)*, Β: *Βυζαντινὴ καὶ Μεταβυζαντινὴ περίοδος. Ἱστορία, γλῶσσα καὶ λογοτεχνία*, Ἡράκλειο 2004, σ. 288-290. Ὁ συγγραφέας τῆς πρὸ πάνω μελέτης ἐξετάζει τὴν περίπτωση τοῦ κρητικοῦ νοταρίου Ἀνδρέα Βλαστοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε κατηγορηθεῖ τὸ 1582 ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ὅτι δὲν ἀσκούσε νόμιμα τὴν τέχνη του. Στὴν κατηγορία ὅτι δὲν γνώριζε τὴν ἰταλικὴ γλῶσσα, ποὺ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ βενετοῦ νοταρίου, ὁ Βλαστός εἶχε ἀπαντήσει ὡς ἑξῆς: *Io son nella Grecia e scrivo facende de greci, ma non però di quelli che non sano parlar in greco* (ὁ.π., σ. 288).

Ἀρχαῖα ἑλληνικὰ διδάσκονταν στίς πανεπιστημιακὲς αἰθούσες τῆς Πάντοβας, ὅπου ἀπὸ τὸν 16ο ἤδη αἰώνα φοιτοῦσαν παιδιὰ ἑλλήνων ἀστῶν ἀπὸ διάφορες βενετοκρατούμενες συνήθως ἑλληνικὲς περιοχέ⁵⁷, στὴν ἀπλῆ νέα ἑλληνική, ἀναμιγμένη μὲ λέξεις βενετικές, μιλοῦσαν καὶ ἔγραφαν οἱ ἔμποροι, ἐγκλιματισμένοι στὰ ζητούμενα τῆς ἐποχῆς τους, τέλος, στὴν ἀρχαία, στὴ λόγια βυζαντινὴ καὶ στὴ δημοτικὴ γλῶσσα τυπώνονταν, στὰ ἑλληνικὰ καὶ ξένα τυπογραφεῖα, ἔργα κλασικῆς παιδείας, ἐμπορικὰ ἐγχειρίδια καὶ βιβλία γιὰ τίς ἀνάγκες τῆς ἐκκλησίας. Συγχρόνως, ἡ δημοτικὴ γλῶσσα εἶχε εἰσχωρήσει στὴ Βενετία μέσω τῆς προφορικῆς λαλιᾶς τῶν ἑλλήνων ναυτικῶν καὶ ἐμπόρων. Στὸν 16ο αἰώνα ἓνα ἰδιάζον γλωσσικὸ ἰδίωμα, βασισμένο σὲ λέξεις καὶ ἐκφράσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων, εἶχε διοχετευτεῖ στὴν *commedia dialettale*⁵⁸, ἐνῶ στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες βενετοὶ ἔμποροι τύπωναν διαφημιστικὰ μονόφυλλα, γραμμένα στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ποὺ ἀπευθύνονταν σὲ ἑλληνικὴ πελατεία⁵⁹. Γιὰ ἰκανό, ἐπίσης, χρονικὸ διάστημα ἡ βενετικὴ διοίκηση χρησιμοποιοῦσε, ὅπως εἶναι γνωστό, τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα στίς διπλωματικὲς σχέσεις της μὲ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ἀνάμεσα στὰ τεκμήρια ποὺ πιστοποιοῦν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ εἶχε ἀναδειχθεῖ σὲ γλῶσσα ἐπίσημης ἐπικοινωνίας μὲ τίς τουρκικὲς ἀρχὲς εἶναι ὁ ἀνένδοτος κώδικας μὲ τὸν τίτλο *Libet Graecus* ποὺ σώζεται στὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο τῆς Βενετίας. Ὁ κώδικας περιέχει ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1478-1504, κυρίως κείμενα βενετοτουρκικῶν συνθηκῶν, γραμμένα ἑλληνικὰ μὲ μετάφραση στὰ ἰταλικά, ποὺ ἀφοροῦν ἑλληνικὲς περιοχέ^ς. Ἀναμφίβολα τὰ ἔγγραφα ἔχουν συνταχθεῖ στὰ

57. Βλ. Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης (Μέρος Α'. Artisti 1634-1782), *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 37, 1969-1970, σ. 260-336· Ο ἸΔΙΟΣ, Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης (Μέρος Β'. Legisti 1591-1809), *Ἐπίμετρον* (Μέρος Α'. Artisti), ὁ.π., 38, 1971, σ. 84-206· Ο ἸΔΙΟΣ, Οἱ Ἑλληνες σπουδαστὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας, *Δωδώνη*, 12, 1983, σ. 263-281· Ο ἸΔΙΟΣ, Ἑλληνες σπουδαστὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας (Πτυχιούχοι, 18ος αἰώνας), *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, 43, 2009, σ. 617-672.

58. ΑΙ. ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, Τὸ «Ἑνετογραφικὸν ἰδίωμα» τῆς *commedia dialettale*: νέες προοπτικὲς, *Θησαυρίσματα*, 3, 1964, σ. 140-145, πρβλ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Βενετία, ἡ ἄλλη πατρίδα τῶν Ἑλλήνων, ὁ.π., σ. 19-20. Βλ. συγμεντροωμένα τὰ κείμενα στὴ φωτοαναστατικὴ ἔκδοση: *Barzellette stradiotesche (XVI sec.)*, Venezia 2004.

59. Βλ. Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Τὰ παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης Βενετίας μὲ προσθήκη ἀγνωστων ἐκδόσεων, *Ὁ Ἑρμηνιστὴς*, 9, τεῦχ. 54, 1971, σ. 266-273.

έλληνικά και στη συνέχεια μεταφραστεί από Έλληνα διερμηνέα που πρέπει να είχε προσληφθεί τότε στην ύπηρεσία των βενετικών αρχών⁶⁰. Με τη δυναμική της λαλούμενης ελληνικής γλώσσας συνδέεται, πιστεύω, το φαινόμενο της γραφής ελληνικών κειμένων με λατινικούς χαρακτήρες, το οποίο παρατηρείται στην Κρήτη στη διάρκεια της βενετοκρατίας και το οποίο δεν έχει περιέργως απασχολήσει ως τώρα έπαρκώς τους έρευνητές. Βενετοί συμβολαιογράφοι της δουκικής καγκελλαρίας που δεν ήξεραν να γράφουν ελληνικά, αλλά και μια ευρύτερα μορφωμένη δίγλωσση ομάδα, χρησιμοποίησαν ένα κοινό πιθανότατα σύστημα μεταγραφής των ελληνικών τόσο σε συμβολαιογραφικές πράξεις όσο και σε λογοτεχνικά κείμενα⁶¹.

Η χρήση της νεοελληνικής γλώσσας συμβάδιζε με το πνεύμα της πατριωτικής παράδοσης που διακατείχε το μεσαίο στρώμα της ελληνικής κοινωνίας,

60. A. BOMBACI, Il «Liber Graecus», un cartolario veneziano comprendente inediti documenti ottomani in greco (1481-1504), *Westöstliche Abhandlungen, Rudolf Tschudi zum 70. Geburtstag überreicht von Freunden und Schülern*, Wiesbaden 1954, σ. 288-303. Για τη χρήση της ελληνικής από τους Τούρκους αξιωματούχους βλ. Σ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Έλληνικά έγγραφα εν τῷ Ἀρχεῖῳ τῆς Βενετίας ἐν οἷς καὶ ἔγγραφα Τούρκων ἀρχόντων ἑλληνιστί, *Δελτίον Ἱστορικής καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, 4, 1895, σ. 634-652· Ο ΙΔΙΟΣ, Ἡ ἑλληνικὴ ὡς ἐπίσημος γλῶσσα τῶν σουλτάνων, *Νέος Ἑλληνομήμων*, 5, 1908, σ. 40-78· Ο ΙΔΙΟΣ, Ἑλληνικά δημόσια γράμματα τοῦ σουλτάνου Βαγιαζίτ Β', *Νέος Ἑλληνομήμων*, ἔ.π., σ. 155-189· F. BABINGER - F. DÖLGER, Mehmed's II. frühester Staatsvertrag (1446), *Orientalia Christiana Periodica*, 15, 1949, σ. 225-258· A. BOMBACI, Nuovi firmani greci di Maometto II, *Byzantinische Zeitschrift*, 47, 1954, σ. 298-319· H. AHRWEILER, Une lettre en grec du Sultan Bayezid II (1481-1512), *Turcica*, 1, 1964, σ. 150-160· H. HUNGER, Piraterie in der Aegaeis anno 1504. Brief Bajezids II an Leonardo Loredan, *Byzantion*, 40, 1970 = Hommage au R. P. R.-J. LOENERTZ, σ. 361-376· Ι. Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐπιστολὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τοῦ μποσταντζή μπασῆ Σκεντέρ μπέη πρὸς τὸν Andrea Gritti (1503), *Θησαυρίσματα*, 11, 1974, σ. 127-135.

61. Ἡ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα θεωρία ὅτι εἶχε καθιερωθεῖ πιθανότατα σύστημα μεταγραφῆς τῶν ἑλληνικῶν ποὺ χρησιμοποιοῦσε ὁ κύκλος τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων καὶ ἓνα δίγλωσσο μορφωμένο κοινὸ ἀνήκει στὸν φίλο Arnold van Gemert, ποὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ τὴν κοινοποιήσει. Τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν ἀπλόχερη ἀνταπόκριση στὰ ἐρωτήματα ποὺ τοῦ ἔθεσα. Βλ. ἐπίσης τὴν ἀναρτημένη στὸ διαδίκτυο ἀνακοίνωση τοῦ G. S.-HENRICH, Ποιὸς ἔγραψε τὸ ἀρχικὸ κείμενο τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης (τέλη 15ου αἰ.) καὶ γιατί χρησιμοποίησε τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο; *Τέταρτο Συνέδριο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐταιρείας Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Γρανάδα 9-12 Σεπτεμβρίου 2010)*. Ὁ Henrich ἀναφέρει ὡς πιθανὸ λόγο χρήσης τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου «τίς μεγάλες δυσκολίες τῆς ἑλληνικῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας».

πολλαπλῶς εὐνοημένο ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ τοῦ στὶς δυτικὲς ἀστικὲς δραστηριότητες. Μὲ συνεκτικὸς κρίκος τὴν ὀρθόδοξη λατρεία καὶ τὴν πίστι στὴν ἰδέα τῆς ἐνότητας τῆς καταγωγῆς, τῆς γλώσσας καὶ γενικότερα τῆς παιδείας, οἱ Ἕλληνες, προσανατολισμένοι στὸν δυτικὸ κόσμον, ἐνεργοποιοῦν τὶς δικές τους δυνάμεις. Ἐγκαταλείποντας τὴ στείρα προσκόλλησιν στὸ παρελθόν, στρέφονται πρὸς τὸ μέλλον καὶ προσπαθοῦν σὲ ἀτομικὸ ἢ σὲ συλλογικὸ ἐπίπεδο εἴτε νὰ προσφέρουν στοὺς νέους, τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς φιλομαθεῖς χρήσιμες πρακτικὲς γνώσεις εἴτε νὰ ἱκανοποιήσουν θρησκευτικὲς καὶ ἄλλες πνευματικὲς τοὺς ἀνάγκες. Τὴ νοστορπία αὐτὴ τὴν ὑποδηλώνουν οἱ χαρακτηρισμοὶ πολλὰ ὠφέλιμον, πάνυ ὠφέλιμον, δῶρον κοινὸν καὶ ἐπωφελὲς ποὺ συναντοῦμε σὲ τίτλους ἢ προλόγους χειρόγραφων ποιημάτων ἢ τυπωμένων βιβλίων⁶², ἀλλὰ κυρίως τὴν ὑποδηλώνει ἡ ἐγνοια γιὰ τὴ μόρφωση τῆς νεολαίας. Στους τόπους καταγωγῆς τους, τὴ Χίο, τὰ Γιάννενα, τὴν Ἀθήνα, τὴν Πάτρα, τὴν Καστοριά καὶ ἄλλοῦ, κληροδότησαν ἔτσι πλούσιοι ἔμποροι χρηματικὰ ποσὰ γιὰ τὴν ἴδρυση καὶ λειτουργία σχολείων⁶³.

Παρὰ τὸ ἀνανεωτικὸ πνεῦμα ποὺ εἶχε ἀναπτυχθεῖ, τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο δὲν ἔπαψε νὰ ἐλπίζει ὅτι ἡ ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας ἦταν δυνατὸ νὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ τὴν ἐπέμβαση καὶ πρωτοβουλία τῶν χριστιανικῶν χωρῶν. Παρατηρεῖται ὡστόσο μιὰ ἀλλαγὴ στὴ στάση τῶν λογίων τῆς Βενετίας. Στὴν προσπάθεια νὰ πείσουν τοὺς ξένους ἡγεμόνες νὰ ἀναλάβουν τὸν ἀντιτουρκικὸ ἀγῶνα, ἀνασύρουν ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ παρελθόν, θέτοντας στὴ διάθεση τῶν ξένων, μνημεῖα ὄχι τοῦ ἐνδοξοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀλλὰ τοῦ βυζαντινοῦ. Διαφω-

62. Παραδείγματα: [1494] ...τὸ κοινοφελὲς τοῦτο τοῖς βουλομένοις *Ψαλτήριον* (βλ. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique...*, 1, ἔ.π., σ. 25· 1499, *Ἐτυμολογικὸν μέγα κατὰ ἀλφάβητον πάνυ ὠφέλιμον...* (βλ. P. BOTLER, *Learning Greek in Western Europe, 1396-1529: grammars, lexica, and classroom texts*, Philadelphia 2010, σ. 156 ἀρ. 71) ...ποίημα ὁμορφότατο καὶ πολλὰ ὠφέλιμον εἰς τοὺς Χριστιανούς· βλ. *Παλαιὰ καὶ Νέα Διαθήκη ἀνώνυμο κρητικὸ ποίημα (τέλη 15ου-ἀρχὲς 16ου αἰ.)*, κριτικὴ ἔκδοσις †N. Μ. Παναγιωτάκης, ἐπιμέλεια Σ. ΚΑΚΑΑΜΑΝΗΣ – Γ. Κ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, Βενετία 2004, σ. 3· 1568-1596, ...πᾶσι δῶρον τι κοινὸν καὶ ἐπωφελὲς ἐντυπώσας χαρίσασθαι... (πρόλογος τοῦ Μανουήλου Γλυζούνη στὸ *Βιβλίον ... περιέχον ... τὴν λογαριαστικὴν*· βλ. É. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique...*, 2, Παρίσι 1885, φωτοτ. ἐπανέκδ. 1963, σ. 121· πρβλ. Τ. Ε. ΣΚΑΛΒΕΝΙΤΗΣ, *Τὰ ἐμπορικὰ ἐγχειρίδια τῆς βενετοκρατίας καὶ τουρκοκρατίας καὶ ἡ Ἐμπορικὴ ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Νικολάου Παπαδόπουλου*, Ἀθήνα 1991, σ. 16).

63. Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Σχολεῖα στὴν Ἑλλάδα συντηρούμενα ἀπὸ κληροδοτήματα Ἑλλήνων τῆς Βενετίας (1603-1797), *Θησαυρίσματα*, 9, 1972, σ. 236-249 (ἔργου συγκεντρωμένη προγενέστερη βιβλιογραφία).

τιστικά πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα. Χρονολογοῦνται καὶ τὰ δύο στίς παραμονές τῆς ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου, ὅταν ὁ συνασπισμὸς τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων μὲ τὴ συγκρότηση τῆς Ἰερᾶς Συμμαχίας εἶχε ἀναπτέρῳσει τὶς ἐλπίδες τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸ 1571 ὁ Ἀνδρέας Λονδάνος, Ἕλληνας τῆς Βενετίας ναυπλιακῆς καταγωγῆς, παρουσίασε στὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα σχέδιο γιὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς Τούρκους⁶⁴. Μὲ ἐντολὴ τῶν βενετικῶν ἀρχῶν, ὁ Λονδάνος εἶχε μεταβεῖ, ὅπως σημειώνεται στὸ σχετικὸ ἔγγραφο, στὴν οἰκίαν τοῦ Γενικοῦ Προνοητῆ τῆς Θάλασσης Agostino Barbarigo, ὁ ὁποῖος γνώριζε ἑλληνικά, γιὰ νὰ τοῦ δεῖξει χειρόγραφο τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ μὲ ὁδηγίαις γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς τέχνης τοῦ πολέμου. Ὁ ἀνώτερος βενετὸς ἀξιωματοῦχος, κρίνοντας προφανῶς ὅτι ἡ μελέτη τοῦ περιεχομένου τοῦ κειμένου θὰ τὸν βοηθοῦσε νὰ νικήσει τὸν ἐχθρὸ, ὅπως σὲ προγενέστερες ἐποχὰς εἶχαν κατατροπώσει τοὺς ἐχθροὺς τοὺς οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, ζήτησε ἀπὸ τὸν Λονδάνο νὰ μεταφράσει τὸ χειρόγραφο στὰ ἰταλικά. Τὸν ἴδιο καιρὸ ἓνας ἄλλος λόγιος, ὁ κερκυραῖος Ἀντώνιος Ἐπαρχος, μετέφρασε στὰ ἰταλικά, γιὰ τὸν ἴδιο προφανῶς λόγο, ἀνάλογο ἔργο πολεμικῆς τέχνης, ποὺ πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὰ *Τακτικά περὶ ναυμαχίας καὶ στρατηγημάτων* τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ⁶⁵. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ὁ Ἐπαρχος, μετὰ τὴν πολιορκία καὶ λεηλασία τῆς Κέρκυρας ἀπὸ τὸν Μπαρμπαρόσα, τὸ 1537, εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὴ Βενετία, ὅπου εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ τὴ διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ τὸ ἐμπόριο τῶν χειρογράφων. Προμηθεύοντας στοὺς Βενετοὺς ἔργα πολεμικῆς τέχνης ποὺ ἦταν σὲ χρῆση στὰ βυζαντινὰ χρόνια, ὁ Λονδάνος καὶ ὁ Ἐπαρχος, ὁ καθένας ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, ἐπιχειροῦσαν νὰ προπαγανδίσουν στοὺς Βενετοὺς τὴν ἰδέαν ὅτι, ἐὰν οἱ τελευταῖοι ἀκολουθοῦσαν τὶς ὁδηγίαις καὶ τὰ βυζαντινὰ στρατηγήματα, θὰ νικοῦσαν, ὅπως οἱ Βυζαντινοί, τοὺς ἐχθροὺς, καὶ θὰ κυριαρχοῦσαν, ὅπως ἐκεῖνοι, στὴ θάλασσα. Ἡ ἐπανάχρηση τῶν βυζαντινῶν ἔργων ἀνταποκρινόταν στὴ ζήτηση τῶν Βενετῶν καὶ τὴν ἐπιθυμία τῆς Γαλιηνοτάτης νὰ στεφτοῦν οἱ ἀντιτουρκικοὶ ἀγῶνες τῆς μὲ ἐπι-

64. Γιὰ τὸ θέμα τῶν μεταφράσεων βυζαντινῶν ἔργων πολεμικῆς τέχνης στὰ ἰταλικά ἀπὸ τὸν Ἀνδρέαν Λονδάνο καὶ τὸν Ἀντώνιο Ἐπαρχο βλ. CH. MALTEZOU, *Il giuso di testi militari bizantini nel XVI secolo*, ὑπὸ ἐκδοσὴ στὸν τόμο πρὸς τιμὴν τοῦ Antonio Carile (ὅπου συγκεντρωμένη βιβλιογραφία).

65. Τὸ κείμενο τῆς μετάφρασης ἀπόκειται σήμερον στὸ ἀρχεῖο τοῦ βενετικοῦ συμβουλίου τῶν Δέκα (Archivio di Stato di Venezia, *Capi del Consiglio dei Dieci*, τετράδιο χ. ἀρ. φ. 4)· βλ. MALTEZOU, *Il giuso*, ὁ.π. – Βλ. φωτ. 7.

τυχία. Όπως παλαιότερα, στα χρόνια που ακολούθησαν την Άλωση, οι Έλληνες λόγιοι στη Δύση είχαν εκμεταλλευτεί τη δίψα των Ευρωπαίων για τη μάθηση των κλασικών γραμμάτων και είχαν προβάλει την αρχαία γραμματεία, έτσι και τώρα οι λόγιοι στη Βενετία θα εκμεταλλευτούν το κλίμα των πολεμικών προετοιμασιών και θα σπεύσουν να εφοδιάσουν τους Βενετούς με κείμενα πολεμικής τέχνης. Μόνο που αυτή τη φορά τα έργα που οι ξένοι είχαν ανάγκη παρέπεμπαν στο Βυζάντιο και όχι στην αρχαιότητα. Τόσο ή μία όσο και ή άλλη περίπτωση είναι φανερό πως συνιστούν μορφές διαχείρισης από την ελληνική λογισυνή της ιστορικής μνήμης του παρελθόντος.

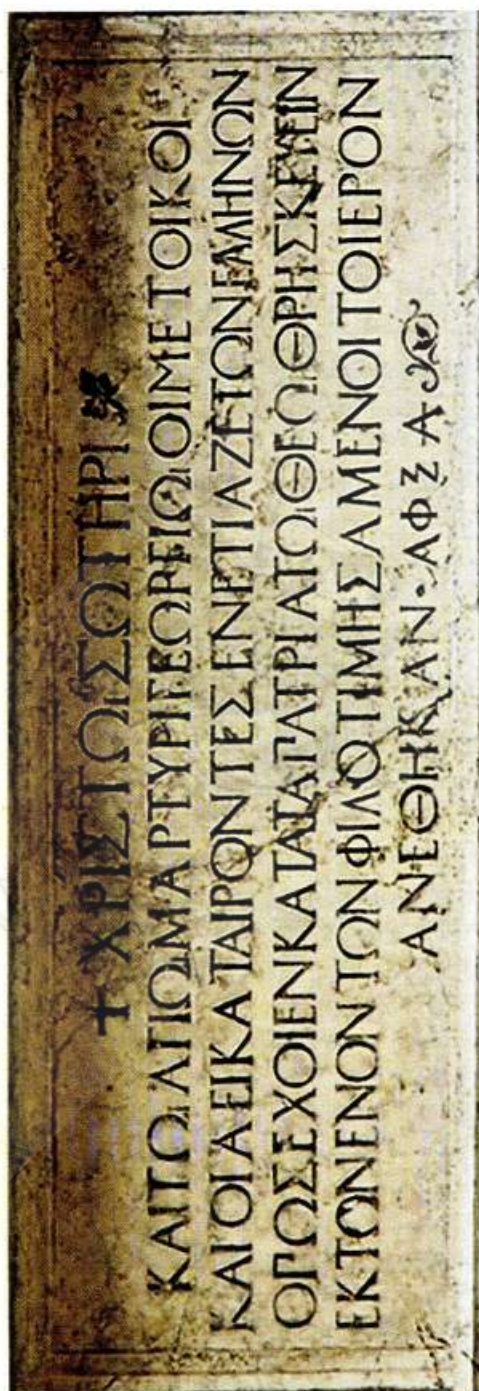
Προσπάθησα, με βάση τις πηγές, να ψηλαφίσω τις νοοτροπίες και τις ιδεολογικές ροπές των Ελλήνων που έζησαν στη Βενετία σε καιρούς ανήσυχους, με στόχο να κατανοηθεί με ποιά σημασία και σε ποιά χρονική συγκυρία χρησιμοποίησαν τους όρους *Γραικός*, *Έλληνας*, *Ρωμίδς* ως δηλωτικούς της ταυτότητάς τους. Δεν είναι τυχαίο ότι στους επίσης ανήσυχους καιρούς μας οι όροι βρίσκονται στο επίκεντρο των συζητήσεων που αφορούν τη γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού. Το συμπέρασμα πάντως στο οποίο άβιαστα, νομίζω, οδηγεί ή αρχαιακή τεκμηρίωση που παρουσίασα είναι ότι, είτε με τη μία είτε με την άλλη όνομασία χαρακτηριζόταν, το ελληνικό στοιχείο της Γαληνοτάτης είχε συνείδηση της ταυτότητάς του. Άλλα ως γυρίσω στην κατάστικτη με μνήμες του παρελθόντος ελληνική γωνιά της Βενετίας και ως τελειώσω την όμιλία μου με ένα ποίημα που περιγράφει με εξαιρετική ζωντάνια την ιστορική αύρα που αποπνέει ο χώρος. Είναι το ποίημα του Νίκου Έγγονόπουλου από τη συλλογή *Στήν κοιλάδα με τους ροδώνες*⁶⁶:

Περνούσα έτσι, άνόποπτος, μέσα στη γόνδολα, όταν με φώναξε:

—Έλληνα. Έ, Έλληνα...

Στέκονταν, ὄρθιος, πίσω απ' τη σιδερένια καγκελόπορτα του χορταριασμένου περιβόλου, στὸν Άη Γιώργη τῶν Γραικῶν, πάνω στὸ κανάλι.

66. Οί στίχοι μνημονεύονται στην αρχή του βιβλίου της ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, *Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου*, ὁ.π. Για τὸν ζωγράφο καὶ ποιητὴ Νίκο Έγγονόπουλο (1916-1985) βλ. *Παγκόσμιο βιογραφικὸ λεξικό*, 3, Έκδοτικὴ Ἀθηνῶν 1999, σ. 318-319, καὶ Δ. ΒΑΛΑΧΟΔΗΜΟΣ, *Διαβάζοντας τὸ παρελθὸν στὸν Έγγονόπουλο*, *Λογοτεχνία καὶ ἱστορία - Ἀπὸ τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια μέχρι τὰ προεπαναστατικὰ χρόνια*, Ἀθήνα 2006.

Φωτ. 1: Ἡ ἐπιγραφή ἔξω ἀπὸ τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία (βλ. σ. 131).

Ser^{mo} Principe: **M**ma Signo
 ria. gloriosissimo: et subline
 cōscio de J diere. Cum ogni
 sincera seruita: et ruerentia:
 se supplica: per nome dela vniuersita de J
 Greci habitamo Inquesta sanctissima: et
 alma Cita: et maxime p li fidelissimi et cor
 dial seruitori zuan da sancta Mauna ma
 rirgon: et Maistro Alesio de corfu spicier
 che hano il cargo de dimādar tal gratia
 a la vostra Serenita conzo sia che loro gre
 ci siano i ogni tempo itadi boni e fidelissimi
 seruitori de questo scissimo stato et exercita
 di i ogni opportūta a J bisogni dela Ser^{ta}
 V^a si da terra come d'amar maxime al cō
 qsto dela dalmatia one hano reputa costa
 Glosa sparger il sangue ad amplificatiō del
 stato vostro se hano exposto acertissima mō
 te p che tunc tēporis la mazor pre dele ga
 lie dela M^{ma} Sig^{ta} v^a erano Armade de ho
 leuātini iqual greci cognoscedo la Suma et e
 metia dela ex^{ta} s^{ta} v^a cōfidantose etiā ne
 la sua de crepita seruita: et i violata fede di
 mādano et supplicano de grā ala Ser^{ta} v^a
 et alo Illmo & Excell^{mo} consilio se regni

Supplicatio p^{ta} in casu
 d' tunc bella m^{ta} p^{ta}
 accu^{ta} de na conu^{ta} d' p^{ta}
 bozo in Ch^{ta} d' p^{ta}
 no in Caselle un^{ta} h^{ta}
 loco h^{ta} de d' h^{ta}
 p^{ta} d' h^{ta} h^{ta}

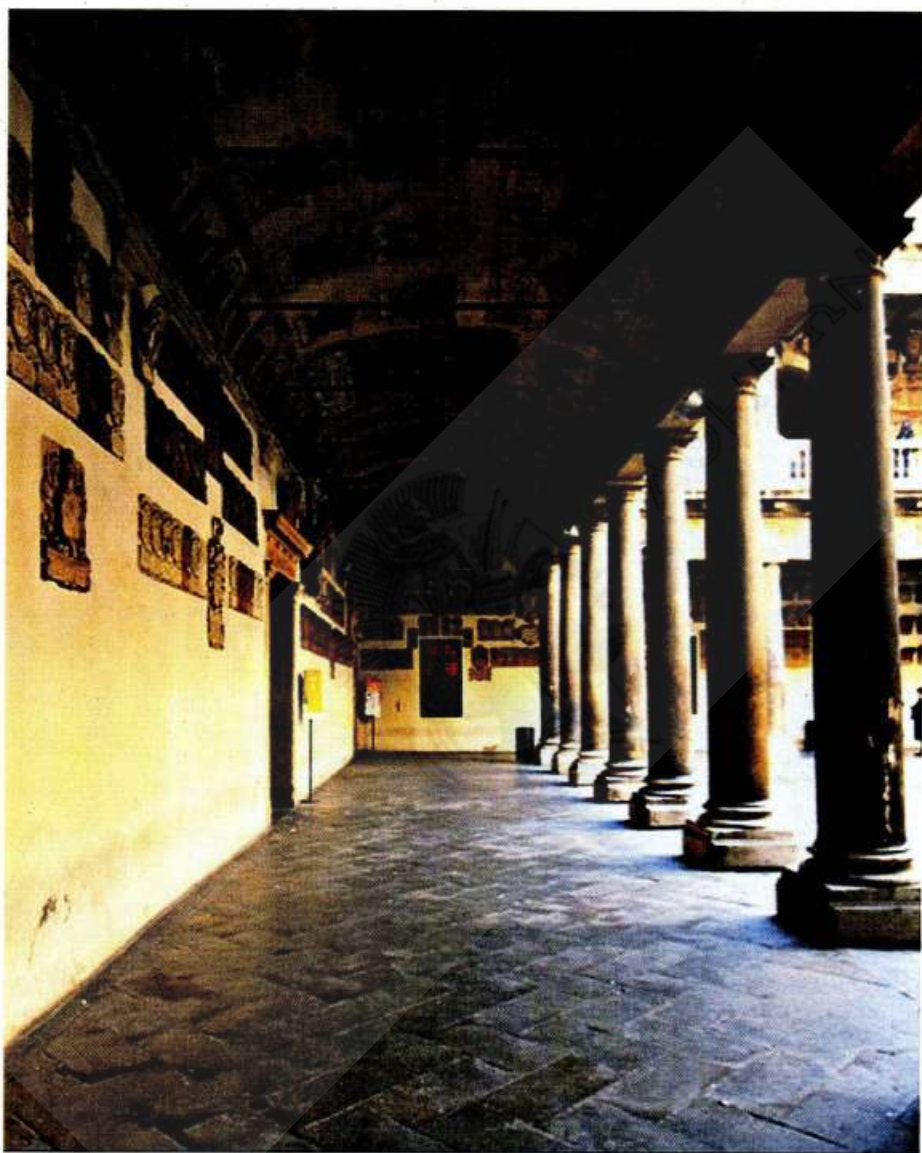
Φωτ. 2: Η αίτηση τῶν Ἑλλήνων, σύμφωνα με τὴν ὁποία ζήτησαν ἀπὸ τοὺς Βενετούς
 τὴν ἀδεια νὰ συγκροτηθοῦν σὲ Ἀδελφότητα (βλ. σ. 139 καὶ σὴμ. 22).

7° nomine 1517

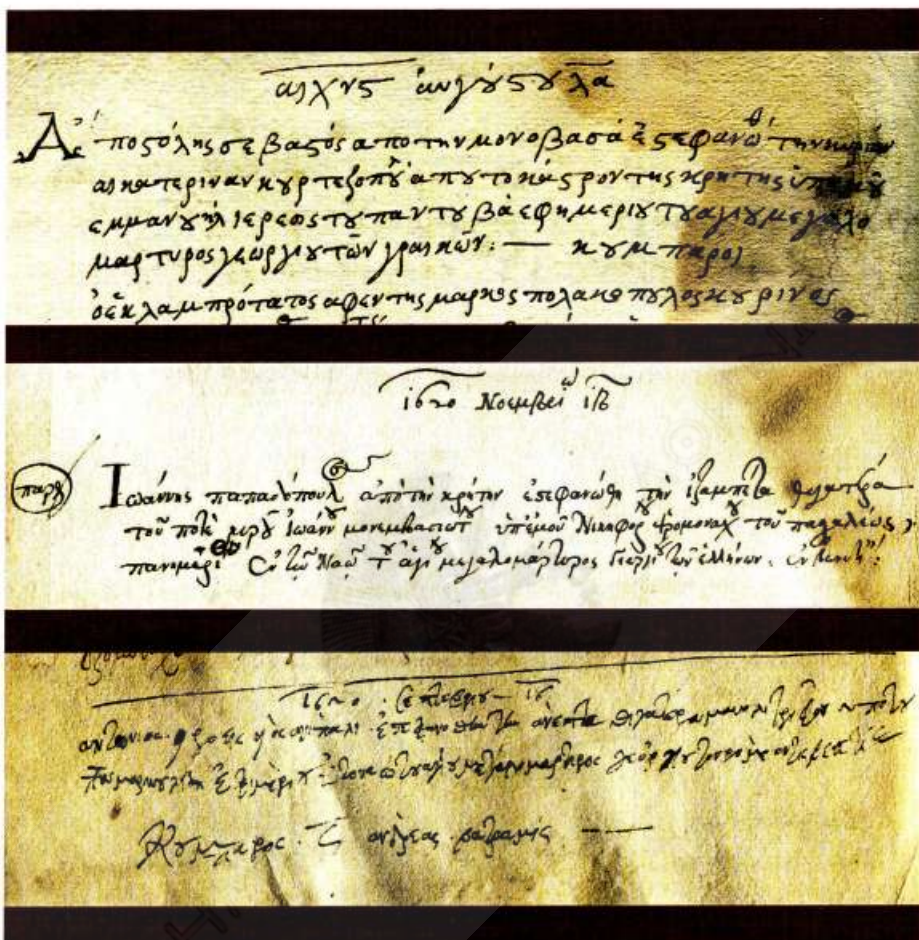
Luminasti	h la schiavola d m b me q arele gona nada y B		
me logoteti	du auez ad s b ebent g tnd da h hofe de dimkij f		110
den da h me d Candia		f	110
den da h me d Namat		f	110
den da h me d equassa		f	110
den da h me d Javlor		f	110
den da h me d taulasi		f	110
den da h hofe d Certesi		f	110
den da h la dal Janit		f	110
den da h Jean d Kallagria		f	110
den da h hofe d Jpso		f	110
den da h daxero d todaro		f	110
den da h Jean d plicoti		f	110
den da h dimitri d dany		f	110
den da h Jean d paza		f	110
den da h Jean d damello		f	110
den da h prec d Namat		f	110
den da h Jean d pantaleo		f	110
den da h michali d anqi		f	110
den da h michali d iro		f	110
den da h manoli		f	110
den da h me d hofe d		f	110
6 den da h dimitri d androni		f	110
den da h hofe d Corfu		f	110
den da h michel d Corfu		f	110
den da h me d napoli		f	110
den da h tedoro d napoli		f	110
+ den da h marci d philosofo		f	110
den da h marci d galiciti		f	110
den da h Jean d iro d barba vofe		f	110
den da h boinas d zimaboz		f	110
den al rti d moua			
den a d ianarab d d mausa			
den al nro d iro			
an Cantaboni			

protes d moie dei

Φωτ. 3: Μητρώο τῶν πρώτων μελῶν τῆς Ἀδελφότητος (μνεῖα ὀνομάτων τῶν τόπων καταγωγῆς)· βλ. σ. 140 καὶ σημ. 24.

Φωτ. 4: Ἡ ὄροφή τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάντοβας μὲ τὰ οἰκίσματα τῶν σπουδαστῶν (βλ. σ. 140 καὶ σημ. 26).

Φωτ. 5: Βιβλίο Γάμων (μνεια του ναου του Αγίου Γεωργίου των Γραικων/των Ελλη-
 των/των Ρωμαίων). βλ. σ. 142 και σημ. 32.

+

1. Institutione della guerra da mare, et provvedimenti che si
 dee haver, dell'armada, et ordini con admozioni di uerse
 et con tutto l'astuzie, et stratagemmi p'rimo alla militaria,
 et in formatione del'ordinare, et che si dee fare con l'arme
 da, ad tempo et combattere, per acquistar la uictoria, con
 per Constantino imperatore, di constantinopoli, al suo cap^o
 generale domare, tradutto di greco in lingua italiana, abone
 ficio di questo felicissimo stato p' anni epanto: ———

2. che il cap^o generale habbia cognitione di uerse et delle mu
 tationi loro. Le qual ragione, p' li aspetti et solc et della
 luna, ———

3. della conditione del'armada, quale in d'essere, et quanta
 s'ha da fare in rispetto di quella del' inimico. ———

4. de li armati et in formatione de necessarii all'armada: ———

5. delle uirtu da bucare il fuoco, et castelli over obre
 da combattere: ———

6. degli uomini da uogare, et officiali, et soldadi di combattere
 nelle piccole uasselli: ———

7. de gli uomini armati, et loro distanze nelle uasselli, piu
 grandi, et che s'habbi da fare gabere, longhe, frigate, probe,
 et nauilij per uenti et p' le bagare: ———

8. che li soldadi non s'ano armati d'arme bianche, et d'altre
 sorte d'arme da mare: ———

9. auerimento nel combattere di no' strararsi: ———

10. che sij proibito bere delle uino, et cose necessarie p'
 non abuziarne li soldadi: ———

11. che li capitani no' facciano ingiuria alli loro soldadi, ne
 auerino da: ———

Φωτ. 7: Ἰταλική μετάφραση ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο Ἐπαρχο βυζαντινοῦ ἔργου πολεμικῆς τέχνης (βλ. σ. 152 καὶ σὴμ. 65).

Φωτ. 8: Ο ναός του Άγιου Γεωργίου των Έλλήνων στη Βενετία.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2012

ΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ ἱστορία εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες ποὺ καλλιεργοῦνται σ' αὐτὸν τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ ἐρευνητικὸ χῶρο. Ἄν ἐπέλεξα νὰ προβῶ στὴ συστηματικὴ πραγμάτευση τοῦ ἔργου τῆς, εἶναι γιὰτὶ πιστεύω ὅτι ἡ μακρὰ πείρα μοῦ ἐπιβάλλει αὐτὸ τὸ καθῆκον, μακριὰ ἀπὸ σκοπιμότητες ἀλλότριες πρὸς τὸν χαρακτήρα τῆς. Τὸ ἀντικείμενο τῆς ἱστορικῆς ἀποτίμησῆς ἐντοπίζεται στὸ παρελθόν, στὴν ἐξέταση καὶ τὴν ἀνάλυση ἐνεργειῶν ἤδη τετελεσμένων ἢ καὶ ἰδεῶν ποὺ δὲν ἔχουν καταρχὴν διατυπωθεῖ γιὰ νὰ τύχουν ἐφαρμογῆς κατὰ τὸ παρόν. Ἡ συνδρομὴ τῆς ἱστορίας εἶναι ἐπιστημονικὰ ἐποικοδομητικὴ προκειμένου νὰ γνωρίσουμε πιὸ ἐπισταμένα ὅσες πράξεις διαπράχθησαν καὶ ὅσες σκέψεις διαμορφώθηκαν στὸ διάβα τῶν αἰώνων ποὺ προηγήθηκαν. Τὸ ἰδανικὸ τῆς ἔγκειται στὴν πίστῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, ἀπεικόνισή τους.

Σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐπιδίωξη τείνει νὰ ἀνταποκριθεῖ τὸ ἔργο τοῦ εὐσυνείδητου ἱστορικοῦ. Προκειμένου νὰ τὴν ἐπιτελέσει μὲ συνέπεια, καλεῖται νὰ διανύσει μακρὸ καὶ ἐπίπονο δρόμο – ὅπως κάθε ἐπιστῆμων στὸν ἀντίστοιχο κλάδο του. Θὰ ἦταν σχεδὸν ἀδύνατο, καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν ἐπιδίωξη αὐτή, νὰ ἀποφευχθεῖ μιὰ ὀρισμένη σχηματοποίηση. Ἄν ληφθεῖ ἐντούτοις ὑπόψη ἡ ἀναγκαιότητα τῆς καταγραφῆς, κρίνεται σκόπιμο νὰ κατανεμηθεῖ τὸ συγκεκριμένο ἔργο σὲ τρία στάδια. Στὸ πρῶτο ὑπάγεται ἡ συγκέντρωση καὶ ἡ ἀπαραίτητη τεκμηρίωση τοῦ ὕλικου· στὸ δεύτερο, ἡ ἀξιοποίηση καὶ ἡ σύνθεσή του· στὸ τρίτο, ἡ πιθανὴ γενικὴ ἐκφορὰ διαχρονικῶν πορισμάτων πού, τυχόν, προκύπτουν.

1. Κατὰ τὸ πρῶτο στάδιο τῆς πραγμάτευσης, ὁ μελετητὴς τῆς ἱστορίας καλεῖται νὰ συγκεντρώσει τὶς πηγὰς πληροφόρησής του — γνωστὰς ἢ ἀδιερευνήτες. Ὀφείλει, κατὰ πρῶτον, νὰ γνωρίζῃ τί ἔχει γραφῆ ἢ, ἐνδεχομένως, εἰπωθεῖ σχετικά μὲ τὸ ἐκάστοτε θέμα προτοῦ ἐπιχειρήσει νὰ τὸ ἐρμηνεύσει ὁ ἴδιος. Κατὰ δεύτερο ἐξἄλλου λόγῳ, τί ὀφείλει νὰ προστεθεῖ στὶς γνώσεις — ἐπιμελῶς ἢ καὶ ἑλλειπτικῶς κεκτημένες. Ἄν ληφθεῖ ὑπόψῃ ὅτι, συχνά, ἡ γνώση εἶναι ἀτελής, ἔχει ὡς ἀποστολὴ νὰ ἀποκαταστήσει, στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ, ἢ, ἔστω, νὰ προσεγγίσει τὴν ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ὑπάρχουσα βιβλιογραφία, ὁ ἱστορικὸς ὀφείλει νὰ ἐνημερωθεῖ σχετικά μὲ αὐτήν, ἀλλὰ καὶ νὰ διαχωρίσει τὰ θετικὰ καὶ ἐποικοδομητικὰ ἀπὸ τὰ τυχὸν ἀσήμαντα στοιχεῖα. Ὡς εἰδικὸς μελετητὴς καλεῖται ἐπιπλέον νὰ λάβῃ ὑπόψῃ καὶ, ἐνδεχομένως, νὰ ὑπερβεῖ τὸ γενικὸ κλίμα ποὺ ἔχει ἐπίπλαστα δημιουργηθεῖ περὶ τὸ ἐπίμαχο ζήτημα ποὺ καλεῖται νὰ ἐξετάσει. Πολλάκις, γύρω ἀπὸ τὸ κάθε ὑπὸ πραγμάτευση ἀντικείμενο ἔχει δημιουργηθεῖ μία ἀχλὺ ποὺ ἐμποδίζει τὴν ὀρθὴ καὶ ἐντιμὴ θέαση καὶ κρίση. Ἡ συστηματικὴ ἐντούτοις ἐνασχόληση τοῦ ἐρευνητῆ τείνει νὰ προσλάβῃ οὐσιαστικὸ περιεχόμενον κατὰ τὴν ἐπομένῃ κυρίως φάση, ὅταν χρειαστεῖ νὰ διεξέλθῃ καὶ νὰ ἀξιολογήσῃ τὶς πρωτογενεῖς κυρίως πηγὰς. Ἀπὸ τὴν ἕκτασιν καὶ τὴν ποιότητα τῶν πηγῶν αὐτῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸ βάθος τῆς διερεύνησός τους, ἐξαρτᾶται καὶ αὐτὴ ἡ πρωτοτυπία τῆς ἱστορικῆς σύνθεσης. Μνημεῖα, ἀρχεῖα καὶ μεμονωμένα ἔγγραφα — δημόσια καὶ ἰδιωτικά —, μαρτυρίαι — ἀνέκδοτες καὶ δημοσιευμένες, ἐπίσημες καὶ ἰδιωτικῆς —, ἡμερολόγια, ἀπομνημονεύματα καὶ ἀναμνήσεις, ἄρθρα καὶ σημειώματα ποὺ ἀφοροῦν τὰ γεγονότα, συνθέτουν τὸ πρὸς διερεύνησιν ἀπόλυτα ἀναγκαῖον ὕλικόν. Ἀπαραίτητο εἶναι νὰ προστεθεῖ ἀκόμη, ἰδιαίτερα γιὰ τὴ σύγχρονη ἱστορία, καὶ ἡ θετικὴ συνεισφορὰ τῶν προφορικῶν μαρτυριῶν. Προκειμένου νὰ εἶναι καθ' ὅλα ἀξιόπιστες, οἱ τελευταῖες ὀφείλουν νὰ φέρουν τὴ σφραγίδα τῆς ἀπόλυτης γνησιότητος, ἡ ὁποία εἶναι δυνατὸ νὰ παρασχεθεῖ μὲ τὴν κατηγορηματικὴ συναίνεση τῆς κατάθεσός τους ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν μάρτυρα.

Στὴ φάσιν αὐτὴν πρέπει νὰ ληφθεῖ ἀκόμη, κατὰ κύριον λόγον, ὑπόψῃ καὶ ἡ ζωντανὴ μνήμη ποὺ ἐνεργοποιεῖ τὸν συλλογικὸν βίον. Ἀποτελεῖ ἀμφισβητήσιμη ἐνέργεια ἡ ἀβασάνιστη ἀπόρριψιν, στὸ ὄνομα σκοπιμοτήτων τῆς παρούσας στιγμῆς, παραδεδομένων εἰκόνων τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἡ παρατήρησις αὐτὴ δὲν ὑπονοεῖ ὅτι στὴν περίπτωσιν ποὺ ἀποδειχθεῖ ἕνα ἱστορικὸν λάθος πρέπει νὰ ἀποκρυβεῖ ἀπαιτεῖται ὅμως ἡ ἀποτίμησις ἢ, ἐνδεχομένως, ἡ ἐπίδειξις σεβασμοῦ γιὰ μιὰ παραδοσιακὴ ἀφήγησιν ποὺ ἔχει ζυμωθεῖ μὲ ὀρισμένες πραγματικότητες καὶ, ἐνίοτε, διαπλάθει ἢ ἐξηγεῖ μιὰ συγκεκριμένη ἱστορικὴ συγκυρία.

Ἡ ἀρχικὴ ἔρευνα πρέπει νὰ συνοδευτεῖ ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς γνησιότητος καὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν πηγῶν. Ἀποτελεῖ αὐτονόητο καθῆκον ἢ διεκπεραίωση καὶ αὐτῆς τῆς διαδικασίας, ἢ ὅποια ταυτόχρονα συνεπάγεται καὶ τὴ διατήρηση τῆς σημασίας κάθε μαρτυρίας. Ἡ ἐπιμελὴς, γενικότερα, ἀξιολόγηση τῆς βαρύτητας κάθε τεκμηρίου συνιστᾶ, θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ, ἐνέργεια σύμφωνη μὲ τὸ ἔργο τῆς συστηματικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου. Ἡ ἀμέλεια στὴν ἐκτέλεσή της ἀποτελεῖ ἀνεπανόρθωτο λάθος.

Τέλος, κατὰ τὴ φάση αὐτή, ὀφείλει νὰ ὀλοκληρωθεῖ μία ἀκόμη σημαντικὴ διαδικασία: ἡ διασταύρωση τῶν ἱστορικῶν πηγῶν. Δὲν εἶναι σπάνιο τὸ φαινόμενο τῆς διατύπωσης ἀνασφαλῶν καὶ μονομερῶν θέσεων βασισμένων σὲ μία ἀποκλειστικὰ πηγή: σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσι, ἡ χρῆσι καὶ ἄλλων μαρτυριῶν καὶ πληροφοριῶν εἶναι ἀπαραίτητη. Ἡ διασταύρωση τῶν πηγῶν ἀποτελεῖ ἀσφαλιστικὴ δικλείδα καὶ γιὰ ἕναν πρόσθετο λόγο: Ἐξοβελίζει τὸν πειρασμὸ μιᾶς ἀθέλητης ἢ καὶ ἠθελημένης ἀλλοίωσης τῆς πραγματικότητος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἱστοριογράφου βάσει τῆς τεκμαιρόμενης πλήρους ἀξιοπιστίας τῶν τεκμηρίων – κατὰ μείζονα λόγο τῶν ἀνέκδοτων! Ἡ ἀπόλυτα ἀποδεικτικὴ ἀξία, πράγματι, τυχὸν μεμονωμένων ἀνέκδοτων πηγῶν εἶναι σχετικὴ καὶ ἀπαιτεῖ τὴ συνολικὴ θεώρησή τους προκειμένου νὰ συναχθεῖ ἕνα βάσιμο συμπέρασμα. Ἡ πρόσβασι, ἐξᾴλλου, στὶς κάθε εἴδους μαρτυρίες τείνει ἐν μέρει νὰ διευκολυνθεῖ πρόσφατα χάρη καὶ στὴν κατάλληλη χρῆσι τοῦ διαδικτύου, τὸ ὅποιο προσφέρει εὐρύτερα προσιτὰ ψηφιοποιημένα στοιχεῖα, καθὼς καὶ πληροφορίες γιὰ ἐνδιαφέροντα ἐρευνητικὰ, ἀλλὰ καὶ διδακτικὰ, προγράμματα.

Ἡ ἐπιμελὴς συγκέντρωση τοῦ ὕλικου κατὰ τὸ ἀρχικὸ αὐτὸ στάδιο συνιστᾶ καὶ τὴ σχετικὰ περισσότερο ἀντικειμενικὴ ἐργασία, τὴν ὅποια καλεῖται ὁ ἱστορικὸς νὰ ἐπιτελέσει: καὶ ἀποτελεῖ ἀπαράβλεπτη προϋπόθεσι γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ὑποδομὴ τοῦ ἔργου του. Ἡ πλήρης ἀξιοποίηση τοῦ συγκεκριμένου ὕλικου κατὰ τὴ δευτέρη καὶ τὴν τρίτη φάσι δύναται περισσότερο νόμιμα νὰ ἀντικατοπτρίζει τίς τυχὸν ἰδιαίτερες προτιμήσεις τοῦ συγγραφέα πρὸς τὴν ἄλφα ἢ βῆτα κατεύθυνσι, ἐνδεχομένως καὶ πρὸς τὴν ἄλφα ἢ βῆτα ἰδεολογία. Τὸ πρῶτο ὅμως στάδιο εἶναι ἀποκλειστικὰ ἀφιερωμένο στὴ συγκέντρωση τοῦ ἀπαραίτητου γιὰ ἐπεξεργασία ὕλικου. Ἡ ἀξιοπιστία ἐνὸς ἐπιστημονικοῦ ἐγχειρήματος στὸ πεδίο τῆς ἱστορίας ἀντιμετρᾶται κατὰ πρῶτο λόγο μὲ τὴν ἐπάρκεια στὴν ἐπακριβῆ καταγραφὴ καὶ τὴν ὀρθὴ ἀποτίμησι τῶν μαρτυριῶν. Αὐτὸ ὀφείλει νὰ εἶναι τὸ βάθρο ὅπου θὰ ἀνεγερθεῖ τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἱστορικῆς συγγραφῆς.

2. Τὸ δεύτερο στάδιο ἀφορᾷ τὴν ἀξιοποίηση καὶ τὴ σύνθεση τοῦ ὕλικου. Τὸ ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ στὴ φάση αὐτὴ δὲν εἶναι πλέον μόνο ἡ συστηματικὴ συγκέντρωση τῶν ἀμεσων πληροφοριῶν γιὰ τὸ γεγονός. Συνιστᾷ βεβαίως τὴν ἐπιστημονικὴ τεκμηρίωση, ἀλλὰ καὶ προϋποθέτει ἀκόμη τὴν ἱκανότητα συνένωσης καὶ ἀξιοποίησης τῶν ἐπιμέρους στοιχείων μὲ τὴν ἐπιπλέον προσθήκη τῆς δημιουργικῆς φαντασίας.

Ἐπιβάλλεται, κατὰ πρῶτον, ὡς θέμα ἀρχῆς, ἡ ἀποκατάσταση τῶν συμβάντων, ὅπως ἐξελίχθησαν ὄχι κατὰ τὴ σημερινὴ ἐποχὴ, ἀλλὰ κατὰ τὴ διάρκεια ἐκείνης κατὰ τὴν ὁποία διαδραματίστηκαν καὶ ἔδρασαν οἱ συντελεστές τους. Ἐπιδιώκεται, ὡς ἐκ τούτου, ἡ βίωση καὶ ἡ ἀνάπλαση τοῦ παρελθόντος μὲ τρόπο ἐπακριβῆ καὶ πειστικό: προσέγγιση ὄχι —ἐπαναλαμβάνω— ἐξυπηρετικὴ τῆς τρέχουσας ρευστῆς συγκυρίας, ἀλλὰ ὅσων γεγονότων ἡ καταστάσεων ἐπέβαλαν, τότε, τὴν ἀνάληψη δράσης ἢ τὴ λήψη συγκεκριμένης ἀπόφασης. Ἡ διερεύνηση αὐτὴ, προκειμένου νὰ εἶναι ἐπιτυχῆς, προϋποθέτει τὴν ἀποθησαύριση γνώσεων, πληροφοριῶν καὶ παραγόντων ποικίλων. Οἱ ἰδεολογικὲς πεποιθήσεις καὶ οἱ ἠθικὲς ἐπιταγές, οἱ παραδόσεις καὶ —ἀκόμη— οἱ μύθοι, ἡ μνήμη τοῦ παρελθόντος, οἱ γεωγραφικοὶ ὄροι, ὁ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς βίος, οἱ πολιτικὲς, νομικὲς καὶ οἰκονομικὲς συνθῆκες, οἱ πνευματικὲς καὶ πολιτιστικὲς καταβολές, ἔχουν ἀσφαλῶς ὑπολογισίμο ἀντίκρισμα στὴν ἐκτίμηση τῆς τότε ζέουσας πραγματικότητος.

Ἀλλὰ ὑπάρχουν, καὶ στὴ συνέχεια, δύο ὀλισθήματα ποὺ καλεῖται ὁ ἱστορικὸς νὰ ἀποφύγει. Τὸ πρῶτο ἔγκειται στὴν ἀποκλειστικὴ ἐξέταση τῆς πιθανῶς ἰδιαίτερης περιστάσεως σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο ἐρήμην τῆς ἀναφορᾶς στὸ εὐρύτερο διεθνὲς πλαίσιο — ἢ ἐνδεχομένως καὶ ἀντίστροφα. Τὰ ἱστορικὰ δρώμενα ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὸν διεθνῆ περίγυρο, ὀλοένα καὶ περισσότερο καθοριστικὰ καὶ συχνὰ κατὰ τοὺς νεώτερος χρόνους. Ἐρήμην αὐτῆς τῆς ἐξέτασης, ἡ πλήρης κατανόηση τῶν ἐξελίξεων ἀποβαίνει, κατὰ συνέπεια, ἀδύνατη. Τὸ δεύτερο πιθανὸ ὀλισθίημα σχετίζεται μὲ τὴν ἀποκλειστικὴ κλίση πρὸς ἓναν παράγοντα τοῦ ἐσωτερικοῦ ἢ τοῦ διεθνοῦς γίνεσθαι —πρὸς τὸν πολιτικὸ, ἐπὶ παραδείγματι, τὸν οἰκονομικὸ ἢ τὸν πολιτιστικὸ—, ἀπόντων τῶν ἄλλων. Μιὰ μονομέρεια πρὸς τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυνση πρέπει νὰ ἀποφευχθεῖ, ὄχι μόνο γιὰ λόγους ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ προκειμένου νὰ ἀποδοθεῖ εἰκόνα μεστή: Κάθε παράγων τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι εἶναι σκόπιμο νὰ ἀποτιμηθεῖ ἀνάλογα μὲ τὴ συμβολὴ του.

Ἡ ὀρθή ἐντούτοις καὶ στὰ σημεῖα αὐτὰ τοποθέτηση δὲν ἀρκεῖ. Ὁ ἱστορικός ὀφείλει νὰ διαθέτει, ἐπιπλέον, τὴν ἀρετὴ τῆς ἐντιμότητος· κατὰ μείζονα μάλιστα λόγο, ἀφοῦ ἔχει νὰ ἐξετάσει καὶ νὰ ἀποτιμήσει καταστάσεις καὶ πράξεις τῶν ὁποίων οἱ φορεῖς δὲν διαθέτουν κατὰ κανόνα φωνὴ γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ἀποψή τους. Ὁ ἐρευνητὴς ἐπιβάλλεται νὰ σεβαστεῖ αὐτὸ τὸ γεγονός καὶ νὰ μὴν παρασυρθεῖ ἀπὸ τὴν αἴσθησι μιᾶς, ἐκ τῶν πραγμάτων, μοιραίας οἰοῦν ὑπεροχῆς ἀπέναντί τους. Ἡ ἐπίδειξι μετριοπάθειας καὶ κατανόησης εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴ γνώση καὶ τὴν ἀποτίμησι καταστάσεων παρωχημένων καὶ τὴν ἀντικειμενικὴ ἀξιολόγησή τους κατὰ τὴν ἐποχὴ πού διαπράχθησαν. Πέρα, πράγματι, ἀπὸ δεοντολογικὴ ὑποχρέωσι, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς παραμέτρου αὐτῆς προσφέρεται γιὰ νὰ ἀποτρέψει καὶ τὴ συναγωγὴ πορισμάτων ἀπρόσφορων ἢ ἀνεπιτήδειων νὰ ἐρμηνεύσουν τὸ ὑπὸ ἐξέτασι ζήτημα.

Ἡ πραγμάτευσι, πράγματι, τῆς πρόθεσης, κατὰ τὴν ἐκτέλεσι μιᾶς πράξης πού συντελέστηκε στὸ παρελθὸν ἀποτελεῖ μιὰ ἐπιπλέον ἐνέργεια πού ἀπαιτεῖ ἓνα ἀκόμη ἀπόθεμα κατανόησης. Ἡ ὀρθὴ ἔκβασι τῆς διερεύνησης αὐτῆς προϋποθέτει συχνὰ τὴν ἐξέτασι ὁλόκληρης διαδρομῆς ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ σύλληψι ἕως τὴν πλήρη ἐφαρμογὴ μιᾶς ιδέας ἢ ἐνὸς ἐγχειρήματος. Ἀπαιτεῖται, κατὰ ταῦτα, ἐκτὸς ἀπὸ γνώση, δημιουργικὴ φαντασία καὶ κριτικὴ ἱκανότητα· καί, ἀκόμη, δυνατότητα —καὶ πάλι— κατανόησης τῶν συγκεκριμένων συνθηκῶν πού ἐπέβαλαν τὴ λήψι τῆς συγκεκριμένης θέσης ἢ ἀπόφασης. Ἡ ἀντικειμενικὴ τοποθέτησι, ἰδίως ἂν βασίζεται στὰ ἐπακόλουθα γεγονότα, συχνὰ δὲν ἀρκεῖ καὶ ἐνέχει τὸν κίνδυνον νὰ εἶναι παραπλανητικὴ· ἐδῶ χρειάζεται ἡ ὑποκειμενικὴ, ἀλλὰ πάντοτε ἀπροκατάληπτη διεῖσδυσι τοῦ συγγραφέα.

Ἡ διαδικασία τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ πρωτογενοῦς ὕλικου ὅπου θὰ ἀνεγερθεῖ τὸ ἱστορικὸ οἰκοδόμημα δὲν θὰ ἦταν ἐντούτοις πιθανὰ ὀλοκληρωμένο χωρὶς μιὰ προσπάθεια γιὰ προσέγγισι μιᾶς πρόσθετης μαρτυρίας — αὐτῆς, κατ' ἐξαιρέσει, ὅχι ὑποχρεωτικὰ γραπτῆς καὶ ἔλλογα ὀρατῆς καὶ ὀρθολογικὰ ψηλαφητῆς. Ὁ ἱστορικός ἔχει νὰ λάβει ἐνδεχομένως ὑπόψι «μύθους» πού συχνὰ συντελοῦν στὴ διαμόρφωσι τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Οἱ «μύθοι» αὐτοὶ δὲν ἀνταποκρίνονται πάντοτε σχολαστικὰ σὲ ἓναν ρασιοναλιστικὸ «ἐπιστημονισμό» — ἐνίοτε μάλιστα τείνουν φαινομενικὰ νὰ τὸν ἀναιρέσουν. Ἡ ἱστορία δὲν ὑπόκειται στοὺς νόμους τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἀπαιτώντας θετικὴ μόνον —σὲ κάθε περίπτωσι— τεκμηρίωσι. Ἐπιβάλλεται νὰ συμπεριλάβει καὶ τὴ συλλογικὴ συνειδήσι, προκειμένου νὰ διακρίνει μέσα στὸ

παρελθόν όχι μόνο τὰ γεγονότα ἀλλὰ καὶ τὴ σημασία τους, «ὄχι τὴ μηχανικὴ κίνηση τῶν αἰτίων καὶ τῶν αἰτιατῶν ἀλλὰ τὸν εἰρμό τοῦ νοήματός τους» — κατὰ τὸν Εὐάγγελο Παπανοῦτσο. Ἡ τυχὸν ὀλιγωρία ἢ ἡ συνειδητὴ παραμέληση αὐτῆς τῆς παραμέτρου θὰ κινδύνευε νὰ μὴν ἀποδώσει τὴν ὀρθὴ διάσταση τῆς ἐκάστοτε συγκυρίας.

Θὰ ἦταν δυνατό, ἀπλουστευτικά, νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι τὸ δεύτερο στάδιο στὴν ἐπεξεργασία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου συμπίπτει μὲ αὐτὸ τῆς σύνθεσης. Ἀπαιτεῖται ἡ τοποθέτηση στὴν τότε ἐποχὴ καὶ ἡ ἀνάπλασή της, ἡ κατανόηση ἀπέναντι σὲ πρόσωπα ἢ καταστάσεις, ἡ ἀξιοποίηση τῶν ἱκανοτήτων τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἀπόδοση τοῦ ἐκάστοτε περιβάλλοντος· ἀλλὰ καὶ συνιστᾶται ὁ τελευταῖος νὰ ἐπιδεικνύει κριτικὸ πνεῦμα, νὰ συστηματοποιεῖ, νὰ ἐπισημαίνει τὴ σημασία κάθε γεγονότος γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν ὑπὸ ἐξέταση θεμάτων. Τὸ κριτικὸ βλέμμα εἶναι, ἐξἄλλου, πάντοτε ἀναγκαῖο προκειμένου νὰ ἀποφευχθεῖ μιὰ ὀλιγωρία ἢ μιὰ ἀμετροπέπεια ὡς πρὸς τὴν ἔκταση ἢ τὴν οὐσία τοῦ λόγου. Ἡ συστηματοποίηση εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία καὶ διατύπωση τῶν ἀναγκαίων πορισμάτων. Ἡ ὑπογράμμιση, τέλος, τῆς σημασίας τείνει αὐτονόητα νὰ προσδώσει τὴν ἐπιβεβλημένη βαρύτητα στὰ ἐκάστοτε δρώμενα. Ἡ θετικὴ ἀνταπόκριση στὸ σύνολο τῶν ἐπιταγῶν αὐτῶν ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο συμπλήρωμα τῆς ὀρθῆς τεκμηρίωσης τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου ποὺ καλεῖται ὁ ἐρευνητῆς νὰ συγκεντρώσει καὶ ἐμπεριστατωμένα νὰ ἀποτιμήσει στὸ ἀρχικὸ στάδιο.

3. Τί, ἄραγε, ἀπομένει νὰ διενεργηθεῖ σὲ μιὰ τελευταία φάση; Μήπως ἡ σύναψη μὲ τὸ ἐκάστοτε παρόν; Ἀλλὰ ἡ ἱστορία — σύμφωνα μὲ ὅσα ἤδη ὑποστηρίχτηκαν — καλεῖται καταρχὴν νὰ ἀποφύγει μιὰ τέτοια σύνδεση, ἐπιδιώκοντας, ἀντίθετα, νὰ ἐξάρει τὰ γνωρίσματα τῆς ἐποχῆς ἀκριβῶς ποὺ συντελέστηκαν τὰ γεγονότα. Θὰ ἦταν, ἄραγε, εὐλογο νὰ προταθεῖ ἡ ἐξέταση τοῦ διαχρονικὰ ἰσχύοντος — ὅπου καὶ αὐτὸ ὑπάρχει; Ὑπὸ τὴν τελευταία αὐτὴν ἔννοια, θὰ ἦταν τουλάχιστο δυνατό νὰ παρασχεθεῖ ὕλικὸ καὶ νὰ συναχθοῦν συμπεράσματα ἐνίοτε χρήσιμα. Ἄν, πράγματι, στὴν πρώτη περίπτωσις κινδυνεύει ἡ ἱστορία νὰ μεταβληθεῖ σὲ θεραπεινίδα τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἢ τῆς κοινωνιολογίας, στὴ δεύτερη μπορεῖ νὰ διαγραφεῖ ὡς ἐποικοδομητικὴ ἢ συναγωγὴ πορισμάτων γενικῆς ἐμβέλειας. Εἶναι, πράγματι, δυνατό ὑπὸ ὀρισμένες περιστάσεις νὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ ἐπισήμανσή τους κατὰ τὸ παρελθόν ὑπὸ μορφή ἐνίοτε διδακτικὴ γιὰ τὸ σύγχρονο γίγνεσθαι. Ἀνάλογη ὅμως προσφυγὴ δὲν ἐντάσσεται στὸν πρωταρχικὸ σκοπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς

ιστορίας καί, κατὰ βάση, δὲν ἀποτελεῖ φυσικὴ προέκτασή της· κυρίως ὅμως δὲν συνεπάγεται τὴν ὅποιαδήποτε προσαρμογὴ τῶν ιστορουμένων στὶς ρευστὲς ἀνάγκες τοῦ παρόντος.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, δὲν εἶναι πάντοτε ἐφικτὸ νὰ ἀποκοπεῖ ἐντελῶς ὁ συγγραφέας ἀπὸ τὸ σύγχρονο γίγνεσθαι. Τὸ ἔργο του, ὡς πνευματικὸ δημιούργημα, ὡς «νοῦ ἐνέργεια» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, δὲν εἶναι στατικό· ἐπηρεάζεται, ἕως ἑνὸς βαθμοῦ, ἀπὸ τὴν ἀναπόδραστη σύνδεση τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν πράξεων τοῦ παρελθόντος μὲ τὶς παραστάσεις καὶ τὶς ἀγωνίες τῆς τρέχουσας συγκυρίας. Ἡ ἐπικοινωνία αὐτὴ θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ θεωρηθεῖ ἀναπόδραστη ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ μελέτη ἐπιτελεῖται κατὰ τὸν παρόντα χρόνον. Δὲν εἶναι, ἐντούτοις, ἐπιτετραμμένο νὰ παρεκκλίνει, σὲ ὅποιαδήποτε περίπτωσι, τὸ βλέμμα ἀπὸ τὴν παρωχημένη περίοδο ποὺ ὀφείλει ἀξιόπιστα νὰ ιστορηθεῖ. Ἡ συνδυαστικὴ αὐτὴ ἐπιδιώξις δὲν θὰ ἦταν εὐλόγο νὰ θεωρηθεῖ ὡς παντελῶς ἀπραγματοποίητη. Εἶναι ἀναμφίβολα ἐφικτὴ καὶ σκόπιμη ἡ ἀντλήσις διδαγμάτων ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ παρελθόν, ἐφόσον αὐτὴ ἢ διαδικασία δὲν προϋποθέτει τὴν ἀντιγραφὴ γεγονότων ἢ καταστάσεων, ἀλλὰ τὴν ἀξιοποίησι ἀρχῶν γενικότερης ἰσχύος – ὅπως, γιὰ παράδειγμα στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, τὸ πάθος γιὰ τὴν ἐλευθερίαν ἢ τὴν καταστροφικὴν διχαστικὴν ροπὴν, φαινόμενα ποὺ συχνὰ ἐπαναλαμβάνονται ὑπὸ μεταλλασσόμενες μορφές· ἢ, σὲ εὐρύτερο διεθνὲς πλαίσιο, ἡ ἀδυναμίαν τῶν ἐθνικῶν μονάδων νὰ ὑπερκεράσουν μία διεθνήν συγκυρίαν ποὺ καταβιβάζει τὴν ὀρθολογικὴν ὀργάνωσι σὲ ὄφελος τῆς κυριαρχίας ἰδίως τῶν ἐκάστοτε ἰσχυρῶν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ μοιραία κατάλυσι τῆς ἰσοτιμίας ἀνάμεσα στὰ κράτη – μεγάλα καὶ μικρά.

Χάριν τῆς ἐνδελεχέστερης ἐκφορᾶς τῶν τελικῶν συμπερασμάτων θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ χρῆσι καὶ τῆς συγκριτικῆς μεθόδου. Ἡ παράθεσι στοιχείων δὲν ἀποτελεῖ, πράγματι, μηχανικὴ πρόσθεσι, ἀλλὰ ἐπενέργεια τοῦ νοῦ, ἢ ὅποια ἐπιδιώκει καὶ τὴ συγκριτικὴν διαδικασίαν. Ἡ γνώσι τοῦ ἀλλότριου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπίδειξι ἀνοχῆς καὶ τὴν προβολὴ πολυμέρειας, βοηθᾷ στὴν πληρέστερη κατανόησι καὶ τοῦ προκείμενου ἔργου. Ἀποκαλύπτει ἀκόμη τὴ μοναδικότητα κάθε ἰδιαίτερης περιπτώσεως, τεκμηριώνοντας τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ ἱστορικὸ φαινόμενο εἶναι ἀνεπανάληπτο καὶ δὲν ἐπανεμφανίζεται ὑποχρεωτικά ὑπὸ παραπλήσιες συνθήκες. Ἄν, ἐξἄλλου, δὲν προσφέρεται γιὰ νὰ ἐφαρμοστεῖ ἡ μίξις τῶν μεθόδων μὲ συγγενεῖς ἐπιστῆμες τῆς ἱστορίας, τοῦτο δὲν ὀφείλεται μόνο στὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὲς μεταξὺ τους. Μία ἀνάλογη ἐγκατάμιξις κινδυνεύει, πρῶτον, νὰ ἐκτρέψει τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τὴν ἔρευαν τῶν πρωτογενῶν τεκμηριῶν καί, δεύτερον, νὰ τὴν κατευθύνει κυρίως πρὸς τὴν ἀναγκαστικὴν ἀναζήτησι

δογμάτων διαχρονικής ισχύος. Αλλά μία τέτοια τροπή αντίκειται στον χαρακτήρα της μοναδικότητας που κατά βάση ένχει κάθε ιστορικό γεγονός. Η αντίληψη αυτή δὲν σημαίνει ἀσφαλῶς ὅτι οἱ παρατηρήσεις τῶν συγγενῶν ἐπιστημῶν παύουν ἐνίοτε νὰ εἶναι ἀξιοποιήσιμες ὑπὸ ὀρισμένες μάλιστα συνθήκες, εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποδειχτοῦν καὶ πολὺ χρήσιμες. Ἐπιβάλλεται ὅμως πάντοτε νὰ ἀποτελοῦν δευτερεῦον, ἐποικοδομητικὸ ἔστω, ἐργαλεῖο πρὸς ὄφελος τῆς ἱστορικής ἐπιστήμης.

Πρέπει ἐπιπρόσθετα νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι εἶναι εὐκταῖο νὰ ἐπιδιωχτεῖ ὅπως ἡ συγγραφὴ ἐπενδυθεῖ μὲ χαρακτήρα ἀξιοπιστίας, ἀναζητώντας, εἰδικότερα, τὴ μακροπρόθεσμη καθιέρωσή της. Ὁ σκοπὸς αὐτὸς πραγματώνεται πληρέστερα στὸ μέτρο πού θὰ τηρηθοῦν πιστότερα ὅσοι κανόνες προαναφέρθηκαν. Ἡ ὑποχώρησις ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ καὶ συστηματικὴ ἀντίληψη τῆς πραγματέυσης κάθε ἐπιμέρους προβλήματος προσφέρεται ἐνδεχομένως γιὰ νὰ ἀποφέρει, ὡς προσωρινὸ κέρδος, τὸ ἄκοπο χειροκρότημα καὶ τὴν ἄμεση ἐπιδιοκίμασίαν ἐνὸς ἀπληροφόρητου ἰδιαίτερα κοινού. Ἀντίστροφα, ἡ ἐπιμελής καὶ ἀντικειμενικὴ στάθμισις τῶν ἱστορικῶν φαινομένων δὲν εἶναι πάντοτε δημοφιλὴς καὶ ὑπόκειται ἐνίοτε στὴν κριτικὴ ὅτι εἶναι δῆθεν σχολαστικὴ· ἀλλὰ τείνει νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ μακροπρόθεσμη ἀπόδοσις τοῦ ἐγχειρήματος.

Θὰ ἦταν, τέλος, ἐπιθυμητὸ νὰ ἐμφυσηθεῖ ἐνδεχομένως παλμὸς ζωῆς στὸ κείμενο, ἐφόσον ὁ ἱστορικὸς συγγραφέας διαθέτει τὴ δέουσα ἐμμονὴ ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς χάρισμα τοῦ λόγου καὶ τῆς φαντασίας. Ἡ ἐπισώρευσις ἐποικοδομητικῶν γνώσεων ἢ καὶ ἡ υἰοθέτησις ὀρθῶν μεθόδων εἶναι δυνατὸ νὰ μὴν ἀποδώσουν τὸ ἐπιθυμητὸ ἀποτέλεσμα ἂν δὲν ἐμψυχωθεῖ κατάλληλα ἡ συγγραφὴ. Ἡ συγκεκριμένη αὐτὴ ἐπίτευξις προσφέρεται, πράγματι, γιὰ νὰ συμβάλῃ ἐπιβοηθητικὰ προκειμένου νὰ ὑπάρξῃ ἡ αἴσθησις ὅτι ἐπιχειρήθηκε καὶ συντελέστηκε ἡ ὀλοκληρωμένη ἐπιτυχὴς πραγματέυσις τοῦ ἀντικειμένου.

Ἀπὸ τὰ ἄπειρα πεδία ἐφαρμογῆς τῶν θεωρητικῶν αὐτῶν θέσεων, ἃς ἐπιλέξουμε τυχαῖα, ὡς παράδειγμα, τὴν ἀπόφασιν γιὰ τὴν κήρυξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασις τοῦ 1821. Μετὰ τὴ διαπίστωσιν τί ἔχει γραφεῖ ἢ εἰπωθεῖ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα, πρέπει νὰ ἐπισημανθοῦν καὶ νὰ διερευνηθοῦν οἱ πηγές—ἐλληνικὲς καὶ ξένες, ἀνέκδοτες, ἀλλὰ καὶ ἐκδεδομένες—, νὰ γίνῃ αὐστηρὴ ἀποτίμησις καὶ διαβάθμισις τῆς γνησιότητος καὶ τῆς ἀξιοπιστίας τους. Ἐπακολουθεῖ ἡ ἀναγκαῖα διασταύρωσις τῶν τεκμηρίων, καθὼς καὶ ἡ δυνατικὴ ἀξιοποίησις συλλογικῶν παραστάσεων τῆς ἐποχῆς. Πάνω σὲ ἀνάλογα ἰσχυρὸ βάθρο ὀφείλει νὰ ἐπιχειρηθεῖ, σὲ δεύτερην φάσιν, ἡ σύνθεσις τοῦ ὕλικου: ἐπισήμανσις καὶ ἀξιολόγησις ὅσων παραγόντων συνέβαλαν στὴ

λήψη τῆς ἀπόφασης μέσα στο συγκεκριμένο, τότε, γεωπολιτικό περιβάλλον: ἀποθησαύριση γνώσεων καὶ μνεία παραγόντων ποικίλων διακρίβωση, ἀκόμη, ἂν, πέρα ἀπὸ ἐνδοελληνικό ἢ, ἔστω, διμερές ἑλληνοτουρκικό, ἦταν εὐρύτερο διεθνές ζήτημα· καὶ ἂν, καὶ ἕως ποιοῦ βαθμοῦ, ὑπερέβαινε μιὰ μονομερῆ στρατιωτική, οικονομική ἢ πολιτιστική καὶ ὀδηγοῦνταν σὲ μιὰ εὐρύτερα πολιτική διένεξη. Σκόπιμη, τέλος, εἶναι –κατὰ τὴ γνώμη μου– ἡ ἐπίδειξη κατανόησης ἀπὸ τὸν συγγραφέα καὶ ἡ θωράκιση μὲ μετριοπάθεια προκειμένου νὰ ἐκτεθοῦν καὶ νὰ ἀξιολογηθοῦν καταστάσεις καὶ πράξεις ποὺ διαπράχθηκαν κατὰ τὸ παρελθὸν ὑπὸ τὸ κράτος εἰδικῶν συγκυριῶν ἀπὸ ἄτομα ποὺ δὲν εὐρίσκονται πλέον στὴ ζωὴ. Σὲ ἓνα τελικό στάδιο, θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ διατυπωθεῖ τὸ ἐρώτημα ἂν εἶναι ἐφικτὸ ἓνα συμπέρασμα γενικῆς ἰσχύος. Στὸ σημεῖο αὐτὸ κρίνεται ἀναγκαία ἡ προεισαγωγικὴ διευκρίνιση ὅτι ἡ διατύπωση ἑνὸς διαχρονικοῦ διδάγματος εἶναι πιθανὸ νὰ ἐκφύγει ἀπὸ τὸν καθαρὰ ἐπιστημονικὸ σκοπὸ τῆς ἱστορίας. Χωρὶς, μολοντοῦτο, νὰ προσβάλλει ἄμεσα τὸν σκοπὸ αὐτὸν ἢ νὰ ὑποστῆ τὴν ἐπήρεια τοῦ σύγχρονου γίνεσθαι, εἶναι νόμιμο ὁ ἱστορικὸς νὰ συναγάγει πορίσματα ποὺ ἀφοροῦν διαχρονικὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴ διεθνή πολιτική: ὁ μόνιμος ἔρωσ γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὸ διάχυτο, καθ' ὅλη τὴ διαδρομὴ τῆς νεώτερης ἱστορίας, δημοκρατικὸ πάθος· ἡ ἀπευκταία ἐπίδραση τοῦ διχασμοῦ καὶ τοῦ φανατισμοῦ ἀντίθετα πρὸς τὰ θετικὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐσωτερικῆς ὁμόνοιας· στὸ ἐπίπεδο τῶν διεθνῶν σχέσεων, τὸ φαινόμενο τῆς συχνῆς ἐξάρτησης τῶν διακρατικῶν ζυμώσεων ἀπὸ ἐσωτερικὲς πολιτικὲς πραγματικότητες· ἐνίοτε, μάλιστα, ἡ ἀναπόφευκτη προσαρμογὴ τῶν κυβερνήσεων σὲ βαθύτερες δυνάμεις τῆς κοινῆς γνώμης ποὺ δὲν εἶχαν ἀρχικὰ προβλεφθεῖ – ὅπως, κατεξοχήν, στὴν περίπτωση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Εἶναι, ἐξἄλλου, δυνατὸ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 προσφέρεται προκειμένου νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἰδανικὴ ὀλοκλήρωση τῆς πραγμάτευσης κάθε σχεδὸν πτυχῆς τῆς μὲ τὴν ἐπιθυμητὴ ἐμφύχωση τοῦ κειμένου.

Αὐτὰ τὰ μελζονα στάδια προτείνεται νὰ διανύσει ὁ ἱστορικὸς ἂν ἐπιθυμεῖ νὰ παρουσιάσει ἐπιστημονικὰ ὀλοκληρωμένο ἔργο – στάδια ποὺ ἀπαιτοῦν συστηματικὴ γνώση καὶ δημιουργικὴ φαντασία, εὐσυνειδησία καὶ σεμνότητα, ἐπίπινο μόχθο. Θὰ ἦταν πιθανὸ ἢ καὶ δυνατὸ νὰ ἔχουν ὑπάρξει καὶ ἄλλες προτάσεις καὶ εἰσηγήσεις, παραλλαγμένες ἢ διαφορετικές. Αὐτὲς ποὺ προσέτινα ἔχουν, σὲ κάθε περίπτωσι, τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἐκφράζουν μιὰ ἄποψη ἢ ὁποία ἐπιχειρήθηκε στὴ διάρκειά μιᾶς ὀλοκληρῆς ζωῆς νὰ τεθεῖ σὲ ἐφαρμογὴ. Θεωρῶ ὅτι τὸ γεγονός αὐτὸ μοῦ ἔδωσε καὶ τὸ δικαίωμα νὰ σᾶς ἀπασχολήσω.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2012

ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 2012

ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Τὰ ὅσα μερικῶς θὰ ἐκθέσω ἀπὸ τὰ πεπραγμένα τῆς Ἀκαδημίας τοῦ ἔτους πὸν τελειώνει ἔγιναν κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἀπὸ τὶς δυσμενέστερες περιόδους τοῦ ἐλεύθερου ἐθνικοῦ μας βίου. Ἡ Ἀκαδημία εἶναι θεσμὸς ὑπερχρονικός, ἀλλὰ ἐκεῖνοι πὸν τὴ συγκροτοῦν ζοῦν τὰ ὅσα διαδραματίζονται στὴν πατρίδα μας καὶ μετέχουν τῆς κοινῆς μοίρας. Παρὰ τὴν καθολικὴ δυσθυμία, συνεχίζουν τὸ ἔργο πὸν τοὺς ἔχει ἀνατεθεῖ ἔχοντας ὡς γνώμονα τὸ καθῆκον καὶ ἀκολουθώντας τὴν προτροπὴ τοῦ ἀρχαίου Κορύδωνος: «Θαρσεῖν χρή, τάχ' αὖριον ἔσσετ' ἄμεινον» (Θεοκρ. 4, 41).

Κατὰ τὸ 2012 ἐξελέγησαν νέοι ἀντεπιστέλλοντες, στὴν Τάξην τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν ἡ κυρία Εὐαγγελία Κράνια, καθηγήτρια τῆς Καρδιολογίας στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Cincinnati τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, καὶ ὁ κ. Γεώργιος Παξινός, καθηγητῆς Νευροεπιστημῶν καὶ Νευροανατομίας στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Σίδνεϋ τῆς Αὐστραλίας. Κατὰ τὸ 2012 προκηρύχθησαν, στὴν Τάξην τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν ἔδρα ἀντεπιστέλλοντος μὲ τίτλον «Ἐπιστήμη τῶν Μεταφορῶν καὶ τῶν Συγκοινωνιῶν» καὶ στὴν Τάξην τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν ἔδρα τακτικοῦ μέλους στὸν κλάδον τῆς «Λατινικῆς Φιλολογίας», σὲ ἀναπλήρωσιν τοῦ ἀειμνήστου Κωνσταντίνου Γρόλλιου.

Από τὰ τακτικά μέλη τῆς Ἀκαδημίας ἡ Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν ἔχασε τὸν Θεμιστοκλῆ Χατζηγιάννου (†31 Ἰουλίου 2012), ποὺ κατεῖχε τὴν ἔδρα τῆς Πειραματικῆς Χημείας, τὸν Νικόλαο Ἀμβράζη (†28 Δεκεμβρίου 2012) τῶν Γεωλογικῶν Ἐπιστημῶν καὶ τοὺς ἀντεπιστέλλοντες Δημήτριο Ὀραιόπουλο (†25 Ἀπριλίου 2012), καθηγητὴ τῆς Ἰατρικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Τορόντο Καναδᾶ, καὶ τὸν Ἠλία Γυφτόπουλο (†23 Ἰουνίου 2012), καθηγητὴ τῆς Πυρηνικῆς Φυσικῆς στὸ Τεχνολογικὸ Ἰνστιτούτο τῆς Μασσαχουσέττης (MIT). Ἡ Τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν στερήθηκε τὸ ἀρχαιότερο μέλος τῆς Ἀκαδημίας, τὸν Μενέλαο Παλλάντιο (†8 Αὐγούστου 2012), ποὺ κατεῖχε ἀπὸ τὸ 1970 τὴν ἔδρα τῆς Μουσικῆς.

Ἡ Τάξη τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν στερήθηκε καὶ αὐτὴ δύο ἀντεπιστέλλοντα μέλη της, τὸν Κωνσταντῖνο Βαβοῦσκο (†10 Φεβρουαρίου 2012), καθηγητὴ τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, καὶ τὸν Ἀναστάσιο Ζοῦμπο (†15 Ἰουλίου 2012), καθηγητὴ τῆς Συστηματικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν.

Κατὰ τὸ 2012 ἔγιναν πολλὲς δημόσιες συνεδρίες καὶ ἡμερίδες. Μνημονεύω μόνον τὴν ὑποδοχὴ νέων τακτικῶν μελῶν: τοῦ κ. Στεφάνου Ἡμελλου, ὁ ὁποῖος ὁμίλησε μὲ θέμα «Ζητούμενα τοῦ ἐλληνικοῦ λαϊκοῦ-παραδοσιακοῦ πολιτισμοῦ», τοῦ κ. Μιχαῆλ Σταθόπουλου μὲ θέμα «Θετικὸ Δίκαιο καὶ ὑπερθετικές ἀξίες. Οἱ ἀπαρχές τῆς ἀντιπαράθεσης στὴν κλασσικὴ Ἀθήνα καὶ ἡ σημερινὴ κατάληξη» καὶ τῆς κυρίας Χρύσας Μαλτέζου, ἡ ὁποία ἀνέπτυξε τὸ θέμα «Γαυτότητα καὶ συνείδηση ἱστορικῆς συνέχειας μετὰ τὴν Ἄλωση. Ἡ ἰδεολογικὴ συμπεριφορὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας». Ἀπὸ τοὺς ξένους ἐταίρους καὶ τοὺς ἀντεπιστέλλοντες ἡ Ἀκαδημία ὑποδέχθηκε τὰ νέα μέλη τῆς Τάξεως τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν κυρίου Harvey V. Fineberg, Γρηγόριο Στεφανόπουλο καὶ Γεώργιο Παξινό. Τῆς Τάξεως τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν ἔγινε ὑποδοχὴ τοῦ κ. Νικήτα Ἀλιπράντη.

Κατὰ τὴν πανηγυρικὴ συνεδρία γιὰ τὴν 25ῃ Μαρτίου ὁμίλησε ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Κωνσταντῖνος Σβολόπουλος μὲ θέμα «Ἡ δημοκρατικὴ ἀρχή: ἐπιγέννημα τῆς ἐλληνικῆς Ἐπανάστασης». Γιὰ τὴν ἐπέτειο τῆς 28ης Ὀκτωβρίου ὁμίλησε ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἀντώνης Ρεγκάκος μὲ θέμα «28ῃ Ὀκτωβρίου 1940: ἡ ἄπρωτος νίκη».

Ἡ δραστηριότης τῆς Ἀκαδημίας ἐκτείνεται καὶ καλύπτει ὀλόκληρη τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία μὲ τὸ ἔργο τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων της, γιὰ τὸ ὁποῖο

θά μιλήσει διεξοδικῶς ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὴν πρώτη δημόσια συνεδρία τοῦ 2013 καὶ μὲ τὸ ἔργο τὸ ἐκπαιδευτικὸ καὶ βραβευτικὸ. Μὲ αὐτὸ ἐνισχύονται οἱ μελλοντικοὶ ἐπιστήμονες τοῦ τόπου ἢ ἐπιβραβεύονται ἔργα καὶ ταλέντα ἄξια ὑποστηρίξεως.

Τὸ ἐκπαιδευτικὸ μας ἔργο εἶναι κυρίως οἱ ἄφθονες ὑποτροφίες γιὰ σπουδὲς στὸ Ἐξωτερικὸ καὶ στὴν Ἑλλάδα, ποὺ καλύπτουν τὶς Θετικὲς καὶ τὶς Ἀνθρωπιστικὲς Ἐπιστῆμες, τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν, τὶς Καλὰς Τέχνας καὶ τὴ Μουσικὴν. Ἐφέτος χορηγήθηκαν 21 ὑποτροφίες μὲ ἐξαιρετοὺς ὄρους.

Κατὰ τὸ 2012 σημαντικὲς ἐπιστημονικὲς μελέτες κρίθηκαν ἄξιες βραβεύσεως, ὡς καὶ ἔργα τοῦ λόγου, καὶ ἀπονέμονται ἀκόμη ὑψηλὰ διακρίσεις γιὰ ἐπιτεύγματα ποὺ ἐκφεύγουν τοῦ συνήθους.

Μὲ εἰσῆγγηση τῆς Τάξεως τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν καὶ ἔγκριση τῆς Ὀλομέλειας τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμονται οἱ ἑξῆς διακρίσεις:

1. Τὸ βραβεῖο Νικολάου Κ. Ἀστεριάδη, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸν κ. Βασίλειο Νεστορίδη γιὰ τὴ μελέτη του *Ἐπεκτάσεις τῆς ἄλγεβρας τοῦ δίσκου καὶ τοῦ θεωρήματος τοῦ Mergelyan – Extensions of the disc algebra and of Mergelyan's theorem*. Μὲ τὴν ἐργασία αὐτὴ τοῦ διακεκριμένου συντάκτη τῆς δίδονται ἀπαντήσεις σὲ βασικὰ προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴ δυνατότητα ἀντιστοίχων προσεγγίσεων στὸ μιγαδικὸ ἐπίπεδο.

2. Τὸ βραβεῖο Αἰκατερίνης Κέπετζη, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸν κ. Νικόλαο Σπηλιά, πρῶτον ἀριστεύσαντα πτυχιούχο τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου μὲ βαθμὸ πτυχίου 9,67.

3. Τὰ δύο βραβεῖα Δημητρίου Λαμπαδαρίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ τὸ καθένα, γιὰ τὴ βράβευση τῶν ἱκανότερων στὸ μάθημα τῆς Γεωδαισίας ἀποφοίτων τῶν ἐλληνικῶν Πολυτεχνικῶν Σχολῶν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2010-2011, ἀπονέμονται στοὺς ἀριστούχους κυρία Χρυσούλα Λίτινα, ἀπόφοιτο τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, καὶ τὸν κ. Ἰάσονα Χαλμούκη, ἀπόφοιτο τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν.

4. Τὸ βραβεῖο Δημητρίου Λαμπαδαρίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 5.000 εὐρώ, γιὰ τὴν καλύτερη ἐργασία στὸν κλάδο τῆς Γεωδαισίας, ἀπονέμεται στὸν κ. Δημήτριο Τσοῦλη γιὰ τὴ μελέτη του *Ἀναλυτικὸς ὑπολογισμὸς τοῦ*

βαρυντικού σήματος μιᾶς γενικευμένης πολυεδρικής κατανομῆς – *Analytical computation of the full gravity tensor of a homogeneous arbitrarily shaped polyhedral source using line integrals.*

5. Τὸ βραβεῖο Ἐμμανουήλ Μπενάκη, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 10.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸ Μουσεῖο Φυσικῆς Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης γιὰ τὸ πολυσχιδῆς ἐκπαιδευτικὸ, ἐρευνητικὸ, συγγραφικὸ καὶ ἐκδοτικὸ τοῦ ἔργου, καὶ τὴν ὑποδειγματικὴν ὀργάνωσή του, ποὺ τὸ ἀναδεικνύουν ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ, παγκοσμίως, στὸ εἶδος αὐτὸ μουσεῖα, στὸ ὁποῖο προάγεται ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, καὶ τὸ καθιστοῦν ἰσοδύναμο ὁμοίων ἰδρυμάτων τοῦ Ἐξωτερικοῦ καὶ χῶρο ἐκπαίδευσης.

6. Τὸ βραβεῖο Χίλδεγκαρντ, χήρας Λεωνίδα Ζέρβα, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στοὺς κυρίους Ἰωάννη Λυκάκη καὶ Μανώλη Στρατάκη γιὰ τὴ μελέτη τους Ὄξειδωτικὴ κυκλοπροσθήκη τοῦ τετραμεθυλοδισιλοξανίου σὲ ἀλκύνια καταλυόμενῃ ἀπὸ νανοσωματίδια χρυσοῦ – *Oxidative Cycloaddition of 1,1,3,3-Tetramethyldisiloxane to Alkynes Catalysed by Supported Gold Nanoparticles*, γιὰ τὴν ἐπίτευξη γιὰ πρώτη φορὰ τῆς ὀξειδωτικῆς κυκλοπροσθήκης ὑποκατεστημένης δισιλοξάνης σὲ ἀλκύνια.

7. Τὸ βραβεῖο Βασιλικῆς χήρας Γερασίμου Νοταρᾶ, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸν κ. Γιάννη Θωμαΐδη γιὰ τὸ βιβλίο του ἐπιγραφόμενο Ἐξισώσεις καὶ ἀνισώσεις δευτέρου βαθμοῦ στὰ Ἀριθμητικὰ τοῦ Διόφαντου. Μία μελέτη γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἀλγεβρας. Ὁ κ. Θωμαΐδης παρουσιάζει τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῆς χρήσης τοῦ «τύπου τῆς διακρίνουσας» στὰ Ἀριθμητικὰ τοῦ Διόφαντου.

8. Ἐπαινος τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Εὐθύμιο Μητρόπουλο, ὑποναύαρχο τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος ἐν ἀποστρατεία, γιὰ τὴ συμβολή του σὲ θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν προστασία τῆς θάλασσας ἀπὸ τὶς αὐξανόμενες διεθνεῖς θαλάσσιες μεταφορές. Ἀποφασιστικῆς σημασίας εἶναι οἱ ἐνέργειές του γιὰ τὴν προστασία τοῦ Ἀρκτικοῦ καὶ τοῦ Ἀνταρκτικοῦ περιβάλλοντος, τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Περσικοῦ Κόλπου.

9. Ἐπαινος τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Χρῆστο Λάζο γιὰ τὸ βιβλίο του μὲ τίτλο *Ἡ ὀπτικὴ στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα. Φάροι, Διόπτρες, Κάτοπτρα, Φακοί, Τηλεσκόπια*, ἔργο ἐπιστημονικὸ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου καὶ πολυλῶς ἐνδιαφέρον, μὲ τὸ ὁποῖο διαφωτίζεται μία πλευρὰ ὅχι πολὺ γνωστῆ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τεχνολογίας.

10. *Ἐπαινος τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Γεώργιο Βουγιουκαλάκη γιὰ τὴν ἐργασία του Ἀντιδράσεις τοῦ ἀζαφουλερενίου μέσῳ ἐλευθέρων ριζῶν. Σύνθεση μονοπαραγῶγων καὶ περιορισμοὶ – Radical Reactivity of AZa[60]fullerene: Preparation of Monoadducts and Limitations*, ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἡ ὁποία ἀφορᾷ τὴν προσθήκη ὀργανικῶν ὁμάδων στὸ φουλερένιο.

11. *Ἐβφημος μνεία τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὴν ἰατρὸ κυρία Εἰρήνη Σαρόγλου-Τσάκου γιὰ τὸ βιβλίον της Ὑγεία ἐν πλῶ. Ἡ βραβευομένη πραγματεύεται τὰ προβλήματα ὑγείας τῶν ἐργαζομένων στὰ πλοῖα, ἐξετάζει τὴν ἀνάπτυξη σ' αὐτὰ ὀρισμένων νόσων, ὅπως τῶν ἀνθρακῶν ἢ τοῦ σκορβούτου ὡς καὶ τὸν ρόλον τῶν πλοίων στὴ διάδοση ἐπιδημιῶν.*

Ἡ Τάξις τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν εἰσηγήθη καὶ ἡ Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας ἐνέκρινε τὴν ἀπονομὴ τῶν ἀκολουθῶν διακρίσεων:

1. *Τὸ χρυσὸ μετάλλιον τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸ περιοδικὸ σύγγραμμα τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς· ἰδρῦθηκαὶ καὶ οἱ δύο τὸ 1837, ἐπὶ τῆς πρώτης Ἀντιβασιλείας. Ἐκτοτε, ἐπὶ 175 χρόνια, ἡ Ἐταιρεία ἀκμάζει καὶ ἡ Ἐφημερίς ἐκδίδεται μὲ περιεχόμενον τις ἀρχαιολογικῆς ἐρευνῆς στὴν Ἑλλάδα, τὰ νέα εὐρήματα καὶ μελέτες περὶ τῶν ἐλληνικῶν μνημείων. Τὸ πολύτιμον περιεχόμενό της τὴν ἔχει καταστήσει διεθνῶς πηγὴ ἐπιστήμης τῶν μνημείων καὶ τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Πρῶτοι ἐκδότες τῆς Ἐφημερίδος ἦσαν ὁ ἀγωνιστὴς στὴν πολιορκία τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ 1822 Κυριακὸς Πιπτάκης καὶ ὁ νεώτερός του λόγιος καὶ κατόπιν διαπρεπὴς πολιτικὸς καὶ διπλωμάτης Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς. Καὶ οἱ δύο, ἔχοντας ὡς ἐφόδιον ἐκτὸς ἀπὸ τις γνώσεις τους τὴ φιλοπατρία, τὴν ἀνιδιοτέλεια καὶ τὸ πάθος γιὰ τὴν πρόοδο μιᾶς Ἑλλάδος κατεστραμμένης καὶ μόλις ἐλευθερωμένης, παρέδωσαν τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα σὲ ὁμόγνωμους διαδόχους καὶ ἐπὶ 175 χρόνια ἀποτελεῖ τὴν κιβωτὸν ποὺ περιέχει τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης.*

2. *Τὸ ἀργυρὸν μετάλλιον τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Ἰορδάνη Δημακόπουλον, Γενικὸν Διευθυντὴ Ἀναστηλώσεως τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος ἔ.τ., γιὰ τὸ ἐξαιρετὸν ἐπιστημονικὸν τοῦ ἔργου, ποὺ ἐκτείνεται στὰ προϊστορικά, τὰ κλασσικά, τὰ βυζαντινὰ καὶ τὰ νεώτερα μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος. Ὁ κ. Δημακόπουλος, μὲ παιδείαν τεχνικὴν, τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ τοῦ μηχανικοῦ, καὶ ἱστορικὴν, φιλολογικὴν καὶ ἀνθρωπιστικὴν, ἐπὶ δεκαετίες ἐφρόντισε γιὰ*

τὴν ἀποκατάστασιν τῆς μορφῆς τῶν ἐλληνικῶν μνημείων, καλλιεργώντας συγχρόνως τὴν ἐπιστήμην καὶ συμβάλλοντας στὴ γνῶσιν τῆς ἱστορικῆς μας παράδοσης, ποῦ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῆς ἐθνικῆς μας συνέχειας.

3. *Τὸ βραβεῖο Ἑλένης Τιμ. Μυκονίου*, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸν νέον ἀριστοῦχο διπλωματοῦχο πιανίστα κ. Γεώργιον Φράγκο γιὰ τὴν ἐξαιρετὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ ἔργου γιὰ πιάνο, ποῦ δημιουργεῖ τὴ βεβαιότητα μιᾶς λαμπρῆς συνέχειας.

4. *Τὸ βραβεῖο Σπύρου Μοτσερίου*, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸν διακεκριμένον μουσικὸν κ. Ἄρη Γαρουφαλῆ γιὰ τὸ σύνολον τοῦ πολυσχιδοῦς ἔργου του ὡς μουσικοῦ πιανίστα, ὡς μουσικοῦ παιδαγωγοῦ καὶ ὡς ἀκαμάτου διευθυντοῦ τοῦ Ὁδείου Ἀθηνῶν ἐπὶ δεκαετίες. Διδάσκαλος γενεῶν πιανιστῶν, ἔχει συμβάλει μὲ τὴν διδασκαλίαν του καὶ τὸ ἔργον του στὴν πρόοδον τῆς μουσικῆς παιδείας τῶν Ἑλλήνων.

5. *Τὸ βραβεῖο Ἑλένης καὶ Πάνου Ψημένου*, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὴν κυρία Ἀθηνᾶ Γεωργαντᾶ γιὰ τὸ βιβλίον της μὲ τίτλον *Τὰ θαυμάσια νερά Ἀνδρέας Κάλβος. Ὁ ρομαντισμὸς, ὁ βυρρωνισμὸς καὶ ὁ κόσμος τῶν Καρμπονάρων*, μὲ τὸ ὅποιον ἐπιχειρεῖται ἐρμηνευτικὴ ἀναθεώρησις τοῦ τρόπου ἐξέτασιν τῆς ποίησιν τοῦ Κάλβου. Ἡ συγγραφεὺς ἀναδεικνύει τὸν Κάλβον κορυφαῖον Ἑλληνα ποιητὴν, ἰσάζιον συγχρόνων του μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν ρομαντικῶν ποιητῶν.

6. *Βραβεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 5.000 εὐρώ, γιὰ τὴν καλύτερην ἐρμηνευτικὴν μονογραφίαν ἢ κριτικὴν ἔκδοσιν ἔργου κλασικῆς φιλολογίας ἀπονέμεται στὸν κ. Δανιὴλ Ἰακώβ γιὰ τὸ δίτομον ἔργον του *Εὐριπίδου Ἄλκηστις*. Τὸ ἔργον τοῦ κ. Ἰακώβ εἶναι πλήρην ἐρμηνευτικῆς ἔκδοσιν τῆς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου, ἀποτελεῖ σημαντικὴν προσφορὰν στὴν ἐλληνικὴν φιλολογικὴν σπουδὴν καὶ ὑποδεικνύει στοὺς νεώτερον φιλολόγους τρόπον καὶ μέθοδον ἐρμηνείας τῶν ποιητικῶν δραματικῶν κειμένων.

7. *Τὸ βραβεῖον εἰς μνήμην Ὀλγας Τσακαλίκα-Δεσποτοπούλου*, ἀθλοθετημένον ἀπὸ τὸν σύζυγόν της ἀκαδημαϊκὸν Κωνσταντῖνον Δεσποτόπουλον, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλον 10.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στοὺς κυρίους Ἡρὸν καὶ Στάντη Ἀποστολίδην καὶ μεταθανάτιωσιν στὸν Πέρον Ἀποστολίδην γιὰ τὴν μετάφρασιν, τὸν ἐκτενῆ ἱστορικὸν σχολιασμὸν καὶ ἐκσυγχρονισμὸν τοῦ ἔργου τοῦ Johann Gustav Droysen *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ*. Τὸ μέγα αὐτὸ ἔργον τοῦ Droysen, γραμμένον κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, ἀποτελεῖ τὸν ὁδηγὸν τῶν μετέπειτα σπουδῶν γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅπως ἐξαπλώθηκε μὲ τὸν Ἀλέξανδρον στὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν καὶ δημιούργησε τὸν ἐλληνιστικὸν

πολιτισμό που εκτείνεται στην Τέχνη, τη διοίκηση, το δίκαιο, τὰ γράμματα, τὴν ἐπιστήμη, τὴν ποίηση.

Ἡ γλαφυρὴ μετάφραση τοῦ Ρένου Ἀποστολίδη καὶ ὁ ἐξαντλητικὸς σχολιασμὸς καὶ ἐκσυγχρονισμὸς τοῦ ἔργου τοῦ Droysen ἀπὸ τοὺς Ἡρκο καὶ Στάντη Ἀποστολίδη ἀποτελοῦν προσφορὰ στὴν παιδεία τῶν νέων καὶ τοὺς φέρουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴ μεγάλη ἱστοριογραφία ποὺ συνιστᾶ τὴν αὐτογνωσία τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων.

8. *Τὸ βραβεῖο Μαρίας Σ. Θεοχάρη*, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸν ὁμότιμο καθηγητὴ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσόβιου Πολυτεχνείου κ. Χαράλαμπος Μπούρα γιὰ τὸ βιβλίο του *Βυζαντινὴ Ἀθήνα, 10ος-12ος αἰ.* Τὸ βιβλίο ἀποτελεῖ συνολικὴ συστηματικὴ πραγμάτευση περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῶν Ἀθηνῶν τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου καὶ μὲ αὐτὸ προσφέρεται στὴν ἐπιστήμη ἐξαίρετο ἐργαλεῖο μελέτης τῆς ναϊκῆς μεσοβυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς ἱστορίας της, ἀτελῶς γνωστῶν καὶ τῶν δύο.

9. *Τὸ βραβεῖο Γεωργίου Π. Οἰκονόμου*, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται εἰς τὴν κυρίαν Εὐρυδίκην Εὐδοκίαν Λέκα γιὰ τὴν ἐκτεταμένη ἀνέκδοτη μελέτη της στὰ γαλλικὰ μὲ τίτλο *Συντήρηση καὶ ἀποκατάσταση γλυπτῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα: τὸ παράδειγμα τῆς ἀρχαϊκῆς γλυπτικῆς*. Ἡ συγγραφεὺς πραγματεύεται τὴ μέθοδο καὶ τοὺς τρόπους τῶν Ἑλλήνων τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου γιὰ νὰ προστατεύσουν, νὰ συντηρήσουν καὶ νὰ ἐπισκευάσουν ἔργα γλυπτικῆς. Ἡ κυρία Λέκα συνδυάζει τίς ἀρχαῖες γραπτὲς μαρτυρίες, τὰ σωζόμενα γλυπτὰ μνημεῖα καὶ συνθέτει ἓνα μεθοδικὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο.

10. *Τὸ βραβεῖο Χαριλάου Σακελλαριάδη*, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὴν κυρία Λένα Ἀραμπατζίδου γιὰ τὸ ἀνέκδοτο ἔργο της μὲ τίτλο *Τὸ διακείμενον τοῦ αἰσθητισμοῦ στὴν ποιητικὴ τοῦ Κ.Π. Καβάφη*. Ἡ κυρία Ἀραμπατζίδου, μὲ πλήρη γνώση τῆς περὶ τὸν ποιητὴ βιβλιογραφίας καὶ ἐξοικείωση μὲ τὴ θεωρία τῆς λογοτεχνίας, οἰκοδομεῖ σημαντικὴ μελέτη γιὰ τίς ἀλληλεπιδράσεις τῆς καβαφικῆς ποιητικῆς καὶ τοῦ αἰσθητισμοῦ, ἐρμηνεύοντας ἢ προτείνοντας ἐρμηνεῖες τῆς ποίησης τοῦ Καβάφη.

11. *Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας* ἀπονέμεται στὸν ζωγράφο-χαρακτὴ κ. Γιώργου Ἰωάννου γιὰ τὸ σύνολο τῆς καλλιτεχνικῆς του δημιουργίας. Ὁ κ. Ἰωάννου κινεῖται σὲ μιὰ κατεύθυνση ὅπου συνδυάζονται μὲ προσωπικὸ τρόπο οἱ τύποι τῆς ἀγγλικῆς Πόπ Ἄρτ μὲ στοιχεῖα τοῦ σουρρεαλισμοῦ καὶ ἀκόμη μὲ λαϊκότερα χαρακτηριστικά. Στὰ ἔργα του ἀπαντοῦν συμβολικοὶ

τύποι, σατιρική διάθεση, βιόμορφα και γεωμετρικά στοιχεία. Ανήσυχος στις ανάζητήσεις του και τους προσωπικούς συνδυασμούς δημιουργός, διακρίνεται για τὸν χαρακτήρα, τὴν ποιότητα και τὸν πλοῦτο τῶν ἐκφραστικῶν του μέσων, τὴν ιδιομορφία τῶν τρόπων του, τὴν ἐκφραστικὴ του δύναμη και τὴν ἀλήθεια τοῦ καλλιτεχνικοῦ του ἔργου.

12. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του στὸν ζωγράφο-σκισσογράφο κ. Γιάννη Κυριακόπουλο, γνωστότατο μὲ τὸ συντομευμένο ὄνομά του Κύρ. Τὸ ἔργο τοῦ Γιάννη Κυριακόπουλου ἔχει ὅλες τὶς ἀρετὲς τῆς ἰδιότυπης τέχνης τῆς γελοιογραφικῆς σάτιρας, ἡ ὁποία στὴν πραγματικότητά ἀποτελεῖ τολμηρὴ κοινωνικὴ κριτικὴ ποτισμένη μὲ τὴν πικρία ποὺ αἰσθάνεται ὁ πολίτης γιὰ τὰ ὅσα γίνονται εἰς βάρος του μὲ τὸν μανδύα τῶν θεσμῶν, τῆς οἰονεὶ νομιμότητος και τῆς δημοκρατίας. Ὁ Κύρ μὲ τὶς λιτές, πολλὰς φορὲς φευγαλέες γραμμὲς του, ἐκφράζει μὲ τὴ δύναμη τοῦ σχεδίου και τῆς τέχνης του τὴ γνώμη τοῦ λαοῦ γιὰ ὅσα βλαπτικὰ γίνονται ἐρήμην του.

13. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στοὺς κινηματογραφικοὺς παραγωγοὺς και σκηνοθέτες Γεώργιο και Ἡρώ Σγουράκη γιὰ τὸ σύνολο τοῦ πολυετοῦς και σημαντικοῦ ἔργου τους. Προικισμένοι μὲ καλλιτεχνικὸ ταλέντο, δημιούργησαν γιὰ τὴν τηλεόραση μεγάλο ἀριθμὸ ἐκπομπῶν πνευματικοῦ, καλλιτεχνικοῦ και ἱστορικοῦ περιεχομένου, και παρουσίασαν μὲ εἰκόνες, μὲ λόγο και οἰκονομία περιόδους ἱστορικὲς και πρόσωπα ποὺ δημιουργοῦν στοὺς Ἕλληνας ψυχικὴ ἀνάταση. Οἱ βιογραφικὲς τους ἐκπομπὲς ἀποτελοῦν πολύτιμη προσωπογραφία Ἑλλήνων ποὺ ἔδρασαν στὸ παρελθὸν ἀλλὰ και στὴν ἐποχὴ μας και δημιούργησαν, ὅπως χαρακτηρίστηκε, ἔργο «γιὰ τὶς ἐπόμενες γενεές».

14. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὴ Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Βεροίας, ἡ ὁποία, ἰδρυμένη πρὶν ἀπὸ μισὸν αἰῶνα, δημιούργησε μεγάλο μορφωτικὸ και ἐκπαιδευτικὸ ἔργο. Μὲ χρῆση ὅλων τῶν συγχρόνων τεχνολογικῶν μέσων και τὴν ἐπὶ 27 χρόνια δράση τοῦ διευθυντοῦ της κ. Γιάννη Τροχόπουλου, ἀπέτελεσε ὑπόδειγμα ὀργάνωσης και πληρότητας στοὺς νομοὺς Ἡμαθίας, Πέλλης και Πιερίας και προσέφερε τὸ δῶρο τῆς μάθησης πρῶτα πρῶτα στοὺς μαθητές, τοὺς ὁποίους ἐξοικειώνει μὲ τὸ βιβλίο, και κατόπιν στοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους ποὺ στὴν περίοδο τῆς πρώτης νεότητος δὲν ἔτυχαν τῆς εὐεργεσίας ποὺ προσφέρει ἡ γνώση, ἡ ὁποία ἐλευθερώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν φόβο και τὶς προλήψεις.

15. *Έπαινος τῆς Ἀκαδημίας* ἀπονέμεται στὸν κ. Γεράσιμο Μπάλλα καὶ τὴν κυρία Νίκη Λάσκαρη Μπάλλα γιὰ τὸ τρίτομο ἔργο τους *Λαογραφικὰ Κεφαλλονιάς – Λιανοτρόγονδα – Δημοτικὰ Τραγοῦδια – Λαϊκοὶ ποιητές*. Τὸ ἔργο εἶναι ἀποτέλεσμα πολυχρόνιας μελέτης, ἐπίπονης προσπάθειας, ἔρευνας στὸν γενέθλιο τόπο, καὶ ἔχει συνταχθεῖ με ἐπιστημονοσύνη καὶ αἴσθημα εὐθύνης καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὸ ἀντικείμενό του καὶ πρὸς τὸν ἀναγνώστη καὶ τὸν εἰδικὸ ἐπιστήμονα πού θὰ τὸ χρησιμοποιοῦσε γιὰ νέες μελέτες.

16. *Εὐφημος μνεία τῆς Ἀκαδημίας* ἀπονέμεται στὸν κ. Γεώργιο Παπασταματίου γιὰ τὸ βιβλίο του με τίτλο *Ἡ Γορτυνία τοῦ Αἰδώνα καὶ ἡ Τριποταμιὰ της*, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὴ συλλογὴ ἱστορικῶν στοιχείων γιὰ τὸ χωριὸ Μπέλεσι-Τριποταμιὰ Γορτυνίας καὶ μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει ὡς ὑπόδειγμα πρωτογενοῦς ἐργασίας γιὰ ζητήματα αὐστηρῶς τοπικῆς ἱστορίας καὶ τοπογραφίας.

Διακρίσεις σὲ πνευματικούς δημιουργοὺς καὶ σὲ ἔργα τῆς τέχνης τοῦ λόγου ἀπονέμουν διὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὰ δύο λογοτεχνικὰ Ἰδρύματα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη καὶ Πέτρου Χάρη.

Τὸ Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη:

1. *Τὸ βραβεῖο ποιήσεως*, με χρηματικὸ ἔπαθλο 10.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸν κ. Χριστόφορο Λιοντάκη γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του. Ὁ κ. Λιοντάκης, διακεκριμένος μελετητῆς τῆς τέχνης τοῦ λόγου καὶ τῆς ποιήσεως, τιμημένος με διακρίσεις γιὰ τὸ ἔργο του, ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ παρελθόντος, τὸν Ὅμηρο, τοὺς Πατέρες, ἐκφράζει με λυρικὸ τρόπο, λιτὸ καὶ καίριο, τὴ σημερινὴ πραγματικότητα.

2. *Τὸ βραβεῖο μυθιστορήματος*, με χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸν κ. Γεώργιο Συμπάρδη γιὰ τὸ βιβλίο του *Υπόσχεση γάμου*, ἔργο στὸ ὁποῖο εἰκονίζεται ἡ σημερινὴ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ κατάσταση με πρωταγωνιστὲς πρόσωπα κοινὰ, καθημερινὰ, πού τὰ συνδέει τὸ πρόσωπο τοῦ κεντρικοῦ ἥρωα, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ περίπλοκες σχέσεις με τίς γυναῖκες πού τὸν περιβάλλουν. Χαρακτηριστικὸ τοῦ ἔργου εἶναι τὸ πολυπρόσωπο τοῦ μύθου καὶ ἡ ἔκτασή του, ὅπου ξετυλίγονται με ρεαλισμὸ ἱστορίες τῶν ἀνθρώπων τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

3. *Τὸ βραβεῖο διηγήματος*, με χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὴν κυρία Ἑλένα Πέγκα γιὰ τὸ βιβλίο της *Σφιχτὲς ζῶνες καὶ ἄλλα δέρματα*. Τὸ βιβλίο ἀπαρτίζει συλλογὴ τριάντα ἔξι μικρῶν ἱστοριῶν, πού τίς

χαρακτηρίζει ένας λανθάνων φευγαλέος έρωτισμός που αποκτᾶ υπόσταση με πυκνό λόγο. Οί σύντομες ιστορίες του βιβλίου διερευνούν την ανθρώπινη ύπαρξη και σκέψη με τρόπο ευγενικά νοσταλγικό και γραφή έμπειρη και ποιητική.

4. Το βραβείο δοκιμίου, με χρηματικό έπαθλο 10.000 ευρώ, απονέμεται στον κ. Γιάννη Ευσταθιάδη για τὸ σύνολο τοῦ έργου του. Ὁ κ. Ευσταθιάδης, με πολυσχιδές λογοτεχνικό και ποιητικό έργο, γνώστης τῆς μεγάλης μουσικῆς, ἔχει αφιερώσει στήν ἀνάλυσή της τρεῖς τόμους με σύντομα πυκνά δοκίμια που καθοδηγοῦν στήν κατανόησή της. Στοχαστικός και ἐκλεκτικός, αὐστηρός στήν κρίση του, συνάμα ποιητικός, ἔχει κατακτήσει ἐπάξια τῆ θέση που κατέχει στον κόσμο τοῦ πνεύματος και τῆς ἐπιστήμης.

5. Το βραβείο παιδικῆς λογοτεχνίας, με χρηματικό έπαθλο 10.000 ευρώ, απονέμεται στήν κυρία Σοφία Γιαλουράκη για τὸ σύνολο τοῦ έργου της. Ἡ κυρία Γιαλουράκη, γεννημένη και μεγαλωμένη στήν Αἴγυπτο με τὴν ἔντονη ἑλληνική πνευματική παράδοση, ἀφιέρωσε τὴν ἐπιστήμη της στή μόρφωση και τὴ διάπλαση τῶν παιδιῶν, και τὸ πέτυχε με δύο τρόπους, τὴ διδασκαλία της και τὴν τέχνη της, δίνοντας στήν πνευματική και λογοτεχνική προσφορά της ἀνάλαφρο και γλαφυρό ψυχαγωγικό τόνο και μεταδίδοντας ἀβίαστα στὰ παιδιὰ τὶς ἀξίες που τὴν ἐμπνέουν στήν ἐπιτέλεση τῆς ἀποστολῆς της.

Τὸ Ἴδρυμα Πέτρου Χάρη:

1. Το βραβείο μυθιστορήματος, με χρηματικό έπαθλο 6.000 ευρώ, απονέμεται στον κ. Νικόλαο Παναγιωτόπουλο για τὸ βιβλίο του *Τὰ παιδιά τοῦ Κάιν*. Τὸ βραβευόμενο έργο, ἰδιότυπο ὡς πρὸς τὴν οἰκονομία του, ἀποτελεῖ ἀφήγηση που ἐκτείνεται σὲ πλῆθος κεφαλαίων ἐνίοτε αὐτόνομων, με συχνές ἐναλλαγές τοῦ τρόπου παρατήρησης, ἀκόμη με ἐναλλαγές ὕφους, με τὶς ὁποῖες μᾶς προϊδεάζει για ὅ,τι θὰ συμβεῖ χωρὶς νὰ τὸ περιγράφει. Εἶναι μιὰ εἰκόνα ἐκεῖνου που δημιουργήθηκε τὶς τελευταῖες δεκαετίες, μιὰ κρίση ἴσως ἀθεράπευτη.

2. Το βραβείο διηγήματος, με χρηματικό έπαθλο 6.000 ευρώ, απονέμεται στον κ. Γιώργο Σκαμπαρδώνη για τὴ συλλογὴ εἴκοσι ἔξι διηγημάτων με τὸν τίτλο *Περιπολῶν περὶ πολλῶν τυρβάζω*. Ὁ ἰδιότυπος τίτλος τοῦ βιβλίου, κάτι στὸ ὁποῖο ἀρέσκεται ὁ βραβευόμενος, χαρακτηρίζει και τὸ περιεχόμενο τῆς συλλογῆς. Με τὸπο τοῦ δράματος κυρίως τὴ Θεσσαλονίκη, βρισκόμαστε στή σημερινή πραγματικότητα. Τὸ γνωστὸ και τὸ νέο, ὁ πόνος

καὶ ἡ ἱλαρότης διαδέχονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο δεμένα μὲ λυρισμὸ, μὲ τὸ φανταστικὸ καὶ τὸ πραγματικὸ, μὲ τὴν ποίηση καὶ τὸν ρεαλισμὸ, καὶ ὅλα ντυμένα μὲ γλώσσα ζωντανή, πλούσια, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν λείπει ἡ ἡθοποιία.

3. *Τὸ βραβεῖο δοκιμίου*, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸν κ. Δημήτριο Ἀρβανιτάκη γιὰ τὸ βιβλίο του *Στὸ δρόμο γιὰ τὶς Πατρίδες*. Ὁ βραβευόμενος ἰχνηλατεῖ καὶ φωτίζει τὴν καλλιτεχνικὴ καὶ ἰδεολογικὴ διαμόρφωση τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου μέσα στὸν ἰταλικὸ καὶ τὸν βρετανικὸ κόσμο, πρὶν ἀπὸ τὴ στροφή τοῦ ποιητῆ στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα. Τὸ βιβλίο εἶναι αὐστηρὰ μεθοδικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ, ἔχει ὡς κέντρο τὸν Κάλβο, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται σὲ εὐρύτατο πεδίο καὶ προσφέρει νέα γνώση γιὰ τὰ πνευματικὰ πράγματα τοῦ τέλους τοῦ 18ου καὶ τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 19ου αἰώνα.

4. *Τὸ βραβεῖο ποίησης*, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 10.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸν κ. Μανόλη Πρατικάκη γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του. Ὁ κ. Πρατικάκης, λυρικός ποιητής, μᾶς χαρίζει ὄνειρικές εἰκόνες ἐνὸς ἰδεατοῦ κόσμου μὲ γλώσσα ὑπερρεαλιστικὴ, δική του, μὲ λεκτικὴ εἰκονοποιία ἀλλὰ πειθαρχημένη. Ἡ ποίησή του σκιαγραφεῖ ἓναν ἀπέραντο κόσμο ἄλλοτε ὡς ὄνειρο ἄλλοτε ὡς ἐφιάλη, ἀλλὰ δὲν παύει ποτὲ νὰ εἶναι γνήσια, ἔστω κι ἂν τὴν καλύπτει μὲ τὸν ἔντεχνο μανδύα τοῦ πεζοῦ λόγου.

5. *Τὸ βραβεῖο παιδικῆς λογοτεχνίας*, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 10.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὴν κυρία Λίτσα Ψαράυτη γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου της. Ἡ κυρία Ψαράυτη, πολυγραφότατη καὶ ἀναγνωρισμένη στὸν κόσμο τοῦ πνεύματος, ἐμπνέεται ἀπὸ ποικίλα θέματα τὰ ὁποία, μὲ τὴν πλούσια καὶ δημιουργικὴ φαντασία της καὶ τὸ λογοτεχνικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ ταλέντο της, μᾶς ταξιδεύουν στὸν ὄνειρικὸ κόσμο τῶν πρωτόφαντων ἐμπειριῶν τῆς παιδικῆς ψυχῆς, μετακινώντας τὴν ἀπὸ τὸν χρόνο τῆς καλλιτεχνικῆς φαντασίας της στὸν σημερινὸ ζωντανὸ καὶ πραγματικὸ.

Μὲ εἰσήγηση τῆς Τάξεως τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν καὶ ἔγκριση τῆς Ὀλομέλειας ἀπονέμονται οἱ ἐξῆς διακρίσεις:

1. *Τὸ βραβεῖο Νικολάου Καρόλου*, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 5.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸ μὴ κερδοσκοπικὸ Σωματεῖο «Σύλλογος γονιῶν παιδιῶν μὲ νεοπλασματικὴ ἀσθένεια “Ἡ Φλόγα”» γιὰ τὴν ἐπὶ 30 χρόνια προσφορά στὰ παιδιά ποὺ πάσχουν ἀπὸ καρκίνο, μὲ τὴν παροχὴ ἰατρικῆς, ψυχικῆς καὶ κοινωνικῆς φροντίδας καὶ τὴ στήριξη τῶν οἰκογενειῶν τους.

2. Το βραβείο Αϊκατερίνης Π. Οικονόμου, με χρηματικό έπαθλο 5.000 ευρώ, απονέμεται στην Έταιρεία Προστασίας Σπαστικών για την επί 40 χρόνια προσφορά της σε παιδιά, νέους και ενήλικες που πάσχουν από εγκεφαλική παράλυση, με συστηματική παροχή ποιοτικών υπηρεσιών, προγραμμάτων και δραστηριοτήτων που αποβλέπουν στη βελτίωση και προαγωγή της ποιότητας της ζωής τους.

3. Το βραβείο Γεωργίου Θ. Φωτεινού, με χρηματικό έπαθλο 6.000 ευρώ, απονέμεται στους κυρίους Τηλέμαχο Εύθυμιάδη και Παναγιώτη Τσίντζο για την ανέκδοτη μελέτη τους *Το έξωτερικό χρέος της Ελλάδας και οι επιπτώσεις του επί της ελληνικής οικονομίας σήμερα και στο άμεσο μέλλον*. Πρόκειται για συστηματική και μεθοδική εργασία που αποτελεί σημαντική συμβολή στη διερεύνηση και αξιολόγηση των επιπτώσεων του εξωτερικού χρέους της Ελλάδας στην οικονομία μας.

4. Το βραβείο Γεωργίου Θ. Φωτεινού, με χρηματικό έπαθλο 6.000 ευρώ, απονέμεται στον κ. Δημήτριο Φούφουλα για την ανέκδοτη μελέτη του *Sociologie et utopie socialiste, Essai sur Saint-Simon*, ή οποία αποτελεί αναλυτικό πρότυπο αντικειμενικής ερευνητικής εργασίας και επαναφέρει στην επικαιρότητα μία φιλοσοφική θεωρία που από μακρού αποσιωπάται.

5. Βραβείο της Ακαδημίας απονέμεται στον κ. Μιλτιάδη Λογοθέτη για το τρίτομο έργο του *Δωδεκανησιακός τύπος (1848-2008)*. Συμβολή στη νεότερη και σύγχρονη ιστορία της Δωδεκανήσου, στο όποιο απεικονίζονται ή ιστορία, ο πολιτισμός και οι κοινωνικοί και εθνικοί αγώνες της Δωδεκανήσου, και αποτελεί πολύτιμη μαρτυρία για την πνευματική προσφορά των Ελλήνων της Δωδεκανήσου.

6. Βραβείο της Ακαδημίας απονέμεται μετά θάνατον σε δύο νέους άνδρες από το Πακιστάν, τον Hamayun Anwar, 18 ετών, και τον Wakar Ahmed, 32 ετών, για την υπέρτατη πράξη αυτοθυσίας, καθώς βρήκαν τραγικό θάνατο κατά την προσπάθειά τους να απομακρύνουν ηλικιωμένο ζευγάρι εγκλωβισμένο στις γραμμές τραίνου. Η Ακαδημία, ως ελάχιστη ένδειξη αναγνώρισης της ήρωικής πράξης των δύο νέων, χορηγεί στους οικείους τους χρηματική συνδρομή.

7. Βραβείο της Ακαδημίας απονέμεται στον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Φλωρίνης «Ο Αριστοτέλης» για την πλούσια πολιτιστική δράση του επί 71 συνεχή χρόνια, τη διδασκαλία μαθημάτων, τη δημιουργία μουσείου και βιβλιοθήκης, και την οργάνωση όμιλων στην ευρύτερη περιοχή της Φλώρινας — ενέργειες και εκδηλώσεις που συμβάλλουν στην ανύψωση του πνευματικού επιπέδου της κοινωνίας.

8. *Ἐπαινος τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Βασίλειο Δωροβίνη γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ πολιτιστικὴ του δραστηριότητα ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν, κυρίως στὴν περιοχὴ τῆς Ἀργολίδος ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος, σὲ θέματα προστασίας τοῦ τοπίου καὶ τῶν παραδοσιακῶν κτιρίων καὶ οἰκισμῶν. Χάρη στὶς προσπάθειές του πολλὰ νεώτερα μνημεῖα διασώθηκαν.*

9. *Ἐπαινος τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Ἐμμανουὴλ Καλλιγερο γιὰ τὰ δύο βιβλία του *Κυθηραϊκὰ ἐπώνυμα καὶ Κυθηραϊκὰ τοπωνύμια*, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸν καρπὸ πρωτότυπων καὶ πολύχρονων ἐρευνῶν μὲ τίς ὁποῖες διαφωτίζεται ἡ νεώτερη ἱστορία τῶν Κυθέρων καὶ προσφέρεται ὕλη γιὰ νέες ἐρευνες.*

10. *Ἐπαινος τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Χρίστο Φωτεινόπουλο, καθηγητὴ τῆς Φιλολογίας καὶ ἐπίτιμο λυκειάρχη, γιὰ τὸ παιδαγωγικὸ, πολιτιστικὸ καὶ πνευματικὸ του ἔργο στὰ Καλάβρυτα καὶ τὴν περιοχὴ τους· ἀκόμη γιὰ τὴ συμβολὴ του στὴν ἀνάδειξη τοῦ Δημοτικοῦ Μουσείου Καλαβρυτινοῦ Ὀλοκαυτώματος καὶ τὸ πλούσιο συγγραφικὸ καὶ ἐκδοτικὸ του ἔργο, πού τὸν ἀναδεικνύει σὲ πνευματικὴ προσωπικότητα.*

11. *Ἐπαινος τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸ μὴ κερδοσκοπικὸ σωματεῖο «Ἑλληνοαμερικανικὴ Ἐνωσις» γιὰ τὴν ἐπὶ 55 χρόνια προσφορὰ του σὲ θέματα παιδείας, ἐκπαίδευσης, πολιτισμοῦ, γιὰ τὴ διατήρηση τῆς Ἑλληνικῆς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς διασπορᾶς καὶ γιὰ τίς παρεχόμενες ὑποτροφίες καὶ ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα σὲ εὐρύτατα τμήματα τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.*

12. *Ἐπαινος τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Νικόλαο Κουφὸ γιὰ τὸ βιβλίο του *Παλαιὰ σχολεῖα τοῦ Οἰνοῦντος. Ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐκπαίδευσης στὸν τ. Δῆμο Οἰνοῦντος Λακωνίας (1800-1950)*. Τὸ βραβεύμενο ἔργο εἶναι καρπὸς πολύμοχθης καὶ συνθετικῆς ἐργασίας γνησίως ἐπιστημονικῆς, ἀφορᾷ τὴν τοπικὴ ἱστορία ἀλλὰ θὰ χρησιμεύσει ὡς ὑπόδειγμα καὶ γιὰ ἄλλες παρόμοιες μελέτες πού μᾶς εἶναι ἀναγκαῖες.*

13. *Ἐπαινος τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Θεόδωρο Μονέο, ὁ ὁποῖος, ἄοπλος, στὶς 2 Νοεμβρίου 2009 κατεδίωξε ἔνοπλο δράστη ληστείας στὴ Νίκαια πού κρατοῦσε ὄμηρο ἕναν πολίτη. Ὁ κ. Μονέος συνεπλάκη μὲ τὸν ληστή, τὸν συνέλαβε καὶ ἐλευθέρωσε τὸν ὄμηρο.*

Μὲ τὴν ἀπονομὴ τῶν διακρίσεων σᾶς ἀνακοινώθηκε ἕνα μεγάλο μέρος τῶν ἔργων τῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὸ 2012. Τὸ ἐπιστημονικὸ, ἐρευνητικὸ καὶ δημοσιευτικὸ ἔργο τῆς θὰ σᾶς ἀνακοινωθεῖ ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τῆς Ἀκαδημίας

στις 15 Ιανουαρίου 2013. Απομένει ακόμη να σᾶς γνωστοποιήσω ὅτι κατὰ τὴν πανηγυρική συνεδρία γιὰ τὴν 25ῃ Μαρτίου 2013, 192 χρόνια μετὰ τὴν Ἐπανάσταση, θὰ ἀπονεμηθεῖ τὸ Ἀριστεῖον τῶν Γραμμάτων. Τὰ λοιπὰ βραβεῖα ποὺ προκηρύσσονται καὶ θὰ ἀπονεμηθοῦν σὲ ἓναν χρόνο ἀκριβῶς θὰ ἀνακοινωθοῦν διὰ τοῦ τύπου.

ὑποθέτω ὅτι κατὰ τὴν ἀκρόαση τῆς ἀπονομῆς τῶν βραβείων θὰ καταλήξατε σὲ αἰσιόδοξο συμπέρασμα: ὅτι ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι τῆς πατρίδος μας δοκιμάζονται κατὰ τρόπο ποὺ πολλοὺς τοὺς ὀδηγεῖ ἔξω ἀπὸ τὴ ζωὴ, ἀρκετοί, πολλοί, δὲν παύουν νὰ ἐργάζονται, νὰ δημιουργοῦν, νὰ διαπρέπουν, νὰ θυσιάζονται γιὰ τὸν πλησίον τους. Τὸ πνεῦμα τους θάλλει καὶ ἀντιστέκονται στὴν προσπάθεια ποὺ γίνεται νὰ ὑποταχθοῦν σὲ καθεστῶς φθορᾶς καὶ ὀλοκληρωτικοῦ ἀφανισμοῦ τους. Ἄλλ' ἂν ἡ προσπάθεια αὐτῶν ποὺ μᾶς μάχονται τοὺς ἔχει φέρει μία πρόσκαιρη νίκη, θυμηθῆτε τὰ λόγια τοῦ Ἀγγέλου στὴν *Ἀντιγόνη* (στ. 1158-1160):

Τύχη γὰρ ὀρθοῦ καὶ τύχη καταρρέπει
τὸν εὐτυχοῦντα τὸν τε δυστυχοῦντ' αἰεὶ.
καὶ μάντις οὐδεὶς τῶν καθεστώτων βροτοῖς.

γιατ' εἶναι ἡ τύχη πάντα ποὺ ἀνυψώνει
τὸν ἓνα εὐτυχισμένο κι ἓναν ἄλλο
δυστυχισμένο τὸν σωριάζει χάμω·
καὶ κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ προφητέψῃ
τὸ τί φυλάει ἡ Μοῖρα στοὺς ἀνθρώπους.

(μετ. Γ. Γρυπάρη)

Αὐτὸς ἦταν ὁ μερικὸς ἀπολογισμὸς τῆς Ἀκαδημίας γιὰ τὸ 2012.
Χαίρετε.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ
ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΘΗΝΩΝ

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – ΙΑΝΕ

Κατά τὸ ἔτος 2012 στὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων – ΙΑΝΕ ἔγιναν τὰ ἑξῆς:

Συνεχίζεται ἡ σύνταξη τῆς σειρᾶς τῶν λημμάτων ποὺ περιλαμβάνει ὁ ὑπὸ προετοιμασίαν ὄντος τόμος τοῦ *Λεξικοῦ* (τεῦχος Α'), ὁ ὁποῖος ὑπολογίζεται σὲ 300 περίπου σελίδες μεγάλου σχήματος, περιλαμβάνοντας κατὰ προσέγγιση 1.500 λήμματα (δὲ - διασκελιά).

Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐκτύπωση δύο σημαντικῶν ἐκδόσεων: α) τοῦ ἀναθεωρημένου *Κανονισμοῦ Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ*, ὡς παραρτήματος τοῦ *Λεξικογραφικοῦ Δελτίου*, καὶ β) τοῦ 26ου τόμου τοῦ *Λεξικογραφικοῦ Δελτίου*, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει ἐξαντλητικὴ σχολιασμένη βιβλιογραφία διαλεκτικῆς λεξικογραφίας καὶ εἰδικὲς μεταλεξικογραφικὲς ἐργασίες ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἱστορικὴ, φωνητικὴ, σημασιολογικὴ κ.λπ. διάσταση τῆς λεξικογραφικῆς πρακτικῆς τοῦ *Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ*.

Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἠλεκτρονικὴ καταγραφή τοῦ νέου ὕλικου ποὺ ἔχει προστεθεῖ στὸ Ἄρχειο γιὰ τὰ γράμματα Α-Δ, δηλαδὴ τοὺς ἤδη τυπωμένους τόμους τοῦ *Λεξικοῦ*, μὲ στόχο τὴν ἔκδοση Συμπληρώματος. Λημματογραφήθηκε καὶ ἀρχειοθετήθηκε μεγάλος ἀριθμὸς νέων καὶ παλαιῶν προβληματικῶν δελτίων γλωσσικοῦ ὕλικου, ἐνῶ ἐνημερώθηκε μὲ τὰ νέα στοιχεῖα τὸ ἠλεκτρονικὸ ἀρχειο τοῦ Κέντρου. Ἀποδελτιώθηκαν 20 χειρόγραφα τοῦ Ἄρχειου σὲ ἠλεκτρονικὴ μορφή καὶ τὸ σχετικὸ ὕλικὸ ἐντάχθηκε στὸ Ἄρχειο Δελτίων.

Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου ἔλαβαν μέρος μὲ ἀνακοινώσεις σὲ συνέδρια ἑλληνικὰ καὶ διεθνῆ.

Ἐμπλουτίσθηκε τὸ ἀρχειο τοῦ Κέντρου μὲ τὴν εἰσαγωγὴ συλλογῶν διαλεκτικοῦ ὕλικου ποὺ προέρχονται ἀπὸ τις τελευταῖες γλωσσικὲς ἀποστολὰς τῶν ἐρευνητῶν καὶ ἀπὸ τὸν γλωσσικὸ διαγωνισμὸ ποὺ προκηρύσσει κατ' ἔτος ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Ἐντάχθηκαν στὴν ἠλεκτρονικὴ βάση δεδομένων τοῦ ἀρχειοῦ τῶν ἑλληνικῶν τοπωνυμίων 21.000 νέες καταχωρήσεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ γλωσσικὲς συλλογὰς τοῦ Ἄρχειο τοῦ ΙΑΝΕ. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίσθηκε μὲ τὴν προμήθεια πολλῶν νέων βιβλίων καὶ συγκροτήθηκαν βάσεις βιβλιογραφικῶν δεδομένων.

[Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

Όλοι οι έρευνητές του Κέντρου Λαογραφίας πραγματοποίησαν τήν έντεταλμένη λαογραφική τους αποστολή για έπιτόπια έρευνα και έπ' ευκαιρία αποστολές για τήν καταγραφή λαογραφικών θεμάτων, και τεκμηρίωσαν άρχαιακό ύλικό στη βάση δεδομένων του Κέντρου. Εισήχθησαν στο Άρχείο, αναλογικά και ψηφιακά, πέραν τής νέας λαογραφικής ύλης, ψηφιακά αντίγραφα έλληνικών χειρογράφων από τις Βιβλιοθήκες Βουκουρεστίου, Ίασίου και Γαλατσίου τής Ρουμανίας (προσφορά του τέως αντιπροέδρου τής Βουλής κ. Γεωργίου Σούρλα), μουσειακά αντικείμενα τής Συλλογής Νίκου Παπαγεωργίου και φωτογραφικό ύλικό (5.200 άρνητικά, έγχρωμα και ασπρόμαυρα, δωρεά Δημ. Καλούσιου). Άξιολογήθηκαν οι συλλογές λαογραφικού ύλικού του 2011. Ή Διευθύντρια και οι έρευνητές του συμμετείχαν με ανακοινώσεις συνολικά σε 32 συνέδρια, στην όργάνωση συνεδρίων και εκθέσεων του Κέντρου, έπιμελήθηκαν τις εκδόσεις του, πραγματοποίησαν 38 διαλέξεις-μαθήματα, έξέδωσαν δέκα έπιστημονικές ανακοινώσεις και παρέδωσαν για έκδοση σε συλλογικούς τόμους και πρακτικά συνεδρίων 50 έπιστημονικά άρθρα. Παράλληλα συμμετείχαν ως κριτές-άξιολογητές σε προγράμματα τής ΓΓΕΤ και του ΙΚΥ, καθώς και σε φεστιβάλ ταινιών και τραγουδιών έθνογραφικού περιεχομένου.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Τό Κέντρο Λαογραφίας:

α. Ύλοποιεί έγκεκριμένη πρόταση με τίτλο «Έθνικό Ψηφιακό Δίκτυο Τεκμηρίωσης τής Άυλης και Ύλικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς», προϋπολογισμού 950.000 ευρώ, στο πλαίσιο τής Πρόσκλησης 31 του Έπιχειρησιακού Προγράμματος «Ψηφιακή Σύγκλιση». Τό έργο έπεκτείνει, αναβαθμίζει και κοινοποιεί τά άποτελέσματα προγράμματος με τίτλο: «Άνάπτυξη Έθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης του Λαϊκού Πολιτισμού». Εύρίσκεται ήδη στη διαβούλευση ή προκήρυξη του έργου.

β. Συμμετέχει στο πρόγραμμα «Καταγραφή, τεκμηρίωση, προβολή και διακίνηση άρωματικών και θεραπευτικών βοτάνων και φυτών και φυτικών προϊόντων» [Recording, documentation, promotion and distribution of the

aromatic and therapeutic herbs, plants and plant products (RE.HERB)] στο πλαίσιο του προγράμματος «INTERREG IV / Ελλάδα-Ιταλία». Χρηματοδοτείται από τον Άξονα 1 του διμερούς προγράμματος Ευρωπαϊκής Έδαφικής Συνεργασίας Ελλάδα-Ιταλία 2007-2013 – Ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της καινοτομίας.

γ. Συνέταξε πρόταση με τίτλο «RIZA: DIGITAL PATHFINDER OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE», του τομέα ενδιαφέροντος «Έρευνα-Τεχνολογία-Καινοτομία», στο πλαίσιο της πρόσκλησης-προκήρυξης «Άριστεία II», του επιχειρησιακού προγράμματος «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» του ΕΣΠΑ 2007-2013.

δ. Τέλος συμμετέχει στο πρόγραμμα «Προβολή του έργου των Έρευνητικών Κέντρων της Ακαδημίας Αθηνών στον παγκόσμιο ιστό» του επιχειρησιακού προγράμματος «Ψηφιακή Σύγκλιση», στο έρευνητικό πρόγραμμα «Χορεύοντας στην πόλη: τὰ ἀποκριάτικα δρώμενα τῆς Νάουσας ὡς τοπικό δεδομένο καὶ ὡς ἀνθρωπολογικὸ ζητούμενο. Ἐθνογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ ἔρευνα», ποὺ σχεδιάσθηκε καὶ ὑλοποιεῖται ἀπὸ τὸν Τομέα Νεότερης καὶ Σύγχρονης Ἱστορίας, Λαογραφίας καὶ Κοινωνικῆς Ἀνθρωπολογίας τοῦ Τμήματος Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας τοῦ ΑΠΘ.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Κυκλοφορήθηκαν τὰ Πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου «Ὁ Νικόλαος Γ. Πολίτης καὶ τὸ Κέντρον Ἑρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας», σὲ δύο τόμους 1.200 σελίδων, γιὰ τὸν ἰδρυτὴ τῆς Λαογραφίας καὶ τοῦ Κέντρου Λαογραφίας.

Ἐκδόθηκε ἐπίσης τὸ βιβλίον τοῦ Δημητρίου Σ. Λουκάτου *Λαογραφικὴ ἀποστολὴ στὰ Διαπόντια νησιά (Ἐρείκουσα, Μαθράκι, Ὄθωνοί), σ. 452 + 1 CD.*

ΣΥΝΕΔΡΙΑ-ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 2012 τὸ Κέντρο πραγματοποίησε μὲ ἐπιτυχία δύο συνέδρια: 1. «Λαϊκὴ ἰατρικὴ καὶ ἰατρικὴ ἐπιστήμη. Σχέσεις ἀμφίδρομες». 2. Διεθνὲς Ἐπιστημονικὸ Συνέδριον «Σμύρνη: Ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς μητρόπολης τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου (17ος αἰ.-1922)».

Πραγματοποίησε ἐπίσης μιὰ ἡμερίδα μὲ θέμα «Ἡ λαογραφία τῆς Κύπρου καὶ τῆς περιοχῆς Λεμεσοῦ μέσα ἀπὸ τὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κέντρου Λαογραφίας τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν» σὲ συνεργασία μὲ τὸ Δημοτικὸ Μουσεῖο-

Αρχείο-Κέντρο Μελετών και την Έταιρεία Λογοτεχνῶν Λεμεσοῦ, στο πλαίσιο τῆς Κυπριακῆς Προεδρίας τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης.

Σε συνεργασία μὲ τὸν Δῆμο Λευκάδας πραγματοποίησε μόνιμη ἔκθεση-μουσεῖο μὲ θέμα «Τὰ Δῶρα τοῦ Φεστιβάλ. Ἐκθεση ἐνθυμίων πενήντα χρόνων τοῦ Διεθνoῦς Φεστιβάλ Φολκλόρ» Δήμου Λευκάδας καὶ συμμετεῖχε μὲ ἀνακοινώσεις σὲ ἡμερίδα μὲ θέμα «Τὰ λαογραφικὰ μουσεῖα τῆς Λευκάδας».

Ἡ Διευθύντρια κυρία Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη καὶ ἡ ἐρευνήτρια κυρία Ζωὴ Μάργαρη, μὲ ἀπόφαση τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, μετέχουν στὴν Ἐθνικὴ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἄυλη πολιτιστικὴ κληρονομιά στο πλαίσιο τῶν δραστηριοτήτων τῆς Unesco, ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἐμμανουὴλ Ρούκουνα, γιὰ τὴ δημιουργία καὶ τεκμηρίωση τοῦ ἐθνικοῦ καταλόγου τῶν θεμάτων τῆς ἄυλης πολιτιστικῆς κληρονομιάς τῆς χώρας μας.

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ

Τὸ Κέντρο μὲ ἐρευνητές του προσφέρει ἀπὸ τὸ ἔτος 2010-2011 μαθήματα Λαογραφίας στο Λαϊκὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἐταιρείας Φίλων τοῦ Λαοῦ, καθὼς καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐποπτεία καὶ συνδρομὴ του σὲ τέσσερα μουσεῖα: Μουσεῖο τῆς ἐλιάς, Καψαλιανὰ Ἀρκαδίου Κρήτης· μόνιμη ἔκθεση μὲ θέμα «Ἐλαίας ἐγκώμιον» στὴν Κερατέα Ἀττικῆς· «Οἱ Ἀκρίτες τῆς Εὐρώπης» στὴν Παλαιόχωρα Χανίων· «Τὰ Δῶρα τοῦ Φεστιβάλ». Ἐκθεση ἐνθυμίων πενήντα χρόνων τοῦ Διεθνoῦς Φεστιβάλ Φολκλόρ» τοῦ Δήμου Λευκάδας. Συνεργάζεται μὲ τὸ Κρατικὸ Μουσεῖο Μεσογειακοῦ καὶ Εὐρωπαϊκοῦ Πολιτισμοῦ στὴ Μασσαλία γιὰ τὴν προετοιμασία τῆς μόνιμης ἔκθεσός του καὶ τὴν τεκμηρίωση τῶν ἀντικειμένων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸ χῶρο.

Τέλος τὸ Κέντρο, προκειμένου νὰ συμβάλει στὴν τοπικὴ οἰκονομία σὲ συνεργασία μὲ τὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση καὶ πολιτιστικούς φορεῖς τῆς Ἀράχωβας, πραγματοποιεῖ πρόγραμμα μὲ θέμα: «Δημιουργία Λαογραφικοῦ Μουσείου καὶ Ἐργαστηρίων Παραδοσιακῶν Ἐπαγγελματιῶν στὴν Ἀράχωβα», τὰ ὁποῖα ἤδη λειτουργοῦν καὶ παράγουν. Ἐπίσης μετέχει σὲ πρόγραμμα ἀναθέρμανσης τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν ὕφαντικὴ τέχνη στὴν Κρήτη. Ἐγκαινίασε συνεργασία μὲ τὰ Ἑλληνικὰ Ταχυδρομεῖα μὲ τὴν ἔκδοση σειρᾶς γραμματοσήμων μὲ θέμα τὰ ἔθιμα τοῦ Δωδεκαημέρου, μὲ ὕλικὸ ἀπὸ τὸ Φωτογραφικὸ Ἀρχεῖο του.

[Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Συνεχίστηκαν τὰ ἐξῆς ἐρευνητικὰ προγράμματα τοῦ Κέντρου:

«Ἀρχεῖα τῆς Πρέβεζας» (ὕπευθυνη: Ρόδη Σταμούλη).

«Ἡ κοινωνία τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ὕστερη Βενετοκρατία» (ὕπευθυνος: Κώστας Λαμπρινός).

«Διπλωματία καὶ ἐμπόριο στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο, 17ος-19ος αἰῶνες» (ὕπευθυνη: Δέσποινα Βλάμη).

«Οἱ πόλεις στὸ Βυζάντιο (13ος-15ος αἰῶνες): Οἰκονομία-Διοίκηση-Κοινωνία» (ὕπευθυνη: Ἀναστασία Κοντογιαννοπούλου).

Ξεκίνησαν στὸ Κέντρο τὰ ἐξῆς προγράμματα (ἀπόφαση τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κέντρου, συνεδρία τῆς 4ης Νοεμβρίου 2011):

«Τὸ ἀρχεῖο τοῦ ἐμπόρου Μιχαὴλ Βασιλείου» (ὕπευθυνοί: Χαρίτων Καρανάσιος καὶ Δέσποινα Βλάμη).

«Ἑλληνες γραφεῖς χειρογράφων (16ος-19ος αἰῶνες)» (ὕπευθυνος: Χαρίτων Καρανάσιος).

«Ἑλληνικὰ χειρόγραφα συλλογῶν τῆς Ρουμανίας» (ψηφιοποιημένο ὕλικὸ δωρεᾶς τοῦ Ἰνστιτούτου Διαβαλκανικῆς Συνεργασίας «Ρήγας Βελεστινλῆς» μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ κ. Γ. Σούρλα) σὲ συνεργασία μὲ τὸ Κέντρον Ἐρευνῆς τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ὕπευθυνοί: Χαρίτων Καρανάσιος [KEMNE] καὶ Ἰωάννης Πλεμμένος [KEEL]).

Ἐνετάχθησαν στὶς δραστηριότητες τοῦ Κέντρου (ἀπόφαση τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς, συνεδρία τῆς 4ης Νοεμβρίου 2011) τὰ ἤδη ἐν ἐξελίξει εὐρισκόμενα κάτωθι προγράμματα:

«Ἡ εἰσαγωγή τῆς διδασκαλίας τοῦ Νεύτωνα στὴ νεοελληνικὴ παιδεία. Νικόλαος Ζερζούλης, Παράφραση τῶν *Elementa physicae* τοῦ Νεύτωνα κατὰ τὸν Peter van Musschenbroek στὴν Ἀθωνιάδα (ἔτ. 1760)». Κριτικὴ ἔκδοση, σχόλια (ὕπευθυνοί: Χαρίτων Καρανάσιος, ἐρευνητῆς KEMNE – Κωνσταντῖνος Πέτσιος, ἀναπληρωτῆς καθηγητῆς Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων – Παντελῆς Καρέλος, καθηγητῆς Πανεπιστημίου Humboldt Βερολίνου).

«Θεόφιλος Κορυδαλεύς, Τὸ πρῶτο σχέδιο τοῦ ὑπομνήματος στὴ Φυσικὴν ἀκρόασιν τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀρχὲς 17ου αἰ.» (ὕπευθυνοί: Χαρίτων

Καρανάσιος, έρευνητής ΚΕΜΝΕ – Ήλίας Τεμπέλης, επίκουρος καθηγητής φιλοσοφίας τής Σχολής Ναυτικών Δοξίμων).

- Από τις εργασίες τών ως άνω προγραμμάτων προέκυψαν και έφετος:
- μελέτες που δημοσιεύτηκαν ή τελούν υπό δημοσίευση σε έλληνικά και ξένα περιοδικά διεθνούς κύρους,
 - ανακοινώσεις σε τοπικά και διεθνή επιστημονικά συνέδρια.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Όλοκληρώθηκε ή εκτύπωση του δέκατου τόμου τής περιοδικής έκδοσης του Κέντρου *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά* με μελέτες έρευνητών και συνεργατών του Κέντρου.

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Τό Κέντρον Έρεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Έλληνισμού τής Ακαδημίας Αθηνών, τό Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών και τό Τμήμα Τουρκικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου, καθώς και ή Έταιρεία Κυπριακών Σπουδών, συνδιοργάνωσαν τό Διεθνές Συνέδριο «Φαναριώτικα στιχοργήματα: αναζητήσεις στην ποίηση του Διαφωτισμού» (Λευκωσία, 7-9 Ιουνίου 2012).

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΑΠΟΣΤΟΛΕΣ

Κατά τό 2012 πραγματοποιήθηκαν οί εξής έρευνητικές αποστολές έρευνητών του Κέντρου:

1. του κ. Χαρίτωνος Καρανάσιου α) στην Ίερά Μονή Ίβήρων Αγίου Όρους (27-30 Οκτωβρίου 2012) για τή συνέχιση τής καταγραφής τών 600 ακατάγραφων χειρογράφων τής βιβλιοθήκης τής μονής, β) στην Πετρούπολη τής Ρωσικής Όμοσπονδίας (16-22 Ιουνίου 2012) για τήν καταγραφή άγνωστων μεταβυζαντινών χειρογράφων που προέρχονται από τή βιβλιοθήκη Αθανασίου Παπαδοπούλου-Κεραμέως και απόκεινται στην Έθνική Βιβλιοθήκη και τή Βιβλιοθήκη τής Ακαδημίας Έπιστημών τής Πετρούπολης (σε συνεργασία με τήν κυρία Lora Gerd, έρευνήτρια του Ίνστιτούτου Ίστορίας τής ιδίας ακαδημίας),

2. του κ. Κωνσταντίνου Λαμπρινού στο Ήράκλειο Κρήτης (7-13 Νοεμβρίου 2012) για τή συνέχιση τής μελέτης έγγραφων του Κρατικού Αρχείου

Βενετίας, τὰ ὅποια ἔχουν μικροφωτογραφηθεῖ ἀπὸ τῆ Βικελαία Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Ἡρακλείου. Ἡ ἔρευνα ἀποσκοπεῖ στὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴν ἐξέταση συμβολαιογραφικοῦ καὶ διοικητικοῦ ὕλικου γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἱστορία τῆς βενετικῆς Κρήτης κατὰ τὸν 16ο καὶ τὸν 17ο αἰῶνα, μὲ ἔμφαση στὴ συγκρότηση καὶ τὴν ἐξέλιξη κοινωνικῶν τάξεων ἀλλὰ καὶ ἐπαγγελματικῶν κατηγοριῶν στὰ ἀστικά κέντρα καὶ τὴν ὑπαιθρο τοῦ νησιοῦ.

ΛΟΙΠΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Παράλληλα μὲ τὶς ἐρευνητικὲς καὶ συγγραφικὲς τοὺς δραστηριότητες οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου ἀσχολήθηκαν κατὰ τὸ 2012 μὲ τὴν εὑρετηρίαση τῶν μελετῶν τοὺς στὸν τόμο *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 10 (2012). Ἡ κυρία Ρόδη Σταμούλη ἐργάστηκε γιὰ τὴν ἐνοποίηση τοῦ εὑρετηρίου καὶ τὴν προετοιμασία του γιὰ τὸ τυπογραφεῖο.

Τὴν Πέμπτη 5 Ἀπριλίου 2012, στὴν Ἀνατολικὴ Αἴθουσα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ καὶ τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας διοργάνωσαν ἐκδήλωση, κατὰ τὴν ὁποία παρουσίασαν τὸ πρόγραμμα «Ἑλληνικὰ χειρόγραφα συλλογῶν τῆς Ρουμανίας», τὸ ὁποῖο ἀνέλαβαν ἀπὸ κοινού. Τὸ ψηφιοποιημένο ὕλικὸ γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ προγράμματος προέρχεται ἀπὸ βιβλιοθήκες καὶ ἀρχεῖα τῆς Ρουμανίας καὶ ἀποτελεῖ δωρεὰ τοῦ Ἰνστιτούτου Διαβαλκανικῆς Συνεργασίας «Ρήγας Βελεστινλής» μὲ πρωτοβουλία τοῦ προέδρου του κ. Γεωργίου Σούρλα. Κατὰ τὴν παρουσίαση τὸ Κέντρο ἐκπροσώπησαν ἡ διευθύνουσα κυρία Ρόδη Σταμούλη, πού ἀπηύθυνε χαιρετισμὸ, καὶ ὁ ἐρευνητὴς κ. Χαρίτων Καρανάσιος, πού μίλησε γιὰ τὰ «Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ φιλολογικὰ χειρόγραφα συλλογῶν Βουκουρεστίου, Ἰασίου καὶ Γαλατσίου».

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίστηκε μὲ 183 τόμους, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 40 ὀφείλονται σὲ ἀγορὰ καὶ οἱ ὑπόλοιποι σὲ ἀνταλλαγή ἢ δωρεά.

Ἡ κυρία Νίκη Πατρινέλη ἐδῶρισε στὸ Κέντρο συμπληρωματικὸ ὕλικὸ μὲ τὴν παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ ἀειμνήστου συζύγου της Χρίστου Πατρινέλη.

Ἡ κυρία Μαρία Παπαβρανούση προσέφερε στὸ Κέντρο τμημα τῶν καταλοίπων τοῦ ἀειμνήστου ἀδελφοῦ της Λεάνδρου Βρανούση, συντάκτη (ἀπὸ τὸ 1956) καὶ διευθυντῆ (1962-1983) τοῦ Κέντρου.

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 2012 ἀποχώρησε ἀπὸ τὸ Κέντρο λόγω διορισμοῦ της ὡς ἀναπληρώτριας καθηγήτριας στὸ Τμῆμα Σλαβικῶν Σπουδῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἡ ἐρευνήτρια Β' βαθμίδος κυρία Ὅλγα Ἀλεξανδροπούλου.

[Ρόδη Σταμούλη]

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 2012 συνεχίστηκαν τὰ ἐξῆς ἐρευνητικὰ προγράμματα τοῦ Κέντρου:

«Ἡ διαμόρφωση τοῦ γαιοκτητικοῦ συστήματος στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ βρετανικὴ διπλωματία, 1833-1843» (ὑπεύθυνη: Εὐαγγελία Καρούζου).

«Ὅψεις τοῦ ἀστικοῦ καὶ ἀγροτικοῦ χώρου στὰ Ἐπτάνησα, μέσα 19ου-ἀρχὲς 20οῦ αἰώνα» (ὑπεύθυνη: Κατερίνα Μπρέγιαννη).

«Περιγραφικὸς κατάλογος γερμανικῶν στρατιωτικῶν ἀρχείων τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου "Records of German Divisions" 1940-1945» (ὑπεύθυνος: Δημήτριος Ἀποστολόπουλος).

«Ἀλληλογραφία τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου, Ἀρχιεπισκόπου Σύρου καὶ Τήνου, μὲ τὸν William Ewart Gladstone (1870-1875)» (ὑπεύθυνη: Ἐλισάβετ Κοντογιώργη).

«Δημόσια ὑγεία στὴν Ἑλλάδα τοῦ Μεσοπολέμου. Ἡ συμβολὴ τῆς ΚτΕ στὴν ὀργάνωση τῶν ὑπηρεσιῶν ὑγείας καὶ κοινωνικῆς πρόνοιας» (ὑπεύθυνη: Ἐλισάβετ Κοντογιώργη).

Ἐγκαινιάστηκε τὸ πρόγραμμα «Ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ στὴ Μεσοπολεμικὴ περίοδο» (ὑπεύθυνος: Σωτῆρης Ριζᾶς).

Ἐκδόθηκε ἡ μονογραφία τοῦ Σωτῆρη Ριζᾶ *Τὸ Γραφεῖο Στρατηγικῶν Ὑπηρεσιῶν (OSS) στὴν κατεχόμενὴ Ἑλλάδα, 1942-1944*.

Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐκτύπωση τοῦ Γ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Κέντρου *Νεοελληνικὰ Ἱστορικά*, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει εἰδικὸ ἀφιέρωμα μὲ θέμα «Χερσαῖες συγκοινωνίες στὴν Ἑλλάδα: ὄψεις διαχείρισης τοῦ χώρου» καὶ φιλοξενεῖ ἑνδεκα μελέτες.

Ὁλοκληρώθηκε ἡ σύνταξη τοῦ Α' τόμου τοῦ *Περιγραφικοῦ καταλόγου τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου, Ἀρχιεπισκόπου Σύρου καὶ Τήνου (1827-1875)* (ὑπεύθυνη: Ἐλισάβετ Κοντογιώργη).

Πρόγραμμα «Χρονολόγιο Γεγονότων τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου ποὺ ἀφοροῦν τὴν Ἑλλάδα»: Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐπεξεργασία τοῦ Α' τόμου τοῦ Χρονολογίου ποὺ συντάσσεται βάσει τῶν ἐγγράφων τῆς βρετανικῆς ὑπηρεσίας Special Operations Executive καὶ καλύπτει τὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν κήρυξη τοῦ ἐλληνοϊταλικοῦ πολέμου ἕως καὶ τὸ τέλος τοῦ 1942 (ὑπεύθυνη: Μαρία Σπηλιωτοπούλου).

Πρόγραμμα «Νεότερη Έλληνική Ιστορία στο Διαδίκτυο»: Συνεχίζεται ή ενημέρωση και συντήρηση τής ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων «Πηγές Νεότερης Έλληνικής Ιστορίας» που συγκροτήθηκε και έχει αναρτηθεί στην ιστοσελίδα του Κέντρου. Η βάση περιλαμβάνει έως τώρα 176 ιστοτόπους ψηφιοποιημένων πηγών τής νεότερης ελληνικής ιστορίας, οι οποίες διατίθενται στο διαδίκτυο με ελεύθερη πρόσβαση από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς (υπεύθυνη: Μαρία Σπηλιωτοπούλου).

Συνεχίζεται ή προετοιμασία τής έκδοσης του τόμου *Agricultural cooperatives in South and Central Europe, 19th-20th century: A comparative approach* edited by Helen Gardikas-Katsiadakis and Catherine Brégianni, που φιλοξενεί 15 μελέτες.

Υποβλήθηκε πρόταση πράξης με τίτλο «DARIAH-ΑΤΤΙΚΗ-Ανάπτυξη τής ελληνικής έρευνητικής υποδομής για τις ανθρωπιστικές επιστήμες ΔΥΑΣ», με συντονιστή την Ακαδημία Αθηνών και συνεργαζόμενους φορείς το Έρευνητικό Κέντρο Αθηνά, το Πανεπιστήμιο Αθηνών, το Έρευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Συστημάτων Έπικοινωνιών και Υπολογιστών/ΕΜΠ, την Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών και το Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας (υπεύθυνη: Ελένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη).

Τα πεπραγμένα των έρευνητών του Κέντρου βρίσκονται στον δικτυακό τόπο του Κέντρου www.keine-academyofathens.gr.

[Ελένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

Τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας δημοσίευσε τὶς ἀκόλουθες κριτικὰς ἐκδόσεις:

- P. D. BERNARDAKIS – H. G. INGENKAMP, *Plutarchi Chaeronensis Moralia*. Recognovit Gregorius N. Bernardakis. Editio maior, vol. IV, Athenis 2011, σ. 13*+2**+475.

- *Georgios Pachymeres, Philosophia*, Book 5. *Commentary in Aristotle's Meteorologica*. Βιβλίον πέμπτον, τῶν μετεωρικῶν. Editio princeps. Prolegomena-Text-Indices by Ioannis Telelis, Ἀθήναι 2012, σ. X+132*+137.

Γιὰ τὴ διεθνῆ διακίνηση τοῦ προαναφερθέντος ἔργου τοῦ Πλουτάρχου ἡ Ἀκαδημία συνῆψε συμβόλαιο μὲ τὸν γνωστὸ γερμανικὸ ἐκδοτικὸ οἶκο Georg Olms.

Ἐπίσης, ἡ Ἀκαδημία συνῆψε συμβόλαιο μὲ τὸν ἀμερικανικὸ ἐκδοτικὸ οἶκο Princeton University Press προκειμένου νὰ μεταφρασθεῖ στὰ ἀγγλικά καὶ νὰ διατεθεῖ ἀπὸ τὸν παραπάνω οἶκο τὸ ἔργο τοῦ Π. Καλλιγᾶ, *Πλωτίνου Ἐννεάδες* (Βιβλιοθήκη Ἄντ. Μανούση).

ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΕΣ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ-ΣΥΜΠΟΣΙΑ-ΗΜΕΡΙΔΕΣ

Ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου δημοσίευσαν ἄρθρα καὶ συμμετεῖχαν μὲ εἰσηγήσεις σὲ διεθνῆ συνέδρια, συμπόσια καὶ ἡμερίδες. Ἀναλυτικότερα:

Ἄρθρα

Ἰωάννης Ντεληγιάννης

«Ἐνα “ἐλληνικὸ” χειρόγραφο τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Σενέκα καὶ τῶν σχολίων τοῦ Gasparino Barzizza: *instrumentum magistri vel discipuli liber?*», *Ἑλληνικά*, 61, 2011, σ. 267-285.

Συνέδρια-Συμπόσια-Ημερίδες

Αλεξάνδρα Ροζοκόκη

«Η εικόνα του φτερωτού Γηρυόνη στον Σπησίγορο (S 87 PMGF) και η διακωμώδησή της από τον Άριστοφάνη (Αρχ. 1082)», Θ' Συμπόσιο Κλασικών Σπουδών, Ίωάννινα, 18 Μαΐου 2012.

«Πλάτων και Όμηρος. Η γνώμη του φιλοσόφου για τον μεγάλο ποιητή», 16η Όμηρική Ακαδημία – Euroclassica, Χίος, 6-15 Ιουλίου 2012.

Αθηνά Μπάζου

«L'importance de la tradition indirecte pour l'édition des textes médicaux grecs anciens» στο συνέδριο «Éditions et manuscrits de l'Antiquité aux Lumières» (15-16 novembre 2012, Université de Strasbourg, Faculté des langues et des cultures étrangères, Département d'études néo-helléniques).

«Γαληνικά και μη γαληνικά φάρμακα στο (ψευδο?)-Γαληνικό *Περί εϋπορίστων*» στο συνέδριο «Η ιστορία της Φαρμακολογίας από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα» (8-9 Ιουνίου 2012, Πανελλήνια Έταιρεία Ιστορίας της Ιατρικής, Ιατρική Σχολή ΑΠΘ, Ιατρική Σχολή ΔΠΘ).

«Μεθοδολογία έκδοσης των αρχαίων ελληνικών κειμένων», Έλληνική Παλαιογραφική Έταιρεία, Αθήνα (MIET, 2 Απριλίου 2012), Θεσσαλονίκη (ΑΠΘ, 18 Μαΐου 2012).

Ίωάννης Ντεληγιάννης

«Το όμηρικό τραγούδι των Σειρήνων στην ύπηρεσία της φιλοσοφίας του Κικέρωνα. Η πρώτη θεωρητική προσέγγιση του τραγουδιού στη λατινική γραμματεία και η επίδρασή της στον Δάντη», 16η Όμηρική Ακαδημία – Euroclassica, Χίος, 6-15 Ιουλίου 2012.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η βιβλιοθήκη του Κέντρου εμπλουτίστηκε με 194 τίτλους βιβλίων και ανανεώθηκε η συνδρομή σε 29 τίτλους περιοδικών.

[Κωνσταντίνος Οικονομάκος]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 2012 δημοσιεύτηκε ὁ 11ος τόμος τοῦ *Δελτίου Ἐπιστημονικῆς Ὁρολογίας καὶ Νεολογισμῶν (ΔΕΟΝ)*. Περιλαμβάνει α. κατάλογο ἑλληνογενῶν ἀθησαύριστων νεολογισμῶν, β. κατάλογο ξενόγλωσσων νεολογισμῶν πρὸς ἀντικατάσταση μὲ ἑλληνικὲς ἀποδόσεις, γ. τὸ σύνολο τῆς ὀλοκληρωμένης Ἐνεργειακῆς Ὁρολογίας σὲ συνεργασία μὲ μηχανολόγους τοῦ Ὑπουργείου Περιβάλλοντος, Ἐνέργειας καὶ Κλιματικῆς Ἀλλαγῆς.

Ἐγινε φιλολογικὴ ἐπιμέλεια τῶν ἤδη παραληφθεισῶν μελετῶν γιὰ τὸν ὑπὸ ἔκδοση (συλλογικὸ) 12ο τόμο τοῦ *ΔΕΟΝ* μὲ τίτλο *Δημιουργία καὶ μορφὴ στὴ γλῶσσα* (συμμετοχὴ ἐπιφανῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων γλωσσολόγων).

Παρελήφθη καὶ τέθηκε σὲ λειτουργία τὸ Ἠλεκτρονικὸ Πρόγραμμα Εὔρεσης καὶ Ταξινομήσεως Νεολογισμῶν καὶ Ὁρολογίας, τὸ ὁποῖο σχεδιάστηκε ἀπὸ τὴ Διευθύντρια τοῦ Κέντρου μὲ σκοπὸ τὴ μηχανοργάνωση καὶ τὴν ψηφιακὴ μετάβασή του (ἐρευνητικὸ πρόγραμμα «Νεολογισμοὶ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας. Συλλογὴ, Ταξινομηση, Ἐλεγχος», ὑπεύθυνος ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Νικόλαος Κονομῆς). Ἐνδεικτικῶς:

1. α) Ἐμπλουτίστηκε ἡ Βάση Δεδομένων μὲ στόχο τὴ δημιουργία Ἠλεκτρονικοῦ Ἀρχείου Νεολογισμῶν. Συγκεκριμένα, εἰσῆχθη καὶ ταξινομήθηκε παλαιότερο ὕλικὸ νεολογισμῶν. β) Συνελέγησαν καὶ ταξινομήθηκαν (μορφολογικῶς καὶ κειμενικῶς) νέα γλωσσικὰ δεδομένα (νεολογισμοί, ὀρολογία/δημιουργία σώματος κειμένων νεολογισμῶν) τῆς Ἑλληνικῆς πρὸς ἔνταξη στὸ προσεχὲς 13ο *ΔΕΟΝ*. γ) Προετοιμάστηκε ὕλικὸ γιὰ ἀντίστροφο λεξικὸ νεολογισμῶν.

2. Ὁργανώθηκε, ἐλέγχθηκε καὶ βελτιώθηκε τὸ πρόγραμμα γιὰ μεσοπρόθεσμη γλωσσολογικὴ ἀξιοποίηση ἀποτελεσμάτων.

Γίνεται διαρκῆς ἔρευνα ἐπιστημονικῆς βελτιστοποίησης τοῦ νέου Ἠλεκτρονικοῦ Περιβάλλοντος τοῦ Κέντρου (ἀνάλυση ἀναγκῶν γιὰ περαιτέρω ἀνάπτυξη μὲ νέους αὐτοματισμοὺς καὶ κατὰ τὸ πρότυπο διεθνῶν ἐρευνητικῶν προγραμμάτων).

Ἐγινε ἐπιστημονικὴ ἔρευνα γιὰ τὴν παρακολούθηση τῆς διάχυσης τῶν νεολογισμῶν στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία (μελέτη ἀξιοπιστίας τῶν μετρήσεων τῶν μηχανῶν ἀναζήτησης τοῦ διαδικτύου).

Αναπτύχθηκε τὸ ἐργαλεῖο γλωσσικοῦ ἐλέγχου (Μάρτιος 2012). Ἡ Neurolingo (Ἐφαρμογές Γλωσσικῆς Τεχνολογίας) ἀντάλλαξε τεχνογνωσία μὲ τὸ Κέντρο καὶ τοῦ προσέφερε τὸ πληρέστερο εὐρετήριο τῆς Ἑλληνικῆς, μὲ περίπου 1.200.000 ὀρθογραφημένους λεκτικούς τύπους, μὲ σκοπὸ τὴν ἀρτιότερη λειτουργία τοῦ συστήματος ἡμιαυτόματου ἐντοπισμοῦ νεολογισμῶν.

Τὸ Κέντρο συμμετεῖχε στὸ ὑπόεργο 1 τῆς Πράξης «Προβολὴ τοῦ Ἔργου τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὸν Παγκόσμιο Ἴστό» (Ε.Π. Ψηφιακὴ Σύγκλιση): *Ἀνάλυση Δομῆς Συλλογῶν, Φάση Α΄* (ἐκθεση περιγραφῆς τεκμηρίων τοῦ Κέντρου μὲ τίς προδιαγραφές ἐπιστημονικῆς τεκμηρίωσης τῶν συλλογῶν του).

Ἐγκρίθηκε ἡ συμμετοχὴ τοῦ Κέντρου στὸ δίκτυο ΔΥΑΣ II (Κατασκευὴ τῆς ἐθνικῆς ὑποδομῆς γιὰ τὴν ἔρευνα στὶς Ἀνθρωπιστικὲς Ἐπιστῆμες) τοῦ Ἰδρύματος Τεχνολογίας καὶ Ἐρευνας (μὲ συντονιστὴ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν) γιὰ τὸ πεδίο ἐρευνῶν «Γλωσσολογία».

Στὸ πλαίσιο τοῦ συμβουλευτικοῦ ρόλου τοῦ Κέντρου καὶ τῆς διάχυσης τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἔρευνας στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία καὶ στὸν ἐρευνητικὸ ἴστό, ὑπῆρξε συνεργασία μὲ τὴ συντακτικὴ ὁμάδα τοῦ περιοδικοῦ *Ἐρευνα & Τεχνολογία* τῆς ΓΓΕΤ (βλ. ἐνημερωτικὰ δελτία Ἰουλίου-Αὐγούστου καὶ Ὀκτωβρίου 2012).

Παραμένει σὲ ἰσχὺ ἡ διμερὴς συμφωνία μεταξὺ τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν καὶ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μὲ σκοπὸ τὴ συνεργασία σὲ θέματα μορφολογίας καὶ ὀρολογίας καὶ τὴν ἐκπόνηση κοινῶν γλωσσολογικῶν μελετῶν (βλ. διεθνῆ δημοσίευση).

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ

Ἀναστασία Χριστοφίδου

«Πολυλεκτικὰ Σύνθετα, Σειραϊκοὶ Σχηματισμοὶ καὶ Ὑστερωνυμικὰ Ζεύγη. Συμβολὴ στὴν ἐλληνικὴ Λέξι», *Πρακτικὰ τοῦ 10ου Διεθνοῦς Συνεδρίου Ἑλληνικῆς Γλωσσολογίας, Κομοτηνῆ, 1-4 Σεπτεμβρίου 2011*, Κομοτηνῆ 2012.

[Ἀναστασία Χριστοφίδου]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

Κατὰ τὸ ἔτος 2012 συνεχίστηκαν στὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἀρχαιότητος οἱ ἐργασίες σὲ θέματα προϊστορικῆς καὶ ἑλληνορωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας καὶ ἱστορίας.

Ἡ Διευθύντρια τοῦ Κέντρου κυρία Μαρία Πιπιλῆ παραιτήθηκε ἀπὸ τῆ θέσῃ της στὴν Ἀκαδημία, προκειμένου νὰ συνταξιοδοτηθεῖ, στὶς 23 Ἰουλίου 2012. Διευθύνουσα ὀρίσθηκε ἡ ἐρευνήτρια κυρία Βασιλικὴ Μαχαίρα. Ἡ κυρία Πιπιλῆ ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὴν ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια καὶ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐκτύπωσης τριῶν τόμων ἐνταγμένων σὲ ἰσάριθμες διεθνεῖς σειρὲς τῆς Ἀκαδημίας: τοῦ τεύχους J35 (*Aegean Islands*) τῆς σειρᾶς *Tabula Imperii Romani*, τοῦ τεύχους *Greece 13*, Thessaloniki, Aristotle University, Cast Museum τῆς σειρᾶς *Corpus Vasorum Antiquorum*, καὶ τοῦ τεύχους *Greece 7 – The KIKPE Collection of Bronze Coins*, vol. I, τῆς σειρᾶς *Sylloge Nummorum Graecorum*. Τὸν Μάιο ἐκπροσώπησε τὴν Ἀκαδημία στὴ Σύνοδο τοῦ LIMC (*Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*) στὴ Βασιλεία τῆς Ἑλβετίας.

Ἡ Διευθύνουσα τὸ Κέντρο κυρία Βασιλικὴ Μαχαίρα, στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος «Ἑλληνιστικὴ γλυπτικὴ ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο», συνέχισε τὴ μελέτη τῶν ἑλληνιστικῶν γλυπτῶν στὴ Ρόδο. Ἐπιστημονικὴ ἀποστολὴ γιὰ μελέτη στὸ Μουσεῖο Ρόδου πραγματοποιήθηκε ἀπὸ 4 ἕως 10 Νοεμβρίου. Προετοιμάζεται ἐντατικὰ ὁ Β' τόμος, στὸν ὁποῖο θὰ περιληφθοῦν γλυπτὰ ἀδημοσίευτα καὶ ἄγνωστα στὴν ἕως τῶρα ἔρευνα· ἐκκρεμεῖ ἡ φωτογράφιση ἱκανοῦ ἀριθμοῦ γλυπτῶν. Παράλληλα συνεχίζεται ἡ ἔρευνα καὶ ἐπὶ τόπου μελέτη τῶν ροδιακῶν γλυπτῶν, τὰ ὁποῖα φυλάσσονται σὲ μουσεῖα τοῦ ἐξωτερικοῦ (Γ' τόμος)· τὸν Ἀπρίλιο 2012 πραγματοποιήθηκε μελέτη στὸ Πανεπιστημιακὸ Μουσεῖο τοῦ Princeton καὶ τὸν Σεπτέμβριο 2012 στὴν Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ τῶν Κρατικῶν Μουσείων τοῦ Βερολίνου.

Σχετικὰ μὲ τὴ συνολικὴ δημοσίευσιν τοῦ Ἰεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴ Λισό, συστάθηκε εὐρύτερη ὁμάδα ἐργασίας γιὰ τὴ μελέτη τῶν μνημειακῶν καταλοίπων καὶ τῶν κινητῶν εὐρημάτων. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ συνεχίζεται ἡ μελέτη τῶν γλυπτῶν ἀπὸ τὸ Ἰερό στὸ Μουσεῖο τῶν Χανίων. Ἀπαραίτητη προϋπόθεσιν γιὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς μελέτης εἶναι ἡ συγκόλλησιν ἐπὶ μέρους θραυσμάτων στὰ γλυπτὰ πρὶν ἀπὸ τὴν τελικὴ φωτογράφισιν. Δημοσιεύθηκε ἕνα ἄρθρον της. Ἔλαβε μέρος σὲ δύο συνέδρια.

Ὁ κ. Χρήστος Μπουλώτης, στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος «Έρευνα στὸν προϊστορικό οἰκισμό Κουκονήσι Λήμνου», συνέχισε τὴ μελέτη τῶν κινητῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς, τὴν ταξινόμηση καὶ τὸν σχολιασμό τοῦ σχετικοῦ ἠλεκτρονικοῦ ἀρχείου φωτογραφιῶν καὶ σχεδίων. Δημοσίευσε τρία ἄρθρα καὶ ἔλαβε μέρος σὲ τρία συνέδρια.

Ἡ κυρία Βικτωρία Σαμπετάι, στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος τῆς κλασικῆς κεραμικῆς, συνέχισε τὴ μελέτη ταφικῶν συνόλων μὲ διακοσμημένη κεραμικὴ ἀπὸ τὸ Ἀκραιφνιο στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Θηβῶν. Πραγματοποιήθηκε ἐπιστημονικὴ ἀποστολὴ γιὰ μελέτη στὸ Μουσεῖο Θηβῶν ἀπὸ 19 ἕως 25 Νοεμβρίου. Ἡ ὀλοκλήρωση τῆς μελέτης ἐξαρτᾶται ἄμεσα ἀπὸ τὴν ἐκπόνηση σχεδίων καὶ φωτογραφιῶν. Παράλληλα συνέχισε τὶς μελέτες τῆς σχετικὰ μὲ τὴν κλασικὴ εἰκονογραφία (*Ἡ εἰκονογραφία τῆς «καθημερινῆς ζωῆς» καὶ τοῦ γάμου κατὰ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ*). Δημοσιεύτηκαν τέσσερα ἄρθρα τῆς.

Ὁ κ. Κωνσταντῖνος Καλογερόπουλος, στὸ πλαίσιο τοῦ μυκηναϊκοῦ προγράμματος, ξεκίνησε ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 2012 νὰ ἀσχολεῖται συστηματικὰ μὲ τὴ δημοσίευση τῆς Μυκηναϊκῆς Ἀκρόπολης τῆς Βραυρώνας.

Ὁ κ. Γεώργιος Ζάχος ἀπασχολήθηκε κατ' ἐξοχὴν στὸ πρόγραμμα τῆς *Tabula Imperii Romani*. Τὸ 2012 κυκλοφόρησε τὸ τεῦχος *Tabula Imperii Romani J35 – Smyrna I: Aegean Islands*, τοῦ ὁποῖου εἶχε τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια. Παράλληλα ἐργάζεται ἐντατικὰ γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ τεύχους J34 – *Athens* (Ὀπούντια καὶ Ἐπικνημίδια Λοκρίδα, Ἑσπέρια Λοκρίδα, Φωκίδα, Οἰταία, Δωρίδα, Μαλίδα, Αἰνίδα, Εὐρυτανία, Ἀχαΐα, Φθιώτιδα, Αἰτωλία-Ἀκαρνανία), καθὼς καὶ γιὰ τὰ ἐπιγραφικὰ *Testimonia* κατὰ πόλεις τῆς Φωκίδος. Γιὰ ἐπιτόπια ἔρευνα πραγματοποιήθηκε ἐπιστημονικὴ ἀποστολὴ ἀπὸ 26 ἕως 30 Νοεμβρίου. Δημοσιεύτηκαν ἐπίσης δύο ἄρθρα καὶ μία βιβλιοκρισία του, ἔλαβε δὲ μέρος σὲ ἓνα συνέδριο.

Ὡς πρὸς τὰ διεθνῆ προγράμματα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὰ ὁποῖα τελοῦν ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Κέντρου, ὀλοκληρώθηκαν τὸ 2012 οἱ ἀκόλουθες τέσσερις δημοσιεύσεις:

1) *Tabula Imperii Romani J35 – Smyrna I: Aegean Islands*. Συγγραφεῖς τοῦ τόμου εἶναι ὁ κ. Παῦλος Καρβώνης καὶ ἡ κυρία Μαρία Μικεδάκη, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ κ. Γεωργίου Ζάχου.

2) *Corpus Vasorum Antiquorum Greece 13*, Thessaloniki, Aristotle University, Cast Museum, μὲ συγγραφέα τὴν κυρία Βασιλικὴ Σαριπανίδη.

3) *Sylloge Nummorum Graecorum Greece 7 – The KIKPE Collection of Bronze Coins*, vol. 1, με συγγραφείς τήν κυρία Βασιλική Πέννα καί τόν κ. Γιάννη Στόγια.

4) *Corpus Vasorum Antiquorum Greece 12 – Athens, National Museum*, fasc. 6, με συγγραφέα τήν κυρία Έλευθερία Σερμπέτη.

[Βασιλική Μαχαίρα]

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Στὸ Κέντρο, κατὰ τὸ 2012, ἐργάσθησαν οἱ ἐρευνήτριες κυρίες Ἰωάννα Μπίθα (σὲ ἐτήσια ἐρευνητικὴ ἄδεια ἕως καὶ τὸν Ἰούλιο 2012 καὶ Διευθύνουσα ἀπὸ τὸν Αὐγούστου 2012) καὶ Σταματία Καλαντζοπούλου, ὁ κ. Ἰωάννης Βιταλιώτης (ἀναπληρωτὴς διευθύνων ἕως καὶ τὸν Ἰούλιο 2012), καθὼς καὶ οἱ κυρίες Ἰωάννα Χριστοφοράκη καὶ Ὀλγα Καραγιώργου (σὲ ἄδεια ἄνευ ἀποδοχῶν ἀπὸ 13 Αὐγούστου ἕως 12 Ὀκτωβρίου 2012). Στὰ ἐρευνητικὰ προγράμματα καὶ στὶς λοιπὲς δραστηριότητες ἐργάσθησαν ἐπίσης ἡ βιβλιοθηκονόμος κυρία Εὐγενία Κουρέτα καὶ ἡ σχεδιάστρια κυρία Ἀλεξάνδρα Καραγιώργου (Ἐπιτροπὴ Ἑρευνῶν).

Κατὰ τὸ 2012 τὸ Κέντρο Ἑρευνας τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν συνέχισε τὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα πὺ ἀφορᾷ τῇ σύνταξί τῶν Εὐρετηρίων Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν γιὰ τὰ Ἰόνια Νησιά, τὴν Κρήτη καὶ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης (Π. Α. Βοκοτόπουλος καὶ συνεργάτες), καθὼς καὶ γιὰ τὰ νησιά Σύμη, Τήλο, Χάλκη καὶ Ρόδο τῆς Δωδεκανήσου (Ἰω. Μπίθα καὶ συνεργάτες). Γιὰ τὴν προαγωγή τοῦ τελευταίου προγράμματος πραγματοποιήθηκε ἑπταήμερη ἐρευνητικὴ ἀποστολὴ στὴ Χάλκη μὲ σκοπὸ τὴν ἔρευνα, τὸν ἐντοπισμὸ, τὸν ἔλεγχο καταγραφῶν καὶ τὴ σχεδίαση ἀποπλυμένων τοιχογραφιῶν (Ἰω. Μπίθα, Ὀκτώβριος).

Ἐπίσης τὸ Κέντρο συνέχισε τὴν ἀποδελτίωση ἄρθρων καὶ μονογραφιῶν μὲ στόχο τὴ σύνταξί σὲ συνοπτικὴ μορφή τοῦ Γενικοῦ Εὐρετηρίου Μεταβυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν Ἑλλάδος (Στ. Καλαντζοπούλου).

Γιὰ τὴν προαγωγή τοῦ προγράμματος «Μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς λατρείας στὴν Ἀλβανία» πραγματοποιήθηκε δεκαπενθήμερη ἀποστολὴ γιὰ τὴν καταγραφή καὶ φωτογράφηση μνημείων στὶς περιοχὲς Μιρντίτας, Κορυτσᾶς, Ἁγίων Σαράντα, Ἀργυροκάστρου, μὲ στόχο τὴν κατάρτιση τοῦ Εὐρετηρίου Μνημειακῆς Μεσαιωνικῆς Ζωγραφικῆς τῆς Ἀλβανίας (Ι. Βιταλιώτης μὲ τὴ συνεργασία τοῦ συντηρητῆ τοῦ Ἰνστιτούτου Μνημείων κ. Zamir Marika).

Ἐξἄλλου τὸ Κέντρο συνέχισε τὴν καταγραφή καὶ ἐπεξεργασία τοῦ Φωτογραφικοῦ καὶ Σχεδιαστικοῦ Ἀρχείου Ἁγίου Ὁρους τοῦ ἁ Παύλου Μ. Μυλωνᾶ, τὸ ὁποῖο δώρισε ἡ οἰκογένεια στὸ Κέντρο κατόπιν ἐπιθυμίας του. Κατὰ τὸ 2012 ὀλοκληρώθηκε τὸ τμήμα πὺ ἀφορᾷ στὴν καταγραφή τῶν διαφανειῶν

ἀπὸ μονῆς τοῦ Ἁγίου Ὄρους (7.681 εἰσαγωγές) (Ἀλ. Καραγεώργου, Εὐγ. Κουρέτα, Γω. Μπίθα, Ι. Βιταλιώτης).

Ὁργάνωσε τὴν ἐτήσια διάλεξη, τὴν ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Μανόλη Χατζηδάκη, κατὰ τὴν ὁποία μίλησε ὁ ἀρχαιολόγος τῆς 26ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, διδάκτωρ τοῦ ΑΠΘ, κ. Μιχάλης Κάππας μὲ θέμα «Μοναστήρια καὶ ἀσκητήρια στὸ ρέμα τοῦ Σωφρόνη Λακωνίας» (Γω. Μπίθα).

Δημοσίευσε τὸ βιβλίο τοῦ ἐπόπτη Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Παναγιώτη Α. Βοκοτόπουλου μὲ τίτλο *Ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στὸ Φανάρι. Συμβολὴ στὴν μελέτη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου / The Monastery of Saint Demetrios at Phanari. A contribution to the study of the architecture of the Despotate of Epiros*, 242 σ., εἰκ. καὶ σχέδια.

Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίσθηκε μὲ 108 νέους τίτλους, κυρίως ἀπὸ δωρεές. Ἐπίσης τὸ Φωτογραφικὸ καὶ Σχεδιαστικὸ Ἀρχεῖο ἐμπλουτίσθηκε μὲ 9.709 νέες εἰσαγωγές.

Κατὰ τὸ 2012 τὸ Κέντρο δέχθηκε τὸ Φωτογραφικὸ Ἀρχεῖο τῆς ἀρχαιολόγου Ὑψηλικῆς Μητσάνη, τὸ ὁποῖο δωρήθηκε ἀπὸ τὴν ἀδελφὴ τῆς κυρία Εὐαγγελία Μητσάνη-Κολοκούρη.

[**Γωάννα Μπίθα**]

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

	Σελ.
ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ ΕΛΕΝΗ. – Έκθεση πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 2012	197
ΗΜΕΛΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ Δ. – Ζητούμενα τοῦ ἑλληνικοῦ λαϊκοῦ-παραδοσιακοῦ πολιτισμοῦ. Εἰσιτήριο λόγος τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	15
ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. – Προσφώνηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Στεφάνου Δ. Ἡμέλλου στὴν Ἀκαδημία	9
ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. – Εἰσήγηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν Πανηγυρική Συνεδρία γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 25ης Μαρτίου 1821	43
ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. – Ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ Μενελάου Παλλαντίου, τακτικοῦ μέλους τῆς Ἀκαδημίας	105
ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. – Εἰσήγηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν Πανηγυρική Συνεδρία γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 ...	109
ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. – Προσφώνηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τῆς ἀκαδημαϊκοῦ κυρίας Χρύσας Μαλτέζου στὴν Ἀκαδημία	127
ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ-ΦΑΙΔΩΝ. – Ἡ προβολὴ τοῦ κόσμου, τοῦ σώματος καὶ τῆς αισθητικῆς στὸν ἀστικό χῶρο	61
ΜΑΛΤΕΖΟΥ ΧΡΥΣΑ. – Ταυτότητα καὶ συνείδηση ἱστορικῆς συνέχειας μετὰ τὴν Ἄλωση: ἡ ἰδεολογικὴ συμπεριφορὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας. Εἰσιτήριο λόγος τῆς ἀκαδημαϊκοῦ κατὰ τὴν ὑποδοχὴ της στὴν Ἀκαδημία	131
ΜΑΧΑΙΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ. – Έκθεση πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἀρχαιότητος κατὰ τὸ ἔτος 2012	203
ΜΠΑΣΣΕΑ-ΜΠΕΖΑΝΤΑΚΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ. – Έκθεση πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων	189
ΜΠΙΘΑ ΙΩΑΝΝΑ. – Έκθεση πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἐρευνας τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης κατὰ τὸ ἔτος 2012	206
ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Έκθεση πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας κατὰ τὸ ἔτος 2012	199

ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Παρουσίαση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Στεφάνου Δ. Ἡμέλλου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	10
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου <i>Ἡ ἀπόβαση τοῦ Ἰμπραήμ στὴν Πελοπόννησο ...</i>	37
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Ἀπονομὴ τοῦ Ἀριστείου τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν καὶ Μεταλλίου, καὶ προκήρυξη τοῦ Ἀριστείου τῶν Γραμμάτων κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 25ης Μαρτίου 1821	55
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Ἐκθεση πεπραγμένων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἔτος 2012	173
ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ. – Ἐκθεση πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας κατὰ τὸ ἔτος 2012	190
ΡΕΓΚΑΚΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ. – 28η Ὀκτωβρίου 1940: ἡ ἀπώτατος νίκη. Ὁμιλία κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940	110
ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Ἡ δημοκρατικὴ ἀρχή: ἐπιγέννημα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Ὁμιλία κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 25ης Μαρτίου 1821	45
ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Ἐνεήντα χρόνια: ἀναφορὰ στὴ Σμύρνη	99
ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Παρουσίαση τῆς ἀκαδημαϊκοῦ κυρίας Χρύσας Μαλτέζου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τῆς στὴν Ἀκαδημία	128
ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο τῆς Ἱστορίας	163
ΣΚΑΛΚΕΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ. – Νεκρολογία γιὰ τὸν Μενέλαο Παλλάντιο, τακτικὸ μέλος τῆς Ἀκαδημίας	105
ΣΤΑΜΟΥΛΗ ΡΟΔΗ. – Ἐκθεση πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 2012	193
ΧΡΗΣΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ. – Albrecht Dürer. Ἡ γερμανικὴ φωνὴ στὴν εὐρωπαϊκὴ τέχνη	59
ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ. – Ἐκθεση πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης Ἐπιστημονικῶν Ὄρων καὶ Νεολογισμῶν κατὰ τὸ ἔτος 2012	201

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ C. CITY PUBLISH
Κ. Ν. ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ 7 – ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

www.copycity.gr

AKADEMIA

АКАДЕМИЯ

ISSN 0369-8106